ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

ЦЕНТР
українсько-європейського
наукового співробітництва

ДОНЕЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

КУЯВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТУ
ВЛОЦЛАВЕКУ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

МІЖНАРОДНОГО ПРАВНИЧОГО КОНКУРСУ НАУКОВИХ СТАТЕЙ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

(присвячений Дню Донецького державного університету внутрішніх справ)

2023

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВНИЧОГО КОНКУРСУ НАУКОВИХ СТАТЕЙ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

(присвячений Дню Донецького державного університету внутрішніх справ)

Кропивницький – 2023

УДК:34

З – 41

Затверджено до друку
Науковою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 21 квітня 2023 р.)

З – 41 **ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВНИЧОГО КОНКУРСУ НАУКОВИХ СТАТЕЙ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ** (присвячений Дню Донецького державного університету внутрішніх справ) (м. Кропивницький, Україна). Донецький державний університет внутрішніх справ. 2023. 460 с.

У збірнику представлено матеріали Міжнародного правничого конкурсу наукових статей серед здобувачів закладів вищої освіти (присвячений Дню Донецького державного університету внутрішніх справ).

Збірник розраховано на наукових та науково-педагогічних працівників закладів освіти й наукових установ, здобувачів вищої освіти юридичного і правоохоронного напрямів, працівників органів Національної поліції, органів місцевого самоврядування.

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ у матеріалах статей несуть автори.

УДК:34

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИПУСК

Назимко Є. С. – доктор юридичних наук, професор;
Буга Г. С. – доктор юридичних наук, доцент.

© Колектив авторів, 2023
© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2023

УДК 340.12

Антонюк Софія Русланівна
Донецький національний університет імені Василя Стуса

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню морально-етичних аспектів професійної діяльності Національної поліції України та основних етичних принципів діяльності у сфері безпеки та правопорядку. Автором звернено увагу на роль та місце професійної етики та моральних принципів у професійному становленні поліцейського як необхідного елемента професіоналізму. Висвітлено проблему регламентації морально-етичного аспекту та запропоновано вирішення проблеми імплементації етичних норм у практичній діяльності поліції.

Ключові слова: *морально-етичні засади, професійна етика, поліцейська діяльність, моральні норми, Національна поліція.*

Постановка проблеми. У зв'язку зі збройною агресією РФ проти України питання належного забезпечення публічної безпеки і порядку нині посідає чільне місце, тому потребує відповідного реагування. Згідно із Законом України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Довіра є фундаментальним принципом взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства, а, отже, і фундамент для підвищення їх авторитету в державі. В демократичній країні громадяни мають довіряти державним інститутам, тому постає необхідність в систематизованому регулювання поведінки поліцейського. Зокрема, йдеться про питання підвищення морально-етичного виховання підрозділів Національної поліції. В Україні наразі немає єдиного закону щодо деонтологічних засади поліцейської діяльності, лише певні спроби почасти закріпити питання морально-етичного аспекту роботи поліцейського. Тому

питання визначення деонтологічних вимог до поліцейського все ще потребує наукового обґрунтування та формулювання.

Також через карколомні виклики сьогодення євроінтеграційний поступ України набрав швидких темпів. Рівно за чотири місяці від початку повномасштабної війни Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. Утім, щоб перейти від кандидатства до вступу потрібно виконати певні вимоги. Переважно вони передбачають забезпечення антикорупційних реформ та верховенства права. Підвищення ефективності діяльності поліції є одним із шляхів розв'язання нагальних проблем країни, зокрема, наближення до європейських механізмів функціонування державних органів. З огляду на зазначене, питання морально-етичного аспекту в професійній діяльності поліцейських потребує наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючись до теми морально-етичних засад поліцейської діяльності, слід зазначити, що велика увага приділялася питанню становлення поліцейського як морально стійкої та професійно підготовленої людини низкою вчених, серед яких Є. О. Гіда, М. М. Пендюра, О. О. Старицька, О. В. Павлишин, О. Д. Тихомиров, С. Д. Гусарєв, С. С. Сливка та ін.

Зокрема, О. В. Павлишин та О. В. Кравчук характеризують морально-етичні професійні переконання як основні моральні настанови, які визначають мету та напрям вчинків працівника Національної поліції України у поєднанні з вольовим компонентом і твердою впевненістю у пріоритетах професійних цінностей, заснованою на суспільному та власному світоглядно-ціннісному, ідейно-духовному ґрунті [1, с. 28].

М. М. Пендюра та О. О. Старицька наголошують, що поліцейський повинен володіти не тільки певними навичками у своїй професії, але і мати певну «моральну культуру», адже кожен день йому доводиться спілкуватися та надавати професійну допомогу багатьом громадянам. Саме поліцейський повинен мати вищий рівень моралі, ніж інші громадяни, так як на нього

покладено державою функції із забезпечення прав і свобод кожної людини [2, с. 103–104].

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження зв'язку морально-етичних аспектів професійної діяльності працівників Національної поліції України та базових етичних засад діяльності у сфері забезпечення безпеки та правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Як і у більшості сучасних країн світу, організація і діяльність державного апарату в Україні заснована на принципах демократизму та верховенства права. Відповідно до статті 3 Конституції України – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3]. Діяльність поліцейського є соціально орієнтованою професією, об'єктом якої є людина, її права і свободи. Основною функцією поліції є гарантування та підтримання публічної безпеки й порядку. Тобто на поліцейських покладається виняткова відповідальність перед суспільством та державою, через це вони повинні володіли високими людськими якостями та усвідомлено ставилися до виконання професійного обов'язку. Закономірно 9 листопада 2016 року було прийнято наказ МВС України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» з метою формування в поліцейських почуття відповідальності стосовно дотримання професійно-етичних норм поведінки під час виконання службових обов'язків. У тексті наказу, зокрема, передбачається, що поліцейський здійснює свою діяльність відповідно до основоположних принципів, які закріплені в Конституції України, Законі України «Про Національну поліцію», інших законодавчих актах України, а також у цих Правилах, зокрема: верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності; справедливості, неупередженості та рівності [4]. Принагідно варто звернути

увагу, що вимоги до морального вибору працівника Національної поліції України висвітлено не тільки в положеннях наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських», Конституції України, Законі України «Про Національну поліцію», але й у тексті Присяги поліцейського, Законі України «Про запобігання корупції» та Законі України «Про дисциплінарний статут Національної поліції України». Втім часткового закріплення недостатньо, адже фактична ситуація зі станом морально-етичних чеснот та імплементація їх на практиці, дещо відрізняється від регламентованої законодавством.

Як слушно відзначив закордонний фахівець С. Вайт: «Роль поліції вже не полягає просто у забезпеченні правопорядку шляхом застосування сили чи примусу, а й передбачає надання послуг – «для громадян і разом із громадянами» [5, с. 13]. Позаяк поліцейський перебуває під пильним контролем суспільства та в тісній взаємодії з ним, його поведінка є надзвичайно важливою – від неї може залежати уся подальша доля людини. Дотримання основних морально-етичних вимог поліцейськими суттєво впливає на авторитет та рівень довіри до поліції з боку суспільства. Довіра є передумовою налагодження взаємодій поліції з населенням, завдяки чому в поліцейські матимуть достатньо інформації, потрібної для виявлення, запобігання, розкриття і розслідування злочинів. Громадяни будуть зацікавлені в співпраці з органами правопорядку та відчуватимуть особисту відповідальність перед державою щодо забезпечення безпеки та порядку – це сприятиме інтенсивному розвитку України як правової та демократичної держави, що значно підвищить її статус в європейському просторі.

Наразі потрібно виокремити декілька типових підходів щодо розуміння ролі й місця морально-етичних норм у виконанні поліцейськими професійного обов’язку.

Поліцейські – це передусім люди, які перед тим як посилатися на певні правові норми, звертаються до внутрішніх моральних принципів. Необхідно враховувати важливість моральної складової професійної підготовки для

запобігання та подолання дефективних показників усвідомлення професійної етики. Оскільки морально-етичні норми є фундаментальними регуляторами правил поведінки у сфері професійної етики, а зокрема і етики поліцейського. Особи, що не дотримуються принципів етичної поведінки під час виконання службових обов'язків втрачають почуття внутрішнього обов'язку та відповідальності.

Слід зауважити, що професійна етика поліцейського це не лише сукупність професійних вимог та стандартів поведінки – це невід'ємна складова способу життя особи, система цінностей та переконань – світоглядні орієнтири, які визначають сутність людини.

Приділивши увагу професійній етиці, не можна забувати про дефекти в діяльності поліцейських, наприклад байдужість або поспішність у прийняті рішень, низький рівень компетентності, нехтування законодавством, зловживання повноваженнями, суб'єктивність – усе це девіантна поведінка особи. Характерною ознакою такої поведінки є нехтування загальноприйнятими суспільними або правовими нормами, передумовою чого є нехтування морально-етичними принципами.

Окремо відзначити потрібно, що на світогляд поліцейського впливає широке різноманіття факторів (наприклад соціальне, фізичне, психологічне благополуччя особи, особисте життя, задоволеність професійною діяльністю тощо), тому знання та усвідомлення основних деонтологічних вимог далеко не завжди означає, що вони є частиною внутрішніх переконань поліцейського.

За словами українського адвоката О. Пирогова, термін «мораль» і словосполучення («загальнолюдська мораль», «суспільна мораль, «морально застарілі») вжито в понад 12 кодексах і 124 законах України та в численних підзаконних нормативних актах, які є документами цивільного законодавства. Проте він зауважує, що чіткого визначення терміну «мораль» у законах і підзаконних актах немає, як немає і визначення термінів «гідність» та «честь», які тісно пов'язані з мораллю і є особистими немайновими правами, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (глава 22 Цивільного кодексу

України) [6]. Честь та гідність є важливими людськими чеснотами, які виражають ставлення особи до себе та оточуючих та є основоположними регуляторами поведінки поліцейських. Відсутність чіткого розуміння важливості моралі та споріднених до неї термінів, зумовлює дефекти в поведінці співпрацівників поліції. Основна мета законодавця не лише в закріплені чітких визначень в окремому кодифікованому акті про морально-етичні норми поліції, але й забезпечити формуванню належних переконань на основі тексту закону.

Співпрацівники поліції мусять глибоко усвідомити, що етика – це завжди благо. Духовно-культурні цінності будь-якого народу, зокрема України, є найвищими етичними моделями поведінки. З такої точки зору, етика представлена як певне відображення моральності, вихованості й освіченості. Тобто це своєрідна деонтологія – наука про імперативи належної поведінки: як варто вчиняти, а чого потрібно уникати. Поліцейський повинен мати чітко встановлену межу між добром та злом, і без передбачених законом підстав не перетинати її.

Оскільки Україна тяжіє до країн демократичного спрямування політичних систем, згідно з Європейським кодексом поліцейської етики (ухваленим рекомендацією Rec (2001) 10 Комітету Міністрів Ради Європи від 19.09.2001) основними цілями поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права є: підтримка публічного спокою на принципах верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності; справедливості, неупередженості та рівності; забезпечення правопорядку в суспільстві; захист і дотримання основоположних прав і свобод людини, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини; запобігання та протидія злочинності; виявлення злочинів; надання допомоги й послуг громадянам. На підставі зазначеного, поліцейський повинен: виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного; поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції й готовність співпрацювати;

контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку; мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу; дотримуватися норм ділового мовлення [7].

Працівники поліції зобов'язані бути моральними, не терпіти неправомірних дій, водночас боротися не зі злочинністю, а за справедливість і понад усе намагатися запобігати вчиненню злочинів. Населення від поліції очікує фактичних дій та бажання допомогти. Важливо усвідомлювати, що кожна людина – особистість, через це слід до кожного вибудовувати особливий підхід аби викликати довіру та прихильність. Для цього працівник поліції має володіти основними азами спілкування, зокрема основами соціальної комунікації, емоційного інтелекту, психологічного впливу, медіації тощо.

Начальник ГУНП в Івано-Франківській області полковник поліції, кандидат юридичних наук В. Голубош зауважив, що неефективне спілкування є перешкодою для досягнення результату, вважає 63% британців, 75% американців і 85% японців. Кажуть, щоб керувати конем, потрібна вуздечка, щоб управляти кораблем – знання, а щоб керувати людьми – потрібні розуміння й етикет [8]. З огляду на це, варто бути ознайомленими з вітчизняними та зарубіжними основними етичних правил та норм поведінки правовими моделями, зокрема з науковими працями, де розкриті проблемні моменти поводження працівника поліції.

Необхідно відзначити, що вміння спілкуватися як необхідний елемент професіоналізму розглядається у роботі поліції Великої Британії, насамперед патрульно-постової служби. На думку англійських фахівців, поліція поступово втрачає довіру громадян. Повернути її є життєво важливим завданням. Вважається, що поліцейський патрульно-постової служби повинен спілкуватися з населенням постійно, цілеспрямовано, вникаючи у щоденні потреби та сподівання людей. Важливим є і зворотній зв'язок, оперативне інформування громадян про результати їх допомоги, актуальну ситуацію тощо, стимулюючи

тим самим формування добрих та сталих зв'язків між громадськістю та поліцією [9, с. 11]. Поліція повинна бути зацікавлення в співпраці з громадянами країни, адже це суттєво посприяє поліпшенню правового простору України, а отже і становище поліцейських, зокрема заробітна плата та умови роботи покращаться. У випадку затримання особи, співробітник поліції зобов'язаний роз'яснити затриманому доступній для нього мовою причини затримання та його права, надати можливість захищатися з моменту затримання та негайно повідомити третім особам про факт затримання, яких затриманий має право обирати особисто. Крім того, поліцейські повинні надавати медичну допомогу затриманому у разі необхідності. За жодних обставин затриманий не повинен піддаватися тортурам або жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню. Натомість поліцейський має забезпечити гуманне ставлення та повагу до затриманого. Заходи поліцейського примусу до затриманого можуть вживати лише у випадках, передбачених законом.

Професіоналізм, грамотність, володіння відповідним понятійним апаратом у поєднанні з доброзичливістю є особливими проявами належної етичної поведінки поліцейських, створюють у свідомості людей образ «поліцейської» чесності.

В узагальненому вигляді моральні вимоги до співробітника правоохоронних органів можна згрупувати так:

1. Постійне вдосконалення професійної майстерності, знань у галузі службової етики, підвищення загальної культури, розширення інтелектуального кругозору, творче освоєння необхідного у службі вітчизняного та зарубіжного досвіду.

2. Глибоке розуміння значущості своєї соціальної ролі та важливості високого професіоналізму, високий ступінь усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством та державою як працівника правоохоронної системи. Адже від правоохоронців чи не найбільше залежать суспільна безпека, охорона життя, здоров'я та захист громадян.

3. Розумне і гуманне використання наданих законом працівникові правоохоронних органів прав у строгій відповідності до принципів соціальної справедливості, цивільного, службового та морального обов'язку.

4. Принциповість, мужність, безкомпромісність, самовідданість у боротьбі зі злочинністю, об'єктивність та неупередженість в ухваленні рішень.

5. Бездоганність особистої поведінки на службі та в побуті, чесність, непідкупність, турбота про професійну честь, суспільну репутацію працівника правоохоронних органів.

6. Свідома дисципліна, старанність, професійна солідарність, взаємодопомога, підтримка, сміливість та морально-психологічна готовність діяти у складних ситуаціях, здатність до розумного ризику в екстремальних умовах [10, с. 25].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, проаналізувавши окремі морально-етичні аспекти діяльності Національної поліції України, можна говорити про їх особливе місце в демократичному суспільстві. Відсутність чітко окресленого законодавчого акта зумовлює проблему в усвідомленні їх важливості у професійній діяльності поліції та не передбачає чітких наслідків у разі їх порушення.

Щодо подальшого розвитку морально-етичного аспекту поліцейської діяльності, то слід звернути увагу, що в чинному наказі МВС «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» відсутні положення щодо корупційних діянь, тому варто присвятити окремий розділ питанню корупції, аби узагальнити обмеження та заборони, що стосуються цієї сфери та містяться в різних законодавчих актах України та визначити наслідки за порушення етичних норм поведінки. Також наразі немає чіткого підходу щодо імплементації морально-етичних засад в практичній поліцейській діяльності, через це необхідно передбачити запровадження сучасних навчальні курсів, спрямованих на гуманізацію підрозділів Національної поліції та позбавлення від каральних, репресивних методів роботи, які вкорінилися ще за часів УРСР. Крім того, для правоохоронця важливо знати не лише в поліцейську, але й військову, медичну,

адвокатську етику, що передбачатиме вивчення провідних принципів належної поведінки та застосування їх на практиці у професійній діяльності. Доцільним є проведення відповідних конференцій та семінарів, де будуть обговорюватися негативні явища в правоохоронних структур країн світу та України для розробки необхідних рекомендацій та правил поведінки до правоохоронців. Також проведення інтерактивних зустрічей із населенням, аби повсякчас бути в курсі проблем, що перебувають у центрі суспільної уваги.

Реалізація зазначених напрямків діяльності поліції та прийняття Етичного кодексу Національної поліції України стало б вагомим кроком у пошуку шляхів розв'язання проблем етично-морального аспекту професійної діяльності поліцейських і суттєво наблизило б якість роботи поліції до стандартів західної професійної культури, що наразі є в пріоритетах України на шляху до вступу в Європейський Союз.

Список використаних джерел

1. Павлишин О. В., Кравчук О. В. Професійно-етичні та деонтологічні засади діяльності поліцейського у сфері забезпечення правопорядку. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2020. №1 С. 28.
2. Пендюра М. М., Старицька О. О. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. Київ : ФОП Маслаков, 2020. С. 103–104.
3. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 01 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 23.03.2023).
4. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ Міністерства внутр. справ України від 09.11.2016 р. № 1179 : станом на 4 листоп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text (дата звернення: 23.03.2023).
5. White S. (2011) The Importance of Community Policing in Troubled Times. Conference Paper for the International Crime Prevention Conference, 14–17 November 2011, Singapore.

6. ДП «Редакція газ. «Голос України». Підтекст для моралі. Голос України - газета Верховної Ради України. URL: http://www.golos.com.ua/article/92166 (дата звернення: 23.03.2023).
7. Європейський кодекс поліцейської етики: рекомендація Rec(2001)10 державам-членам щодо Європейського кодексу поліцейської етики: ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи.
8. Голубош В. Належна етична поведінка кожного поліцейського – ядро професійної майстерності». Головне управління Національної поліції в Івано-Франківській області. офіційний вебпортал. 2020. 25 червня: URL: http://surl.li/fngga (дата звернення: 25.03.2023).
9. Андросюк В. Г., Волошина О. В. та ін. Зарубіжний досвід ефективної комунікації поліцейських: Аналітичний огляд. Київ, 2018. С. 11.
10. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції : матеріали доп., виступів і повідомл. учасників VII-го Всеукр. круглого столу, м. Львів, 3 груд. 2021 р. Львів, 2021. С. 25.

Antoniuk Sofiia

Vasyl` Stus Donetsk National University

MORAL AND ETHICAL AMBUSH POLICE ACTIVITIES

The article is devoted to the study of the relationship between the moral and ethical aspects of the professional activities of the National Police of Ukraine and the basic ethical principles of activities in the field of security and law enforcement. In particular, the author focuses on professional ethics and its role in the professional activities of the police, the role and place of morality in the professional development of a police officer, and the importance of communication skills as a necessary element of professionalism in police work. The author identifies the main moral and ethical requirements for the units of the National Police provided for by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On Approval of the Rules of Ethical Conduct of Police Officers" and with reference to the European Code of European Ethics. The

author examines the impact of deontological principles on strengthening the authority and reputation of police officers in a democratic society by enhancing the moral and ethical education of police officers. The author highlights the problems of the absence of a systematic and clearly defined legislative act on the moral and ethical foundations of police activity, and as a result, the actual situation with the state of moral and ethical virtues and their implementation in practice is somewhat different from that provided for by Ukrainian legislation. The author proposes ways to solve the problem of implementation of moral and ethical norms in the practical activities of the bodies and units of the National Police. The author emphasises the need for a structured and clear legal regulation of ethical behaviour of police officers in order to avoid defective manifestations in police activities and to strengthen cooperation between the public and the police on the basis of partnership. The author proposes to enshrine the Code of Ethical Conduct of the National Police at the legislative level, which will be one of the steps towards approximation to the European standards of professional culture of police officers.

Key words: *moral and ethical principles; professional ethics; moral norms; National Police; police activity.*

УДК 341.41/41.8

Арутюнова Катерина Максимівна
Національний університет «Одеська морська академія»

МІЖНАРОДНИЙ ІМУНІТЕТ У КОНТЕКСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ВИКЛИКИ

Стаття присвячена дослідженню правової природи імунітету держави, його видів, а також співвідношення цієї концепції з можливістю притягнення до відповідальності вищих посадових осіб Російської Федерації за злочини, вчинені

в Україні, у зв'язку з цим було розглянуто відповідні норми міжнародного права та різні юридичні позиції.

На основі цього дослідження зроблено висновок, що вищі посадові особи Російської Федерації можуть бути притягнуті до відповідальності за злочини, вчинені в Україні. Це можливо шляхом створення Міжнародного трибуналу для розслідування цих злочинів, як це відбувалося раніше у випадках з Нюрнберзьким трибуналом та іншими подібними міжнародними трибуналами.

Ключові слова: *імунітет держави, ООН, міжнародна відповідальність, відповідальність Російської Федерації, міжнародне право, міжнародний трибунал, злочини проти України.*

Постановка проблеми. У 2014 році Російська Федерація розпочала тривалу збройну агресію проти України з метою знищення її державності, незалежності та суверенітету. Ця агресія переросла в повномасштабне вторгнення Росії в 2022 році, з суттєвими наслідками для України: сотні тисяч втрачених життів, за сотні зґвалтованих жінок, тисячі викрадених дітей та дорослих… Чи відповідатимуть високопосадові особи Російської Федерації за віддання наказів про вчинення всіх цих злочинів? Можливість покарання за всі ці та багато інших злочинів проти громадян України та взагалі проти людства криються за імунітетом Російської Федерації та недоторканістю вищих посадових осіб.

У зв'язку з цим дослідження правових аспектів відкликання імунітету високопосадовців РФ є сьогодні дуже актуальним, особливо в контексті притягнення до відповідальності за злочини проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту міжнародного імунітету присвячено роботи як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців. Науковець Д. С. Спєсівцев присвятив своє дослідження питанням імунітету Російської Федерації у справах про відшкодування шкоди, завданої в ході збройної агресії проти України. Дослідник проаналізував правову природу імунітету держави та розглянув це питання в аспекті збройної агресії РФ проти

України [1]. Крім цього, предметом дослідження С. Р. Сулейманової є процесуальні аспекти відшкодування шкоди за участю держави в умовах воєнного стану. У своїй роботі науковиця здійснила аналіз позицій Верховного Суду щодо необхідності невизнання судового імунітету Росії у контексті вчинення злочинів в Україні [2]. Дослідження схожих питань здійснив і О. В. Колісник, який окреслив процесуально-правовий механізм захисту та відновлення порушених прав громадян України та інших осіб, які зазнали матеріальної та моральної шкоди внаслідок військового нападу Росії, зокрема встановлення підсудності цих спорів, належного відповідача, необхідних і достатніх засобів доказування тощо [3].

Таким чином, станом на сьогодні існує дуже мало актуальних наукових досліджень, які б стосувалися можливості та питань подолання імунітету РФ з метою притягнення до відповідальності за вчинення злочинів в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні правової природи імунітету держави, його видів, а також співвідношення цієї концепції з можливістю притягнення до відповідальності вищих посадових осіб Російської Федерації за злочини, вчинені в Україні.

Виклад основного матеріалу. Імунітет – це питання, яке має значення як у національному, так і в міжнародному праві. У міжнародному публічному праві питання імунітету стосується недоторканності територій, державних установ, дипломатичних місій та представників держав на міжнародній арені. Імунітет є одним із ключових принципів міжнародних відносин, що забезпечує незалежність та безпеку держав та їх представників на міжнародній арені. Однак питання імунітету не є однозначним та може стати предметом суперечок та дискусій між державами.

Імунітет – це юридичний привілей, який надається певним особам (державним службовцям) і визнаний національним і міжнародним правом, який дозволяє їм виконувати свої функції без зовнішніх обмежень або тиску, в тому числі юридичних. На міжнародному рівні імунітет є інструментом, який захищає суверенітет і незалежність держав, запобігаючи переслідуванню їх або їхніх

агентів в іноземних судах. Таким чином, особи, які мають право на імунітет від юрисдикції, можуть уникнути судового переслідування в національних або міжнародних судах. Цей імунітет існує в основному для дипломатів, персоналу Організації Об'єднаних Націй і парламентарів, а також членів уряду та глав держав або урядів. Імунітет був закріплений у міжнародному звичаєвому праві та кількох міжнародних конвенціях [4].

На думку С. А. Бєляєва, імунітет держави базується на двох принципах: її суверенітеті та рівності всіх держав. Цей термін походить від латинського слова, що означає звільнення від чогось [5]. У широкому сенсі імунітет держави означає, що до неї або її органів і представників не можна звернутися з позовом в іноземному суді без її згоди [6, с. 154].

В. А. Ведькал, Т. А. Гадірлі у своєму дослідженні зазначають, що імунітет у широкому розумінні означає, що держава або її органи та представники не можуть підлягати судовому переслідуванню в іншій державі без їхньої згоди. Цей принцип закріплює недоторканість суверенної держави та її органів від юрисдикції інших держав [7].

У доктрині відрізняють два аспекти цього поняття: імунітет власності держави та юрисдикційний імунітет, який в свою чергу поділяється на судовий, імунітет від попереднього забезпечення позову та імунітет від примусового виконання судового рішення [5].

Судовий імунітет дозволяє державі звертатися до судів інших країн для захисту своїх прав виключно за наявності добровільної згоди, але забороняє піддавати її судовій юрисдикції без її згоди. Імунітет держави від попереднього забезпечення позову забороняє використовувати майно держави як предмет забезпечення позову. Імунітет держави від примусового виконання рішень означає, що без згоди держави не можна здійснити примусове виконання судових рішень, винесених проти неї судами або третейськими судами інших держав, навіть якщо рішення стосується державних морських суден, що перебувають у територіальних водах держави. Імунітет державної власності використовується як засіб для забезпечення юрисдикційних імунітетів, таких як

попереднє забезпечення позову та примусове виконання іноземного судового рішення. Сутність юридичного імунітету власності іноземної держави полягає в тому, що не можна вилучати майно, належне державі, яке знаходиться в користуванні її органів та представників, або третіх осіб [8].

Усі наведені види імунітету є важливими для забезпечення суверенітету держав та захисту їх від зовнішнього втручання у судову систему та внутрішні справи держави. Однак вони можуть бути обмежені в певних ситуаціях, таких як злочинні дії держави або порушення прав людини.

Для того, щоб урегулювати питання імунітету на міжнародному рівні, в 1972 році держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію про імунітет держав, яка прийнята з метою встановлення правил та процедур, що стосуються імунітету держав у судах інших держав. Згідно з цією Конвенцією, договірні держави не можуть посилатися на імунітет від юрисдикції в судах інших договірних держав, якщо вони взяли на себе зобов'язання визнавати юрисдикцію цього суду. Крім того, Конвенція надає детальні визначення термінів, пов'язаних з імунітетом держав, і встановлює обмеження на застосування імунітету в певних випадках. Основний метою Конвенції є забезпечення рівного ставлення до всіх держав та забезпечення принципів правової держави в міжнародних відносинах [9].

Крім цього, на міжнародно-правовому рівні це питання врегульоване положеннями Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав і їх власності 2004 року.

Так, Статті 5 і 6 Конвенції ООН розкривають сутність імунітету держави. Згідно зі статтею 5, держава може користуватися імунітетом від юрисдикції судів іншої держави з урахуванням положень Конвенції. Стаття 6 забезпечує імунітет держав, визначений статтею 5, при розгляді справ в своїх судах і зобов’язує їх ухвалювати рішення про дотримання імунітету іншої держави [8].

Якщо держава явно заявила про свою згоду на використання юрисдикції суду іншої держави щодо певного питання або справи, то вона не може посилатися на імунітет від юрисдикції. Це стосується ситуацій, коли таку згоду

було висловлено через міжнародні договори, письмові контракти або заяви у суді. Більше того, згода держави на застосування законодавства іншої держави не означає, що вона згодна на юрисдикцію судів цієї держави [8].

Однак у контексті збройної агресії РФ проти України статті Конвенції 1972 року та Конвенції 2004 року мають виключно рекомендаційне значення, оскільки Україна не ратифікувала жодну із конвенцій, а РФ навіть не є членом Ради Європи. Проте, зміст згаданих документів вдало демонструє тенденцію розвитку ставлення міжнародної спільноти до використання імунітетів від юрисдикції суду іншої держави у випадку, коли справа стосується компенсації шкоди за тілесні ушкодження або майнові збитки, які сталися на території держави, де розглядається справа, та коли особа, яка спричинила шкоду, знаходилась на цій території в момент події [8; 9].

Висновок полягає в тому, що Україна не має можливості використовувати згадані міжнародні конвенції для захисту своїх інтересів в контексті збройної агресії Росії проти України. Однак ці конвенції демонструють тенденцію розвитку ставлення міжнародної спільноти до використання юрисдикційного імунітету держави у випадку компенсації шкоди за тілесні ушкодження або майнові збитки на території, де справа розглядається, що може бути корисно для майбутнього розвитку міжнародного права.

Європейський суд з прав людини під час розгляду справи «Олєйніков проти Росії» у рішенні від 14 березня 2013 року, дійшов висновку, що Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року повинна застосовуватися згідно із звичаєвим міжнародним правом навіть тоді, коли певна держава і не здійснила ратифікацію зазначеної Конвенції, але, якщо вона не заперечувала проти неї.

Таким чином, хоча Російська Федерація згадану Конвенцію не ратифікувала, однак вона і не заперечувала проти неї [10].

Схожої позиції дотримується Верховний Суд, який у постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 посилається на статтю 11 Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року та статтю 12 Конвенції ООН про

юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року, рішення ЄСПЛ у справі «Олєйніков проти Росії» та у справі «Цудак проти Литви» пояснюючи те, що держава не вправі посилатися на імунітет у справах, які пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю чи життю, у тому випадку, коли така шкода повністю або частково заподіяна на території держави суду, та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час знаходилась на території держави суду [11].

Верховний Суд наголошує на тому, що незважаючи на те, що особливістю правового статусу кожної держави як суб'єкта міжнародних відносин є те, що вона має імунітет, який базується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції», проте існує беззаперечна умова дотримання цього принципу – це взаємне визнання суверенітету країни. Отже, коли Російська Федерація не визнає та заперечує суверенітет України, здійснюючи щодо неї загарбницьку війну, то в України не виникає жодних зобов`язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї держави [11].

Крім цього, Верховний Суд звертає увагу на кодифіковані підстави, які визначені з метою обмеження судового імунітету іншої держави, яка завдала фізичної шкоди особі або збитків майну (йдеться про «деліктний виняток»). Так, вирізняють наступні умови, існування яких є обов'язковим задля застосування «деліктного винятку»: по-перше, це принцип територіальності, який полягає в тому, що місце дії/бездіяльності повинно бути на території держави суду; по-друге, суб'єкт дії чи бездіяльності повинен бути присутнім на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності; по-третє, дія/бездіяльність, скоріш за все, може бути привласнена державі; по-четверте, законодавством держави суду повинно бути передбачено відповідальність за такі дії/бездіяльність; по-п'яте, в результаті таких дій мають настати такі наслідки – загибель чи фізичні ушкодження осіб, або завдання шкоди майну чи його втрата; по-шосте, необхідним є існування причинно-наслідкового зв`язку між діями/бездіяльністю і заподіянням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою [11].

Таким чином, зважаючи, що представники Росії перебувають на території України з 2014 року і до сьогодні, продовжують здійснювати жорстокі масові вбивства, зґвалтування, катування, викрадення дітей, ситуація, яка зараз має місце і є тим самим «деліктним винятком», коли жоден імунітет не має змоги захистити таких злочинців.

Крім цього, Верховний Суд наголошує, що підтримка імунітету Російської Федерації є несумісною із міжнародно-правовими зобов'язаннями у сфері боротьби з тероризмом, що взяла на себе Україна, у тому числі щодо вжиття таких заходів, які можуть бути необхідними для ефективного, пропорційного й такого, що відраджує, покарання за злочини тероризму та створення механізмів компенсації жертвам злочинів тероризму [11].

Отже, Україна має повне право притягнути до відповідальності всіх злочинців, які віддали накази – прийти на територію України та жорстоко вбивати цивільне населення, таке притягнення не буде порушенням норм звичаєвого права та інших міжнародних зобов'язань.

Крім цього, варто з'ясувати чи можуть посадові особи Російської Федерації бути притягненими до відповідальності за злочини в Україні міжнародними судовими інстанціями.

З цього приводу висловився Міжнародний суд ООН, який у справі «Демократична Республіка Конго проти Бельгії» (відома як справа щодо Ордера на арешт) здійснював розгляд питання щодо того, чи можливо бельгійськими національними судами здійснити кримінальну юрисдикцію стосовно чинного міністра закордонних справ Демократичної Республіки Конго за міжнародні злочини. Незважаючи на те, що судді Міжнародного суду визнали, що міністр закордонних справ Демократичної Республіки Конго наділений імунітетом від національної кримінальної юрисдикції Бельгії, все одно більшість суддів зазначили про можливість чинного або колишнього міністра закордонних справ бути підданим кримінальному переслідуванню у відповідних міжнародних кримінальних судах, якщо вони мають юрисдикцію [12].

Також Апеляційна палата Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, розглядаючи справу «Прокурор проти Крстіча» наголосила на відсутності імунітету перед міжнародними судами, що здійснюють розгляд справ щодо вчинення міжнародних злочинів. Судді Палати зазначили, що незважаючи на те, що вони не були покликані вирішувати питання щодо існування імунітету перед національними судами, на їхній погляд, припущення про існування такого імунітету в міжнародних кримінальних судах є неправильним [13].

Отже, згідно з прецедентним правом, імунітет перед міжнародним кримінальним трибуналом у судовому переслідуванні за міжнародний злочин не існує, як це підтверджено рішеннями судів у всіх відповідних випадках.

Більше того, з початку XX століття, коли міжнародна спільнота внесла пропозицію щодо відсутності імунітету глав держав щодо міжнародних злочинів, та до створення міжнародних трибуналів, таких як трибунал для переслідування керівництва Третього рейху у 1945 році, було чітко показано, що глави держав не мають імунітету перед міжнародними трибуналами за вчинення міжнародних злочинів. Це було закріплено відповідною статтею Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, яка зазначала, що офіційне становище глав держав і відповідальних посадових осіб не звільняє їх від відповідальності за міжнародні злочини. Судові процеси над керівництвом Третього рейху були свідченням цього факту, коли гранд-адмірал Карл Деніц, який замінив Гітлера на посаді глави Німеччини, був притягнутий до відповідальності за міжнародні злочини [14].

Після Другої світової війни з'явилася нова норма, яка забороняє главам держави уникати відповідальності за міжнародні злочини, вчинені під час їхнього керівництва. Цю норму встановила Організація Об’єднаних Націй завдяки роботі Комісії міжнародного права, яка сформулювала Нюрнберзькі принципи, у яких зазначено, що глави держави та відповідальні посадові особи не можуть уникнути відповідальності за міжнародні злочини. Цей принцип було відображено в різних проєктах кодексів, розроблених Комісією міжнародного

права, які були затверджені Генеральною Асамблеєю ООН та Шостим комітетом Асамблеї з правових питань. Усі ці проєкти відхилили імунітет глав держави щодо злочинів проти миру та безпеки людства. Пізніше ця норма знайшла своє відображення і в Римському Статуті [14].

Таким чином, ця норма, яка відкидає імунітет глави держави від відповідальності за міжнародні злочини, має важливий міжнародно-правовий статус. Її повторення в послідовних міжнародних документах підтверджує, що вона є нормою міжнародного звичаєвого права. Це підтверджується рішеннями і вироками міжнародних судів та трибуналів. Ці положення, що відкидають імунітет глави держави, широко використовуються в міжнародно-правових інструментах протягом десятиліть, що задовольняє технічне визначення міжнародного звичаєвого права.

Однак виникає питання, який саме міжнародний орган може розглянути справи щодо притягнення високопосадовців до відповідальності за вчинені злочини. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочинів агресії обмежується виключно державами-учасницями Римського статуту. Проте ані Україна, ані Росія не є учасницями Римського статуту, що свідчить про те, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду не розповсюджується на злочини агресії Росії проти України.

На щастя, історія міжнародного права свідчить про багато прикладів практики, коли кілька держав, кожна з яких має універсальну юрисдикцію щодо злочину, створювали міжнародний трибунал та наділяли його юрисдикцією для судового переслідування відповідного злочину. Наприклад, це мало місце під час створення Нюрнберзького трибуналу Францією, Великою Британією, США та СРСР у 1945 році, або створення Африканським Союзом міжнародного трибуналу в Сенегалі для суду над колишнім президентом Чаду Гіссеном Хабре. Отже, за таких обставин міжнародне звичаєве право не дозволить стверджувати імунітет перед таким судом, якщо йому надана юрисдикція, незалежно від того, чи передбачається таке правило у засновницькому документі трибуналу. Тому, створення міжнародного трибуналу для злочинів агресії Росії в Україні,

незалежно від того, чи він буде створений ООН чи Радою Європи, може бути виправданим за подібними міркуваннями, які були використані для створення інших міжнародних трибуналів.

Таким чином, існують багато підстав для того, щоб розглядати можливість створення міжнародного трибуналу для розслідування злочинів Росії, вчинених на території України. Зокрема, такі злочини, як окупація багатьох українських територій, масові порушення основоположних прав людини та численні військові злочини, вимагають міжнародної реакції та належного розслідування. Однак, перед тим як створити такий трибунал, необхідно вирішити кілька проблем. По-перше, необхідно визначити, які держави мають право на здійснення юрисдикції щодо цих злочинів, оскільки не всі держави мають можливість встановити юрисдикцію над кримінальними діями, які вчинені за їх межами. По-друге, необхідно забезпечити достатній фінансовий та організаційний ресурс для забезпечення ефективної роботи трибуналу.

Також важливим є залучення міжнародної спільноти до підтримки створення такого трибуналу, адже це дозволить забезпечити міжнародну правову підтримку та легітимність роботи трибуналу. Такі міжнародні трибунали можуть стати важливим інструментом у боротьбі з безкарністю та забезпеченні прав людини в світі, тому вони повинні мати підтримку та допомогу міжнародної спільноти.

Висновки. Відповідно до правових норм міжнародного права імунітет держави не може ставати перешкодою перед юрисдикцією міжнародного трибуналу для судового переслідування злочинів, учинених на території іншої країни. Таким чином, існує можливість створення міжнародного трибуналу для розслідування злочинів Росії, вчинених на території України, який матиме універсальну юрисдикцію та зможе притягнути до відповідальності вищих посадових осіб, які віддавали злочинні накази, наслідком яких стали масові жертви серед цивільного населення на території України. Можливість створення міжнародного трибуналу для розслідування злочинів Росії, вчинених на

території України, може стати ефективним інструментом юстиції та боротьби з безкарністю.

Список використаних джерел

1. Спєсівцев Д. С. Імунітет Російської Федерації у справах про відшкодування шкоди, завданої у ході збройної агресії проти України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 54–59. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/ 123456789/21648
2. Сулейманова С. Р. Відшкодування шкоди за участю держави в умовах воєнного стану: процесуальні аспекти. *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудн. 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2022. С. 69–75.
3. Колісник О. В. Процесуальні особливості відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії росії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 118–120.
4. The Practical Guide to Humanitarian Law. URL: https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/immunity/
5. Беляєв С. А. Співвідношення визнання та імунітету держав у міжнародному праві. *Сучасні тенденції в юридичній науці України* : збірник наук. праць з актуальних проблем економічних наук. м. Хмельницький, 24-25 квітн. 2015 р. Хмельницький, 2015. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/10april2015/10.pdf
6. Фединяк Г. С., Фединяк Л. С. Міжнародне приватне право : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Київ: Атіка, 2009. 500 с.
7. Ведькал В. А., Гадірлі Т. А. Імунітет держави, його види та концепції реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. 9. 2021. С. 296–298. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/74.pdf
8. Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність від 02 грудня 2004 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU04277

9. Європейська конвенція про імунітет держав (ETS N 74) (Базель, 16 травня 1972 року). URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU72014
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 березня 2013 року у справі «Олєйников проти Росії» URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-117124%22]}
11. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064
12. Справа щодо ордера на арешт від 11 квітня 2000 року (Демократична Республіка Конго проти Бельгії). URL: https://www.icj-cij.org/case/121
13. Прокурор проти Крстіча (Рішення щодо заяви про виклик до суду) 1 липня 2003 р. (Апеляційна палата МТКЮ). URL: https://www.icty.org/x/cases/krstic/acdec/en/030701.htm
14. Chile Eboe-Osuji. The absolute clarity of international legal practice's rejection of immunity before international criminal courts. URL: https://www.justsecurity.org/84416/the-absolute-clarity-of-international-legal-practices-rejection-of-immunity-before-international-criminal-courts/

Arutiunova Kateryna
National University «Odesa Maritime Academy»

INTERNATIONAL IMMUNITY IN THE CONTEXT OF PROSECUTION FOR CRIMES AGAINST UKRAINE: LEGAL ASPECTS AND CHALLENGES

This article examines the legal nature of state immunity, its types, and the relationship of this concept with the possibility of holding top officials of the Russian Federation responsible for crimes committed in Ukraine. Relevant provisions of international law and various legal positions are considered. Based on this research, it is concluded that top officials of the Russian Federation can be held accountable for crimes committed in Ukraine. The norm that rejects the immunity of a head of state from responsibility for international crimes has an important international legal status.

Its repetition in successive international documents confirms that it is a norm of customary international law. This is supported by the decisions and judgments of international courts and tribunals.

Given that the jurisdiction of the International Criminal Court with respect to crimes of aggression is limited exclusively to states parties to the Rome Statute, neither Ukraine nor Russia are parties to the Rome Statute, indicating that the jurisdiction of the International Criminal Court does not extend to crimes of aggression committed by Russia against Ukraine. This can be achieved by creating an International Tribunal to investigate these crimes, as was done previously in cases such as the Nuremberg Tribunal and other similar international tribunals.

International law provides for the possibility of creating international tribunals to prosecute international crimes, including war crimes, crimes against humanity, and the crime of aggression. Such tribunals may have universal jurisdiction, which means jurisdiction over all persons, regardless of their nationality or the place where the crime was committed.

The establishment of an international tribunal for the investigation and prosecution of crimes committed in Ukraine by high-ranking officials of the Russian Federation would be in line with the principles of international law and would help to ensure accountability for these crimes. The creation of such a tribunal could also serve as a deterrent to future crimes, sending a clear message that those who commit international crimes will be held accountable before the law.

The possibility of creating an international tribunal to investigate Russia's crimes committed on the territory of Ukraine can become an effective tool of justice and combat impunity.

Key words: *state immunity, United Nations, international responsibility, responsibility of the Russian Federation, international law, international tribunal, crimes against Ukraine.*

УДК:349.232

Бездуган-Щербина Вікторія Віталіївна
Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена правовому регулюванню оплати праці під час воєнного стану. Автор аналізує норми Конституції України, Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», розглядає актуальність цієї проблеми та вплив війни на оплату праці та соціальний захист населення. Проводячи наукове дослідження, автор порівняв порядок оплати праці в Україні та Ізраїлі під час воєнного стану, зазначивши про необхідність включення норми, що визначають порядок оплати праці в умовах воєнного стану, забезпечують соціальний захист працівників та встановлюють механізми контролю за дотриманням вимог щодо оплати праці. У статті досліджується питання оплати праці в умовах воєнного стану в країнах Європейського Союзу, зокрема в Італії та Франції. Автор зазначає, що в кожній країні законодавство може передбачати різні умови та компенсації за час, коли працівники не можуть працювати через воєнний стан. Загалом, стаття підкреслює важливість дотримання законодавства та узгодження умов оплати праці з роботодавцем під час воєнного стану. Дослідження також вказує на те, що у вітчизняній науці відсутній єдиний погляд на питання визначення сильного способу управління системою оплати праці. Автор згадує думку С. С. Каринського про те, що державне регулювання оплати праці має на меті встановлення, конкретизацію та застосування умов оплати праці працівників та службовців різних категорій професій і спеціальностей. Загалом, стаття наголошує на важливості регулювання оплати праці державою та узгодження умов оплати з роботодавцем, щоб забезпечити справедливу та ефективну

систему оплати праці під час воєнного стану. У статті також розглядається питання державного регулювання оплати праці в Україні, і автор зазначає, що це не тільки метод діяльності, але й конкретна і багатогранна діяльність органів державної влади.

Ключові слова: *правове регулювання, оплата праці, воєнний стан, соціальний захист.*

Постановка проблеми. Правове регулювання оплати праці в умовах мирного та воєнного стану є актуальною, оскільки вона безпосередньо стосується як якості життя людей, так і економічного стану країни в цілому. У мирний період правильна організація та регулювання оплати праці є ключовим фактором стабільності економіки та соціальної сфери, тому що це має вплив на споживчі можливості населення та ефективність виробництва.

У воєнний період правове регулювання оплати праці набуває ще більшої актуальності, оскільки війна створює надзвичайні умови для життя та праці населення. З одного боку, війна може призвести до збільшення вартості праці в деяких сферах економіки, таких як військове виробництво та інші сфери, які пов'язані з підтримкою військових операцій. З іншого боку, війна може призвести до скорочення кількості робочих місць та зниження оплати праці у сферах, які не є пріоритетними для військових операцій.

Крім того, воєнний стан може призвести до розриву виплат оплати праці та інших соціальних виплат, що може створити серйозні проблеми для життєвого рівня населення. Також можуть виникнути проблеми з оподаткуванням та бюджетними виплатами, оскільки війна може призвести до зниження податкових надходжень та збільшення витрат на військові потреби.

Виклад основного матеріалу. Проблематика оплати праці в Україні є складною і містить декілька аспектів, які можуть вплинути на рівень оплати праці в різних галузях економіки, зокрема під час воєнного стану і в мирний час. Нижче розглянемо ці аспекти:

Низький рівень зарплат. Україна має один з найнижчих рівнів зарплат в Європі. Це може бути наслідком багатьох чинників, таких як низький рівень ефективності праці, недостатня конкурентоспроможність підприємств та інші.

Сезонність роботи. В деяких галузях економіки України, зокрема у сільському господарстві, робота є сезонною. Це може впливати на оплату праці та умови праці.

Недостатня соціальна захищеність. Україна має низький рівень соціальної захищеності, яка може бути пов'язана з недостатнім фінансуванням соціальних програм та систем соціального захисту.

Корупція. Корупція є серйозною проблемою в Україні та може впливати на оплату праці в різних галузях економіки.

Недостатня конкуренція на ринку праці. На деяких ринках праці в Україні може бути недостатньо конкуренції між роботодавцями, що може впливати на оплату праці.

Економічні кризи. Економічні кризи можуть впливати на оплату праці в Україні, зокрема під час військового стану.

Підвищення мінімальної зарплати. В Україні встановлено мінімальний розмір заробітної плати, який визначається відповідно до законодавства. Однак існують питання щодо відповідності цього рівня реальним витратам на життя та рівню інфляції.

Оподаткування. В Україні існують різні системи оподаткування, які можуть впливати на оплату праці робітників та підприємств.

У контексті військового стану актуальність проблеми оплати праці зростає, оскільки він може вплинути на здатність країни до фінансування військових дій та забезпечення військової безпеки. Також військовий стан може призвести до зміни розподілу фінансових ресурсів, що може вплинути на оплату праці робітників у різних галузях економіки. Отже, дослідження проблеми оплати праці під час військового стану є важливим для забезпечення стабільності економіки.

Завдання щодо правового регулювання оплати праці під час воєнного стану можуть включати наступні пункти:

1. Визначення правових основ оплати праці під час воєнного стану. Відповідні закони та правила повинні визначати права та обов'язки працівників та роботодавців в умовах воєнного стану, включаючи оплату праці.

2. Визначення основних складових оплати праці під час воєнного стану. Правові акти повинні встановлювати правила щодо розрахунку оплати праці в умовах воєнного стану, включаючи базову зарплату, премії та додаткові виплати.

3. Встановлення порядку виплати оплати праці під час воєнного стану. Правові норми повинні визначати порядок виплати оплати праці, зокрема, регулювати частоту та терміни виплат.

4. Визначення правил оподаткування оплати праці під час воєнного стану. Правові акти повинні встановлювати правила щодо оподаткування оплати праці, включаючи відповідні знижки та пільги для працівників та роботодавців.

5. Встановлення механізмів контролю за оплатою праці під час воєнного стану. Правові норми повинні визначати правила та процедури контролю за розрахунками з оплати праці, забезпечуючи виконання вимог щодо оплати праці в умовах воєнного стану.

6. Визначення відповідальності за порушення правил оплати праці під час воєнного стану. Правові норми повинні встановлювати відповідальність за порушення вимог щодо оплати праці, включаючи штрафи та інші санкції для працівників і роботодавців, які порушують вимоги щодо оплати праці під час воєнного стану.

7. Забезпечення соціального захисту працівників під час воєнного стану. Правові норми повинні передбачати механізми соціального захисту працівників у разі введення воєнного стану, включаючи медичне страхування, пільги для сімей військовослужбовців та інші форми підтримки.

8. Забезпечення рівності умов оплати праці. Правові акти повинні забезпечувати рівні умови оплати праці для всіх працівників, включаючи

військовослужбовців та цивільних службовців, що працюють під час воєнного стану.

9. Визначення порядку відшкодування витрат. Правові норми повинні встановлювати правила щодо відшкодування витрат, пов’язаних з оплатою праці під час воєнного стану, включаючи витрати на транспорт, харчування та інші необхідні витрати.

10. Забезпечення інформаційної підтримки. Правові акти повинні забезпечувати доступ до інформації про права та обов'язки працівників та роботодавців в умовах воєнного стану, включаючи правила оплати праці та механізми її розрахунку.

Ураховуючи всі вищезгадані аспекти, правове регулювання оплати праці під час воєнного стану має забезпечувати ефективний та справедливий механізм оплати праці, що враховує специфіку умов воєнного стану та захищає права працівників.

Війна вплинула на всі можливі сфери життєдіяльності України, в тому числі й на трудові відносини, які зазнали відповідних змін.

Сьогодні хочемо звернути увагу на питання оплати праці в Україні, яке має особливу актуальність в контексті мирного та військового стану.

Згідно з Конституцією України, кожна людина має право на працю та належні умови праці, а також на справедливу заробітну плату. Проте в реальності в Україні виникає низка проблем щодо оплати праці як у мирний, так і військовий час [1].

За даними Державної служби статистики України, середня заробітна плата в країні становить близько 10 тисяч гривень на місяць, що є однією з найнижчих в Європі. У той же час ціни на продукти харчування, комунальні послуги та інші товари та послуги неухильно зростають [2].

У наукових дослідженнях учених розкриваються проблемні питання методики обліку заробітної плати та її оподаткування, обліку фактичної наявності та руху працівників, кадрового документування та обліку, ефективності використання трудових ресурсів тощо, розглядаються проблеми

пов’язані з організацією оплати праці та висвітлюються напрями вдосконалення. Зокрема, О. І. Пархоменко та В. В. Крохмаль [8] визначають проблемні аспекти державного регулювання системи оплати праці в Україні та напрями вдосконалення процесу управління в цій сфері.

Оплата праці в країнах, де діє військовий стан, може бути складною та нестабільною. В таких умовах підприємства можуть стикатися зі значними викликами, пов’язаними з оплатою праці працівників.

У країнах, де діє військовий стан, можуть бути тимчасові обмеження на оплату праці, зокрема на заробітну плату працівників підприємств. У таких умовах можуть збільшуватися затримки з оплатою заробітної плати, а також зменшуватися розміри зарплати працівників. Деякі підприємства можуть також зменшувати кількість робочих годин або введення тимчасової робочої сили для зменшення витрат.

Одним із способів зменшення витрат на оплату праці може бути відмова від додаткових виплат, таких як премії або бонуси. Підприємства можуть також зменшувати кількість працівників, щоб знизити загальні витрати. Однак важливо забезпечити, щоб такі заходи були відповідними законодавчим вимогам та не порушували права працівників.

Деякі країни можуть ввести спеціальні заходи щодо оплати праці під час військового стану. Наприклад, український закон про військовий стан передбачає, що під час військового стану оплата праці повинна здійснюватися відповідно до законодавства, а також забезпечувати достатній рівень доходу для підтримки життєвого рівня працівників та їх сімей [3].

Для більш детального розуміння цього питання проаналізуємо оплату праці в країнах, де діє військовий стан. Наприклад, у Польщі згідно з Законом про воєнний стан з 2002 року, під час введення воєнного стану працівники мають право на збереження робочого місця та на отримання зарплати в повному обсязі. Однак роботодавець може змінювати місце роботи працівника у разі необхідності. Також можуть бути введені обмеження на працю під час воєнного стану, які можуть впливати на заробітну плату працівника [4].

У країнах Європейського Союзу оплата праці під час воєнного стану може бути визначена національним законодавством. Наприклад, в Італії згідно з Кодексом цивільного захисту, працівникам може бути виплачена компенсація за час, протягом якого вони не можуть працювати через воєнний стан. У Франції згідно з Кодексом оборони працівникам можуть бути надані додаткові пільги та компенсації за роботу в умовах воєнного стану [6].

Загалом оплата праці під час воєнного стану залежить від визначення військового стану та спеціальних правил, які можуть бути встановлені законодавством країни. В кожному випадку важливо дотримуватися законодавства та домовлятися з роботодавцем щодо умов оплати праці під час воєнного стану.

Варто зазначити, що у вітчизняній науці відсутній єдиний погляд на питання визначення державного способу управління системою оплати праці. Заслуговує на увагу думка С. С. Каринського, який у своїх дослідженнях зазначав, що характеризувати державне регулювання лише як спосіб юридичного впливу з боку держави на поведінку суб’єктів трудового правовідношення у зв'язку із застосуванням норм оплати праці буде неправильним, оскільки це не тільки та не стільки метод діяльності, скільки сама конкретна та багатогранна діяльність органів держави з вироблення умов оплати праці та визначення порядку їхньої реалізації на практиці. На підставі викладеного науковець робить висновок, що державне регулювання оплати праці – це діяльність певних органів держави, яка здійснюється ними за допомогою норм права у тісному контакті з профспілками, та має на меті встановлення, конкретизацію та застосування умов оплати праці працівників та службовців різних категорій професій і спеціальностей [9, с. 41].

У контексті аналізу дослідження хочеться провести паралель на прикладі Ізраілю. Наприклад, під час війни в Україні може збільшуватись потреба в допомозі військовим та медичному персоналу, що може призвести до збільшення попиту на працю в цих сферах та підвищення рівня оплати праці. Одночасно

підвищення рівня інфляції та зміна курсу валют може знизити реальну вартість заробітної плати.

В Ізраїлі під час воєнного стану можуть збільшуватись витрати на безпеку та оборону, що може вплинути на зниження інвестицій та зростання безробіття. Одночасно, підвищення рівня ризику та небезпеки може призвести до збільшення попиту на працю в деяких сферах, таких як безпека та рятувальні операції.

Отже, для більш точного порівняння оплати праці в Україні та Ізраїлі під час воєнного стану необхідно враховувати ряд факторів, що впливають на ринок праці та економічну ситуацію в кожній з країн.

Крім того, необхідно враховувати різницю у рівнях життя та економічній ситуації в кожній з країн. Наприклад, середня заробітна плата в Ізраїлі може бути вищою, але в той же час вартість життя в Ізраїлі може бути значно вищою, ніж в Україні. Також необхідно враховувати різницю в рівні соціального захисту, який може бути відмінним в кожній з країн [7].

При порівнянні оплати праці в Україні та Ізраїлі під час воєнного стану необхідно також ураховувати різницю в секторі економіки. Наприклад, в Ізраїлі високорозвинена технологічна галузь, яка може мати вплив на оплату праці у відповідних сферах. В Україні же може збільшуватись попит на працю у військовій та медичній сферах, а також в інших сферах, що пов'язані з безпекою та обороною.

Отже, порівняльний аналіз оплати праці в Україні та Ізраїлі під час воєнного стану потребує комплексного підходу та врахування багатьох факторів, що впливають на ринок праці та економічну ситуацію в кожній з країн.

Висновки. Під час введення воєнного стану правове регулювання оплати праці має велике значення для забезпечення прав працівників та підтримки економіки країни. Враховуючи складні умови та специфіку роботи працівників у воєнний час, необхідне встановлення ефективних та справедливих механізмів оплати праці, які забезпечують права працівників та захищають їх інтереси. Відповідне правове регулювання має включати норми, що визначають порядок

оплати праці в умовах воєнного стану, забезпечують соціальний захист працівників та встановлюють механізми контролю за дотриманням вимог щодо оплати праці. Для успішного виконання цих завдань необхідна координація між державними органами, роботодавцями та профспілками з метою забезпечення ефективності та справедливості оплати праці під час воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 25.03.2023).
2. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення : 25.03.2023).
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20 (дата звернення: 25.03.2023).
4. Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021130985/U/D20020985Lj.pdf
5. Decreto Legislativo n.1 del 2 gennaio 2018: Codice della Protezione Civile. URL: https://www.protezionecivile.gov.it/it/normativa/decreto-legislativo-n1-del-2-gennaio-2018-codice-della-protezione-civile
6. Code de la defense. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071307/
7. Мінімальна та середня зарплата в Ізраїлі. URL: https://news.eurabota.ua/uk/israel/employment/jaka-minimalna-ta-serednja-zarplata-v-izraili/
8. Крохмаль В.В., Пархоменко-Куцевіл О.І. Державне управління сферою оплати праці. Інвестиції: практика та досвід. 2022. №7-8. С. 57-63.

9. Каринский С.С. Правовое регулирование заработной платы. М.: Гос. из-во юрид. лит., 1963 210 с.

Bezduhan-Sherbina Viktoriia
Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of
Donetsk State University of Internal Affairs

LEGAL REGULATION OF PAYMENT ON TIME MILITARY STATE

The article is devoted to the legal regulation of wages during martial law. The author analyzes the norms of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Martial Law". The author examines the relevance of this problem and the impact of the war on wages and social protection of the population. Conducting a scientific study, the author compared the procedure for payment of labor in Ukraine and Israel during martial law, noting the need to include norms that determine the procedure for payment of labor in conditions of martial law, ensure social protection of workers and establish mechanisms for monitoring compliance with requirements for payment of labor. The article examines the issue of wages under martial law in the countries of the European Union, in particular in Italy and France. The author notes that in each country, legislation may provide for different conditions and compensation for the time when employees cannot work due to martial law. Overall, the article highlights the importance of complying with the law and negotiating terms of employment with the employer during martial law. The study also indicates that domestic science lacks a unified view on the issue of determining a strong method of managing the labor remuneration system. The author mentions the opinion of S.S. Karynskyi that the state regulation of labor remuneration aims to establish, specify and apply the terms of labor remuneration for workers and employees of various categories of professions and specialties. Overall, the article emphasizes the importance of state regulation of wages and negotiation of wage terms with the employer to ensure a fair and efficient wage system during martial law. The article

also examines the issue of state regulation of wages in Ukraine, and the author notes that this is not only a method of activity, but also a specific and multifaceted activity of state authorities.

Key words: *legal regulation, wages, martial law, social protection.*

УДК 342.7

Бережна Ольга Максимівна
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРЕМІЩЕНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті через призму реалізації права на освіту розглянуті проблеми функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану. Проаналізовано особливості організації освітнього процесу переміщеними закладами вищої освіти, як-то створення безпечних умов для навчання, залучення науково-педагогічного та обслуговуючого персоналу, фінансування діяльності тощо. Зазначено, що переміщення ЗВО відбувалось у двох основних форматах: «мінімальному» або «розширеному». Надано пропозиції, спрямовані на вдосконалення освітнього процесу в переміщених ЗВО.

Ключові слова: *ЗВО, воєнний стан, вища освіта, переміщення, синхронний режим, асинхронний режим.*

Постановка проблеми. У зв’язку з широкомасштабною військовою агресією рф проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 о 05 годині 30 хвилині 24 лютого 2022 року по всій території України було введено воєнний стан, який сформував обов’язкові до виконання правові обмеження положень національного законодавства, що стосуються норм Конституції України. До цього переліку входить право на освіту, яке закріплене

в статті 53 Конституції України, що стосується безпосередньо як закладів дошкільного типу, загальної середньої, так і вищої освіти [1].

В умовах сьогодення постає багато важливих питань щодо реалізації права на освіту, особливо коли навчальний заклад знаходиться в зоні бойових дій або на окупованій території. Оскільки основним завданням закладів вищої освіти є необхідність забезпечення безпеки усіх учасників освітнього процесу, то відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 235 «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» керівництво закладів вищої освіти у разі необхідності має провести евакуацію учасників освітнього процесу та працівників до безпечного місця. Переміщені заклади вищої освіти стикаються з низкою проблем в організації освітнього процесу на новому місці дислокації, як-то створення належних умов для навчання, залучення науково-педагогічного та обслуговуючого персоналу, що зумовлює актуальність дослідження особливостей діяльності переміщених ЗВО в умовах воєнного стану.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є висвітлення актуальних у реаліях сьогодення проблем і викликів, з якими стикнулися у своїй діяльності переміщені заклади вищої освіти в умовах воєнного стану, активних бойових дій та в умовах окупації, а також детальний аналіз особливостей функціонування деяких із них на нових місцях дислокації.

Завданнями цієї наукової роботи є аналіз правових актів Міністерства освіти і науки України: наказу «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 № 235; рекомендацій щодо проведення освітнього процесу; основних вимог щодо забезпечення безпеки в очній та змішаній формі навчання; проблем, які виникають при переміщенні ЗВО, надання пропозицій щодо покращення освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Огляд літератури. Дивлячись на те, що ця тема є новою і на сьогодні мало дослідженою, в її написанні ми спирались на правові акти, аналітичні доповіді, повідомлення в соціальних мережах.

Результати дослідження та дискусія. Події 24 лютого 2022 року призвели до докорінних змін як у сфері зовнішньої політики України, так і в усьому, що стосується її внутрішнього життя. Впливу зазнали абсолютно всі аспекти життєдіяльності людини, суспільства і держави. Під загрозою знищення опинились не лише сама людина, але й її права і свободи, закріплені в Основному Законі. Широкомасштабна військова агресія рф проти України призвела до порушення не лише особистих прав людини, а й культурних, серед яких особливу увагу привертає право на освіту, реалізація якого в умовах воєнного стану зазнає суттєвих змін. Для здобувачів освіти війна створила перешкоди стосовно доступу до навчання, негативно вплинула на якість й успішність отриманих знань, а також на безпечність умов, у яких доводиться здобувати освіту. З огляду на це Міністерством освіти і науки України (далі – МОН) були запроваджені деякі нововведення та рекомендації для вирішення цих питань.

Наступного ж дня після початку повномасштабного вторгнення МОН, розуміючи неможливість у небезпечних і надскладних умовах проводити навчання, надіслало рекомендаційного листа керівникам департаментів (управлінь) освіти та науки обласних, Київської міської державної адміністрації та керівникам закладів професійної, фахової передвищої та вищої освіти з метою призупинення освітнього процесу у вигляді 2 тижневих канікул [2]. Згодом МОН було прийнято наказ від 07.03.2022 р. № 235 «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» (далі – наказ № 235), який мав дати відповіді на низку питань, пов’язаних із організацією освітнього процесу в умовах воєнного стану [3].

Вказаним вище документом на керівництво закладів вищої освіти (далі – ЗВО) були покладені обов’язки щодо: забезпечення захисту усього персоналу та учасників освітнього процесу, а також, у разі потреби, здійснення їх евакуації; прийому іншими закладами освіти та створення належних умов для евакуйованих здобувачів вищої, передвищої освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників, іншого персоналу та членів їх сімей, які мають у цьому потребу. Спираючись на показник безпечності ситуації у регіоні, цим же наказом

передбачалося розпочати навчання у дистанційному чи змішаному форматі після завершення двотижневих канікул.

Основною вимогою при організації навчання в очному або змішаному режимі є забезпечення безпеки усього складу ЗВО і підготовки належних умов, таких як: позначення шляхів евакуації; наявність обладнаних укриттів; проведення додаткових занять із надання домедичної підготовки та іншого; перевірка справності систем оповіщення; забезпечення запасів води та медикаментів; по можливості підключення мережі Wi-Fi для проведення навчання в укритті. Основним алгоритмом дій при включенні сигналу «Повітряна тривога» або інших сигналів оповіщення стало негайне переривання освітнього процесу та прямування до підвалу або інших споруд цивільного захисту і перебування там до відбою [4].

Розуміючи існуючу небезпеку та неможливість забезпечення належного функціонування ЗВО в умовах активних бойових дій та окупації, на виконання наказу № 235 керівництвом держави було ухвалене рішення перемістити ЗВО з Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської та частини Запорізької областей на підконтрольну Україні територію. Виходячи із ситуації, що склалася, переміщення мало відбуватись у двох основних форматах: «мінімальному» або «розширеному».

«Мінімальний» формат переміщення, яким користується більшість університетів, характеризується тим, що на підконтрольну Україні територію для продовження роботи у приміщеннях, наданих іншим закладом освіти, виїдуть ректор, проректори, бухгалтерія та особи, які працюють з Єдиною державною електронною базою та інший персонал. Водночас сам процес здобуття освіти відбувається у дистанційному режимі.

«Розширений» формат реалізується рідше за попередній, але так само має місце в системи переміщення. Він передбачає переїзд не лише адміністрації, а й науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої, передвищої освіти в надані для користування навчальні корпуси.

Підбиваючи підсумки за 2022 рік слід зазначити, що загалом було переміщено 131 заклад фахової передвищої та вищої освіти, де навчається 91 тис. студентів (6,7% від загального числа студентів в Україні) і працює понад 11 тис. викладачів. Ці дані відносяться як до самостійних університетів й фахових коледжів, так і філій деяких закладів освіти [5, с. 55–59]. Лише у березні-травні 2022 року було переміщено 25 самостійних ЗВО і 19 відокремлених структурних підрозділів різних університетів. У переміщених закладах навчаються понад 54 тисячі студентів і працює майже сім тисяч викладачів. Університети розмістилися в 16 містах чотирнадцяти областей України [6].

Незважаючи на наявність двох форматів переміщення і значної кількості ЗВО, які продовжили освітню діяльність не за місцем своєї постійної дислокації, питання участі в освітньому процесі тих здобувачів вищої освіти і викладачів, які або не змогли, або не захотіли виїхати з тимчасово окупованих території, не були повністю вирішені. Це пов’язано як з нестабільністю або взагалі відсутністю інтернет-зв’язку, так і ризиками безпеки для самих учасників освітнього процесу (окупаційна влада досить агресивно реагує, як на здобувачів вищої освіти, які навчаються у дистанційному форматі в українських ЗВО, так і на інших учасників освітнього процесу, які продовжують працювати зі своїми ЗВО).

Діяльність переміщених ЗВО в умовах воєнного стану є складною і пов'язаною з низкою особливостей та викликів. Для викладачів та студентів, які залишилися в межах України, постали проблеми психологічного, фінансового, технологічного та іншого характеру, а ті, хто виїхав за кордон, до усього вище переліченого отримали ще й подолання мовного бар’єру в іншій країні. Керівництво ЗВО у свою чергу стикнулося з питаннями організаційного та фінансового характеру, які пов’язані з необхідністю налагодження функціонування університету на базі іншого закладу.

Серед організаційних проблем, що стосуються саме студентів та викладачів ЗВО, є постійні перешкоди щодо отримання доступу до зв’язку та інтернету, перевантаження обсягом навчального матеріалу, оскільки через

тривалу перерву постає необхідність надолужити прогалину у знаннях, не забуваючи при цьому паралельно виконувати програму, заплановану на поточний період.

Ще однією особливістю є те, що у приблизно половини студентів немає можливості брати участь у дистанційних заняттях через поганий зв'язок, або збій у роботі програмного забезпечення на тимчасово окупованих територіях.

На сьогодні практикується навчання у змішаному форматі, який передбачає, що студенти виконують завдання шляхом використання таких програм, як Moodle та Google Classroom, що суттєво покращує роботу та здобуття освіти у дистанційній формі.

На цьому етапі статті доцільності розглянути два основних терміна, які характеризують взаємодію роботи викладачів та студентів у дистанційному форматі (синхронний та асинхронний режим).

Синхронний режим передбачає взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання, коли учасники одночасно можуть перебувати в електронному освітньому середовищі або спілкуються за допомогою засобів аудіо-, відеоконференції. Простіше кажучи, це проведення уроку в режимі реального часу в обраному цифровому середовищі [7].

Асинхронний режим у свою чергу означає взаємодію між суб'єктами дистанційного навчання, за допомогою якої учасники співпрацюють один з одним із затримкою в часі, використовуючи при цьому інтерактивні освітні платформи, електронну пошту, форуми, соціальні мережі тощо. Цей режим – режим більш самостійного навчання, який водночас підтримується вчителем за допомогою відповідних цифрових інструментів [7].

В організації освітнього процесу не меншого значення мають питання технічного характеру, оскільки сервери, на яких зберігались інформаційні бібліотечні ресурси, навчально-методичні матеріали та інша документація, пов'язана з освітнім процесом, залишилась на тимчасово окупованій території. Для вирішення цієї проблеми керівництвом ЗВО було прийнято рішення

використовувати комп'ютери тих університетів, до яких вони переміститися, що дозволило перенести інформацію на хмарні сервери.

Однією із найгостріших проблем, з якими зіткнулися переміщені ЗВО, є втрата тих осіб, які були залучені до функціонування цих закладів. Це зумовлено тим, що після початку повномасштабного вторгнення кожен самостійно дбав про свою безпеку та безпеку своїх сімей і шукав для себе найкращі умови для проживання. Як наслідок, частина студентів, викладачів та інших працівників, маючи таку можливість, або виїхала за кордон, або залишилася на тимчасово окупованій території. Фактично лише частина від довоєнного складу ЗВО прослідувала за своїм навчальним закладом.

Позначились на організації освітнього процесу і питання державного забезпечення ЗВО. Через скорочення фінансування з бюджету країни на період червень-грудень 2022 року було виділено коштів на 17 % менше. Окрім цього, чимала кількість студентів, які навчаються за контрактом, втратили можливість оплачувати навчання. Через ці дві обставини ЗВО опинились у скрутному фінансовому становищі, з якого доводиться виходити шляхом оптимізації витрат на заробітну плату науково-педагогічного складу за рахунок: вимушених відпусток за свій рахунок (до 24 лютого 2022 року щорічна відпустка складала 56, а після – 24 дня); скорочення складу працівників; зменшення розміру доплат за наукові ступені; перерозподіл годин в планах на навчання між самопідготовкою та аудиторною роботою тощо [8].

Але навіть за таких умов ті університети, які переїхали до безпечних місць, почали відновлювати свою діяльність. Одними із таких ЗВО є Харківський національний університет внутрішніх справ. Через небезпечність умов та значні пошкодження будівель на основній базі було ухвалено рішення про переміщення частини закладу з Харкова на Вінниччину, а іншої частини – на Хмельниччину. На базу Кам’янець-Подільського державного університету влітку 2022 року було перевезено курсантів двох факультетів, які навчаються за спеціальностями «Право», «Правоохоронна діяльність» та «Кібербезпека». У Вінниці розташовані інші факультети закладу, які готують майбутніх працівників поліції за

спеціальностями «Право», «Правоохоронна діяльність», «Психологія», «Облік і оподаткування». На жаль, студенти університету продовжують навчання у дистанційній формі.

Водночас переміщення Харківського національного університету внутрішніх справ позитивно вплинуло на розвиток навчального закладу. Адже на сьогодні ухвалено рішення про створення у м. Кам'янець-Подільський філії університету, де будуть навчатися як курсанти, так і студенти. Тому цьогорічний набір абітурієнтів буде здійснюватися вже у 4 містах: Вінниці, Кам'янець-Подільському, Сумах та Кременчуці.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Через активні бойові дії майже всі будівлі закладу були пошкоджені, тому було ухвалене рішення переїхати на базу Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», де між ректорами було підписано договір про співробітництво. З 28 березня 2022 року університет відновив освітній процес в онлайн-форматі [9], а з 29 липня для абітурієнтів відкрилась можливість подати заявку на навчання на бюджетній та контрактній формі через електронний кабінет вступника.

Маріупольський державний університет на сьогодні є повністю зруйнованим і пограбованим. Лише 80% працівників вдалося виїхати, доля тих, хто залишився, невідома. Тому сам заклад та Вугледарський фаховий коледж, що є його структурним підрозділом, було переміщено у м. Київ, де їм надали четвертий корпус Київського національного університету будівництва та архітектури. Зараз університет поновив навчання, а для студентів та викладачів надано можливість проживати в гуртожитку.

Приазовський державний технічний університет. Переїхавши з Маріуполя, ЗВО розмістився на базі Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» та з 18 квітня 2022 року поновив навчання у дистанційній формі.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького продовжив роботу відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України в Запоріжжі. МДПУ тимчасово переміщений на базу

Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

Хотілося б зазначити, що попри умови воєнного стану, які суттєво ускладнили освітній процес, існує можливість покращити ситуацію. По-перше, необхідно забезпечити безпеку здобувачів вищої освіти, науково- педагогічного складу та інших учасників освітнього процесу. Воєнний стан зробив освітній процес небезпечним, тому потрібно створити умови для захисту всіх учасників освітнього процесу. Це може включати підвищення охорони на території навчальних закладів, створення безпекових протоколів та інших заходів.

Використання електронних засобів навчання. В умовах воєнного стану обмежується доступ до деяких навчальних ресурсів. Для вирішення цієї проблеми доречним буде використання електронних засобів навчання, які можуть бути доступні з будь-якого місця з інтернетом (відеоуроки, інтерактивні підручники та інші ресурси).

Встановлення гнучкого розкладу. У разі, якщо звичайний розклад навчання не є можливим, можна розглянути встановлення гнучкого розкладу, який дозволяє навчатися у зручний для учасників освітнього процесу час та виконувати завдання відповідно до встановлених термінів.

Запровадження підтримки психологічного здоров’я. У воєнний період психологічний стан може бути погіршеним. Для забезпечення психологічної підтримки можна використовувати різні заходи, такі як проведення психологічних тренінгів, консультацій, лекцій.

Висновки. Реалізація права на освіту і в довоєнні часи було нагальним питанням, яке потребувало постійного вирішення та удосконалення. А з початком широкомасштабної військової агресії, руйнацією звичного ритму життя ЗВО стикнулись із новою реальністю, яка потребувала пристосування освітнього процесу до нових умов.

Одним із заходів, який дозволив продовжити повноцінне функціонування ЗВО, стало його переміщення в безпечні регіони. При цьому, у своїй діяльності переміщені заклади вищої освіти стикнулись з низкою проблем, таких як:

забезпечення безпеки всіх учасників освітнього процесу, організація освітньої діяльності, фінансування та інші питання, які так або інакше впливають на організацію роботи ЗВО на новому місці дислокації. На нашу думку, покращити ситуацію з функціонуванням переміщених ЗВО допоможуть: встановлення гнучкого розкладу занять, організація онлайн-навчання, використання електронних засобів навчання, запровадження підтримки психологічного здоров'я учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 № 64/2022 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://nupp.edu.ua/news/poltavska-politekhnika-i-karazinskiy-universitet.html (дата звернення: 25.03.2023).
2. Сергій Шкарлет. Всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні // Міністерство освіти і науки України : сайт. 25.02.2022. https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsim-zakladam-osviti-rekomendovano-pripiniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni (дата звернення: 25.03.2023).
3. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану : наказ Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 235 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text (дата звернення: 25.03.2023).
4. Особливості організації 2022/23 навчального року // Міністерство освіти і науки України : сайт. 06.07.2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/osoblivosti-organizaciyi-202223-navchalnogo-roku (дата звернення: 25.03.2023).
5. Вища освіта в Україні: зміни через війну : аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
6. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети // Вокс Україна : сайт. 12.07.2022. URL:

https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/ (дата звернення: 25.03.2023).
7. Синхронне й асинхронне дистанційне навчання // Освіта.ua : сайт. 06.01.2021. URL: https://osvita.ua/school/method/78950/ (дата звернення: 25.03.2023).
8. Шевчук І. Б., Шевчук А. В. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. Економіка та суспільство. 2022. № 39. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-39-80
9. Полтавська політехніка і Каразінський університет підписали договір про співробітництво в умовах воєнного стану // Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрій Кондратюка» : сайт. 23.03.2022. URL: https://nupp.edu.ua/news/poltavska-politekhnika-i-karazinskiy-universitet.html (дата звернення: 25.03.2023).

Berezhna Olha
Kharkiv National University of Internal Affairs

PECULIARITIES OF THE ACTIVITIES OF DISPLACED HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW

In connection with the large-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the President of Ukraine Decree No. 64/2022 of February 24, 2022 at 05:30 a.m. on February 24, 2022 introduced martial law throughout Ukraine, which formed binding legal restrictions of national legislation relating to the provisions of the Constitution of Ukraine. This list includes the right to education, which is enshrined in Article 53 of the Constitution of Ukraine, which directly concerns both pre-school, general secondary and higher education institutions.

In today's context, many important issues arise regarding the implementation of education, especially when the institution is located in the combat zone or in the occupied territory. Since the main task of higher education institutions is to ensure the safety of both staff and students, the management of the institution, in accordance with

Order No. 235 of the Ministry of Education and Science of 07.03.2022 "On some issues of organizing the work of professional higher education institutions during martial law", must, if necessary, evacuate participants in the educational process and employees to a safe place.

In the context of this article, there is a need to consider the urgent problems of creating appropriate conditions, providing staff, as well as the peculiarities of the activities of displaced higher education institutions under martial law at the new location.

The issue of education was an urgent issue in pre-war times that needed to be constantly addressed and improved. And with the outbreak of large-scale military aggression, faced with the terrible challenges brought by the Russian occupiers, active hostilities, human losses, rocket attacks and bombings, suffering huge losses among both pre-school, general secondary and higher education institutions, the process of obtaining education began to adapt to the new conditions.

In writing this article, the author examined and researched the main aspects of the activities of displaced higher education institutions in the context of hostilities, as well as a number of problems, such as ensuring the safety of all university staff, organization of the educational process, financing and other issues related to the organization of the work of higher education institutions at the new location.

This article outlines proposals that could improve the situation: establishing flexible schedules, ensuring the safety of students, academic staff and other personnel, organizing online learning, using electronic learning tools, and introducing psychological health support.

Keywords: *higher education institutions, martial law, higher education, displacement, synchronous, asynchronous.*

УДК 343.14+342.7+659.3

Бондаренко Інна Вадимівна
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика

ІННОВАЦІЙНЕ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ, СПІВВІДНОШЕННЯ ТА МЕЖ ЛЕГІТИМНОГО ОПРИЛЮДНЕННЯ ЗАВІДОМО І НЕЗАВІДОМО ДОСТОВІРНИХ І НЕДОСТОВІРНИХ ВІДОМОСТЕЙ В ЮРИДИЧНОМУ ТА ЖУРНАЛІСТСЬКОМУ ДОКАЗУВАННІ ЧИ В БУДЬ-ЯКІЙ ПУБЛІЧНІЙ ДИСКУСІЇ

Представлено сутність, співвідношення та межі легітимного оприлюднення достовірних і недостовірних відомостей у будь-якому різновиді юридичного чи журналістського доказування або у публічної дискусії.

Підкреслено, що під завідомо достовірними відомостями доцільно розуміти такі, що повною мірою відповідають фактичним обставинам діяння (дії чи бездіяльності окремої людини або невеликої групи людей), події (дії чи бездіяльності дуже великих груп людей, коли неможливо встановити роль у досягненні загального результату кожного з учасників, наприклад, у процесі війни та ін.) або явища (дія або бездіяльність сил природи, в т.ч. хижих тварин, які перебувають у нерегульованих людиною умовах) у цілому або певній його стороні, та особливості сприйняття, запам'ятовування, зберігання, відтворення та іншої їх передачі певною особою, в т. ч. життєвий досвід або відповідна спеціальна чи професійна компетентність сприяють передачі або іншому оприлюдненню практично адекватних відомостей.

Ключові слова: *завідомо достовірні відомості, незавідомо достовірні відомості, завідомо недостовірні відомості, незавідомо недостовірні відомості, процедура юридичного, журналістського та іншого масмедійного доказування чи публічної дискусії.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Взявши за основу надто актуальні в контексті докорінного реформування визначення сутності, співвідношення, процедури та меж використання завідомо і незавідомо достовірних і недостовірних адекватних і неадекватних відомостей у будь-якому юридичному чи журналістському доказування або в будь-якій публічній дискусії положення ст. 2 розд. I «Загальні принципи» «Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку» [20] передусим у частині поваги до демократичних принципів, перш за все верховенства права, і до прав людини та основоположних свобод, що прямо витікає з низки відповідних базисних міжнародних актів та інших документів [4; 5; 6; 11; 16], і червоною лінією пронизує як «Концепцію судово-правової реформи в Україні судово-правової реформи в Україні» [13], так й останні політико-правові доробки в цьому базисному напрямку розвитку української держави [15], авторка звернула особливу увагу на розроблені Ю. О. Ланцедовою основи інноваційного розуміння сутності доказів та їх базисних основних та додаткових юридичних властивостей в антикримінальному та будь-якому іншому виді судочинства [3, с. 9– 11; 7, с. 143– 144; 9, с. 37– 39, 287– 296; 10, с. 37– 40, 2373– 2381].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Викладене інноваційне розуміння базисних категорій антиделіктного доказування докорінне позитивним чином відрізняється від досить архаїчної та непрофесійної традиційної наукової і, як наслідок законодавчої, реалізації варіантів вирішення цих же проблем не лише в українській державі, а й у всіх без винятку інших державах пострадянського простору [3, с. 130–136; 10, с. 2381–2386], тим більше, у країнах далекого зарубіжжя, де теорія чи теорологія доказів та антиделіктного доказування практично знаходиться ще на більш низькому рівні розвитку [21; 22; 23].

З урахуванням викладеного було поставлене завдання розробити таке інноваційне розуміння сутності, співвідношення, процедури і меж легітимного

використання завідомо і незавідомо достовірних і недостовірних відомостей у будь-якому виді юридичного чи журналістського доказування або в будь-якому різновиді публічній дискусії [2, с. 241–253; 3, с. 16–22; 7, с. 181– 184; 8, с. 105–108; 9, с. 377–378; 10, с. 153–159], що в контексті безумовного забезпечення принципу верховенства права та дотримання і відновлення правового статусу особи та інших соціосуб'єктів було б у контексті вимог ст. 1, ч. ч. 1, 2 ст. 3, ч. 1 ст. 8 та ін. Конституції України [12], не лише достатньо повно євроінтегровано, а й, головне, презентувало подальший конструктивний розвиток відповідних європейських інституцій у контексті цих же базисних євроінтеграційних принципів [4; 5; 11] і таким чином демонстрували б найвищий рівень супроводження євроінтеграційних процесів.

Формування цілей статті (постановка завдання). Презентація і достатньо широка наукова апробація одного з останніх авторських варіантів інноваційного бачення сутності, співвідношення, процедури і меж легітимного використання завідомо і незавідомо достовірних і недостовірних відомостей у будь-якому різновиді юридичного, журналістського чи іншого масмедійного доказування або у будь-якій публічної дискусії, а також започаткування широкої коректної наукової дискусії з метою розробки загально прийнятого варіанту вирішення даної проблеми і складає ціль дійсної публікації.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Власне тому, основуючись на вказаних інноваційних базисних положеннях щодо сутності доказів та їх базисних основних та додаткових юридичних властивостей в антикримінальному та будь-якому іншому виді судочинства, авторка у низці публікацій [9, с. 38–42; 10, с. 241–253; 11, с. 181–184; 12, с. 105–108; 13, с. 377–378; 14, с. 14–18] розробила інноваційне бачення сутності, співвідношення, процедури і меж легітимного використання завідомо і незавідомо достовірних і недостовірних відомостей у будь-якому різновиді юридичного, журналістського чи іншого масмедійного доказування або у будь-якій публічної дискусії, що в конструктивному розвитку більш правильно подати в такій редакції :

1. Достовірні відомості – такі відомості, що відповідають обставинам діяння (дії чи бездіяльності окремої людини або невеликої групи людей), події (дії чи бездіяльності дуже великих груп людей, коли неможливо встановити роль у досягненні загального результату кожного з учасників : у процесі війни, масових заворушень тощо) або явища (дія чи бездіяльність сил природи) в цілому або певної їх сторони; і за ступенем і фактичною процедурою досягнення достовірності можуть бути поділені на:

1.1. Завідомо достовірні відомості – такі, що повною мірою відповідають фактичним обставинам діяння або події чи явища загалом або конкретній його стороні та особливості сприйняття, запам'ятовування, зберігання, відтворення та іншої їх передачі певною особою, у т.ч. життєвий досвід або відповідна спеціальна чи професійна компетентність, сприяють передачі або іншому оприлюдненню фактично адекватних відомостей. При цьому завідомо достовірні відомості у свою чергу поділяються на сприйняття такого роду відомостей, що формуються в цілому більшістю медіаадресатів, як:

1.1.1. Позитивні завідомо достовірні відомості – такі відомості, на основі яких може бути сформована лише позитивна характеристика об’єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного розслідування або публічної дискусії.

1.1.2. Негативні завідомо достовірних відомостей – такі відомості, на основі яких може бути сформована лише негативна характеристика об’єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного розслідування або публічної дискусії; і серед яких за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення додатково також можуть виділятися:

1.1.2.1. Нейтральні негативні завідомо достовірні відомості, тобто такі, що за своїм змістом та рівнем правової та іншої суспільної свідомості адресатів не завдало і не може завдати будь-які збитки (фізичну чи майнову або первинну моральну та вторинну моральну шкоду; втрачену вигоду) тим чи іншим

правовідносинам (праву та/або свободі та/чи обов’язку та/або інтересу фізичної чи юридичної особи, держави або міждержавного утворення).

1.1.2.2. Суспільно шкідливі завідомо достовірні відомості, тобто такі, що завдають певним правовідносинам менші, ніж істотні, збитки, і що залежно від характеру такого роду правовідносин фактично означає вчинення адміністративного, дисциплінарного, де-факто чи де-юре майново-договірного або цивільного чи господарського правопорушення.

1.1.2.3. Суспільно небезпечні завідомо достовірні відомості, тобто такі, що завдають істотні і більші збитки вказаним правовідносинам, і що вже означає вчинення відповідного кримінального правопорушення.

1.1.3. Позитивно-негативні завідомо достовірні відомості – такі відомості, на основі яких може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії.

1.2. Незавідомо достовірні відомості – такі відомості, що повністю відповідають фактичним обставинам діяння або події чи явища в цілому або конкретної її стороні та наявні певні недоліки особливостей сприйняття, запам'ятовування, зберігання, відтворення та іншої передачі певною особою, в т.ч. відсутність необхідного життєвого чи спеціального досвіду або відповідної спеціальної чи професійної компетентності, ситуативно не змогла створити перешкоди для формування власне адекватних суджень та/або іншого оприлюднення саме адекватних відомостей. При цьому незавідомо достовірні відомості у свою чергу за базисною спрямованістю результату їх публічного оприлюднення поділяються на такі ж відомості, що формуються у цілому такого роду більшістю медіаадресатів, як:

1.2.1. Позитивні незавідомо достовірні відомості – такі такого роду відомості, на основі яких може бути сформована лише позитивна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії.

1.2.2. Негативні незавідомо достовірні відомості – такі такого роду відомості, на основі яких може бути сформована лише негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії; і серед яких за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення додатково також можуть виділятися аналогічно п. 1.1.2 дійсної класифікації.

1.2.3. Позитивно-негативні незавідомо достовірні відомості – такі відомості, на основі яких може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного чи журналістського чи іншого масмедійного доказування чи публічної дискусії.

2. Недостовірні відомості - такі відомості, що не відповідають фактичним обставинам діяння або події чи явища загалом або конкретної їх сторони; і за ступенем і фактичною процедурою досягнення вже недостовірності також можуть бути поділені на:

2.1. Завідомо недостовірні відомості – коли суб'єкт, від якого отримують певні відомості, знає про те, що ці відомості не відповідають повною мірою або частково фактичним обставинам діяння або події чи явища загалом чи конкретної їх сторони, але через ті чи інші наміри передає ці відомості як власне завідомо достовірні. При цьому завідомо недостовірні відомості у свою чергу за базисною спрямованістю результату їх публічного оприлюднення також поділяються на такі відомості, що формуються в цілому такого роду більшістю медіаадресатів, як:

2.1.1. Негативні завідомо недостовірні відомості – такі такого роду відомості, на основі яких закономірно може бути сформована лише негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії; і серед яких за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення додатково також можуть виділятися аналогічно п. 1.1.2 дійсної класифікації.

2.1.2. Позитивні завідомо недостовірні відомості – такі відомості, з урахуванням яких в адресатів юридичного або журналістського чи іншого

масмедійного доказування або публічної дискусії через саме таким чином набутого незнання може бути сформована лише позитивна характеристика об'єкта та/або предмета цього доказування чи дискусії.

2.1.3. Позитивно-негативні завідомо недостовірні відомості - такі такого роду відомості, на основі яких у адресатів юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії в силу таким чином набутого незнання може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та/або предмета цього доведення або дискусії.

2.2. Невідомо недостовірні відомості – коли суб'єкт, від якого отримують певні відомості, не знає і не може знати про те, що ці відомості через певні причини (метеорологічні, дистанційні та інші умови сприйняття або особливості органів почуттів даного суб'єкта в частині сприйняття, запам'ятовування, зберігання, відтворення або іншої передачі їм цих відомостей, у т./ч. внаслідок відсутності необхідного життєвого чи спеціального досвіду або відповідної спеціальної та/або професійної компетентності), не відповідають повною мірою або частково фактичним обставинам діяння або події чи явища в цілому або конкретної їх сторони та при передачі таких відомостей впевнений у тому, що передає саме завідомо достовірні відомості. При цьому незавідомо недостовірні відомості у свою чергу за базисною спрямованістю результату їх публічного оприлюднення також поділяються на сприйняття такого роду відомостей, що формуються в цілому більшістю медіаадресатів, як:

2.2.1. Негативні невідомо недостовірні відомості – такі такого роду відомості, на основі яких закономірно може бути сформована лише негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії; і серед яких за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення додатково також можуть виділятися аналогічно п. 1.1.2 дійсної класифікації.

2.2.2. Позитивні невідомо недостовірні відомості – такі відомості, з урахуванням яких в адресатів юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії в силу таким чином набутого

незнання може бути сформована лише позитивна характеристика об'єкта та/або предмета цього доведення чи дискусії.

2.2.3. Позитивно-негативні незавідомо недостовірні відомості – такі відомості, на основі яких у адресатів юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії в силу таким чином набутого незнання може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та/або предмета цього доведення або дискусії.

На підставі викладеного виглядає юридично некомпетентним представлення у ч. 1 ст. 34 Конституції України базисного підґрунтя законного здійснення журналістської діяльності та реального забезпечення медіабезпеки у частині так званої «свободи слова», що в цій нормі Основного закону представлена таким чином: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [12].

Більш правильно та юридично компетентно дану норму Конституції України сформулювати таким чином, щоб вона повною мірою відображала свободу публічного висловлення та іншого оприлюднення лише завідомо достовірних відомостей, сутність яких має формуватися тільки на спеціально створених державних дискусійних майданчиках, де кожний може, дійсно, обґрунтовувати, а не висловлювати голослівно, будь-яку думку щодо певної теми без будь-яких юридичних наслідків [3, с. 21].

І у разі, якщо така думка буде завідомо недостовірною, її спростувати, принаймі неофіційно, для себе зможе більшість слухачів, які є компетентними по даній темі, а у контексті висловлення опонентами незавідомо недостовірних відомостей – держава на підставі вимог ч. 2 ст. 3 Конституції України, у частини фактично головного обов’язку держави утвердити і забезпечити право кожного представника українського населення на отримання із масмедіазасобів лише завідомо достовірних відомостей [12], має забезпечити подання на цих державних дискусійних майданчиках якісного відповідного обґрунтування тих чи інших причин виникнення у кожному конкретному випадку власне незавідомо недостовірних відомостей [3, с. 21].

Держава має створити такі умови, щоб правда не волюнтаристські, а власне природним шляхом оволодівала свідомістю кожного представника українського населення, у будь-якому випадку, максимально можливо мінімізуючи рівень вимушеного існування брехні, яку повністю викорінити на рівні хоча б незавідомо недостовірних відомостей. як вбачається, неможливо у силу надзвичайної складності і практичної недосяжності формування одностайної суспільної свідомості, надто різного за освітою і рівнем аналітичного мислення кожного із представників українського населення [3, с. 22].

Тут головне, щоб рівень офіційної та/чи тіньової брехні (завідомо і незавідомо недостовірних відомостей) не досягав необхідності застосування достатньо обґрунтованих вимог ч. 3 ст. 34 Конституції України у частині введення обмежень в оприлюдненні такого роду відомостей в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [12], коли для оприлюднення правди (завідомо і незавідомо достовірних відомостей) не може бути ніяких обмежень, за виключення випадків, коли народ масово не може сприйняти, навіть, правду без шкоди своїм та/або вказаним інтересам [3, с. 22].

У такому аспекті може виникнути питання, а чи можуть офіційні державні органи легітимно, тобто без будь-яких юридичних наслідків, поширювати поміж своїх громадян завідомо недостовірні відомості, хоча б у формі навмисного неоприлюднення тих відомостей, що фактично є завідомо достовірними і становлять надзвичайний суспільний інтерес? [3, с. 26].

І тут доцільно спочатку процитувати вимоги ч. 2 та ч. 3 ст. 34 Конституції України, згідноз яким:

кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір;

здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [12].

Але особливого значення у цьому відношенні набувають положення ч. 2 ст. 50 Конституції України, у відповідності з якими, кожному гарантується право вільного доступу до відомостей про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [12]. Якщо виходити з процитованих положень Основного закону, останній з видів відомостей взагалі не може бути засекречений чи недоведений своєчасно до громадян чи інших адресатів, а для будь-яких відомостей іншого характеру встановлений чіткий перелік ситуацій та підстав обмеження в їх поширенні [3, с. 26–27].

Більш правильним в умовах військового, надзвичайного чи будь-якого іншого особливого стану в державі видається пошук суспільного компромісу на підставі вимог ст. 39 «Крайня необхідність» КК України [14] з урахуванням того, що оприлюднення певних відомостей може призвести до суспільної паніки та інших негативних наслідків. І за таких підстав оприлюднення такого роду відомостей має здійснюватися тоді і в такому обсязі, щоб, з однієї сторони, максимально можливе запобігти настанню такого роду наслідків, а, з іншої сторони, докласти всіх зусиль, щоб вимоги ч. 1 та ч. 2 ст. 3 Конституції України у частині визнання в державі людини та її життя і здоров’я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, а також головний обов’язок держави та її органів утвердити та забезпечити перераховані соціальні цінності та всі інші права і свободи людини [12] були виконані у такій ситуації найбільш ефективно, раціонально та якісно [3, с. 27].

Уявляється, що незалежно від наявності чи відсутності воєнного, надзвичайного чи будь-якого іншого особливого стану в державі, має існувати

своєрідний загальнодержавний дискусійний майданчик, на якому можна наводити без будь-яких юридичних та інших наслідків аргументи щодо спростування у цілому чи у певній частині офіційної, в т.ч. й законодавче закріпленої, сутності тих чи інших відомостей як завідомо достовірних [3, с. 27]. Інакше можна скотитися до цинічного авторитаризму та повного нівелювання конституційної гарантії як фактичної свободи завідомо достовірного слова, так й юридичної процедури із притягнення до відповідного виду і характеру та ступеня суворості юридичної відповідальності за оприлюднення незавідомо недостовірних відомостей і, тим більше завідомо недостовірних відомостей, що має якщо не викорінити зовсім, то принаймні максимально можливе мінімізувати рівень та наслідки оприлюднення завідомо недостовірних відомостей [3, с. 27-28]. Адже ж у такій ситуації нічого боятися тим, хто впевнений, що правда на його стороні, і зможе переконати у цьому опонента чи, принаймні, більшість зацікавлених спостерігачів такої широкої коректної дискусії [3, с. 28].

І яку прикладну цінність мають ті наукові досягнення сучасної журналістики, зокрема, у частині високопарної термінології і сучасних напрямків телевізійної, іміджевої, трансмедійної, фактчекінгової та політичної комунікацій [1], що не здатні без негайного впровадження належної базисної юридичної освіти на рівні безумовно викладених інноваційних положень для журналістів та всіх суб'єктів владних повноважень, але, перш за все, найвищої ланки державно-правового управління, запобігти використанню, принаймні в офіційних виступах та дискусіях на вищому державному рівні, хоча б незавідомо недостовірних відомостей!!!??? [3, с. 38–39].

І чому навіть цілий новітній напрямок журналістської діяльності – факт чекінгової комунікації як спосіб перевірки власне безперечної достовірності тих відомостей, що оприлюднюються, все ж таки не змозі забезпечити, без використання вкладених та інших інноваційних досягнень представників наукової школи юриспруденції професора Аланкіра [17; 18], ведення

журналістських розслідувань, дискусій та інших масмедійних заходів на основі лише завідомо достовірних відомостей!!!??? [3, с. 39].

У такому аспекті виглядає на рівні не інакше власне звичайного дуже низького пересічного рівня аналітичного мислення, яке фактично і служить безперешкодному оприлюдненню не тільки незавідомо, але навіть і завідомо недостовірних відомостей, широко відоме і цитоване в різних соціальних мережах та ін., не інакше як «доктринальне», судження власне академіка Російської академії телебачення !!!??? Е.С. Радзинського : «Якщо у мене інша думка, це не означає, що я ваш ворог чи ідіот. Це означає, що в мене інша думка» [19]. Адже практично істина завжди єдина, якщо, звичайно, вона не є виразом оціночних суджень та/чи власних уподобань різних людей. Що ж до пізнавального розумового сприйняття об'єктивної реальності, то не може бути декілька істин !!! [3, с. 224].

Висновки й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Представлене інноваційне бачення сутності, співвідношення, процедури і меж легітимного використання завідомо і незавідомо достовірних і недостовірних відомостей у будь-якому різновиді юридичного чи журналістського доказування або публічної дискусії не претендує на завершеність і створює лише належну доктринальну, проєктну законодавчу та іншу прикладну основу для започаткування широкої коректної наукової дискусії з розробки такого загальновизнаного варіанту вирішення цих проблем, що був би не лише достатньо повно євроінтегрований, а, головне, презентував й подальший конструктивний розвиток відповідних європейських інституцій у контексті базисних євроінтеграційних принципів насамперед із безумовного забезпечення верховенства права та дотримання і відновлення правового статусу особи та інших соціосуб’єктів, і таким чином демонстрував би найвищий рівень супроводження євроінтеграційних процесів.

Список використаних джерел

1. Бондаренко І. В. та ін. «Медіасвіт : як стати його частиною?» Презентація власних журналістських проектів здобувачів вищої освіти кафедри журналістики та філології у сфері телевізійної, іміджевої, трансмедійної, фактчекінгової, політичної комунікацій. 18 май 2022 г. в 22:46. Страничка «Міжнародний Класичний Університет» в Facebook. URL:https://www.facebook.com/photo/?fbid=1046471082636527&set=a.118357868781191.
2. Бондаренко І. В. Інноваційне розуміння сутності та значимості достовірних і недостовірних відомостей в юридичному і журналістському доказуванні. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Історія», Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка»)»*: журнал. 2022. № 1(1) 2022. С. 241–253.
3. Бондаренко И. В. Основы понимания и легитимного использования достоверных и недостоверных сведений в юридическом либо журналистском расследовании или в публичной дискуссии : монография / под ред. А. А. Кириченко. Киев : Издатель Назаров О. А., 2023. 2336 с.
4. Верховенство права. Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії), Венеція, від 26 березня 2011 р. URL:https://www.venice.coe.int/webformsdocuments/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011) 003rev-ukr
5. Загальна декларація прав людини (укр/рос) від 10 грудня 1948 р. Zakon.rada.gov.ua : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
6. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, Хельсинки, от 1 августа 1975 г. Zakon.rada.gov.ua : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text
7. Кириченко А. А., Ланцедова Ю. А. Антикоррупционная парадигма : системное правовое исследование : монография / под ред. А. А. Кириченко. Киев : Издатель Назаров О. А., 2020. 668 с.

8. Кириченко О. А., Бондаренко І. В. Інноваційне розуміння сутності і значимості адекватних і неадекватних відомостей для забезпечення законності журналістської діяльності і медіабезпеки в ОТГ. *Сучасна освіта в ОТГ : виклики і перспективи* : збірка кращих тез доп. на Виїзній міжрегіон. наук.-практ. конфер., 9 грудня 2021 р. / за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв : МКУ імені Пилипа Орлика; Київ : Видавець Назаров О.А., 2021. С. 105–108.
9. Кириченко О. А., Ткач Ю. Д., Бондаренко І. В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. 2-ге вид. Варшава : RS Global Sp.z O.O.; Київ : Видавець Назаров О. А., 2022. 1012 с.
10. Кириченко О. А., Бондаренко І. В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. 4-те вид. Варшава : RS Global Sp.z O.O.; Київ : Видавець Назаров О. А., 2022. 2624 с.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Zakon.rada.gov.ua : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
12. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141, зі змінами, згідно із законом України № 27-IX від 3 вересня 2019 р., ВВР, 2019, № 38, ст. 160. Zakon.rada.gov.ua : вебсайт. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
13. Концепція судово-правової реформи в Україні : затв. Постановою Верховної Ради України від 28.04.1992 р. № 2296-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 30. Ст. 426. Zakon.rada.gov.ua : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р., № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25-26, ст. 131, зі змінами згідно із законом № 2839-IX від 13 грудня 2022 р. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

15. Напрацювання проекту ЄС «Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (Association4U). 04/02/2020 18:07. Євроінтеграційний портал : вебсайт. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/infografika/napracyuvannya-proektu-yes-pidtrymka-vprovadzhennya-ugody-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu
16. Парижская хартия для новой Европы : итоговый документ Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, Париж, от 21 ноября 1990 г. Zakon.rada.gov.ua : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058#Text
17. Наукова школа юриспруденції професора Аланкіра – 250 новітніх доктрин і концепцій. Правова еліта України. Київ : Логос, 2018. С. 74. URL: http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=peu2018&load=ns25.html
18. Наукова школа юриспруденції професора Аланкіра – 250 новітніх доктрин і концепцій. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці : Електронний журнал. Електронне реферативно-наукове видання. URL: http://expertize-journal.org.ua/profesor-kirichenko-o-a
19. Радзинский Э. С. Если у меня другое мнение, это не значит, что я ваш враг или идиот. Это просто значит, что у меня другое мнение. 28 октябрь 2020 г. в 18:00. Страничка «Эдвард Радзинский» в Facebook. URL: https://www.facebook.com/EdvardRadzinskiy/photos/a.548298588523136/3826535477366081/?type=3
20. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 16 вересня 2014 р. Zakon.rada.gov.ua : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
21. Garamvölgyi B., Ligeti K., Ondrejová A., Galen AS Admissibility of Evidence in Criminal Proceedings in the EU. Published in printed. Issue 3/2020. pp. 201–208. URL: https://doi.org/10.30709/eucrim-2020-016

22. McGregor Richmond K. Transforming Evidence and Proof in International Criminal Trials. International Criminal Law Review. 03 Dec 2021. 827 p. URL: https://brill.com/view/journals/icla/22/5-6/article-p827_001.xml?ebody=pdf-63199
23. Heffernan L. Evidence in Criminal Trials. 2-nd Edition. Published : 29-10-2020. URL: https://legalbooks.ie/products/evidenceincriminaltrials2ndedition

Bondarenko Inna
Philip Orlyk International Classical University

INNOVATIVE UNDERSTANDING OF THE ESSENCE, CORRELATION AND LIMITS OF LEGITIMATE DISCLOSURE OF KNOWN AND UNKNOWN RELIABLE AND UNRELIABLE NEWS IN LEGAL AND JOURNALISTIC EVIDENCE OR IN ANY PUBLIC DISCUSSION

In the context of the implementation of certain basic European integration provisions regarding the observance of human rights and the principle of the rule of law, the essence, relationship and limits of legitimate disclosure of known reliable information, unknown reliable news, known unreliable information and unknown unreliable news in any type of juridical or journalistic proving or public discussions.

It is emphasized, that by known reliable news it is appropriate to understand those, that fully correspond to the actual circumstances of the action (actions or inactions of an individual or a small group of people), events (actions or inactions of very large groups of people, when it is impossible to establish the role in achieving the overall result of each of participants, for example, in the course of war, etc.) or phenomenon (action or inaction of the forces of nature, including predatory animals, that are in conditions not regulated by humans) in general or a certain part of it, and peculiarities of perception, memorization, their storage, reproduction and other transmission by a certain person, including life experience or relevant special or

professional competence contribute to the transmission or other disclosure of practically adequate news.

Attention is focused on the fact, that according to the basic orientation of the result of their public disclosure, each of the named types of news can be divided into those, that condition their perception by the majority of addressees as positive, negative and positive-negative, and negative information - also as neutral, socially harmful and socially dangerous news, when the last two types of news, depending on the level of public danger as a result of their public disclosure, may create conditions for the recipients to commit relevant criminal and other offenses.

On the basis of the above, it is proposed to improve the constitutional foundations of the legitimate implementation of any type of juridical, journalistic and other mass media proving or public discussion in terms of the freedom of not just any, but only knowingly reliable speech, as well as specified circumstances under which publication may be limited and knowingly reliable news.

Key words : *the knowingly reliable news; an unknowingly reliable news; the knowingly unreliable news; an unknowingly unreliable news; the procedure of juridical, journalistic and other mass media proving or public discussion.*

УДК 343.6 – 048.66

Борко Ірина Сергіївна

Академія Державної пенітенціарної служби

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНИМ ДОМАГАННЯМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану та розробці організаційно-правових засад протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти. Підкреслюється, що формування безпечного освітнього середовища, належних умов навчання і здійснення трудової діяльності учасників освітнього процесу є передумовами забезпечення конституційного права на вільний та всебічний

розвиток особистості. Проблемною в цьому контексті є наявність значної кількості випадків сексуальних домагань у закладах вищої освіти.

Ключові слова: *гендерна дискримінація, освітній омбудсмен, мобільний додаток, учасники освітнього процесу, сексуальне насилля, харасмент.*

Постановка проблеми. Формування безпечного освітнього середовища, належних умов навчання і здійснення трудової діяльності учасників освітнього процесу є важливими передумовами забезпечення конституційного права на вільний та всебічний розвиток особистості. Неабиякою проблемою досягнення зазначеного є наявність фактів сексуальних домагань у вищій школі.

Незважаючи на велику кількість подібних випадків і чималу увагу засобів масової інформації, необхідним залишається вдосконалення організаційно-правових засад протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти. На практиці жоден, хто постраждав від сексуальних домагань у закладах вищої освіти, не може цілком захистити свої права. Це у свою чергу негативно впливає на якість освітнього процесу і порушує одну із засад реалізації державної політики у сфері освіти, а саме – формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками.

Стан опрацювання досліджуваної тематики. Дослідженням теми сексуальних домагань займалися такі вітчизняні вчені, як Ю. О. Тіщенко, К. І. Карпенко, Е. М. Кісілюк та ін., а також зарубіжні вчені F. Bondestam, M. Lundqvist, К. Clancy та ін. У полі їх досліджень були визначення поняття «сексуальні домагання», причини їх виникнення й аналіз законодавства в цій сфері. Водночас поза увагою наукової спільноти залишилось питання розробки інституційно-правового механізму протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз теоретичних та правових положень поняття сексуальних домагань у закладах

вищої освіти, а також розробка шляхів удосконалення організаційно-правових засад протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення належних умов навчання і роботи учасників освітнього процесу, створення безпечного освітнього середовища, формування поваги до прав і свобод людини є головними напрямками реалізації державної політики у сфері освіти. Людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю в Україні. Сексуальні домагання можуть заподіяти глибоку психологічну травму, а відтак захист статевої свободи і недоторканності учасників освітнього процесу є важливими питаннями, які перебувають у полі теоретико-прикладних розвідок наукової спільноти.

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» законодавець визначає поняття «сексуальні домагання», як дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування [1].

Дії, що можна кваліфікувати як сексуальні домагання, наукова спільнота поділяє на два види: вербальні (прохання, жарти, натяки сексуального характеру, ускладнення робочої обстановки або ж навпаки надання привілеїв, кетколінг (викрики непристойних жартів у громадських місцях) та невербальні – це зазвичай неприємні сексуальні дотики, менспрейдинг – звичка чоловіків сидіти розвівши ноги в боки.

К. Клансія, Л. Кортінак та А. Кірклend також підкреслюють, що сексуальні домагання щодо жінок іншої раси можуть проявлятися в расових та гендерних стереотипах, до людей, які входять до ЛГБТ спільноти, домагання включають у себе коментарі щодо їхньої статевої та гендерної приналежності [2, с. 22614].

Ключовими ознаками, що сприяють подібній поведінці, науковці Ф. Бондестам і М. Лундквіст вказують наступні: нестійкі умови праці, ієрархічна

організація, нормалізація гендерного насильства, токсична академічна маскулінність, культура мовчання та відсутність активного лідерства [3, с. 412]. Сексуальні домагання це вид гендерної дискримінації, яка має свої витоки з історії. В системі освіти гендерна нерівність завжди мала місце бути, особливо на території України. Здобути освіту для жінки було надскладним завданням. Лише в 19 столітті для жінок були створені Вищі жіночі курси. І тільки на початку 20 століття жінкам дозволили навчатися на правах вільних слухачок. Для менталітету українського суспільства характерно, що чоловік панує над жінкою, яка за своєю природою має більшу віктимність.

Клінічний психолог Девід Лей стверджує: «Існують гострі проблеми повноважень, влади та контролю, які залишаються без уваги, що призводить до ситуацій, коли чоловіки відчувають, що брати участь у подібній поведінці цілком нормально» [4].

Авторами статті було проведено власну систематизацію причин та наслідків сексуальних домагань на основі досліджених джерел. Причини сексуальних домагань ми класифікуємо таким чином:

1) соціальні: культурні особливості (менталітет); зловживання службовим становищем керівниками і нездатність підлеглих цьому перешкоджати; 2) психологічні: «непереможність» чоловіків; ексгібіціоністський розлад; відсутність сексуального виховання; 3) правові: відсутність ефективного інституційно-правового механізму захисту від сексуальних домагань; низька правова культура населення.

Наслідки сексуальних домагань ми поділяємо на:

1) психолого-фізіологічні: депресія; поганий сон; втрати ваги; відсутність сексуального потягу тощо; 2) соціальні: суспільний осуд; 3) правові: юридична відповідальність за сексуальні домагання.

На сучасному етапі державотворення стан протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти в Україні не є задовільним. Вітчизняна практика показує, що наявність правових норм, які поверхнево регулюють питання недопущення сексуальних домагань, та суттєва увага засобів масової

інформації до окресленої проблематики, не сприяють ліквідації цього негативного явища в закладах вищої освіти.

Одним із найяскравіших та відносно недавній скандал відбувся в серпні 2021 року у Київському національному університеті театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого за участі викладача та актора Володимира Талашка. Кілька жінок у соцмережах розповіли, що коли вони були ще студентками і абітурієнтками, Талашко запрошував їх до себе додому під приводом репетицій і там домагався – чіплявся, роздягав [5].

У 2019 році подібний ситуація відбулася в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, а у 2017 році в Рівненському державному гуманітарному університеті. Ці історії об`єднує те, що всі вони скінчилися однаково – викладачі понесли відповідальність за такі дії лише у вигляді дисциплінарного стягнення – звільнення з роботи. Доцільно відмітити той факт, що останній раз привселюдно стало відомо про факт сексуальних домагань у закладі вищої освіти лише в 2021 році. Хоча на практиці, статистика жертв сексуальних домагань невпинно росте. На нашу думку, ця латентність виникає, перш за все, у зв'язку із неефективністю державного механізму захисту жертв подібних посягань.

Кримінальне законодавство протидіє сексуальним домаганням шляхом встановлення у статті 154 Кримінального Кодексу України відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок [6]. У цьому контексті поділяємо позицію Е.М. Кісілюка, що у законодавчому означенні сексуальні домагання – ширше поняття, ніж примушування до вступу у статевий зв'язок: перше поняття охоплює друге. Тобто примушування до вступу у статевий зв'язок завжди буде сексуальним домаганням, але не кожне сексуальне домагання виражається лише в примушуванні до вступу у статевий зв'язок [7, с. 74].

Сексуальні домагання можуть виражатися у вигляді надання привілеїв або ж навпаки в загострення робочої обстановки, у вигляді жартів або коментарів сексуального характеру і законодавчо такі прояви сексуального домагання не караються.

В основному нормативно-правовому акті, що регулює трудові правовідносини – Кодексі законів про працю України згадується про сексуальні домагання лише один раз у частині 10 статті 602: працівник може вимагати від власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу тимчасове, строком до двох місяців, переведення на дистанційну роботу, якщо на робочому місці стосовно нього були вчинені дії, що містять ознаки дискримінації. При цьому власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган може відмовити працівнику в такому переведенні, якщо виконання дистанційної роботи не можливе, зважаючи на трудову функцію працівника, а також якщо працівник не навів фактів, які підтверджують, що дискримінація, сексуальне домагання чи інші форми насильства мали місце [8]. На нашу думку, ця норма видається дещо не однозначною. З одного боку, вона надає можливість захисту осіб від неправдивого свідчення щодо сексуальних домагань, водночас з іншого – сексуальні домагання майже неможливо довести, а тому, керуючись, цією нормою, жертва, в силу особливостей цього виду сексуального насилля, не зможе довести факт сексуальних домагань щодо неї.

Якщо взяти до уваги кетколінг – викрики жартів сексуального характеру в громадському місці, як вид сексуальних домагань, то такі дії можна вважати хуліганством згідно із Кодексом Україні про адміністративні правопорушення (стаття 173). У статті 1734 вищезазначеного нормативно-правового акту передбачено адміністративну відповідальність за булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [9].

З метою здійснення найбільш повного аналізу сучасного стану протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти в Україні, авторами дослідження було проведене власне опитування серед учасників освітнього

процесу щодо їхнього розуміння поняття «сексуальні домагання», його проявів та виявлення осіб, які постраждали від сексуальних домагань у закладі вищої освіти (https://forms.gle/rP4SRhamwkhXRheB9).

Опитування містило як питання тестового характеру, так і питання з відкритою відповіддю. Загальна кількість респондентів склала 300 осіб. Серед них 66,7% – особи жіночої статі і 33,3% – чоловічої. До опитування залучалися здобувачі вищої освіти (95,5%), наукові, науково-педагогічні працівники (1,5%) й інші працівники в закладі вищої освіти (3%).

Згідно із результатами дослідження 65,2% учасників освітнього процесу дізналися про поняття сексуальні домагання (харасмент) із соціальним мереж або від блогерів, 22,7% через засоби масової інформації і лише 12,1% в закладі вищої освіти. Цей показник дає нам можливість зробити висновок, щодо доцільності проведення просвітницьких заходів через мережу Інтернет як механізму протидії сексуальним домаганням.

Відповіді на питання «Що таке сексуальні домагання на Вашу думку?» показали, що учасники освітнього процесу в закладі вищої освіти неправильно або не в повному обсязі розуміють поняття сексуальні домагання. Так, деякі вказували на те, що це є зґвалтування або що це вступ у сексуальні відносини. Для певної частини респондентів виявилося проблемним відповісти що вони розуміють під поняттям «сексуальні домагання».

Питання щодо того, які дії можна вважати сексуальними домаганням було тестового характеру і передбачало обрання декількох варіантів відповіді. Найбільш популярні варіанти відповіді були фізичні дотики і пряма пропозиція сексуального акту (78,8%). Викрики жартів сексуального характеру в громадському місці обрали лише 30,3% респондентів.

Окрім виявлення обізнаності з даної тематики серед опитуваних, для авторів було важливим з`ясувати кількість жертв сексуальних домагань. Вважають себе жертвами 6,1% опитуваних, 10,6% обрали варіант «важко відповісти» і 83,3% не вважають себе жертвами сексуальних домагань. Однак, на нашу думку, вище вказані результати можуть бути недостовірні, оскільки до

цього респонденти показали низький рівень розуміння поняття «сексуальні домагання».

Щодо того чи потрібно проводити просвітницькі заходи щодо сексуальних домагань у закладах вищої освіти, думки респондентів розділилися на «так» і «ні», але більшість обрали перший варіант, обґрунтовуючи це тим, що гласність допоможе боротися із латентністю подібних випадків і допоможе учасникам освітнього процесу їх розрізняти, але частина респондентів не вважають просвітницькі заходи дієвим засобом для боротьби із сексуальними домаганнями.

Відповідно до Указу Президента України №119/2021 від 24 березня 2021 року «Про Національну стратегію у сфері прав людини» одним із завдань вказано створення умов для запобігання та протидії всім формам насильства за ознакою статі, зокрема насильству та сексуальним домаганням на робочому місці [10]. Однак, ми говоримо в контексті закладу вищої освіти, а тому вважаємо, що, окрім створення умов для працівників, потрібно створити також умови протидії сексуальним домаганням і для здобувачів вищої освіти.

Раніше ми вказували законодавче визначення «сексуальні домагання» в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». На нашу думку, ця дефініція є вдалою, а тому може бути єдиною для будь-якої галузі права. Проте вважаємо, що доповнення статті 1 Закону України «Про вищу освіту» поняттям «сексуальні домагання в закладах вищої освіти» є необхідним з огляду на те, що воно є вужчим і більш конкретизуючим для сфери вищої освіти. Також пропонуємо доповнити цей Закон нормою, відповідно до якої зобов`язати заклади вищої освіти протидіяти сексуальним домаганням і забезпечити механізми захисту постраждалих від сексуальних домагань осіб у вигляді надання їм психологічної допомоги, проведення інформаційних заходів із учасниками освітнього процесу щодо протидії сексуальним домаганням.

Окрім доповнення законодавства у сфері вищої освіти, вважаємо за доцільне доповнити трудове, кримінальне та адміністративне законодавство нормами, що стосуються питань сексуальних домагань.

У Кодексі Законів про працю України: доповнити нормою, що передбачатиме застосування санкцій до особи, яка вчинила сексуальні домагання на робочому місці у вигляді звільнення з роботи, при цьому зобов'язати власника підприємства, установи, організації провести розслідування; доповнити статтю 602 частиною, що зобов'язує власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним орган в разі неможливості переведення працівника, що зазнав сексуальних домагань на робочому місці, на дистанційну роботу зважаючи на його трудову функцію, за бажанням постраждалого від сексуальних домагань працівника, надати йому оплачувану відпустку до моменту кінця розслідування та офіційного рішення роботодавця; зобов'язати власника підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган забезпечувати проведення інформаційних заходів щодо протидії сексуальним домаганням (відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці).

У Кримінальному кодексі України: доповнити нормою щодо встановлення штрафу за сексуальне домагання у вигляді залякування чи погроз.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення: доповнити нормою, що передбачатиме відповідальність за сексуальні домагання в закладі вищої освіти.

Недопущення порушення прав людини, з боку здобувачів, закладів вищої освіти та науково-педагогічних працівників є важливим завданням державної політики у сфері вищої освіти. На наш погляд, нагальні проблеми доцільно вирішувати не тільки на державному рівні, але і на локальному, тобто безпосередньо у самому закладі вищої освіти [11, с. 537].

Для ефективної реалізації правових норм щодо протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти, доцільним є створення інституційного механізму захисту. Пропонуємо запровадити посаду освітнього омбудсмена в закладах вищої освіти як суб`єкта протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти на локальному рівні.

Освітній омбудсмен обиратиметься шляхом таємного голосування на строк визначений законом. Він повинен бути високоморальним, керуватися

принципами гуманізму, засадами захисту прав людини і громадянина, рівності, добросовісності, правової визначеності, законності, людиноцентризму. Освітній омбудсмен повинен бути незалежним і підпорядковуватися виключно Міністерству освіти і науки України з метою запобігання впливу на нього керівництва закладу вищої освіти [12, с. 62].

До повноважень освітнього омбудсмена у сфері протидії сексуальним домаганням входитиме: захист прав і свобод учасників освітнього процесу, встановлених законодавством України; розгляд заяв і скарг учасників освітнього процесу; перевірка фактів наявності складу правопорушення у сфері сексуальних домагань щодо учасників освітнього процесу (фактично займатиметься розслідуванням справ пов'язаних із сексуальними домаганнями в закладі вищої освіти); надання правових консультацій; тісна співпраця із правоохоронними органами; проведення правопросвітницьких заходів з метою протидії сексуальним домаганням (через взаємодію із органами студентського (курсантсько-студентського) самоврядування та профспілками).

Для більш швидкої та ефективної роботи омбудсмена у сфері протидії сексуальних домагань, доцільним видається створення мобільного застосунку для учасників освітнього процесу з метою протидії сексуальним домаганням видається актуальним.

Такий застосунок міститиме такі опції (рис. 1): 1) зв'язок з освітнім омбудсменом закладу вищої освіти; 2) можливість подання заяви до освітнього омбудсмена щодо факту вчинення сексуальних домагань онлайн (за допомогою заповнення форми в спеціальному розділі); 3) інформацію про сексуальні домагання та алгоритм дії для жертв; 4) можливість фіксування фактів сексуального домагання з боку учасника освітнього процесу; 5) можливість отримання психологічної допомоги анонімно (за допомогою мобільного зв'язку та месенджерів).

Рис. 1. Опції мобільного застосунку мобільного застосунку для учасників освітнього процесу

Джерело: розроблено авторами

Отже, пропонуємо алгоритм дій жертви сексуальних домагань у закладі вищої освіти (рис. 2): Крок 1: фіксування факту сексуальних домагань (через застосунок); Крок 2: звернення до освітнього омбудсмена (через застосунок або особисто); Крок 3: написання заяви про факт вчинення сексуальних домагань (вказуючи особу з боку якої скоєне це правопорушення); Крок 4: за необхідності, отримання психологічної допомоги (через застосунок або психолога закладу вищої освіти).

Рис. 2. Алгоритм дій жертви сексуальних домагань у закладі вищої освіти

Джерело: розроблено авторами

Висновки. Таким чином, сексуальні домагання в закладах вищої освіти – це вербальні (непристойні зауваження, жарти, прохання) або невербальні (неприємний фізичний контакт) дії сексуального характеру, що посягають на статеву свободу і недоторканність особи, вчинювані одним учасником освітнього процесу над іншим, з метою отримання сексуального задоволення. Проаналізувавши сучасний стан протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти, доцільно вказати, що попри наявність випадків сексуальних домагань у закладах вищої освіти та їх широкий розголос, законодавча база України не передбачає відповідальності за сексуальні домагання, визначаючи лише кримінальну відповідальність за примушення до вступу в сексуальний зв`язок і адміністративну відповідальність за кетколінг (але через поняття хуліганство) та булінг (цькування) учасників освітнього процесу. Опитування серед учасників освітнього процесу в закладах вищої освіти показало, що існує потреба в проведенні профілактичних заходів з метою підвищення рівня обізнаності щодо сексуальних домагань серед учасників освітнього процесу.

Відповідно до Указу Президента України №119/2021 від 24.03.2021 року «Про Національну стратегію у сфері прав людини» одним із завдань у цій сфері визнається протидія сексуальним домаганням. Для його успішної реалізації вбачається необхідним доповнити нормативно-правову базу України, якою здійснюється правове регулювання вищої освіти, а також Кодекс Законів про працю, Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення нормами, які передбачатимуть відповідальність за сексуальні домагання в закладі вищої освіти. Пропонуємо запровадити єдину дефініцію «сексуальні домагання в закладах вищої освіти» в статті першій Закону України «Про вищу освіту».

Питання протидії сексуальним домаганням у закладах вищої освіти доцільно вирішувати не тільки на загальнодержавному рівні, але й локально, у кожному закладі вищої освіти, у вигляді запровадження посади освітнього омбудсмена в закладі вищої освіти. Він буде захищати права всіх учасників освітнього процесу співпрацюючи із органами студентського (курсантсько-

студентського) самоврядування і профспілками. Для більш успішної співпраці освітнього омбудсмена із учасниками освітнього процесу доцільною вважається розробка мобільного додатку, який виконуватиме правопросвітницьку функцію і забезпечить взаємозв'язок освітнього омбудсмена із кожним учасником освітнього процесу в закладі вищої освіти. Для реалізації зазначеного необхідно закріпити посаду освітнього омбудсмена на законодавчому рівні шляхом доповнення Закону України «Про вищу освіту» відповідною нормою, а також налагодити співпрацю Міністерства освіти і науки України із Міністерством цифрової трансформації України.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Дата оновлення: 07.01.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text (дата звернення: 12.03.2023).
2. Clancy K., Cortina L., Kirkland A. Opinion: Use science to stop sexual harassment in higher education. PNAS. 2020. Vol. 117. No 37. P. 22614–22618. URL: https://www.pnas.org/content/pnas/117/37/22614.full.pdf (дата звернення: 12.03.2023).
3. Bondestam F., Lundqvist M. Sexual harassment in higher education – a systematic review. European Journal of Higher Education. 2020. Vol. 4. Issue 10. P. 397–419.
4. Connley C. 3 psychologists explain why men harass women in the workplace: article. URL: https://www.cnbc.com/2017/11/20/3-psychologists-explain-why-men-harass-women-in-the-workplace.html (дата звернення: 12.03.2023).
5. «Роздягав і чіплявся»? Мінкульт розслідує сексуальні домагання викладачів Карпенко-Карого: новини. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-58157044 (дата звернення: 12.03.2023).
6. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 27.01.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 12.03.2023).

7. Кісілюк Е. М. Кримінально-правова протидія сексуальним домаганням. Актуальні проблеми кримінального права : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 лист. 2019 р. Київ, 2019. С. 73–77.
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-08. Дата оновлення: 27.01.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 12.03.2023).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 27.01.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 12.03.2023).
10. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text (дата звернення: 12.03.2023).
11. Денисенко К. В., Борко І. С. Запровадження посади омбудсмена в закладі вищої освіти як запорука забезпечення прав учасників освітнього процесу. *Правова наука і державотворення в Україні у світлі сучасних глобалізаційних викликів: історія, теорія, практика (до 25-ї річниці Конституції України)* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь – м. Кривий Ріг, 11 червн. 2021 р.). Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С. 536–539.
12. Денисенко К. В., Борко І. С. Дотримання прав учасників освітнього процесу в закладах вищої освіти на сучасному етапі державотворення. *Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 30-31 лип. 2021 р. Львів : Львівський науковий форум, 2021. С. 61–62.

Borko Iryna

Academy of the State penitentiary service

ORGANIZATIONALLY AND LEGAL FOUNDATIONS OF COUNTERING SEXUAL HARASSMENT

The article is dedicated to analysis of up-date state and creation organizationally and legal foundations of countering sexual harassment in higher educational institutions. It is highlighted that formation of safe educational space, proper conditions of studying and implementation of work of participants of educational process are preconditions of providing the constitutional right of free and comprehensive development of the personality. The formation of respect to human rights and freedoms, intolerance to the humiliation of her honor and dignity, physical or psychological violence and discrimination on any grounds are principles of state politics in the area of higher education. In this context the presence of sexual harassment's accidents in higher educational institutions is a problem.

Although sexual harassment can provoke deep psychological hits for a victim, it is one of kinds gender and sexual violent, and sexual scandals in higher educational institutions have wide publicity in mass media, the legislation of Ukraine does not provide norms for harassmers directly. All available national law norms quite indirectly cover concept of sexual harassment through other actions (the hooliganism, forcing to engage in sexual intercourse).

Taking into consideration the above-mentioned, the author focuses attention on expediency of improvement institutionally and legal foundations of countering sexual harassment in higher educational institutions. The author proposes to establish the post of educational ombudsman at the local level as a subject of the security participants` educational process rights of sexual harassment. For more comfortable work we propose to create a mobile app with a function of fixation evidences and an opportunity to write an application by the victim.

Key words: *gender discrimination, educational ombudsman, mobile app, participants of educational process, sexual violent, harassment*.

УДК 347.122:364.4

Василенко Вікторія Віталіївна
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ПРАВОВИЙ СЕГМЕНТ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті досліджено аспект правового регулювання у сфері волонтерського руху в Україні за умов воєнного часу. Авторка подала короткий начерк особливостей цього явища в Україні та аналіз нормативно-правової бази, що регулює діяльність волонтерів в Україні, розглянула важливість волонтерства в соціально-психологічній та загальносуспільній діяльності, зокрема в контексті російського вторгнення на територію України.

Авторкою досліджуються правові питання щодо формування позитивного ставлення громадськості до діяльності волонтерів відіграє важливу роль у популяризації волонтерства. Також розглядаються питання повноважень та обов'язків волонтерів, їхніх прав на доступ до інформації та участь у процесі прийняття рішень, пов'язаних з військовим конфліктом.

Державі варто враховувати інтереси волонтерів при прийнятті відповідних рішень, а виявлення законодавчої прогалини щодо статусу волонтера під час воєнного стану й безпосередньої мобілізації є проблемою, яку потрібно вирішувати шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Загалом стаття присвячена вивченню правового аспекту волонтерської діяльності в Україні в умовах війни та показує, як важливо визнання волонтерів як важливої складової суспільства і забезпечення їхнього правового захисту.

***Ключові слова**: волонтерство, соціально-психологічна діяльність, волонтерський рух, російське вторгнення, визнання, популяризація волонтерства, статус волонтера, воєнний стан, мобілізація, законодавчі зміни.*

Постановка проблеми. Зараз неможливо бути байдужим до подій, що відбуваються в Україні. Кожен намагається впоратися зі своїми переживаннями та робити все, що в силах задля наближення перемоги. Значна частина людей приєдналася до волонтерського руху, щоб допомагати тим, хто цього потребує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниця волонтерської діяльності Т. Лях вважає, що одним із найважливішим ресурсів людей у волонтерстві є добровольці. Головним стрижнем волонтерства є його безкоштовність. Волонтерство є фундаментом буд-якої суспільності. Важко уявити громадські організації без безпосередньої участі добровольців й благодійність взагалі, без них унеможливлюється також якісний громадський контроль в прийнятті рішень влади та бізнесу. Без волонтерів не вистачає потуги для будування якісного суспільства, бракує сили і часу для людей, які реально мають потребу в допомозі, за мало мистецького потенціалу при вирішенні соціальної проблематики [1].

Волонтерська діяльність здавна цінується в світі, часто отримує високий рейтинг ООН як результат своєї інтенсивної ресурсної здатності, а сама тематика волонтерства впродовж останніх 10 років часто розглядається Асамблеєю ООН. В Україні волонтерська діяльність зародилася ще в перші роки незалежності. Вперше в національному законодавстві закріпили діяльність волонтерів в 1992 році. У цьому ж році було створено службу «Телефон довіри», що базувалася виключно на праці волонтерів. Згодом виникла низка організацій задля реалізації соціальних проєктів для малозабезпечиних та незахищених верств населення.

Уперше в Україні офіційно затвердили волонтерську діяльність постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року «Положення про волонтерську діяльність у галузі надання соціальних послуг» [2]. Лише в

2011 році Верховна Рада України прийняла Закон України (далі – ЗУ) «Про волонтерську діяльність» [3].

«Перший сильний імпульс волонтерства в нашій державі можна пов'язати з футбольним чемпіонатом Євро-2012. Черговий імпульс спричинили події Євромайдану та війною на сході України від 2014 року, повномасштабної війни рф від 24 лютого 2022 року та має небачений масштаб. Що стосується волонтерського руху допомоги українським військовим, то початок відліку можна провести волонтерський рух протягом Революції гідності, після анексії рф Криму в 2014 році. Приблизним етапом утворення напрямленої системи по допомозі Українській армії можна відзначити відрізок травень-червень 2014 року, а з початком повномасштабної війни російської федерації проти України, 24 лютого 2022 року, волонтерський рух активізувався, так би мовити, в повну силу. І якщо станом на 2017 рік, згідно з опитуваннями, четверта частина українців мали досвід волонтерства, то після повномасштабного вторгнення росії волонтером є чи не кожен громадянин України» [4].

Виклад основного матеріалу. Для нашої країни волонтерство є масово поширеним, бо це потужний соціально-суспільний рух, спроможний взяти на себе вирішення багатьох проблем. Головну роль у зміцненні позиції добровольців та формування позитивного ставлення громадськості до їх діяльності відіграє впровадження системи популяризації діяльності волонтерів. Волонтерська діяльність має значний потенціал та величезне значення для розвитку територіальної громади і є однією з ефективних форм розвитку громадянського суспільства.

«В Україні волонтерський рух – одна з найефективніших форм роботи місцевих адміністрацій та органів виконавчої влади з різними категоріями клієнтів. Він є невичерпним джерелом набуття громадянської освіти, дає людині можливість реалізувати себе у служінні суспільству. Велика кількість громадських організацій поєднує молодих людей, які на добровільних засадах беруть участь у соціальних програмах щодо попередження негативних явищ у молодіжному середовищі та надання допомоги іншим в їх розвитку, соціальному

становленні, інтеграції в суспільство тощо. Така діяльність потребує від добровольців не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань з психології, соціальної педагогіки, соціології, медицини, юриспруденції тощо; волонтери повинні володіти навичками спілкування з різними прошарками населення, знайомитись із кращим, як вітчизняним, так і зарубіжним досвідом роботи, тому залучення потужного ресурсу, яким виступає волонтерський рух до реалізації соціальної роботи на місцевому рівні надасть можливість безперевного особистістного розвику добровільців, а також слугуватиме опорою та партнером органам місцевого самоврядування в підвищенні якості надання соціальних послуг жителям територіальних громад [5].

Справа в тому, що на діяльність волонтерів впливає чимало факторів: як внутрішніх (соціально-психологічний стан самого волонтера), так і зовнішніх – державні рішення, перебіг подій на світовій арені та інше. Одним з національних рішень, що поставило під загрозу існування в Україні волонтерського руху – було рішення Національного Банку України (далі – НБУ) від 21 липня 2022 року про ліміти на зняття готівки та розрахунки карткою за межами України [6]: «Установлено щомісячний ліміт на розрахунки за кордоном із використанням гривневих платіжних карток у розмірі 100 тис. грн (в еквіваленті) з усіх рахунків клієнта в банку, відкритих у національній валюті. Це обмеження не відчує переважна більшість громадян, які перебувають за кордоном. Сума до 100 000 встановлена на кожні 30 днів».

Громадянське суспільство України своїми зверненнями до рішення НБУ призвело до того, що Нацбанк 6 серпня 2022 року зняв обмеження для фізосіб-волонтерів [7]. Для здійснення закупівель за кордоном мають бути дотримані такі вимоги:

операції за рахунком волонтера є типовими для цієї фізичної особи та обсяг операцій, що здійснювалися за її рахунками, перевищував еквівалент 100 тис. грн на місяць до 21 липня 2022 року;

подання до банку листа від державного органу або військової частини щодо співпраці з волонтером та замовлення товарів відповідного призначення, якщо сума такої операції перевищує еквівалент 400 тис. грн на місяць;

надання орієнтовної вартості (розрахунку) товару та строків виконання замовлення;

інформування волонтером банку щодо збору коштів з метою оплати продукції.

Зазначимо, що громадянки України, які мають спеціальність із затвердженого Міністерством оборони України списку [8], віком 18-60 років з 1 жовтня 2022 року повинні стати на військовий облік. Звісно стати на військоблік – не означає поїхати на фронт. Проте беручи до уваги, що переважна більшість жінок займається волонтерством, вважаємо законодавчою проґалиною відсутність особливих норм щодо відстрочки від мобілізації для волонтерів, як жінок, так і чоловіків.

Проаналізувавши положення Законів України «Про волонтерську діяльність» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [9], з'ясувалося, що не звільняються від мобілізації особи, які є волонтерами. Але вони мають свою роль та свої завдання в тилу: рятують людей та тварин, розчищають завали від обстрілів, доставляють їжу та медикаменти, евакуюють людей, збирають кошти для купівлі необхідного оснащення для військових, піднімають економіку країни, вливають гроші в бюджет, та допомагають у вирішення багатьох проблем.

З метою надання волонтерам особливих гарантій під час мобілізації (окрім четвертої хвилі) у випадку воєнного стану, пропонуємо:

- внести зміни до п. 4, ч. 4, ст.7 ЗУ «Про волонтерську діяльність» виписавши її таким чином:

4. Волонтер має право на:

«Отримання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації».

Примітка. «Волонтер здійснює волонтерську діяльність на суто безкоштовній, благодійній основі без покриття різних витрат волонтера»

- внести зміни до п. 1, ч. 15, ст. 23 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»:

Не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані:

«особи, що займаються волонтерською діяльністю на постійній основі з отриманням посвідчення волонтера, а також інші військовозобов'язані або окремі категорії громадян у передбачених законом випадках».

Висновки. Отже, волонтерство – один із найефективніших засобів допомоги як в контексті соціально-психологічної, так і загальносуспільної діяльності. Волонтерський рух, пов'язаний із російським вторгненням, здобув велике суспільне, державне та національне визнання. Бути волонтером – це честь. Важливою складовою в роботі волонтерів є формування позитивного ставлення громадськості до їх діяльності. Це відіграє чималу роль у популяризації волонтерства. На діяльність волонтерів справляє вплив багато внутрішніх та зовнішніх чинників, тому державі варто враховувати інтереси волонтерів при прийнятті відповідних рішень. З виявленням законодавчої прогалини щодо статусу волонтера під час воєнного стану й безпосередньої мобілізації, було запропоновано внести відповідні зміни до законодавства.

Список використаних джерел

1. Лях Т. Л. Волонтерські групи як ресурс соціально-педагогічної діяльності державних і громадських організацій. *Соціальна педагогіка: теорія і технології* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Ф. Алєксєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін./ за ред. І. Д. Звєрєвої. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. С. 130–139.
2. Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1895. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/3680671 (дата звернення: 08.08.2022).

3. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 08.08.2022).
4. Кухарук О. Ю. Особистісні якості як передумова волонтерської діяльності в часі війни : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія». Тернопіль : ТНТУ, 2022. 64 с. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38363/4/Dyplom_Kuharuk_%20O_Y_2022.pdf (дата звернення: 03.08.2022).
5. Сіньова Л. М. Соціально-правові основи волонтерської діяльності в україні. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства* : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 лип. 2017 р.) / за заг. ред. І. О. Ізарової, Р. Ю. Ханик-Посполітак. Київ : Дакор, 2017. 238 с. URL: http://center-social-law.com/handle/123456789/362 (дата звернення: 03.08.2022).
6. НБУ зафіксував офіційний курс гривні до долара США на новому рівні та вжив низку додаткових заходів для збалансування валютного ринку та підтримання стійкості економіки в умовах війни. Національний банк України : вебсайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-zafiksuvav-ofitsiyniy-kurs-grivni-do-dolara-ssha-na-novomu-rivni-ta-vjiv-nizku-dodatkovih-zahodiv-dlya-zbalansuvannya-valyutnogo-rinku-ta-pidtrimannya-stiykosti-ekonomiki-v-umovah-viyni (дата звернення: 03.08.2022).
7. Національний банк здійснює кроки для підтримки діяльності волонтерів та бізнесу. Національний банк України : вебсайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zdiysnyuye-kroki-dlya-pidtrimki-diyalnosti-volonteriv-ta-biznesu. (дата звернення: 07.08.2022).
8. Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями : наказ Міністерства оборони України від

11.10.2021 р. № 313. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text (дата звернення: 08.08.2022).
9. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text (дата звернення: 08.08.2022).

Vasylenko Viktoriia
Petro Mohyla Black Sea National University

LEGAL SEGMENT OF THE VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE UNDER WARTIME CONDITIONS

The article examines the aspect of legal regulation in the field of the volunteer movement in Ukraine under wartime conditions. The author presented a brief outline of the peculiarities of this phenomenon in Ukraine and an analysis of the regulatory and legal framework regulating the activities of volunteers in Ukraine, considered the importance of volunteering in social-psychological and general social activities, in particular in the context of the Russian invasion of the territory of Ukraine. Voluntary activity has long been valued in the world, often receiving a high rating from the UN as a result of its intensive resource capacity, and the topic of volunteering itself during the last 10 years is often considered by the UN Assembly. In Ukraine, volunteer activity was born in the first years of independence.

The author examines legal issues related to the formation of a positive public attitude towards the activities of volunteers, which plays an important role in the popularization of volunteerism. For Ukraine, volunteerism is widespread, because it is a powerful social movement capable of solving many problems. The issues of powers and duties of volunteers, their rights to access information and participate in the decision-making process related to the military conflict are also considered.

The state should take into account the interests of volunteers when making relevant decisions, and the identification of a legislative gap regarding the status of a volunteer

during martial law and direct mobilization is a problem that needs to be solved by making appropriate changes to the legislation.

In general, the article is devoted to the study of the legal aspect of volunteering in Ukraine during the war. The volunteer movement associated with the Russian invasion gained great social, state and national recognition. Being a volunteer is an honor. An important part of the work of volunteers is the formation of a positive attitude of the public towards their activities.

The activities of volunteers are influenced by many internal and external factors, so the state should consider the interests of volunteers when making relevant decisions. With the discovery of a legislative gap regarding the status of a volunteer during martial law and direct mobilization, it was proposed to make appropriate changes to the legislation.

Key words: *volunteering, socio-psychological activity, volunteer movement, Russian invasion, recognition, popularization of volunteering, volunteer status, martial law, mobilization, legislative changes.*

УДК 659:32:34

Волков Олександр Геннадійович

Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто досвід регулювання рекламної діяльності в деяких країнах світу, зокрема в Європі та США, та обговорено можливість використання цих підходів в Україні. Зазначено, що регулювання реклами є важливим інструментом захисту прав споживачів та підтримки економіки країни. У статті розглянуто основні принципи регулювання реклами, а також заходи, які можуть бути вжиті в Україні для покращення регулювання реклами, зокрема розширення переліку заборонених рекламних матеріалів та регулювання

реклами в соціальних мережах та Інтернеті. Автори наголошують на необхідності ефективної роботи національних органів, що відповідають за контроль за рекламою, та запропонували створення спеціалізованого органу, який би відповідав за контроль за рекламою в усіх медіаформатах. У разі успішної реалізації запропонованих заходів можливе підвищення якості рекламної діяльності та забезпечення вищого рівня захисту прав споживачів в Україні.

Крім того, у статті розглянуто досвід регулювання рекламних матеріалів у різних секторах, таких як продаж алкоголю та тютюнових виробів, продуктів харчування та лікарських засобів, зокрема заборону реклами ліків, що можуть забезпечити неправдиві обіцянки та небезпечні поради щодо їх вживання. Також досліджено проблему рекламних обманів, зокрема заборону вживання фальшивих або неповних відомостей в рекламних матеріалах. У статті обговорено можливості регулювання реклами в інтернеті, зокрема за допомогою використання цифрових технологій та аналізу даних користувачів.

Узагальнюючи, стаття містить актуальну та важливу інформацію про правове регулювання рекламної діяльності в зарубіжних країнах, яка може бути корисною для українських законодавців та експертів з регулювання реклами. Результатом упровадження запропонованих рекомендацій може стати покращення регулювання реклами в Україні, зменшення випадків рекламних обманів та забезпечення більш високого рівня захисту прав споживачів.

Також у статті розглянуто проблему забезпечення ефективності регулювання реклами та його контролю, в тому числі шляхи виявлення та припинення порушень законодавства. Зокрема, досліджено досвід використання спеціалізованих органів контролю за рекламою та механізмів розгляду скарг споживачів.

Крім того, стаття містить порівняльний аналіз законодавства різних країн щодо регулювання реклами, зокрема Європейського Союзу, США, Канади та Австралії. Розглянуто різноманітні підходи до регулювання рекламної

діяльності та їх ефективність у контексті захисту прав споживачів та забезпечення справедливої конкуренції на ринку.

Отже, стаття надає інформацію про зарубіжний досвід правового регулювання рекламної діяльності та можливого його використання в Україні. Вона містить важливі рекомендації для українських законодавців та експертів з регулювання реклами, спрямовані на поліпшення регулювання реклами в Україні та забезпечення більш високого рівня захисту прав споживачів.

***Ключові слова**: рекламна діяльність, правове регулювання, зарубіжний досвід, Україна, споживачі, етичні стандарти, законодавство, рекламні обмеження, саморегулювання, контроль.*

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем, яку ставить стаття, є недостатній рівень регулювання рекламної діяльності в Україні. Незважаючи на наявність законодавства, яке регулює рекламну діяльність у країні, відсутність ефективного контролю за дотриманням його положень та недостатня відповідальність за порушення законодавства створюють певні проблеми.

Це може призводити до того, що споживачі можуть бути обмануті недостовірною рекламою або втратити можливість зробити об’єктивний вибір, оскільки їх може бути заплутано чи перевершено вимогами реклами. Крім того, недостатній контроль за рекламною діяльністю може сприяти нездоровій конкуренції та зниженню якості товарів і послуг, що рекламуються.

Стаття надає рекомендації щодо поліпшення регулювання рекламної діяльності в Україні, зокрема, встановлення більш жорстких вимог до реклами, підвищення відповідальності за порушення законодавства та покращення механізмів контролю за дотриманням законодавства.

Також серед проблем, які ставить стаття, можна виділити і відсутність в Україні механізмів, які забезпечують захист прав споживачів від недостовірної та обманливої реклами. Наприклад, відсутність можливості для споживачів звернутися за захистом до відповідних органів, які здійснюють контроль за

дотриманням законодавства в галузі реклами, може призвести до того, що вони не матимуть можливості захистити свої права.

Крім того, у статті також зазначається про проблему неадекватності законодавства у зв’язку зі швидким розвитком технологій та нових форм реклами, таких як реклама в інтернеті та соціальних мережах. Це може призвести до того, що законодавство не зможе відповісти на виклики, які виникають у зв'язку зі зміною форматів та каналів реклами.

Отже, проблема недостатнього регулювання рекламної діяльності в Україні має багато аспектів та потребує комплексного підходу для її вирішення. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації підтверджують актуальність теми дослідження як на міжнародному, так і на національному рівнях. Один із досліджень, опублікований у журналі «Journal of Advertising Research», під назвою «Ethical considerations of online behavioral advertising» (2019), досліджував етичні аспекти поведінкової онлайн-реклами, зокрема збирання та використання даних споживачів. У дослідженні було зазначено, що існуючі етичні стандарти та законодавство не завжди відповідають потребам інтернет-реклами, тому потрібні нові правила, щоб забезпечити захист прав споживачів.

Інше дослідження, проведене Європейською комісією у 2020 році, зосереджувалося на питаннях реклами на телебаченні та інтернеті в контексті захисту дітей. У дослідженні було показано, що діти від 0 до 12 років є найбільш вразливою групою у відношенні рекламних повідомлень, тому є потреба в посиленні рекламних обмежень для цієї групи. Крім того, дослідження показало, що майже 60% реклами, що розміщуються на дитячих вебсайтах, містять невідповідну інформацію, що може вводити дітей в оману.

Таким чином, останні дослідження та публікації підтверджують необхідність ефективного правового регулювання реклами на міжнародному та національному рівнях з метою захисту прав споживачів та вразливих груп населення, зокрема дітей.

Останні дослідження та публікації в галузі правового регулювання реклами включають такі теми, як:

Роль соціальних мереж у рекламній діяльності та необхідність регулювання реклами в соціальних мережах.

Використання штучного інтелекту та автоматичного розпізнавання зображень у рекламі, а також етичні питання, пов'язані з цими технологіями.

Розвиток інтерактивних форматів реклами, таких як рекламні ігри та аплікації, та їх вплив на споживачів.

Регулювання відеореклами та спеціальних ефектів, що використовуються в рекламі, включаючи обмеження на використання тих, які можуть бути шкідливими для здоров'я та безпеки глядачів.

Правові питання, пов'язані з рекламою на ринку криптовалют, включаючи регулювання діяльності рекламних агентств та заборону недобросовісної реклами.

Ці теми продовжують розглядатися в дослідженнях та публікаціях, що виходять на світ в останні роки, оскільки реклама залишається ключовим інструментом маркетингу та має значний вплив на споживачів і на суспільство в цілому.

Метою статті є дослідження досвіду зарубіжних країн у галузі правового регулювання рекламної діяльності та аналіз можливостей його використання в Україні.

Основними цілями статті є:

Визначення ключових принципів та механізмів правового регулювання рекламної діяльності в зарубіжних країнах.

Аналіз можливостей та переваг використання досвіду зарубіжних країн у галузі правового регулювання реклами в Україні.

Висвітлення проблем та недоліків існуючого законодавства у галузі реклами в Україні та запропонування шляхів їх вирішення на основі зарубіжного досвіду.

Створення рекомендацій для політиків, законодавців та інших зацікавлених сторін щодо вдосконалення правового регулювання рекламної діяльності в Україні на основі зарубіжного досвіду.

Отже, мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати зарубіжний досвід правового регулювання реклами та запропонувати можливості його використання в Україні для покращення правового захисту споживачів та забезпечення ефективності рекламної діяльності відповідно до національних і міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Рекламна діяльність є важливим елементом сучасного бізнесу, який забезпечує збільшення обсягів продажів і підвищення рівня усвідомлення бренду. Однак, щоб захистити споживачів від недобросовісної та некоректної реклами, необхідне правове регулювання рекламної діяльності. У світі існує велика кількість різних правових норм, які встановлюють правила рекламної діяльності. У даній статті ми розглянемо досвід зарубіжних країн з правового регулювання рекламної діяльності та можливість його використання в Україні.

Найбільш розвинені країни світу використовують різні методи правового регулювання рекламної діяльності. Наприклад, у США існує Федеральна комісія з торгівлі (Federal Trade Commission), яка відповідає за контроль за дотриманням правил реклами. Вона забороняє використання маніпулятивних технік та надмірну рекламу товарів і послуг. Також, Федеральна комісія з торгівлі встановлює вимоги до формулювання та презентації рекламного повідомлення, включаючи обов'язкову позначку «реклама» у випадках, коли це необхідно.

У Європейському Союзі існує Директива про недобросовісну та порівняльну рекламу (Unfair Commercial Practices Directive), яка регулює порядок проведення рекламної діяльності. Вона встановлює заборону на недостовірну та заблудну рекламу, заборону на надмірну рекламу, вимоги до рекламного повідомлення та інформації про товар або послугу.

У країнах Азії також існують свої особливості правового регулювання реклами. Наприклад, у Японії існує закон про рекламу (Law Concerning Control

of Indication of Advertisements), який встановлює вимоги до змісту та форми рекламного повідомлення. Крім того, закон встановлює заборону на використання реклами, яка порушує громадський порядок та моральні норми.

Україна також має свої законодавчі акти, які регулюють рекламну діяльність, включаючи Закон України «Про рекламу» та Закон України «Про захист прав споживачів». Однак існує деяка потреба в удосконаленні законодавства та впровадженні нових ідей та підходів, щоб забезпечити ефективний захист споживачів та сприяти розвитку рекламної індустрії.

Одним з можливих напрямків розвитку законодавства про рекламу в Україні може стати використання зарубіжного досвіду. Наприклад, можна було б взяти на озброєння принципи Федеральної комісії з торгівлі США, яка встановлює жорсткі вимоги до рекламних повідомлень та запроваджує механізми контролю за їх дотриманням.

Крім того, можна взяти на увагу європейський досвід і запровадити в Україні Директиву про недобросовісну та порівняльну рекламу, яка встановлює заборону на недостовірну та заблудну рекламу, заборону на надмірну рекламу та вимоги до рекламного повідомлення та інформації про товар або послугу.

Також можна звернути увагу на принципи регулювання реклами в Японії, де встановляться вимоги до змісту та форми рекламного повідомлення, а також запроваджуються заборони на використання реклами, яка порушує громадський порядок та моральні норми. В Україні можна було б використати подібні підходи, щоб забезпечити ефективний контроль за рекламною діяльністю та захист прав споживачів.

Загалом регулювання рекламної діяльності відіграє важливу роль у захисті прав споживачів та забезпеченні ефективного функціонування рекламної індустрії. Зарубіжний досвід може бути корисним для України у вдосконаленні законодавства про рекламу та впровадженні нових ідей та підходів. Принципи Федеральної комісії з торгівлі США, Директива про недобросовісну та порівняльну рекламу та принципи регулювання реклами в Японії.

Зарубіжний досвід правового регулювання рекламної діяльності може бути корисним для України, оскільки допоможе узгодити правила, що регулюють рекламу, з міжнародними стандартами та практиками.

Один з найважливіших аспектів правового регулювання реклами – це захист прав споживачів. У Європейському Союзі, наприклад, реклама повинна бути правдивою та нести відповідальність за будь-які обіцянки, що надаються. Крім того, рекламодавці повинні повідомляти про всі обмеження щодо товарів чи послуг, які рекламуються, та не використовувати шкідливі практики, такі як шахрайство чи нав'язування.

Другий важливий аспект – це регулювання контенту реклами. В деяких країнах, таких як Канада та Австралія, існують конкретні правила, які обмежують використання стереотипних образів у рекламі, таких як ролі, які грають жінки, а також спосіб зображення дітей та пенсіонерів. У США, Франції та кількох інших країнах забороняється використовувати дитину як метушню в рекламі.

Третій аспект – це регулювання маркетингових комунікацій. У багатьох країнах реклама не повинна здійснюватися без згоди споживача. В Європейському Союзі введено загальний регламент щодо захисту персональних даних (GDPR), який регулює збір, зберігання та використання даних, включаючи персональні дані споживачів, в маркетингових цілях. Також в Україні існує закон про захист персональних даних, який регулює збір, зберігання та використання персональних даних.

Ще один важливий аспект – це регулювання реклами в інтернеті. У деяких країнах, таких як Франція, в інтернеті діє обмеження на рекламу певних товарів, таких як алкоголь, тютюн та лікарські засоби. У США введено систему «cookie consent», яка вимагає згоду споживача на збір даних в Інтернеті. У країнах ЄС також діє регулювання використання файлів cookie, яке вимагає згоду користувача на збір даних.

Можливість використання зарубіжного досвіду правового регулювання реклами в Україні може допомогти у підвищенні захисту прав споживачів та

встановленні чітких правил щодо контенту реклами. Крім того, введення регулювання реклами в Інтернеті може допомогти у забезпеченні захисту персональних даних користувачів.

В Україні існує закон про рекламу, який встановлює правила щодо реклами, проте він не завжди дотримується та потребує оновлення. Наприклад, закон не містить конкретних правил щодо використання стереотипних образів у рекламі, не встановлює обмежень на рекламу певних товарів та послуг, таких як алкоголь чи тютюн, та не регулює використання файлів cookie в Інтернеті. Тому важливо здійснити оновлення закону про рекламу, щоб він відповідав сучасним вимогам та міжнародним стандартам регулювання реклами.

Для встановлення чітких правил щодо реклами в Україні можна використовувати зарубіжний досвід. Наприклад, законодавство ЄС регулює використання образів та стереотипів у рекламі та обмежує рекламу алкоголю та тютюну. Інші країни, такі як Франція та Великобританія, також мають законодавство щодо реклами алкоголю та тютюну, що забороняє використання деяких видів реклами та розміщення їх на певних майданчиках.

Досягнення відповідного рівня захисту прав споживачів від недобросовісної та агресивної реклами є важливим завданням для України. Наприклад, в Канаді створено незалежний орган, що контролює відповідність реклами законодавству та етичним нормам. У Великобританії існує система регулювання реклами, яка контролює дотримання правил щодо обмеження реклами певних товарів та послуг.

Однак необхідною передумовою використання зарубіжного досвіду є адаптація законодавства до вітчизняних умов та потреб. Наприклад, в Україні необхідно враховувати особливості ринку та певні культурні аспекти, адже підходи до реклами можуть бути різними в різних країнах. Також, важливо забезпечити ефективне виконання законодавства та підтримку споживачів у зверненні до відповідних органів у разі порушення прав.

Багато країн мають законодавство щодо регулювання реклами, яке забезпечує захист прав споживачів та забороняє деякі види реклами. Наведено

приклади країн, таких як Франція, Великобританія та Канада, де існують системи регулювання реклами та контролюється їх відповідність законодавству та етичним нормам.

Досягнення відповідного рівня захисту прав споживачів від недобросовісної та агресивної реклами є важливим завданням для України. Адаптація законодавства до вітчизняних умов та потреб є передумовою використання зарубіжного досвіду. Важливо забезпечити ефективне виконання законодавства та підтримку споживачів у зверненні до відповідних органів у разі порушення прав.

Україна може використовувати зарубіжний досвід для створення чітких правил щодо реклами, які б забезпечували захист прав споживачів та відповідали вимогам міжнародних стандартів регулювання реклами.

Під час адаптації законодавства до вітчизняних умов, можна враховувати кращі практики, які використовуються в інших країнах. Наприклад, Франція забороняє рекламу, яка порушує права людини та норми громадської моралі, а також обмежує використання певних слів та виразів у рекламі. У Великобританії, відповідальність за дотримання норм регулювання реклами покладається на Совет з реклами стандартів (ASA), який здійснює моніторинг та контроль за рекламою.

Окрім того, можливо залучення громадських організацій та експертів для підтримки законодавчих змін. Наприклад, у Канаді, Національна рада з реклами (NARC) співпрацює з урядом та споживачами для розробки та впровадження політик, спрямованих на захист прав споживачів у сфері реклами.

В Україні також можливо використовувати електронні засоби моніторингу та контролю реклами, щоб забезпечити відповідність реклами вимогам законодавства. Наприклад, розробка системи електронного моніторингу та автоматичної ідентифікації рекламних матеріалів на телебаченні та інших медіа платформах може забезпечити ефективний контроль за дотриманням норм регулювання реклами.

Узагальнюючи, зарубіжний досвід правового регулювання реклами може стати важливим джерелом для України у створенні чітких правил та законодавства, що регулюють рекламну діяльність. Адаптація законодавства до вітчизняних умов та потреб, залучення експертів та громадських організацій може допомогти забезпечити ефективний захист прав споживачів та запобігти поширенню неправдивої та обманливої реклами.

Крім того, в регулюванні реклами важливо забезпечити баланс між правом на свободу вираження та правом споживачів на інформацію та захист від обману. Такий баланс може бути досягнутий шляхом розробки чітких правил та критеріїв для реклами, які забезпечують достовірність та точність інформації, а також захищають права та інтереси споживачів.

Українське законодавство щодо регулювання реклами потребує подальшого вдосконалення та розвитку, адже сучасні технології та нові медіа платформи створюють нові можливості для рекламної діяльності, які потребують відповідного регулювання. Застосування кращих практик та електронних засобів моніторингу та контролю може допомогти забезпечити ефективне регулювання реклами та захист прав споживачів.

Отже, регулювання реклами є важливим аспектом забезпечення прав споживачів та забезпечення чесної конкуренції на ринку. На шляху до побудови ефективної системи регулювання реклами в Україні можна використовувати досвід інших країн та залучення експертів та громадських організацій. Головною метою має бути захист прав та інтересів споживачів та створення умов для чесної конкуренції на ринку.

Одним з ключових аспектів регулювання реклами є контроль за дотриманням законодавства. У цьому аспекті може бути важливою роль моніторингу та аналізу рекламних матеріалів, що відображаються в різних медіа форматах. Також важливо забезпечити належний рівень санкцій та покарань за порушення правил реклами.

У цьому контексті важливою може стати роль спеціалізованих органів, які відповідають за контроль за рекламою. У багатьох країнах таким органом є

національний регулятор реклами. Наприклад, в Великобританії такою організацією є Комітет з практики реклами (Advertising Standards Authority), в США - Федеральна комісія з торгівлі (Federal Trade Commission), в Європейському Союзі - Європейський орган з питань стандартів у сфері реклами (European Advertising Standards Alliance).

Важливо зазначити, що належний контроль за рекламою не повинен перетворюватися на обмеження свободи слова та виразу. Реклама має право на існування, якщо вона відповідає вимогам чесної та точної інформації та не обманює споживачів. Однак, якщо реклама порушує ці вимоги, то вона має бути позбавлена права на існування.

Україна має потенціал для вдосконалення законодавства щодо регулювання реклами та захисту прав споживачів. Рекомендації Європейської комісії з регулювання реклами можуть стати джерелом інформації для розвитку національного законодавства у цій сфері. Також важливо залучити до процесу регулювання реклами громадські організації, споживчі об’єднання та інші зацікавлені сторони.

Зокрема, потрібно забезпечити ефективну роботу національних органів, які відповідають за контроль за рекламою. Україна має Національну раду з питань телебачення та радіомовлення, яка займається регулюванням реклами в електронних медіа. Однак варто розглянути можливість створення спеціалізованого органу, який би відповідав за контроль за рекламою в усіх медіа форматах.

До інших можливих заходів для покращення регулювання реклами можна віднести:

Розширення переліку заборонених відомством рекламних матеріалів з урахуванням сучасних технологій та медіа форматів.

Встановлення вимог щодо мови та форми подання рекламних матеріалів для забезпечення чіткості та зрозумілості для споживачів.

Регулювання реклами в соціальних мережах та інтернеті, зокрема встановлення вимог щодо позначення рекламних матеріалів та обмеження їх кількості.

Забезпечення ефективного контролю за дотриманням вимог регулювання реклами та належних санкцій за порушення правил.

У разі успішної реалізації заходів з покращення регулювання реклами Україна зможе забезпечити вищий рівень захисту прав споживачів та підвищення якості рекламної діяльності. Це може мати позитивний вплив на економіку країни та створити сприятливі умови для розвитку бізнесу.

Висновки. Отже, правове регулювання реклами є важливим елементом розвитку ринку та захисту прав споживачів. Зарубіжний досвід показує, що ефективне регулювання можливе тільки за умови забезпечення взаємодії між урядом, галузевими організаціями та самими рекламодавцями.

У країнах, де існують чіткі правила та регулюючі органи, рекламна діяльність зазвичай більш етична та не завдає шкоди споживачам. У той же час відсутність чіткого регулювання може призвести до поширення неправдивої та шкідливої інформації, що може призвести до шкоди здоров'ю та фінансам споживачів.

В Україні вже були прийняті законодавчі акти, спрямовані на регулювання реклами, проте їх ефективність ще потребує покращення. Для цього необхідно забезпечити більшу взаємодію між органами влади, галузевими організаціями та самими рекламодавцями. Також важливо посилити відповідальність за порушення правил реклами та забезпечити ефективну систему контролю.

Отже, важливо відзначити, що правове регулювання реклами є важливим елементом розвитку ринку та захисту прав споживачів, і Україна повинна вдосконалювати свої законодавчі акти та механізми контролю, щоб забезпечити належний захист споживачів та забезпечити розвиток рекламного ринку в країні. Зарубіжний досвід правового регулювання рекламної діяльності вказує на необхідність створення комплексної системи правового регулювання, яка включатиме як загальні принципи та правила, так і специфічні вимоги до

окремих видів реклами. Для успішного функціонування такої системи необхідно наявність ефективного механізму контролю та відповідальності за порушення правил рекламної діяльності.

Україна має певний досвід у регулюванні рекламної діяльності, але все ще стикається з проблемами здійснення контролю та відповідальності за порушення правил. У зв'язку з цим, варто вивчити зарубіжний досвід та використати його найкращі практики для удосконалення внутрішнього законодавства та практики регулювання рекламної діяльності в Україні.

Таким чином, комплексне та ефективне правове регулювання рекламної діяльності є важливим чинником забезпечення прав споживачів та здорової конкуренції на ринку. Розробка та впровадження такої системи вимагає певних зусиль та співпраці між державними органами, громадськими організаціями та бізнес-спільнотою.

Список використаних джерел

1. Директива 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 року про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви Ради 84/450/ЄЕС, Директив Європейського Парламенту та Ради 97/7/ЄС, 98/27/ЄС і 2002/65/ЄС та Регламенту (ЄС) № 2006/2004 Європейського Парламенту та Ради (Директива про нечесну комерційну практику). (2005). Європейський Союз.
2. Міжнародна торгова палата. (2018). Кодекс ICC з реклами та маркетингових комунікацій. ICC.
3. Федеральна торгова комісія. (2015). Розкриття інформації: Як ефективно розкривати інформацію в цифровій рекламі. Уряд США.
4. Управління рекламних стандартів. (2021). Кодекс рекламних стандартів.
5. Австралійська асоціація національних рекламодавців. (2019). Кодекс етики AANA. AANA.
6. Міжнародна асоціація рекламодавців. (2020). Звіт про глобальну систему саморегулювання маркетингу та реклами. IAA.

7. Європейський альянс рекламних стандартів. (2021). Кращі практики.

Volkov Oleksandr

Vinnytsia Institute of Economics and Social Sciences of University «Ukraine»

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF ADVERTISING ACTIVITIES AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

The article examines the experience of advertising regulation in some countries of the world, in particular in Europe and the USA, and discusses the possibility of using these approaches in Ukraine. It is noted that advertising regulation is an important tool for protecting consumer rights and supporting the country's economy. The article discusses the basic principles of advertising regulation and the measures that can be taken in Ukraine to improve advertising regulation, including expanding the list of prohibited advertising materials and regulating advertising on social media and the Internet. The authors emphasize the need for effective work of national authorities responsible for advertising control and propose the creation of a specialized body responsible for controlling advertising in all media formats. If the proposed measures are successfully implemented, it is possible to improve the quality of advertising activities and ensure a higher level of consumer protection in Ukraine.

In addition, the article examines the experience of regulating advertising materials in various sectors, such as the sale of alcohol and tobacco products, food and medicines, including the prohibition of advertising of medicines that may provide false promises and dangerous advice on their use. The article also examines the problem of advertising deception, in particular, the prohibition of the use of false or incomplete information in advertising materials. The article discusses the possibilities of regulating online advertising, in particular through the use of digital technologies and analysis of user data.

Summarizing, the article contains relevant and important information on the legal regulation of advertising activities in foreign countries, which may be useful for

Ukrainian legislators and experts on advertising regulation. Implementation of the proposed recommendations may result in improvement of advertising regulation in Ukraine, reduction of cases of advertising fraud and ensuring a higher level of consumer protection.

The article also addresses the issue of ensuring the effectiveness of advertising regulation and its control, including the ways of detecting and preventing violations of the law. In particular, the experience of using specialized advertising control bodies and mechanisms for handling consumer complaints is studied.

In addition, the article contains a comparative analysis of the legislation of different countries on advertising regulation, including the European Union, the United States, Canada and Australia. Various approaches to advertising regulation and their effectiveness in the context of consumer protection and ensuring fair competition in the market are considered.

Thus, the article provides information on the foreign experience of legal regulation of advertising activities and its possible use in Ukraine. It contains important recommendations for Ukrainian legislators and experts on advertising regulation aimed at improving the regulation of advertising in Ukraine and ensuring a higher level of consumer protection.

Keywords: *advertising, legal regulation, foreign experience, Ukraine, consumers, ethical standards, legislation, advertising restrictions, self-regulation, control.*

УДК 341.1/.8-027.236

Гаврильченко Глєб Романович
Національна академія внутрішніх справ

ЧИ Є ЕФЕКТИВНІСТЬ СТАЛИМ КРИТЕРІЄМ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ?

Для виключних теоретиків юриспруденції та освітян юридичних закладів «міжнародне право» є феноменом, що не працює, особливо з огляду на світову історію, зокрема на воєнне сьогодення. За результатами аналізу політичних та воєнних конфліктів як явищ, що найбільш сильно йдуть урозріз із принципами міжнародного права, в цій статті проаналізовано сутність питання, що турбує велику кількість людей як в Україні, так і поза її межами: «Чому не працює міжнародне право?» і чи існує «право сильного».

Ключові слова: *міжнародне право, право сильного, право, принципи міжнародного права, міжнародна безпека, міжнародне публічне право, право міжнародної безпеки.*

Постановка проблеми. Правники-науковці розглядають «міжнародне право» як систему юридичних принципів і норм договірного і звичаєвого характеру, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення миру і співробітництва [1]. Водночас пересічний громадянин вбачає в «міжнародному праві» регулятор дії для її суб'єктів, який знаходиться в трьох положеннях: дозвіл/зобов'язання/заборона. Різність у поглядах щодо сутності цього явища не змінює сутності питання щодо його ефективності, залишаючи за собою лише різні форми відповіді – залежно від запитуючого. За результатами аналізу політичних та воєнних конфліктів як явищ, що найбільш сильно йдуть урозріз із принципами міжнародного права, у цій статті проаналізовано питання, що є його темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень науковців щодо питання, наведеного в темі цієї статті, зосереджується у вигляді

відповіді на емоційно забарвлену риторику журналістів у своїх публікаціях, «гучні» заголовки яких ставлять під сумнів явище «міжнародного права» як такого. О. В. Буткевич закликає юристів оперувати термінологією з меншою емоційною забарвленістю. За її переконанням, однією з основних проблем, яка існує сьогодні, полягає в тому, що міжнародне право, його норми та принципи, вступають в певну колізію з суто суб'єктивними інтересами (політичними, економічними) держав, політиків, спільнот. А. О. Кориневич допускає, що про кризу міжнародного права можна говорити тільки в тому розрізі, що система колективної міжнародної безпеки на рівні універсальної міжнародної організації не відповідає реаліям сьогодення [1]. Іноземні науковці також розглядають вищенаведене питання. А. Хаттак зазначає, що можливості та механізм ООН, як системи колективної міжнародної безпеки, не повинні ставитися під сумнів, а скоріше слід звернути увагу на практику могутніх держав, які намагаються політизувати процес забезпечення миру у світі [2]. Н. Ньябола визнає слушність критики міжнародного права, у тому що воно може бути непослідовним, двозначним і може мати вибіркове застосування, але заперечує думку про те, що це робить міжнародне право менш реальним, ніж національне. Оскільки внутрішнє право також формується нерівністю в соціальній владі та часто застосовується довільно та непослідовно, Н. Ньябола виступає проти спокуси відкинути міжнародне право як несуттєве та як таке, що не може функціонувати [3].

Формулювання цілей статті. Метою статті є відповідь на питання, яким постійно і впродовж тривалого часу задається суспільство, особливо в медіа-просторі, а також визначення доцільності такого формулювання (постановки) питання, що має відображати відповідну його проблему.

Виклад основного матеріалу. Основні принципи МП закріплені Статутом ООН, у преамбулі якого проголошується об'єднання зусиль країн-учасниць із метою «…позбавити прийдешні покоління нещасть війни… утвердити віру в основні права людини… прав більших та малих націй… створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають

із договорів та інших джерел міжнародного права… об’єднати наші сили для підтримки міжнародного миру й безпеки, і забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів, щоб збройні сили використовувалися не інакше, як у спільних інтересах, і використати міжнародний апарат для сприяння економічному й соціальному розвитку всіх народів… [5]», із чого виникли і відповідні міжнародні зобов’язання, що безперечно стали ще однією точкою дії поняття «міжнародне право» у світовій історії, а заразом рік їх прийняття став і першою точкою нехтування ними.

2 вересня 1945 року в Ханої у присутності півмільйонної юрби політичний лідер В’єтміня Хо Ші Мін проголосив створення незалежної Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ), проголосивши при цьому наступну цитату: «Усі люди на землі рівні від народження; всі народи мають право жити, бути щасливими і вільними [7]», що повністю узгоджується зі статтею 1 Цілей та Принципів ООН, а вже 14 вересня 1946 р. Хо Ші Мін підписав у Парижі, столиці країни, що є учасницею ООН та майбутнім підписантом Загальної декларації прав людини, тимчасову угоду, яка передбачала рівні права громадян В’єтнаму й Франції, створення єдиної митної та грошової системи в Індокитаї, відкриття консульських представництв В’єтнаму в сусідніх країнах [8]. Однак французькі правлячі кола такої волі до незалежності не оцінили, тому не тільки не припинили де-факто продовжувану колоніальну війну, що почалася із захоплення Сайгону – одного з найбільших міст південного В’єтнаму, а почали збільшувати її масштаб, що переросло в Першу індокитайську антиколоніальну війну в'єтнамських націоналістів проти французької колоніальної адміністрації за національну незалежність, що закінчилася розділенням В’єтнаму на дві незалежні держави: Демократична Республіка В’єтнам і Республіка В’єтнам [9]. Так, не пройшло й року, як принципи міжнародного права були відкинуті. Женевська нарада, скликана в 1954 році з метою урегулювання ситуації в Індокитаї призупинила пролиття крові, однак у тому ж 1954 році почалася Друга індокитайська війна, яка спочатку містила ознаки громадянської війни, згодом

переросла в найбільший збірник воєнних злочинів та проявів «безпорадності» міжнародного права у вигляді зобов'язань та договорів.

Проголошення незалежності Республіки В'єтнам відбулося за результатами референдуму 26 жовтня 1955 року, проведеного його президентом – Нго Дінь З'ємом, у якому він отримав 98,2% голосів виборців. Сама процедура голосування була проведена без дотримання принципу таємності: виборець відривав одну половину бюлетеню і клав її в запечатаний конверт. Куди потрапляла інша ніхто не знає [10, с. 51]. Однак такий «демократичний» референдум визнала адміністрація США на чолі з тодішнім їхнім президентом Д. Ейзенхауером і навіть пообіцяла всеможливу підтримку новому уряду, лише зазначивши, що її лідеру варто бути дещо скромнішим, тримаючи відсоток голосів у межах 60-70%, на що була дана категорична відмова [11, с. 239]. Кількість порушень принципів міжнародного права та прав і свобод людини під час становлення та функціонування такої «демократичної» республіки не піддавалася підрахунку, на що Штати були готові закрити очі, готові на все заради стримування «red scare». А готові вони були практично на все, розпочавши повномасштабну інтервенцію Армії США на територію В'єтнаму, та навіть тут не дотримавшись законів і звичаїв війни, початок чого став відомий як Тонкінський інцидент: зіткнення есмінця США «Меддокс» з патрульними катерами Північного В'єтнаму у її ж водах, який був використаний уже наступним американським президентом Л. Джонсоном у якості правової підстави (без будь-якого його розслідування) для прямого застосування збройних сил у В'єтнамі [11]. У наші дні, з матеріалів таємного документу, опублікованого АНБ 11 березня 2005 року, було з'ясовано, що великої кількості подій цього інциденту насправді не було [12] Так, жодних правових підстав для дій збройних сил США не було, і навіть версія-фікція подій цього «інциденту» повна порушень норм та звичаїв війни і багатьох міжнародно-правових норм того часу. Наступного дня після інциденту, 5 серпня 1964 року, Армія США завдала першого авіабомбового удару по території Північного В'єтнаму. Наступні події шістнадцятирічної війни знає увесь світ: про воєнні злочини,

вчинені американськими військовими і її союзниками, як-от масове вбивство в Сонгмі, в Хюе, застосування вогнеметів та напалму для знищення противника та поселень місцевих жителів, активна воєнна пропаганда серед молоді Америки, військове втручання у внутрішні справи сусідніх із В'єтнамом країн – Лаосу та Королівства Камбоджі тощо. Знехтувавши принципами міжнародного права та правами людини, Штати програли війну із величезними втратами та спричинивши прямо чи опосередковано загибель, за різними даними, від 195 до 430 тисяч лише мирного населення країни вторгнення. Повторюючи про те, що американська влада несе визволення та демократію у В'єтнам, 29 студентів-протестувальників було вбито під час антивоєнних рухів в Америці [13].

З огляду на викладене знову ж таки постає питання: «Чому не спрацювало міжнародне право?». Будь-який правовий акт, міжнародного характеру чи внутрішнього працює лише за умови, шо він має під собою підґрунтя – економічне, політичне, військове. Тобто можливість дії де-факто, узгоджуючись з-, підлаштовуючись під де-юре, або ігноруючи його. Сполучені Штати Америки вийшли з Другої світової війни переможцями з мінімальними втратами відносно всіх інших її учасників, а так їхня бойова міць була найбільшою серед усіх інших країн: лише особовий склад їхньої армії налічував три мільйони військовослужбовців [14], не кажучи вже про передові розробки у сфері військово-промислового комплексу, єдиною противагою яким був Радянський Союз [15], однак бойове оснащення якого зазвичай поступалося американському, а напад на ядерну державу не розглядала у якості сценарію тих часів жодна сторона світової спільноти. Захистом від економічних санкцій слугувала залежність половини світу від американської наукової та фінансової сфер, від політичної – її присутність у всіх країнах у ролі далеко не останньої впливової політико-економічної фігури. Так, підкоривши та забезпечивши собі захист від втручання зі сторони небажаних для американської влади того часу світової спільноти, а і згодом і власного населення, США використали «право сильного» або перефразувавши – фактичну можливість. На той момент дійсним у міжнародно правовому бутті стало право, яке американська влада могла

просувати на міжнародній арені, а можливі заперечення могли вийти за межі легальності, якщо не мали під собою політико-економічного забезпечення. ООН, яка була створена як противага будь-якій силі, що загрожує безпеці світової спільноти вперше викликала питання щодо її спроможності виконувати своє призначення.

Створення норм «під ключ» мали місце й у пізніші моменти історії. Легалізацією своїх дій займалася НАТО під час Югославських війн. Сербська влада своїми діями, що виражались у втіленні Меморандуму САНУ, положення якого порушували принципи як міжнародного права, так і основоположні права та свободи людини, вчиняла етнічні чистки національних меншин СРЮ, що зі свого боку стало загрозою безпеці в Європі, в т.ч. для громадян країн-членів Альянсу. Завадою в проведенні військової операції для усунення загрози зі сторони Сербії стала відсутність її авторизації резолюцією Ради безпеки ООН, яку ще й тоді блокувала рф. Зважаючи на відсутність будь-яких дій із боку ООН, 24 березня 1999 року НАТО прийняла фактично неправове рішення провести повітряну операцію в Югославії, основна частина якої полягала в застосуванні авіації для бомбардування стратегічних військових і цивільних об'єктів на території Сербії. Результатом такого рішення організації та впевненості у своїх діях без резолюції ООН став ряд інцидентів за участю військових Альянсу: бомбардування житлових районів та масивів, у т.ч. касетне, колони біженців, сербського телецентру тощо, що є тільки частиною загалом дев’яноста інцидентів. Окремо своїм «правом сильного» скористалися США під час бомбардування китайського посольства, непрямий умисел якого дуже згодом був підтверджений очільником ЦРУ під час слухань у Конгресі [19]. Офіційною ж відповіддю НАТО щодо серії інцидентів є наполягання речника організації на тому, що літаки Організації бомбардували тільки «законно визначені військові цілі» і якщо більше цивільного населення загинуло, то це тому, що НАТО було примушене до військових дій [20, 21]. Так, Альянс застосував свої збройні сили на території, що не належали її юрисдикції і тим самим порушили Статтю 6 Північноатлантичного договору. Завершення війни було оголошено Резолюцією

ООН, яка підтвердила цілісність Союзної Республіки Югославії, а згодом і незалежність Косово. Втім, ООН знову не змогла реалізувати механізми захисту принципів міжнародного права в той момент, коли це потребувалося найбільше, лише де-юре підтвердивши факт створення нових суб'єктів міжнародних відносин. Завершення Югославських війн було досягнуто правовим методом у вигляді Резолюції ООН № 1244 (1999), та сталося це не лише завдяки вмінню міжнародних правників усіх сторін конфлікту писати юридичні тексти: за кожною із них стояли економічно-політична та військова міць, співвідношення яких однієї сторони до іншої дає чи позбавляє право просувати свої інтереси.

У наш час «право сильного» вимагає передусім і наявність ядерно-ракетного озброєння. Північна Корея, вийшовши у 2003 році з ДНЯЗ, розпочала свою ядерну програму, оголосивши це необхідним превентивним заходом щодо дій країн Шестисторонніх переговорів. Однак наразі така превентивна діяльність фактично має всі ознаки провокацій воєнного характеру – північнокорейські ракетні випробування 2017-2022 років неодноразово спричиняли занепокоєння сусідніх країн – Японії та Південної Кореї, адже саме їхні повітряних простір та виключні економічні морські зони були порушені внаслідок їх проведення. КНР, стратегічний партнер КНДР, допомагає зрощенню військового потенціалу першої, ядерного зокрема, не дивлячись на те, що являється країною-підписантом ДНЯЗ. Так, Північна Корея стала ще однією стороною, що отримала фактичну можливість вести агресивну міжнародну політику. Китай, зі свого боку, попри масові порушення прав уйгурів у Сіньцзяні та агресивну політику щодо Тайваню продовжує бути стратегічним економічним партнером усього світу, оскільки інші азійські країни ще не мають достатніх економіко-виробничих можливостей щоби стати відповідними альтернативами. У жодній із наведених політичних ситуацій ООН не змогла кардинально чи хоча б у достатній мірі вплинути на будь-яку зі сторін, а процес зміни геополітичної обстановки в східно-азійському просторі показує, що становище цього регіону не відрізняється позитивною динамікою або принаймні стабільністю.

Висновки. З огляду на наведене сформулюємо повний висновок щодо питання: «Чому не працює міжнародне право?»

Міжнародне право працює іншим, відмінним від теоретичного шляхом. Міжнародні договори та зобов'язання не є «абсолютними», за кожними з них завжди стоїть економічна, політична, фінансова і військова міць. «Коли дипломати говорять, гармати мовчать». А чи зможуть говорити дипломати, якщо гармат немає? Зможуть, тільки слухати їх ніхто, у кого є гармати, не стане. Міжнародне право є інструментом у світовій системі міжнародних відносин, яке не існує окремо від буття тієї чи іншої держави і завжди підкріплюється економіко-політичною та військовою основою.

Вбачаючи в Україні економічний та людський ресурси, застосовуючи всі методи гібридної війни та використовуючи прецеденти неправомірних рішень щодо використання збройних сил та ведення воєнних дій інших держав та організацій, рф вирішила скористатися і своїм «правом сильного», вважаючи себе «великою наддержавою» з «другою армією світу», однак забула, що ані її політичний режим, що тримається на свавіллі та залякуванні населення з однієї сторони та активній пропаганді з іншої, ані хитке становище її економіки, ані її розграбована, а з початком вторгнення ще й деморалізована армія не є опорою для його застосування. Очевидно, що російська влада перед початком вторгнення розуміла, що стан її політико-економічної моці далеко не такий, у якому намагалася запевнити увесь світ, але фактично дала змогу розпочати та продовжити цю війну саме ООН своєю неспроможністю забезпечити безпеку та бути важелем впливу щодо будь-якої сили на світовій арені, що підтверджується продовженням війн у всьому світі й часто за допомогою одних і тих же методів, за одним сценарієм. Така пасивна позиція Організації наразі призвела до нової війни, що за рівнем та кількістю використання зброї, за кількістю суб'єктів міжнародного права, що зазнали економічного, соціально-політичного та військового впливу у своєму бутті виходить на рівень нової світової.

Необхідність у реформуванні ООН, її принципів та механізмів дії щодо превенції та протидії загрозам безпеці міжнародної спільноти вбачається

протягом усього періоду з початку її створення і до теперішнього часу. «Міжнародне право» працює для тих, хто може дозволити собі методи його забезпечення, на стороні яких є економіко-політична та військова основи. Організація Об'єднаних Націй, яка створювалася як універсальна сторона протидії будь-кому в цьому світі, хто зазіхне на засади світової безпеки в тому стані, в якому перебуває з моменту її створення, не довела свою здатність захистити явище «міжнародного права», що і викликає сумніви в ефективності останнього в людей у всьому світі.

Список використаних джерел

1. Буткевич О. В., Кориневич А. О., Назарчук І. Криза міжнародного права: міф чи реальність? Юридична газета-онлайн версія. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/kriza-mizhnarodnogo-prava-mif-chi-realnist.html (дата звернення: 23.03.2023).
2. Khattak A. Is international law really effective? OpenIGO | International Careers Development Network Online Magazine. 2021. URL: https://openigo.com/international-law-un-effectiveness/ (date of access: 23.03.2023).
3. Nyabola N. International Law Isn't 'Real'. Global Policy Forum. URL: https://archive.globalpolicy.org/international-justice/general-articles-on-international-justice/52279-international-law-isnt-real.html (date of access: 23.03.2023).
4. Міжнародне право. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_1.html (дата звернення: 13.01.2023).
5. Статут Організації Об'єднаних Націй : Статут від 26.06.1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 28.12.2022).

6. Учасники проектів Вікімедіа. Війна у В’єтнамі – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_у_В'єтнамі (дата звернення: 27.12.2022).
7. Phuc N. T., Son N. C. 1945 Declaration of Independence: its historical value and significance of the times. Ho Chi Minh National Political Academy. URL: https://hcma.vn/english/news/Pages/features.aspx?CateID=200&ItemID=9027#:~:text=By%20recognizing%20freedom%20and%20equality,to%20be%20happy%20and%20free”. (date of access: 27.12.2022).
8. Втручання Франції в Індокитаї та його наслідки. Міжнародні відносини: відповіді на основні питання. Політологія: Онлайн-бібліотека. Книги, підручники, реферати, лекції. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-332.html (дата звернення: 27.12.2022).
9. Учасники проектів Вікімедіа. Перша індокитайська війна – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перша_індокитайська_війна (дата звернення: 27.12.2022).
10. Weinstein F. B. Vietnam's unheld elections: The failure to carry out the 1956 reunification elections and the effect on Hanoi's present outlook. Ithaca, N.Y : Southeast Asia Program, Dept. of Asian Studies, Cornell University, 1966. 65 p. URL:https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/57528/060.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 27.12.2022).
11. Karnow S. Vietnam: A History. Penguin (Non-Classics), 1984. 768 p. Учасники проектів Вікімедіа. Тонкінський інцидент – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тонкінський_інцидент (дата звернення: 28.12.2022).
12. National Security Agency. Skunks, Bogies, Silent Hounds, and the Flying Fish: The Gulf of Tonkin Mystery, 2-4 August 1964. 2005. 56 p.
13. Труш К. Роби, як вони: чого російське суспільство може навчити історія антивоєнного руху у США. ТСН.ua. URL: https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/robi-yak-voni-chomu-rosiyske-

suspilstvo-mozhe-navchiti-istoriya-antivoyennogo-ruhu-u-ssha-2040979.html (дата звернення: 28.12.2022).

14. Active Duty Military Personnel, 1940–2011. InfoPlease. URL: https://www.infoplease.com/us/military/active-duty-military-personnel-1940-20111 (date of access: 28.12.2022).
15. Довідник НАТО. Brussels : Office of information and press NATO, 2001. 608 с.
16. Учасники проектів Вікімедіа. Югославські війни – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Югославські_війни (дата звернення: 28.12.2022).
17. Учасники проектів Вікімедіа. Бомбардування Югославії силами НАТО – Вікіпедія. Вікіпедія.URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бомбардування_Югославії_силами_НАТО (дата звернення: 28.12.2022).
18. Civilian Deaths in the NATO Air Campaign - The Crisis in Kosovo. Human Rights Watch | Defending Human Rights Worldwide. URL: http://www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm (date of access: 28.12.2022).
19. CNN - Chinese demand U.N. meeting after Belgrade embassy attacked - May 7, 1999. CNN International - Breaking News, US News, World News and Video. URL: http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9905/07/kosovo.05/index.html (date of access: 28.12.2022).
20. Учасники проектів Вікімедіа. Втрати серед цивільного населення під час операції «Союзна сила» – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Втрати_серед_цивільного_населення_під_час_операції_«Союзна_сила» (дата звернення: 28.12.2022).
21. BBC News | Europe | Civilian deaths 'necessary price'. Home - BBC News. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/357355.stm (date of access: 28.12.2022).
22. Миротворчі сили KFOR у Косові: що про них відомо. АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. URL: https://armyinform.com.ua/2022/08/01/myrotvorchi-syly-kfor-u-kosovi-shho-pro-nyh-vidomo/ (дата звернення: 18.01.2023).

Havrylchenko Hlieb
National Academy of Internal Affairs

IS EFFICIENCY A CONSTANT CRITERIA IN INTERNATIONAL LAW?

For exceptional legal theorists and educators of law institutions, "international law" is a phenomenon that does not work, especially in view of world history, in particular the military present. According to the results of the analysis of political and military conflicts, as phenomena that most strongly run counter to the principles of international law, this article analyzes the essence of the question that worries a large number of people both in Ukraine and abroad: "Why does international law not work?" and whether there is a "right of the strong". The United Nations, having initiated modern principles of international law, was supposed to become a guarantor and mechanism of peace in the world, a universal system of collective security. However, modern history shows that during the entire time of the existence and functioning of the UN, wars have not stopped, and war crimes and humanitarian disasters still take place in the lives of ordinary people. Thus, the attempt by the people of Vietnam to apply the right to self-determination recognized by the international community was violated by the founding state of the UN, which in its international policy carried out these illegal actions under the slogan of introducing democracy to the world. In the subsequent history of the 20th century, the norms of the UN Charter were violated by the regional security system, which created precedents for violating the norms of international public law with the tacit consent of the international community and aggressive behavior of countries in the future. Today, tests of nuclear weapons continue, nuclear states continue to build them up, and some non-nuclear states continue to try to obtain them. The article provides a complete conclusion-answer to the question posed in the topic, including taking into account the full-scale invasion of the russian federation into Ukraine, as one of the greatest manifestations of violation of the principles of international law, which calls into question the ability to fulfill its functional duties as a universal system of collective security in its current form.

***Key words**: international law, right of the strong, law, principles of international law, international security, public international law, international security law.*

УДК : 341.9

Гейко Павлина Павлівна

Національна академія внутрішніх справ

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ

Обрана тема є надзвичайно актуальною для кола осіб, яким є необхідність знати подібну інформацію. Такими особами є кожен, хто є в цьому світі. Цей факт не є категоричним і в той же час він має місце для існування. Поняття «право» і «свобода» завжди йдуть пліч-о-пліч з терміном «забезпечення», що в свою чергу завжди включає в себе всі п'ять елементів Піраміди Маслоу. Добре відома і вже навіть кимось забута, а кимось навіть незнана Піраміда Маслоу є дуже добрим поясненням тієї чи іншої причини існування Світу саме таким, як його нам представлено оточуючими і сприйнято нами завдяки власних рецепторів. Маючи знання про існуючі джерела інформації та ще й їхню об'ємність і вагому значимість для суспільства існуючого і наступних його поколінь, на мою думку, прогалинам немає місця, а дискусії про подібне і стають соціальною проблемою. Державно-правовий механізм забезпечення прав громадян України за кордоном: порівняльний аспект (довоєнний і воєнний час) є проблемною ситуацією, оскільки ніхто не розуміється в цьому краще, як той, хто вигадав ці слова і надав їм загальновживаного, тут же – вагомого, значення яке до того ж послужило її розвитком і невпинним вивченням. Ненавиджу слово «предки», проте мені наразі складно знайти інший синонім для вживання і якнайкращого передання його значення, і все-таки, вони задали нам, їх наступникам хорошу задачу – отримати задоволення від свого існування.

Проблема даної теми полягає насправді у існуючих протиріччях, які в свою чергу є лише вигадкою і відсутністю іншої точки зору.

У статті проаналізовано основні механізми забезпечення прав, свобод та інтересів громадян України за кордоном, а також розглянуто фактичну ефективність їх застосування; прослідковано історичне становлення прав людини загалом та наведено приклади їх зовнішнього виразу; розкриті основні поняття і виокремлено недосліджені аспекти порушеної проблематики, шляхом аналізу теоретичного базису. Як результат, у читача має виникнути ініціатива дослідити незазначені (на думку читача) аспекти порушеної проблематики.

Методологія статті складається з сукупних методів, за допомогою яких здійснюється безпосереднє дослідження теми. Сюди відносяться такі загальнонаукові методи, як емпіричний (спостереження та опис, як результат спостереження) та теоретичний (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, пояснення, класифікація тощо). Також мають бути чітко виражені метод встановлення відношень подібності, протилежності, (порівняльний), метод опису державно-правової практики, юридичних норм (спеціально-юридичний), і системно-функціональний. Теоретичним базисом слугує відповідна література у вигляді статей, монографій, навчальних посібників, енциклопедій, законів та судового прецеденту, як у паперовому вигляді так і електронному.

Як результат, очікується розуміння організації взаємозумовленої систематизації наявних та отриманих знань, які стосуються теми державного механізму забезпечення прав громадян України за кордоном. Звичайним аргументом тут виступає просте існування людини неможливе без соціуму і необхідність наявності порядку як такого. Отримані результати праці можуть викликати в читача ініціативу детальнішого дослідження з метою розгорнутої і вичерпної конкретизації для кращої ясності теми.

***Ключові слова**: людина, права людини, правосуб'єктність, громадянство, держава, механізм держави, електронна демократі, міжнародний договір, державний кордон.*

Постановка проблеми. Сучасним тенденціям розвитку суспільства властиві такі особливості, як перетворення міграційного процесу на планетарне явище (глобалізацію), що зачіплює традиційну, культурну, економічну, політичну та нормотворчу інтеграцію. Для України темпи міграції значно зросли в зв'язку з впровадженням довгоочікуваних «візових правил» [4] (з 2017 р.) та спрощенням процесу отримання візи, що зробило свій внесок у подальшу уніфікацію правових норм держави з урахуванням міжнародних зв'язків. Саме тому сьогодення проявляється вільним рухом різноманітних ресурсів, що тягне за собою взаємозалежність національних економік та еволюціонування міжнародного ринку, а також посилення інвестування. Висока мобільність українських громадян за кордоном та іноземців у нашій державі, автоматично тримає питання забезпечення прав, свобод та інтересів людини, актуальним кожного дня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щоб знати, яким чином підлягають забезпеченню і захисту права людини за кордоном, потрібно спочатку знати яким шляхом здійснюється подібна реалізація у державі. Дослідженню цих питань було присвячено час такими особами, як А. С. Лук'яненко, А. Мельничук, а також Х. Олексин, які в свою чергу виокремили інших дослідників опрацювавши результати їх праць. Так, А. С. Лук'яненко досить змістовно в хронологічній послідовності висвітлює еволюціонування європейської системи захисту прав людини, яка за основу свого виникнення і розвитку бере економіку [1, с. 65]. Подібна позиція Європи послужила успішному вирішенню поставлених завдань перед людством, хоча не без негативних наслідків, які проявилися у вигляді її вдосконалення через доопрацювання. У статті А. Мельничук чудово перераховано проблеми реалізації прав людини і громадянина, що викликає бажання провести дискусію з метою встановлення більш позитивного бачення ситуації [2, с. 42]. В свою чергу Х. Олексин підходить до питання реалізації прав і свобод людини і громадянина, звертаючи увагу на судову систему як безумовну гарантію

впевненості особи за свій спокій, оскільки судова система «є невід'ємною складовою щодо нормального функціонування держави як демократичної і суверенної» [3, с. 47–50]. Звідси постає завдання розглянути історичні передумови формування та розвитку механізму держави, щодо забезпечення прав громадян України за кордоном; охарактеризувати основні інституції державного механізму та принципів його функціонування; здійснити тлумачення основних понять; визначити основні фактори впливу на забезпечення прав громадян України за кордоном; виявити причини дисфункціонування (невміння знаходити способи і прийоми необхідних дій) державного механізму забезпечення прав громадян (далі – ДМЗПГ).

Виклад основного матеріалу. Людина – біосоціальна істота, яка вважається найрозумнішою серед інших живих організмів планети Земля. Прагнення людей гідно жити і розвиватися завжди було причиною багатовікової історії державотворення, яке полягало у зміцненні громадянської (людської) злагоди та забезпеченні загального миру. Такі дві умови стали основою утворення кожної з незалежних держав світу. Враховуючи досвід минулого століття, результатом якого стало утворення Європейського Союзу та проголошення Української незалежності політична та соціально-економічна сфери життя є завжди актуальними для громадян. Адже вони тісно пов'язані з людиною, як соціальною істотою, яка має свої права, обов'язки, правосуб'єктність у суспільному середовищі. Дійти до такого висновку, мені вдалося завдяки багаторічному навчанні вдома та навколишньому середовищі – в оточенні близьких мені людей; у школі і університеті, шляхом відвідування занять, що супроводжувалось слуханням і занотовуванням того, що озвучували викладачі, мої однокласники й одногрупники – так званий «навчальний матеріал дисциплін» під час уроків і пар. Також мені було надзвичайно цікаво читати отримані в подарунок книги історичної та психологічної тематики, не беручи до уваги вже ті, що доводилося брати в бібліотеці і купувати в книжковому магазині, отримувати в подарунок.

Початок XXI ст. відзначився для всього світу новою хвилею хаосу пов'язаного з наслідками економічних криз минулого (зумовлені технічним прогресом), які в свою чергу потягли за собою сплески нових революцій. Цифрова трансформація (так звана «діджиталізація»), кризи екологічно-техногенного характеру, політичні, економічні та військові конфлікти і, нарешті, всесвітня пандемія (викликана вірусом COVID-19 з низкою штамів), внесли свої коригування до звичайного життя громадян і змушують можновладців різних держав посилювати заходи щодо вирішення проблем, що виникають всередині їхньої «царини» (у зв'язку з масовими міграційними процесами як туристичного характеру, так і пов'язаного із працевлаштуванням іноземців, осіб без громадянства тощо), а також впливають на міждержавні відносини.

Забезпечення прав громадян України за кордоном є достатньо специфічним питанням, яке варто розглядати з точки зору таких галузей права, як приватне та публічне. Те, що людина має права, в контексті приватного (цивільного) права, з моменту народження є загальновідомим фактом [5]. Слідуючи історичному методу дослідження кайнозойської ери, можна стверджувати те, що ідея цінності людського життя бере свій початок ще з часів Стародавнього Риму, згодом розвинулася у Стародавній Греції та на Сході. Тут звертається увага на філософські думки античних мислителів, які розгорнув у своїй праці Ю. І. Турянський. Досліджуючи ідею про те, що поняття «права людини» зароджувалось поступово, автор узагальнює, що змінювалось сприйняття місця людини у державному та соціальному житті (мається на увазі – у світі): «У цей час відбувалося зародження ідеї рівності, волі, автономії та справедливості, пропагувався антропоцентризм. Епікур (давньогрецьк. філософ, представник стоїцизму), вважав людину центром, своєрідним «соціальним атомом», при чому ставив таку умову, за якої кожна людина у житті повинна відповідати за вибір своєї поведінки, акцентуючи увагу на такому співжитті людей, щоб вони не заподіювали шкоди один одному» [6, с. 39– 44].

Подібною є і думка Сенеки (давньорим. філософ), який відстоював ідею рівності та братерства між людьми, а також духовної свободи незалежно від

їхнього походження. Філософ вважав, що божественне походження людей породжує між ними рівність, адже «всі люди створені для тих самих цілей», як зазначено у його праці [7]. Причому «божественне»! (від слова «бог»), особисто я розумію як таке, що не пішло від релігійного (походження якого залишається невідомим чи те, яке означає «Володар, що дарує»), а як абревіатуру таких дефініцій : 1) бажання, 2) організованість, 3) гармонія. Дотримання цих трьох умов є основою щасливого життя, кожної людини, що є соціальним успіхом.

Продовжуючи розгляд історичних передумов формування та розвитку правового порядку на основі уявлень філософії права Стародавнього Риму, не варто забувати про такого яскравого представника стоїцизму, як Марк Тулій Цицерон. Як пише В. В. Налуцишин, Цицерон ототожнював державу з правопорядком і вважав, що виникнення упорядкованого суспільства залежить тільки від людини, яка має «насіння» розуму та справедливості [8. с. 8]. Такі зародки європейських передумов стали вагомим підтвердженням виникнення і закріплення сучасної норми прямої дії ст. 3 Основного Закону України, яка визнає людину, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю.

Людині завжди властиво мислити і дізнаватися щось нове, розвиватися шляхом отримання знань і їх закріплення через усвідомлення та застосування в практичному сенсі, незалежно від місця (середовища) перебування. Саме тому вагомими внесками у формуванні державного механізму захисту прав людини (далі – ДМЗПЛ), під кутом розгляду «права» як об’єктивного так і суб’єктивного поняття, були та є релігія (віра), звичаї і традиції. Завдяки цим соціально-науковим поняттям, що стали основами правового світогляду людства, чудово проявляється результат багатовікової еволюції суспільних відносин, для яких властиве встановлення меж в усіх значеннях цього слова. Тому, піднімаючи питання про захист прав громадян, варто зважати на їх зміст і середовище поширення.

Так, на Сході, наприклад, досить цікавою є найбільша країна Азії – Китай. Їй властива різноманітня та розгалужена система релігії тому, що вона

складається з кількох учень: конфуціанства, даосизму, буддизму, ісламу та християнства. Дані філософські течії противорічять іншим правовим сім'ям, невизнанням позитивного права як соціальної цінності. В. В. Черниш дійшов висновку, що в КНР право розглядається як зло, а домінуючими засобами збереження суспільної злагоди та гармонії (добром) визнаються традиції та етика. Правосвідомості китайця властиво «стояти на шанобливій відстані» від права, у своїй поведінці керуватися не юридичними нормами, а прагненням «зберегти обличчя», не піддатися осуду з боку родичів і знайомих, прагнути відповідати загальноприйнятим нормам моралі [9, с. 165]. Через це, незважаючи на великий економічний потенціал, Китай вважається «запізнілою» державою, для якої характерні довга і майже безперервна цивілізаційна історія, консерватизм та одна з найстаріших і найскладніших систем письма.

Важливим етапом реалізації всеперемагаючої ідеї прав людини стало прийняття в Англії Великої хартії вольностей (1251 р.) – першого правового документа, який містив основи концепції прав людини, створив передумови для подальшого утвердження свободи і верховенства закону в суспільстві; - 63 статті котрої гарантували права і привілеї феодальної знаті, надання свободи дій церкві і зобов'язували короля дотримуватися усталених норм права. Комплексний довготривалий процес державотворення Просвітницької доби, став результатом прийняття таких важливих нормативно-правових актів, як Білль про права (в тій же Англії, 1689 р.), Декларації незалежності США (1776 р.) та Конституції США (1787 р.). Останні два документи включали в себе фундамент американського конституціоналізму та лібералізму, що становлять собою основу наднаціонального виразу утвердження та узагальнення прав людини.

Під американським конституціоналізмом слід розуміти спосіб і засіб, ресурс соціального розвитку, досягнення людиною цілей своєї діяльності, реалізованих на засадах верховенства права, проголошене Конституцією [10, с. 21–25]. Його суть знаходить своє практичне втілення у формуванні людини-власника з розвиненим почуттям власної гідності та відповідальності. Тобто людина як суб'єкт соціальних змін є творцем власної долі, що властиве для

ідеології лібералізму (від. лат. liberalis – вільний, незалежний) [11]. Близькою до моделі американської Конституції стала Декларація прав людини та громадянина 1789 р. (фр. док.), яка закріпила свободу совісті та слова, презумпцію невинуватості, недоторканність особи та її майна, де «свобода» трактувалася як «можливість робити все, що не шкодить іншому». Таким чином, прийняття вищезгаданих джерел права показує нам фактичний результат прагнення людської визначеності загалом. Людська визначеність все активніше з роками супроводжувалася ростом населення Світу, для якої характерна етнографічна асиміляція; розвитком зайнятості, що потягло за собою створення винаходів; утворенням класів; виникненням суспільно-політичних течій; встановлення політичних режимів, результатом яких було встановлення влади, і випадки її повалення. Окрім цього, еволюціонування прав людини протягом XVI – XIX ст.ст. стали також причиною затвердження принципу парламентаризму. Ці елементи правової культури (конституціоналізм та парламентаризм) дозволили чіткіше окреслити ідеї та цілі існування соціуму і поставило завдання перед владою держав сформувати чіткіші стандарти подальшого розвитку [12, с. 1–23]. З настанням XX ст. права людини почали входити до предмета міжнародно-правового регулювання. Це було зумовлено низкою посилених глобальних явищ: колонізація земель, злочини проти людства та навколишнього середовища (геноцид, екоцид), Перша та Друга світові війни, поява міждержавних організацій (Ліга Націй, ООН, МОП, СОТ, ВООЗ тощо). Таким чином, перебудова державних механізмів захисту прав громадян будь-якої із країни світу, значно активізувалася у 1948 році, з прийняттям Загальної декларації прав людини. Адже цей документ проголосив на міжнародному рівні основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановив стандарти та ідеали, яким і сьогодні прагнуть слідувати усі народи і усі держави. Так, ознайомившись з історією виникнення прав людини (- соціальної спроможності людини, вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах,

визначених законодавчими актами) [13, с. 270]; національного законодавства своєї країни та зарубіжних; раніше зазначеними нормативно-правовими актами та історичними працями, підсумкова візуалізація теоретичної інформації у вигляді таблиці-схеми (див. мал.1 нижче), буде хорошим вкладом для закріплення і її простішого розуміння.

свобода людини приймати рішення незалежно від держави (Н: ст.40 КУ)	ОСОБИСТІ	П Р А В А Л Ю Д И Н И	УНІВЕРСАЛЬНІ	такі права мають визнаватися за всіма людьми, незалежно від того, де вони перебувають
участь в політичному житті, шляхом формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування (Н: ст. 38 КУ)	ПОЛІТИЧНІ		СПЕЦІАЛЬНІ	сутність таких прав полягає не в наданні кому-небудь додаткових прав, а в забезпеченні правовими засобами умов, за яких усі могли б рівною мірою користуватися універсальними правами та свободами.
особлива група прав і свобод людини і громадянина, пов’язані з концепцією соціальної держави та	ЕКОНОМІЧНІ, ЕКОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ, КУЛЬТУРНІ			

стосуються таких сфер життєдіяльності, як 1) власність; 2) трудові відносини; 3) відпочинок; 4) матеріальні та духовні потреби людини тощо.				

Такий поділ (не вичерпний звісно ж) дає змогу вірним шляхом захистити порушене право особи. Для цього у наш Новітній час уже існують необхідні інституції державного механізму захисту прав людини. Як доводилось чути під час одного з лекційних занять, яке проводила В. О. Качур (дисципліна «Теорія держави і права»), держава – це «організм». Провівши для себе паралель цього твердження з людиною (як біосоціальною істотою), варто звернути увагу на захист прав людини в середовищі її перебування – сім'ї.

Новонароджене немовляко є найбеззахиснішим створінням, яке однозначно потребує турботи. З кожним днем його розвитку організм зміцнюється і виконує потрібні функції. Так і держава як політико-територіальна організація суспільства має розгалужену систему органів. Дитина приходить у вже готове середовище, де вона має не лише пристосуватися, а й навчитися жити, у зв'язку з постійним розвитком. Такі умови зумовлені невпинним рухом і різноманітністю світу, його насиченністю. Дітям (як особистостям), які осягають інформаційний потік і випромінюють його, властиво відстоювати свої «межі». З іншого боку, їх межі визначають старші, які відкривають їм інші, ніж ті що бачать діти, можливості і розширюють кругозір, подаючи певні альтернативи чи навпаки категоричність вибору. Особисто в мене (в тім, як і в більшості) був гіркий досвід, який супроводжувався нестримним нерозумінням з боку інших,

що ставало результатом виплеску негативних емоцій в мою адресу. Після подібного неприємного випадку мені було зрозуміло, що дані особи теж є необізнаними в питанні, яке мало важливість для мене і, як результат – решти оточуючих. Саме такий факт дозволяв мені все-таки пробачати кривдника і рухатися далі по життю, і в той же час все-таки не без негативного осаду.

Щоб описати основні інституції державного механізму та принципів їх функціонування варто дати визначення поняття «держава», яке являє собою сукупність людей, їхнього майна, території, на якій вони проживають; і суверенної (владної) у межах даної території влади. У цьому розумінні термін «держава» є тотожним поняттям «країна», «основний суб'єкт міжнародного права». Іншими словами – це організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує і організовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян. Акумулюючи у своїх руках владні повноваження, держава політично інтегрує суспільство і представляє його як у внутрішніх, так і зовнішніх стосунках [14]. Кожна держава має свій механізм забезпечення прав (далі – МЗП) громадян, і Україна не є виключенням. Усупереч правовому нігілізму, Конституцією України закладено основоположні права людини і громадянина, а також визначено фундаментальну систему органів, що діють з метою вирішення питань пов’язаних з забезпеченням (реалізацією, охороною, захистом) прав людини і громадянина. Так як Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою додержання прав і свобод людини створення належної та ефективної національної системи судового захисту є одним з головних завдань держави [15]. Саме тому державний механізм розглядається як систематизована сукупність різних, насамперед, законів, державних органів та їх підрозділів, організацій, їх посадових осіб, військових сил, державних ЗМІ, матеріальних засобів (чи цінностей) державної влади.

Слідуючи системно-функціональному методу, можна сказати, що нині державний апарат, включає в себе: місцеве самоврядування, нотаріальні

контори, Національну поліцію, адвокатуру, прокуратуру, суди; міграційна, митна та фіскальна служби; Національний банк України. Уже виходячи з територіального устрою України, який «ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» – маємо можливість схематично зрозуміти алгоритм дій особи, у разі знаходження її в тій чи іншій місцевості, звертаючи увагу на систему адміністративно-територіального устрою, від якої залежить зміст захисту порушеного права.

Система поглядів і уявлень, які в теоретичній формі відображають правові явища суспільного життя (правова ідеологія) є основним підґрунтям дій особи. Так, відновлення порушеного права можливе відразу на місці, шляхом ведення конструктивного діалогу (як усно, так і письмово), і знаходження компромісу між суб'єктами конфліктної ситуації, що виникла. У разі неможливості повернення до істинного шляху мирного стану, виникає необхідність залучення інших, більш обізнаних осіб. Тут варто пам'ятати про індивідуальні особливості сторін конфліктної ситуації. Мається на увазі вік, стан здоров'я, віросповідання, громадянство тощо. Загальновідомо, що в Україні за осіб віком до 18-ти років (які вважаються дітьми) несуть відповідальність їх законні представники. Тут повертаємося до новонароджених немовлят. Ці чудові створіння відразу потрапляють під захист і турботу старших і користуються визначеним «пакетом» соціального захисту, що належить їм від моменту їх зачаття. Як показує цілеспрямована, чуттєво предметна діяльність людей, зумовлена специфікою суспільного буття, змістом якої є перетворення природи і суспільства, законодавча база є навіть надзвичайно досконалою, на мою думку. Наслідком цього є її недотримання, як недбалим шляхом так і легковажною самовпевненістю (в поодиноких випадках), якщо звичайно не враховувати масові чинники нищівного характеру. Говорячи про масові чинники нищівного характеру зрозумілим є акцентування уваги на природних правах. Природні

права – вищі силою над волею законодавця, оскільки вони є її основою. Якщо звертатися до поняття «природні права» у широкому значенні, то яскравим їх виразом є: 1) поділ їх на покоління; 2) відома всім «Піраміда Маслоу» (1975 р.).

Поділ прав на покоління було здійснено раніше опублікування дослідження вчених (загальних особливостей у формуванні потреб в житті і творчій діяльності успішних людей). До того ж цікавим фактом є те, що між поколінням і «Пірамідою» є відмінність для якого характерна взаємопов'язаність складових з порушенням встановленого порядку. Тут мається на увазі право на здоров'я та безпечне довкілля, що відноситься до ІІІ-го покоління прав людини і в той же час, є 1-им щаблем «Піраміди» – фізіологічною потребою: «фізіологічні потреби властиві абсолютно всім існуючим на нашій планеті живим організмам, відповідно, і кожній людині. І якщо людина не буде їх задовольняти, то вона просто не зможе існувати, а також не зможе повноцінно розвиватися. Такими потребами є дихання, харчування, очищення, відпочинок (сон) і т.п.» [16].

2-ий щабель «Піраміди» – безпека (екзистенційні потреби) – поняття, яке враховує досить широкий спектр інших термінів, спрямованих на захищеність життєво важливих інтересів особи (а також суспільства і держави). Сюди можна віднести таке першочергове, як достатній життєвий рівень (ст.48), що включає в себе такі поняття: 1) забезпечення (ст.46), 2) здоров'я (ст.49); 3) житло (ст.47); 4) праця (ст.43); 5) відпочинок (ст.45) і т.п. Зважаючи на історичний метод дослідження, зміст подібних дефініцій має постійне місце незалежно від періодів існування людства (архаїчного, економічного, безкласового). Щодо другорядних потреб – любов і приналежність, визнання, самореалізація (3-й, 4-й, 5-й щаблі «Піраміди») мають своїми складниками такі поняття, як: «творчість», «шлюб» («сім'я», «діти»), «свобода», «світогляд», «віросповідання», «мирні зібрання», «праця». Ці потреби хоч і відкладаються за порядком далі, проте вони зазвичай задовольняються вже з народження і з віком мають місце корегуванню. Звідси доходимо до висновку, що людина (той самий організм, як і держава), коли розуміє причини чи умови, які потребують уваги може не вдаватися до послуг державних службовців і впоратися самостійно із своїм забезпеченням і захистом.

І саме такої позиції часто дотримуються самі службовці завдання яких полягає у сприянні вирішення хвилюючого питання з якомога найменшими затратами цінних ресурсів. Якщо знань немає, їх обов'язково можна віднайти не турбуючи самого Президента. Саме для цього нам відведений час на навчання і законодавчо акцентується увага на обов'язковості повної загальної середньої освіти. Введення воєнного стану в Україні обмежило навіть це право, що служить ганебним занепадом для людства, адже створює належні умови для зростання рівня злочинності. Як відомо, війною є організована збройна боротьба між класами суспільства або державами. Буд-який предмет навколишнього світу може послужити зброєю (не обов'язково її виготовляти), варто лише знати як правильно його застосувати. Саме тому, людям потрібно бути обережними навіть зі словами які вони хочуть донести в чиюсь адресу, адже вони можуть бути використані проти них. І в цей же час хочеться зауважити, що система навчання яка існувала раніше не дозволяє захищатися подібними аргументами, так я к вимагає кращої обгрунтованості. Таким чином, можливість здійснення громадянами дій щодо захисту власних прав та свобод (юридичний механізм захисту – далі ЮМЗ) є загальною рисою принципів законності, демократизму, лібералізації та верховенства права, соціального і правового принципів [17, с. 31].

Міжнародна комунікація та взаємодопомога не можлива без роботи місцевих державних адміністрацій (далі – МДА), які мають повноваження в галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин, зокрема в тому, що вони сприяють розвитку міжнародного співробітництва в галузі економіки, захисту прав людини, боротьби з тероризмом, екологічної безпеки, охорони здоров'я, науки, освіти, культури, туризму, фізкультури і спорту (п.2 ч.1 ст.26). Як бачимо, громадяни України, які виїхали чи виїжджають за кордон незалежно від мети перебування (постійне місце проживання, тимчасово за запрошенням: родичів, знайомих, на роботу, навчання; лікування, відпочинок, у туристичні поїздки, службові відрядження тощо), автоматично стають перебувати в «подвійному підпорядкуванні». По-перше, вони повинні дотримуватися

найпростіших правил поведінки на чужій території, адже їх правовий стан визначається відповідним іноземним законодавством імплементованим в українське. Маються на увазі наднаціональні документи, що історично і практично підтвердили свою дієвість. Наприклад, норми уже згаданої ЗДПЛ (ст.ст.1, 3, 6, 8) прийнятої в Паризькому палаці Шайо Генеральною Асамблеєю ООН 10-го грудня 1948 року, Конвенції про захист прав і основоположних свобод (ст.ст.2,1,13) прямо пропорційні положенням нашому Основному Закону – ст.ст.3, 21, 24, 55. По-друге, вони користуються правами і мають обов'язки нарівні з українськими громадянами, які проживають на території України (звичайно, окрім випадків, установлених міжнародними договорами й чинним законодавством нашої держави). До подібних прав відносяться : а) право на свободу та особисту недоторканність (ст.5 Європейської Конвенції; ст.3 ЗДПЛ; ст.29 КУ); б) заборона рабства і примусової праці (ст.4 ЄК; ст.ст.4,23 ЗДПЛ; ст.43 КУ); в) свобода думки, совісті і релігії, виражених поглядів (ст.ст.9, 10 ЄК; ст.ст. 18,19 ЗДПЛ; ст.ст.34,35 КУ); г) повага до приватного і сімейного життя (ст.ст.8,12 ЄК; ст.ст.16,17 ЗДПЛ; ст.ст. 30-32, 41, 51 КУ); д) право на соціальний захист та безпечне довкілля (ст.ст. 22,25 ЗДПЛ; ст.ст.46,48-50 КУ).

Нині чудовим інструментом державно-правового механізму забезпечення прав громадян за кордоном є електронна демократія (далі – ЕД). Як зазначає Анна Мхітарян, система поглядів електронної демократії є однією з найважливіших політико-правових вчень сучасності [18, с. 188]. Останні десятиріччя держави послідовно використовують та розвивають інструменти ЕД : електронний уряд, електронні петиції, електронний суд та ін. Це значно впливає на динамізм в демократичному застосуванні комп'ютерів (інших електронних пристроїв) і продовження такого руху збільшує вірогідність виникнення контрольованого суспільства, яке уже обрало шлях розвитку комп'ютопії (автоматизованої держави). Зокрема, елементарне висвітлення часто заданих питань (які виникають на практичній основі у громадян, під час перебування на чужині) на тих самих офіційних порталах, чудово допомагають зацікавленим особам бути проінформованим та забезпеченими необхідним інструментарієм

при виникненні необхідності захисту порушених прав та інтересів, або навіть потраплянні у скрутне становище, ДТП, загибелі/смерті знайомих/рідних за кордоном тощо. Таким чином, інструменти електронної демократії значно спрощують та пришвидшують вирішення виникнувших у наших громадян проблем (на відстані від держави), дозволяють їм бути більш впевненими та відчувати захищеність і турботу з боку держави. Для прикладу: будь хто, спланувавши туристичну поїздку, не забезпечений від виникнення казусних події пов’язаних зі здоров’ям особи. Саме тому, відповідно до положень ст. 16 ЗУ «Про туризм» страхування туристів (медичне та від нещасного випадку) є обов'язковим і забезпечується суб'єктами туристичної діяльності на основі угод із страховиками [19]. Особа, може скористатися послугами тієї чи іншої компанії, звернутися шляхом розміщення звернення на сайті, або шляхом написання листа за адресою медичного асистансу. Укладений договір страхування забезпечує наявність видатків на надання лікарської допомоги, які надає виключно страхова компанія з якою він укладений. Надійність страхової компанії гарантує допомогу у випадку потрапляння у скрутне становище за кордоном внаслідок отримання травм або важкого захворювання. В іншому випадку (мається на увазі відсутність договору страхування) витрати оплачуватимуться постраждалим (важкохворим) особисто або його родиною. Адже, законодавство України не передбачає можливості відшкодування за рахунок коштів державного бюджету витрат, пов’язаних із лікуванням громадян України під час їх перебування за кордоном.

На сьогодні захист прав громадян України за кордоном, достатньо регламентований і врегульований процес, що забезпечується консульським захистом. Консульський захист громадян України забезпечується у випадку звернення громадян із письмовою заявою на поштову або електронну адресу дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній іноземній країні [20]. Уповноважений ВРУ з прав людини сприяє здійсненню консульського захисту громадян, шляхом надання рекомендацій Міністерству закордонних справ України (МЗС) продовжити заходи щодо

надання консульської допомоги громадянам України, які перебувають за кордоном під арештом або відбувають покарання, з метою додержання їхніх прав і свобод. Права і свободи, які визначають правовий статус громадянина з погляду можливостей його участі в усіх сферах життя держави і суспільства підлягають захисту тоді, і тільки тоді – коли вони мають офіційне підґрунтя. В протилежному випадку цей процес є складнішим і доволі тривалішим, причому результат може бути як позитивним, так і плачевним. Тут асоціація виникає з законністю виїзду, перетину кордону, перевезення багажу, працевлаштування і таке подібне. Що собою представляє «законність»?! Законність – правовий режим життя суспільства, при якому діяльність усіх державних органів, установ і організацій, усіх службових осіб і громадян здійснюється відповідно до вимог закону. Умовами законності є розгалужена система законодавства, яка відповідає економічному базису суспільства і чітко регулює права й обов'язки учасників суспільних відносин, спільність інтересів усіх членів суспільства, високий рівень правової культури населення й наявність певних економічних, політичних і юридичних гарантій. «В класовоантагоністичних формаціях, де державна машина відображає інтереси правлячої експлуататорської верхівки, а вістря правових норм спрямоване проти переважної більшості населення, умов для справжньої законності немає», як вважає Шемшученко [21]. Таким чином, законність є основною умовою захисту прав людини і громадянина, без якої просто неможливо подолати чинники злочинності.

Раніше згаданий Уповноважений Верховної Ради з прав людини який є посадовою особою, так званим ще одним «пазлом» у системі державного МЗП, що в свою чергу здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб, здійснює безпосередню реалізацію норм права, щодо захисту прав, свобод та інтересів громадян. Така діяльність знаходить свій прояв у формі щорічних доповідей Уповноваженого. Наприклад, одним із стратегічних напрямів діяльності Уповноваженого є захист прав та інтересів громадян України, які перебувають в місцях несвободи за кордоном та на тимчасово окупованих територіях, а також відновлення їх порушених прав, що охоплював

2020 рік. Світова пандемія COVID-19 значно вплинула на можливості Уповноваженого щодо проведення моніторингу додержання процесуальних прав громадян України, які перебувають в місцях несвободи за кордоном. Однак нинішній Уповноважений, Людмила Денісова, стверджує, що нею було вжито всіх можливих заходів для забезпечення додержання прав таких осіб, пояснюючи це тим, що в онлайн-режимі проведено низку робочих зустрічей за участю представників іноземних дипломатичних установ, міжнародних організацій та уповноважених органів державної влади (далі – ОДВ) України, під час яких обговорювалися актуальні питання та перспективи удосконалення наявного інструментарію із захисту прав і свобод вказаної категорії громадян України. За безпосереднього втручання Уповноваженого та МЗС у січні 2020 року в Україну з Малайзії було повернуто громадянина України З., якого незаконно було засуджено до страти і вирок відносно якого в подальшому було скасовано [22].

Як уже відомо, ст.33 КУ встановлено: «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується …право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом». Щодо порядку здійснення права громадян України на виїзд з України, то цей процес з боку нашої держави регулюється ЗУ «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України». Не викликає сумнівів, що особа, маючи на меті поїхати за кордон має право і, навіть, повинна 1) ознайомитися з положеннями іноземних законів, які регулюють питання візового режиму, правового статусу іноземців, трудового законодавства, відповідальності за порушення законів, митних і податкових правил; 2) мати необхідний «пакет» документів, що стосується її здатності бути учасником правовідносин – правосуб'єктності. Тут уже виникає деяка складність, пов'язана з мовним питанням. Адже враховуючи вищезазначену необхідність бути усвідомленим у своїх діях, особа не завжди може знайти потрібну інформацію українською мовою. Це є ще однією причиною існування і можливості бути посередником таких інституцій ДМЗПЛ, як МЗС та Мін'юсту, одним із повноважень яких є офіційний переклад міжнародних договорів [23]. МЗС постійно моніторить динамічний стан

розвитку зовнішньої політики держави на міжнародній арені. Результат такої діяльності прослідковується на офіційному порталі суб'єкта міжнародної політики, де надається допомога у вирішенні актуальних питань, шляхом висвітлення необхідної інформації, а також новин.

Головним важелем права виїзду за кордон є категорія відповідальності [24]. Так, до винятків, які тимчасово обмежують право виїзду за кордон є підстави у вигляді наявності у особи зобов'язань, передбачених ст. 6 ЗУ «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України». Наявність застосованого запобіжного заходу (п.3 ч.1 ст.6), засудження за вчинення кримінального правопорушення (п.4 ч.1 ст.6), адміністративного нагляду (п.9 ч.1 ст.6), виконавчого провадження (п.5 ч.1 ст.6), податкового обов'язку ю.о. (п.10 ч.1 ст.6) тощо, є перешкодою для здійснення права на виїзд за кордон. Ще одним цікавим моментом який відносять до підстави для тимчасового обмеження прав громадян України на виїзд з України є обізнаність з відомостями, що становлять державну таємницю України. Якщо громадянин України бажає виїхати з України до іноземної держави на постійне місце проживання, а йому було надано доступ до державної таємниці у порядку, встановленому законодавством, і який реально був обізнаний з нею, то його право виїзду може бути обмежене до розсекречування відповідної інформації, але не більш як на 5 років з часу припинення діяльності, пов'язаної з державною таємницею.

Щодо практичних повноважень державних організацій, то окрім законів, варто звертати увагу на розпорядчі документи відповідних установ, де чітко прописується порядок організації їх роботи, а також виїзд працівників з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Так, з метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво через Департамент міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України шляхом забезпечення участі (п.п.5, п.5) представників прокуратури України в заходах міжнародного характеру (зустрічах, переговорах, конференціях, семінарах, нарадах тощо), проведення таких заходів в Україні із залученням іноземних фахівців з метою вивчення

сучасної прокурорської та слідчої практики, організації навчання працівників прокуратури за кордоном; забезпечення зв'язків (п.п.5.11.п.5) із міжнародними установами та організаціями, ЗМІ, дипломатичними представництвами України за кордоном та іноземними посольствами в Україні з питань, що віднесені до компетенції органів прокуратури (1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ч.1 ст.2)) [25].

Висновки. Державно-правовий механізм – внутрішньо врегульована система державних органів, через які пануючий клас здійснює владу державну, забезпечує своє політичне, економічне та ідеологічне панування. Організована структура та зміст діяльності механізму держави визначаються класовою суттю держави. Система механізму держави та функції державних органів закріплюються в законодавстві. В сучасних буржуазних державах армія, поліція і розвідка разом з чиновницько-бюрократичним апаратом становлять головне знаряддя державної влади, внутрішньої та зовнішньої політики монополістичної буржуазії. Соціалістична революція здійснює злам буржуазного механізму держави і створює новий, соціалістичний державний апарат, який грунтується на соціалістичній основі, виражає інтереси трудящих на чолі з робітничим класом. В умовах соціалізму розвиток механізму держави має тенденцію до постійного вдосконалення, всезростаючої демократизації, зміцнення його правової основи.
Законність виїзду громадян України за кордон грунтується на офіційному підтвердженні цього права (в першу чергу – наявність документів, що дають право на виїзд і в’їзд). Ураховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що розвиток ідей про права і свободи людини прямо залежать від самої людини, суспільства та держави, адже цей процес нерозривно пов’язаний із процесом

розвитку та становлення громадянського суспільства. Так, на сучасному етапі демократичні держави пропагують важливість захисту прав та інтересів людини переважно на конституційному рівні (наприклад, розділ 1 Конституції Федеративної Республіки Німеччини, розділ 2 Конституції Іспанії та ін.).

Безпосередньо обов'язок щодо захисту прав та інтересів людини та громадянина покладається на державу, яку уособлюють передусім органи державної влади. Забезпечення і захист прав та інтересів громадян України, які перебувають за кордоном, є важливим напрямком діяльності органів державної влади. Одним із важливих інструментів держави у цій справі є зовнішні органи зовнішніх зносин – дипломатичні представництва. Становлення громадянського суспільства відбувається за рахунок реалізації його ознак, однією із яких є правова держава, тобто пріоритет прав і свобод індивіда. Тому участь у цьому процесі дипломатичних представництв є безпосередньою та надзвичайно важливою. Департамент консульської служби (як структурний підрозділ МЗС) виконує досить широкий спектр повноважень, який залежить не лише від власних дій уповноважених посадових осіб, щодо виконання своїх робочих обов'язків, а й від дій самих громадян України. Громадяни України мають повідомляти про випадки принизливого ставлення до них і порушення їхніх прав для попередження набуття ними резонансу.

Список використаних джерел

1. Лук'яненко А. С., Сьох К. Я. Захист прав людини в ЄС: досвід для України. Електронний репозитарій НАВС : ЗБІРНИК ККППЛ 10.12.2021 р. С. 65 – 69. URL:http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/22210/1/%d0%97%d0%91%d0%86%d0%a0%d0%9d%d0%98%d0%9a%20%d0%9a%d0%9a%d0%9f%d0%9f%d0%9b_p065-069.pdf
2. Мельничук А., Чижов Д. Захист прав людини та громадянина в національному законодавстві України. Електронний репозитарій НАВС : ЗБІРНИК 08.12.2022 р. С. 40–44. URL:

http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/22842/1/%d0%97%d0%91%d0%86%d0%a0%d0%9d%d0%98%d0%9a%2008.12.2022_p40-44.pdf
3. Олексин Х., Сюравчик В. Реалізація прав та свобод людини і громадянина на судовий захист в умовах воєнного стану. Електронний репозитарій НАВС: ЗБІРНИК 08. 12. 2022 р. С. 47–50. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/22844/1/%d0%97%d0%91%d0%86%d0%a0%d0%9d%d0%98%d0%9a%2008.12.2022_p47-50.pdf
4. Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію : Постанова КМУ від 01. 03. 2017 р. № 118.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2017-%D0%BF#Text
5. Цивільний кодекс України : Закон від 16. 01. 2003 р. № 435-IV, чинний, поточна редакція від 01. 01. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n155
6. Турянський Ю. І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. С. 39–44. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/feb/20935/8.pdf
7. Содомора А. Лист XXX. Сенека. Моральні листи до Луцілія. Переклад А. Содомори. URL: https://www.ae-lib.org.ua/texts/seneca__ad_lucilium_epistularum_moralium__ua.htm
8. Налуцишин В. В. Формування філософсько-правових уявлень про правовий порядок у Стародавньому Римі. Розбудова держави і права : питання теорії та конституційної практики. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 7–10.URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_1/4.pdf
9. Черниш В. В. Характерні особливості конституційного права Китайської Народної Республіки: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 164–167. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/40.pdf
10. Речицький В. Формування американського конституціоналізму та його риси. Засади євроатлантичного конституціоналізму. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. Харків :

Харківська правозахисна група, Права людини, 2019. 264 с. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12247/4/Rechytskyi_Constitutionalism_2014.pdf

11. Попович М. В. Лібералізм. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія: вебсайт / гол. редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=55373
12. Бруслик О. Ю. Конституційно-правовий статус парламенту в Великобританії : автореф. … дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2017. 23 с.
13. Пономаренко М. В., Чернов Л. О. Загальні положення про права людини. Міжнародний захист прав людини / #pravoZNO : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 296 с.
14. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. URL: https://leksika.com.ua/17530526/legal/derzhava
15. Конституція України : Закон від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція від 01. 01. 2020 р., підстава - 27-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4174
16. Піраміда потреб Маслоу та її застосування в житті. URL: https://eab.com.ua/piramida-potreb-masloy-ta-ii-zastosyvannia-vitti
17. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30–33. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/07.pdf
18. Мхітарян А. Загальнотеоретична характеристика електронної демократії. *Підприємництво господарство і право*. 2021. № 1. С. 188–192. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/34. pdf

19. Про туризм : Закон від 15.09.1995 р., № 324/95-ВР, чинний, поточна редакція від 16.10.2020, підстава - 124-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#n226
20. Захист прав та інтересів громадян за кордоном. Консульські дії. Генеральне консульство України в Мюнхені (Федеративна Республіка Німеччина) – офіційний портал. URL: https:// munich.mfa.gov.ua/konsulski-pitannya/5197-zahist-prav-ta-interesiv-gromadyan-za-kordonom
21. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. URL: https://leksika.com.ua/11290517/ure/dogovir_mizhnarodniy
22. Громадянські та політичні права. Розділ 2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Відомості ВРУ*. Київ, 2021. С. 335.
23. Про затвердження Положення про МЗС України : Постанова КМУ від 30.03.2016 р. №28. *Відомості ВРУ*. Документ 281-2016-п, чинний, поточна редакція від 23. 01. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text
24. Механізми міжнародного співробітництва у розслідуванні злочинів та забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб. Офіційний портал Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_8523.
25. Про організацію роботи органів прокуратури України у галузі міжнародного співробітництва. *Відомості ВРУ*. Документ v0223900-15, поточна редакція від 20.08.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0223900-15#top

Gejko Pavlina
National Academy of Internal Affairs

THE STATE-LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS ABROAD

The chosen topic is extremely relevant for a circle of people who need to know such information. Everyone in this world is such a person. This fact is not categorical and at the same time it has a place to exist. The concepts of "right" and "freedom" always go hand in hand with the term "provision", which in turn always includes all five elements of Maslow's Pyramid. Maslow's Pyramid, well-known and even forgotten by some, and unknown by some, is a very good explanation of one or another reason for the existence of the World exactly as it is presented to us by those around us and perceived by us thanks to our own receptors. Having knowledge of the existing sources of information and also their voluminousness and significant significance for the existing society and its next generations, in my opinion, there is no place for gaps, and discussions about such things become a social problem. The state-legal mechanism for ensuring the rights of Ukrainian citizens abroad: the comparative aspect (pre-war and wartime), is a problematic situation, since no one understands this better than the one who invented these words and gave them a commonly used, right away - weighty meaning which also served as her development and constant study. I hate the word "ancestors", but at the moment it is difficult for me to find another synonym to use and convey its meaning as best as possible, and still, they set us, their successors, a good task - to enjoy our existence. The problem of this topic actually lies in the existing contradictions, which in turn are just fiction and the lack of another point of view.

This article analyzes the main mechanisms for ensuring the rights, freedoms and interests of Ukrainian citizens abroad, as well as considers the actual effectiveness of their application; the historical formation of human rights in general is traced and examples of their external expression are given; the main concepts are revealed and the unexplored aspects of the problem are singled out, through the analysis of the

theoretical basis. As a result, the reader should have the initiative to investigate the unmentioned (in the reader's opinion) aspects of the raised issues.

The methodology of the article consists of aggregate methods, with the help of which a direct research of the topic is carried out. This includes such general scientific methods as empirical (observation and description as a result of observation) and theoretical (analysis, synthesis, abstraction, generalization, induction, deduction, explanation, classification, etc.). The method of establishing relations of similarity, contrast, (comparative), the method of describing state legal practice, legal norms (special legal), and system-functional should also be clearly expressed. The theoretical basis is the relevant literature in the form of articles, monographs, textbooks, encyclopedias, laws and court precedent, both in paper and electronic form.

As a result, an understanding of the organization of the interrelated systematization of existing and acquired knowledge, which is related to the topic of the state mechanism for ensuring the rights of Ukrainian citizens abroad, is expected. The usual argument here is that simple human existence is impossible without society and the need for order as such. The obtained results of the work can cause the reader to take the initiative of a more detailed study with the aim of a detailed and comprehensive specification for better clarity of the topic.

Keywords: *person, human rights, legal personality; citizenship; state; mechanism of the state; electronic democracy; international agreement; state border.*

УДК 159.942:316.613.434:159.953.5:37:351.741«364»

Гончар Марія Леонідівна
Національна академія внутрішніх справ

АГРЕСИВНІСТЬ КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті представлено результати емпіричного вивчення особливостей агресивності курсантів-першокурсників закладу вищої освіти МВС України, які навчаються в умовах дії воєнного стану в України.

Вибірку склали курсанти першого курсу (n=20) навчально-наукового інституту № 3 Національній академії внутрішніх справ.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що ймовірність проявів агресивної поведінки курсантами першого курсу незначна. Курсанти-першокурсники активні, реалістичні, спрямовані на кооперацію, соціальне співробітництво та залежність. Вони доброзичливі, позитивно ставляться до людей, слідують шаблону, що сприяє їх успішній адаптації в курсантському середовищі. Водночас курсанти жіночої статі категоричніші, порівняно із курсантами чоловічої статі, але більш комунікабельні, намагаються у спілкуванні вирішувати питання щодо значущих для них ситуацій навчально-службової діяльності.

***Ключові слова**: агресивність, курсанти, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення рф на територію України змінилися тенденції освітньої діяльності здобувачів вищої освіти, що зумовлено розумінням ними «нової норми життя», яка склалася в умовах російсько-української війни [15]. У здобувачів вищої освіти спостерігаються підвищена емоційність, психологічне виснаження, гостра реакція, чутливість до екзистенційних питань, бажання виговоритися, поділитись власними думками та враженнями [3].

В умовах дії воєнного стану адаптацію здобувачів вищої освіти до освітнього процесу супроводжують труднощі: пізнавальні, соціально-психологічні (пов'язані зі зміною умов життя, місця проживання, оточення), професійні (зумовлені переоцінкою цінностей під час війни) [2]. Для подолання молодими людьми стресу, пов'язаного з війною, найбільш адаптивними у цих умовах є стратегії копінг-поведінки як дистанціювання, пошук соціальної підтримки, уникнення адаптації [13]. Науковець В. В. Товт доводить, що фізична агресія прямо взаємопов'язана із витісненням; вербальна агресія – із гіперкомпенсацією; роздратування – із заміщенням; а обернено взаємопов'язані підозрілість та цинізм, негативізм; тривожність та заперечення [10]. І. В. Чухрій переконує, що фізичне відреагування гніву здобувачами вищої освіти може привести у складні часи війни до адаптації [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Курсанти, які навчаються у ЗВО, який готує поліцейських, мають значний потенціал агресивної мотивації, проте не схильні проявляти опозиційну манеру поведінки. Натомість у міжособистісному спілкуванні курсанти, в яких високий рівень агресивної мотивації, схильні до проявів фізичної агресії; із середнім рівнем – непрямої агресії; із низьким рівнем – не схильні до вербальної агресії [4].

Аргентинський науковець H. D. Garcia дослідив, що курсанти чоловічої статі мають високий рівень фізичної агресії, курсанти жіночої статі – високий рівень ворожості, а курсанти-випускники закладу поліції – підвищений рівень моторної імпульсивності, вербальної агресії та гніву [14].

Дослідники С. В. Березка, Т. В. Карпенко вважають, що неможливо однозначно визначити внутрішню агресивну тенденцію особистості, однак можна визначити структуру, форми прояву та причини утворення агресивної поведінки [1]. Науковці С. О. Ларіонов, П. В. Макаренко пишуть про складність у визначенні меж агресії (її прояви: соціально прийнятна та неприйнятна; випадкова та умисна; міжособистісна та аутоагресія тощо) [6, с. 180]. На буденному, побутовому рівні термін «агресія» ототожнюється із насильством [8, с. 89].

Психологічними особливостями юнацького віку є схильність до агресивної поведінки та ворожого ставлення, а також схильність до співпраці у конфліктній поведінці [10]. Науковці пишуть про різну ступінь агресивності здобувачів вищої освіти: юнакам-неспортсменам найбільш притаманна вербальна агресивність, юнакам-спортсменам – фізична агресивність, а юнкам-спортсменкам – предметна агресивність, емоційна агресивність та самоагресія [7].

На думку Є. В. Тополова, одним із чинників професійної агресивності фахівців є рівень агресивності особистості [11].

Дослідник О. В. Ковач розглядає легітимізовану агресію як форму агресивної поведінки за умови її ефективності для досягнення поставлених цілей і задоволення різних потреб [5]. Поліцейські Національної поліції України перебувають під впливом підвищеної ймовірності стикання з агресією інших людей або необхідності самим учиняти агресивні дії.

Формулювання цілей статті: емпіричне вивчення особливостей агресивності курсантів-першокурсників закладу вищої освіти МВС України, які навчаються в умовах дії воєнного стану в України.

Виклад основного матеріалу. Вибірку склали 20 курсантів першого курсу, які навчаються в навчально-науковому інституті № 3 Національній академії внутрішніх справ (за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність»).

В емпіричному дослідженні використовувалась проєктивна методика «Тест руки» (Hand test) Вагнера для діагностики агресивності [9].

У дослідженні використовувались методи емпіричного психологічного дослідження (тестування), порівняльного аналізу, структурно-логічний метод. Для обробки результатів дослідження використано описову статистику, біноміальний m-критерію при заданій вірогідності $P \leq 0,50$ для $2 \leq n \leq 50$. Статистична обробка даних проводилася з допомогою функцій та формул версії Excel, яка входить у програмний пакет Microsoft Office 2007.

Відповідно до процедури тестування респондентам пропонувалось розглянути десять карток (картки №1-9 – із зображенням кисті руки, картка №10 – без зображення) та дати одну відповідь на запитання: «Що робить ця рука?» та

«Уявіть кисть руки та опишіть її уявні дії» (на картку №10). Отримані відповіді респондентів були віднесені до однієї з одинадцяти категорій:

агресія (рука домінує, завдає шкоди, активно хватає предмет, який здійснює агресивні дії);

вказівка (рука бере участь у дії імперативного характеру);

страх (рука як жертва агресивних проявів; прагне захистити; завдає пошкодження собі; заперечує агресію);

емоційність (рука висловлює позитивні емоційні установки до інших);

комунікація (рука бере участь у комунікативній дії);

залежність (рука висловлює підпорядкування іншим особам);

демонстративність (рука виставляє себе на показ, бере участь у демонстративній дії);

інвалідність (рука пошкоджена, деформована, хвора, нездатна до дій);

активна безособовість (рука бере участь у дії, не пов'язаній з комунікацією, але змінює своє фізичне місце розташування, прикладає зусилля);

пасивна безособовість (рука в спокої; проявляє тенденцію до дії, але не змінює свого фізичного стану);

опис (руки описується без вказівки на вчинені нею дії).

Узагальнені дані по вибірці подані у таблиці 1.

Таблиця 1. Інтерпретація курсантами картинок із зображенням кисті руки

Категорії	Номери картинок									
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10
А	-	1	1	-	-	14	1	-	3	-
У	-	-	19	-	1	-	-	1	1	2
С	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Е		-	-	7	8	-	-	-	2	3
К	9	-	-	9	-	-	3	-	3	6
З	3	3	-	4	5	-	2	-	2	2
Д	8	2	-	-	3	2	-	1	1	1

ІВ	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
АБ	-	9	-	-	3	4	9	18	8	6
ПБ	-	4	-	-	-	-	5	-	-	-
О	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: агресія (А), вказівка (У), страх (С), емоційність (Е), комунікація (К), залежність (З), демонстративність (Д), інвалідність (ІВ), активна безособовість (АБ), пасивна безособовість (ПБ), опис (О).

Відповідно до табличних даних респонденти жодного разу не вказали на зображення руки як таке, що можна віднести до категорій «страх» та «опис». Це вказує на те, що в курсантів відсутні тенденції до заперечення агресії, рука не сприймається ними як така, що не вчиняє ніяких дій. Вони не мрійливі, мають недостатньо розвинені уяву та творче мислення.

Відповіді респондентів обох статей на картинку №1 були віднесені до трьох категорій «демонстративність», «комунікація», «залежність».

Відповіді курсантів жіночої статі на картинку №2 були віднесені до більшої кількості категорій, аніж відповіді курсантів чоловічої статі. Окрім категорій «активна безособовість», «залежність», «інвалідність», відповіді курсантів жіночої статі стосувались категорій «агресія» (1 особа), «пасивна безособовість» (1 особа), а курсантів чоловічої статі – категорії «демонстративність» (2 особи).

Відповіді респондентів обох статей на картинку №3 віднесені до категорії «вказівка», лише одна респондентка жіночої статі надала відповідь, що відноситься до категорії «агресивність».

Надані респондентами відповіді на картинку №4 відносяться до категорій «емоційність» (так висловились половина курсантів жіночої статі та двоє осіб – чоловічої статі), «комунікація» (більшість курсантів чоловічої статі і троє осіб – жіночої статі), «залежність» (по двоє курсантів обох статей).

Відповіді респондентів обох статей на картинку №5 віднесені до категорій «емоційність», «залежність», «демонстративність», «активна безособовість», а одного респондента чоловічої статі – до категорії «вказівка».

На картинку №6 майже всі курсанти чоловічої статі та половина курсантів жіночої статі надали відповіді, що відносяться до категорії «активна безособовість», хоча відповіді двох курсантів жіночої статі – до категорії «демонстративність».

Картинку №7 респонденти обох статей описали так, що це дало змогу віднести їх відповіді до категорій «активна безособовість» і «пасивна безособовість», «комунікація», «залежність». Слід зазначити, що більшість курсантів чоловічої статі надали відповіді, що відносяться до категорії «активна безособовість», а третина курсантів жіночої статі – до категорії «пасивна безособовість», одна респондентка жіночої статі – до категорії «агресивність».

Відповіді всіх курсантів жіночої статі та більшості курсантів чоловічої статі на картинку №8 віднесені до категорії «активна безособовість». Хоча на цю картинку є відповіді курсантів чоловічої статі, які віднесені до категорій «демонстративність» та «вказівка».

Відповіді респондентів обох статей на картинку №9 схожі тим, що віднесені до категорій «агресія», «комунікація», «активна безособовість». Разом з тим відповіді курсантів жіночої статі на цю картинку також віднесені до категорій «вказівка», «емоційність», «залежність», а одного курсанта чоловічої статі – до категорії «демонстративність».

На картинку № 10 респонденти обох статей надали відповіді, що відносяться до категорій «емоційність», «комунікація», «активна безособовість». Проте курсанти чоловічої статі надали ще й відповіді, віднесені до категорій «залежність», «демонстративність», курсанти жіночої статі – категорії «вказівка».

Розподіл відповідей респондентів чоловічої та жіночої статі по категоріях поданий у таблицях 2, 3.

Таблиця 2. Інтерпретація курсантами чоловічої статі картинок із зображенням кисті руки

Категорії	Номери картинок									
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10
А	-	1	1	-	-	5	1	-	2	-
У	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-
Е	-	-	-	5	4	-	-	-	-	1
К	4	-	-	3	-	-	2	-	2	3
З	2	1	-	2	3	-	1	-	-	2
Д	4	-	-	-	1	2	-	-	1	1
ІВ	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
АБ	-	4	-	-	2	3	3	10	5	3
ПБ	-	4	-	-	-	-	3	-	-	-

Примітка: агресія (А), вказівка (У), емоційність (Е), комунікація (К), залежність (З), демонстративність (Д), інвалідність (ІВ), активна безособовість (АБ), пасивна безособовість (ПБ).

Відповідно до даних таблиці відповіді курсантів чоловічої статі всі відповіді на картинку №8 віднесені до категорії «активна безособовість». До категорії «вказівка» віднесені лише дев’ять відповідей на картинку №3, до категорії «інвалідність» – дві відповіді на картинку №2. До категорії «безособова пасивність» віднесені сім відповідей, наданих на картинки №2 та №7.

Таблиця 3. Інтерпретація курсантами жіночої статі картинок із зображеннями кисті руки

Категорії	Номери картинок									
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10
А	-	-	-	-	-	9	-	-	1	-
У	-	-	10	-	1	-	-	1	1	2
Е	-	-	-	2	4	-	-	-	2	2
К	5	-	-	6	-	-	1	-	1	3

З	1	2	-	2	2	-	1	-	2	-
Д	4	2	-	-	2	-	-	1	-	-
ІВ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
АБ	-	5	-	-	1	1	6	8	3	3
ПБ	-		-	-	-	-	2	-	-	-

Примітка: агресія (А), вказівка (У), емоційність (Е), комунікація (К), залежність (З), демонстративність (Д), інвалідність (ІВ), активна безособовість (АБ), пасивна безособовість (ПБ).

Відповідно до даних таблиці всі відповіді курсантів жіночої статі на картинку №3 віднесені до однієї категорії «вказівка». До категорії «пасивна безособовість» потрапили лише дві відповіді на картинку №7, а до категорії «інвалідність» – тільки одна відповідь, надана на картинку №2.

З метою подальшого аналізу та інтерпретації відповідей респондентів обох статей відповіді в кожній із визначених категорій було підсумовано (табл. 4).

Таблиця 4. Узагальнена таблиця кількісних показників відповідей (по категоріях) респондентів різної статі

	Категорії										
	А	У	С	Е	К	З	Д	ІВ	АБ	ПБ	О
Курсанти чоловічої статі	10	9	-	10	14	11	9	2	30	7	-
Курсанти жіночої статі	10	15	-	10	16	10	9	1	27	2	-
Загалом	20	24	-	20	30	21	18	3	57	9	-

Примітка: агресія (А), вказівка (У), страх (С), емоційність (Е), комунікація (К), залежність (З), демонстративність (Д), інвалідність (ІВ), активна безособовість (АБ), пасивна безособовість (ПБ), опис (О).

Згідно з даними таблиці найбільша кількість відповідей респондентів відноситься до категорій «активна безособовість» (57 відповіді), «комунікація» (30) та «вказівка» (24). Найменше відповідей респондентів віднесена до

категорій «інвалідність» (3) та «пасивна безособовість» (9). До решти категорій віднесено від 18 до 21 відповідей.

За допомогою біноміального m-критерію встановлено, що найменша кількість відповідей респондентів відносяться до категорій «інвалідність» та «пасивна безособовість» ($p \geq 0,05$).

Порівняння кількості відповідей, віднесених до однієї категорії, респондентів чоловічої та жіночої статі дозволило визначити, що до категорій «комунікація» ($m=16$; $p \leq 0,01$) і «вказівка» ($m=15$; $p \leq 0,05$) відноситься більше відповідей курсантів жіночої статі, ніж чоловічої статі. До категорій «агресивність», «емоційність», «демонстративність» віднесено однакову кількість відповідей респондентів обох статей.

Сумарний бал відкритої агресивної поведінки обчислювався за формулою:

$$I = (А + У) – (С + Е + К + З),$$

де перша частина формули (агресія + вказівка) характеризує агресивні тенденції, друга частина (страх + емоційність + комунікація + залежність) – тенденції, що стримують агресивну поведінку.

За цією формулою обраховано, що в респондентів обох статей переважають тенденції, які стримують прояви агресивності (44 бали < 71 бали). Це вказує на їх бажання пристосовуватись до оточення та незначну ймовірність вияву ними агресивності у поведінці.

Схильність респондентів чоловічої та жіночої статі до відкритої агресивної поведінки (агресивності) підраховувалась у балах: якщо $I=0$, то є схильність до агресії з близькими (знайомими) людьми; якщо $I=+1$, то існує реальна вірогідність прояву агресії; якщо $I<-1$, то вірогідність прояву агресії тільки в особливо значущих ситуаціях (але чим більша абсолютна величина I, то менша вірогідність відкритої агресії навіть в особливо значущих ситуаціях). Отримані результати по вибірці подані в таблиці 5.

Таблиця 5. Розподіл респондентів різної статі у групи відповідно до кількісних показників відкритої агресивної поведінки

Кількісний показник (I)	Курсанти чоловічої статі	Курсанти жіночої статі
I < - 1	40%	50%
	45%	
I = + 1	50%	20%
	35%	
I = 0	10%	30%
	20%	

Відповідно до даних таблиці майже половина респондентів (45%) мають кількісний показник I < -1. Абсолютна величина I сягає 2 балів (у курсантів чоловічої статі) та 3 балів (у курсантів жіночої статі): вірогідність прояву ними агресії не відрізняється.

Третина респондентів (35%) мають кількісний показник I = +1. Це притаманне половині респондентів чоловічої статі і кожній п'ятій респондентці жіночої статі. Кожному п'ятому респонденту (20%) характерний показник I = 0. Це притаманно половині респондентів жіночої статі і кожному десятому респонденту чоловічої статі.

Встановлено відсутність статистично значущих відмінностей кількісних показників агресивності респондентів різної статі та вибірки загалом.

Висновки. Курсанти чоловічої та жіночої статі не заперечують агресію. Вони активні та здатні до дій, що спрямовані на їх адаптацію до вимог навчально-службової діяльності ЗВО та курсантського середовища, проявляючи при цьому незначну ймовірність агресивної поведінки.

Курсанти обох статей не схильні до відкритої агресивної поведінки (агресивності), а спрямовані на кооперацію, соціальне співробітництво та слідування встановленим правилам та нормам. Вони проявляють реалістичність, дотримуються субординації, показують доброзичливість та позитивне ставлення до людей, що сприяє їх адаптації у новому середовищі.

На противагу курсантам чоловічої статі, курсанти жіночої статі більш схильні до вираження категоричності, недопущення відхилень від встановлених правил, що впливає на їхню адаптацію до оточення. Однак вони проявляють не агресивність, а схильні до спілкування для успішного вирішення питань у значущих для них ситуаціях навчально-службової діяльності.

Список використаних джерел

1. Березка С. В., Карпенко Т. В. Теоретичний аналіз наукових досліджень проблеми агресивної поведінки у психолого-педагогічній літературі. *Молодий вчений*. 2017. № 10.1 (50.1). С. 61–64. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10.1/16.pdf
2. Голубенко Т. О., Діордіца І. М., Сіра Л. І. Особливості психолого-педагогічної адаптації здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології. Серія : Психологія*. 2022. № 6 (8). С. 112–123.
3. Гусєв А. І., Цибух Л. М. Стабілізація психічного стану здобувачів вищої освіти в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія.* 2022. № 2. С. 60–64. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.12
4. Захаренко Л. М. Взаємозв’язок негативної агресивності особистості з типом міжособистісних відносин. Організаційна психологія. *Економічна психологія.* 2016. № 2-3 (5-6), С. 67–73. URL: http://orgpsy-journal.in.ua/index.php/opep/article/view/186
5. Ковач О. В. Психологічні засади легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 28–35.
6. Ларіонов С. О., Макаренко П. В. Діагностика агресивної поведінки особистості засобами психологічного тренінгу. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу*

системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 берез. 2018 р.). Харків : ХНУВС, 2018. С. 179–182. URL : http://univd.edu.ua/uk/dir/1903

7. Несен О. О., Кривенцова І. В., Клименченко В. Г., Огарь Г. О. Ступінь агресивності здобувачів вищої освіти, що спеціалізуються в одноборствах, ігрових видах спорту та не спортсменів. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки.* 2022. Вип.16 (172). С. 38–45. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9555
8. Петечел О. Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 44. С. 88–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2017_44_10
9. Тест руки Вагнера – діагностика агресивності : метод. посіб. для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників : зб. практ. матеріалів. Київ, 2020. С. 57–65. URL: file:///C:/Users/%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81_505/Downloads/471051%20(1).pdf
10. Товт В. В. Психологічні особливості проявів агресивності в юнацькому віці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2021. № 2. С. 28–32. URL : https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.2.6
11. Тополов Є. В. Професійна агресивність особистості : монографія. Київ : Слово, 2011. 400 с.
12. Чухрій І. В. Психологічні особливості емоційних переживань осіб юнацького віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2023. № 6. С. 54–58. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.6.10
13. Ющенко І. М. Специфіка стратегій адаптації молоді в умовах невизначеності, спричиненої війною. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. № 6. С. 18–22. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.6.3

14. Garcia, Horacio Daniel. Impulsiveness and aggressiveness in police cadets. Actualidades en Psicología. 2019. Vol. 33. № 126. pp. 17–31. URL: http://dx.doi.org/10.15517/ap.v33i126.32472
15. Lunov V., Maksymenko S., Matiash M., Subbota S., Tolstoukhov A. Ukrainian Syndrome: How Ukrainian Youth Understands the New Norm of Life and Relates to Learning in Face to 2022-Full-Scale Russian Invasion (January 15, 2023). Available at SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4324782

Honchar Maria
National Academy of Internal Affairs

AGGRESSIVENESS OF FRESH-YEAR CADETS DURING EDUCATION UNDER THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE

After the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, students of higher education have observed changes in the trends of their educational activities, increased emotionality, difficulties in adapting to the educational process under martial law. To cope with the stress of war, one of the adaptive strategies of their coping behavior is adaptation avoidance. The physical response to anger by students of higher education can lead to adaptation in difficult times of war, because physical aggression is directly related to displacement, and verbal aggression - to hypercompensation.

The level of aggressiveness of the individual is one of the factors of professional aggressiveness of specialists. Cadets studying at a university that prepares future police officers have a significant potential for aggressive motivation. A form of aggressive behavior is the legitimized aggression of policemen of the National Police of Ukraine, who are under the influence of an increased probability of encountering aggression from other people or the need to take aggressive actions themselves.

The article presents the results of an empirical study of the aggressiveness of first-year cadets of a higher education institution of the Ministry of Internal Affairs of

Ukraine, who study under martial law in Ukraine. The sample was made up of first-year cadets (n=20) of educational and scientific institute № 3 of the National Academy of Internal Affairs. The used methods of empirical psychological research, comparative analysis, structural-logical method contributed to the achievement of the research goal.

It was established that the probability of aggressive behavior by first-year cadets is insignificant. First-year cadets are active, realistic, aimed at cooperation, social cooperation and subordination. They are friendly, have a positive attitude towards people, which contributes to their successful adaptation in the cadet environment. At the same time, female cadets are more categorical, compared to male cadets, but more communicative than them, they try to solve issues related to educational and service situations that are significant for them in communication.

***Key words**: aggressiveness, cadets, military state.*

УДК 343.431:343.985

Гунько Катерина Олегівна

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ У ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

У статті визначено способи вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану як основного елемента оперативно-розшукової характеристики. Наголошено, що основними суб'єктами оперативно-розшукової протидії шахрайству в мережі Інтернет є кіберполіція. Зазначено, що шахрайство є однією з найбільш поширених злочинних дій. Акцентовано увагу, що домінуючу позицію серед елементів оперативно-розшукової характеристики злочину займає спосіб його вчинення. Зроблено логічні висновки та пропозиції

***Ключові слова**: шахрайство, кіберполіція, фішинг, кібербезпека, Інтернет.*

Постановка проблеми. Шахрайство є однією з найбільш поширених злочинних дій, яка сьогодні наносить значні матеріальні та моральні збитки громадянам та компаніям у всьому світі. Це явище відбувається в різних формах, таких як кібершахрайство, фінансове шахрайство, шахрайство з нерухомістю та багато інших. Шахраї нерідко вдаються до використання новітніх технологій та соціальних мереж, щоб увести в оману своїх жертв. Одним з ефективних засобів протидії шахрайству є використання можливостей оперативних підрозділів, які спеціалізуються на боротьбі з кримінальними правопорушеннями. Оперативні підрозділи є важливою складовою в боротьбі з шахрайством, оскільки забезпечують швидке та ефективне реагування на злочини, що відбуваються в режимі реального часу. Ефективність і якість роботи з протидії зазначеним злочинам підрозділами кримінальної поліції залежить від багатьох чинників, серед яких одним з найважливіших є рівень організації діяльності, що, зокрема, передбачає як удосконалення існуючих алгоритмів, так і пошуку нових. У зв'язку з цим сьогодні вкрай необхідні принципово нові підходи до вирішення питань протидії злочинності, оскільки навіть простий набір цілком правильних прийомів та методів, але в неправильній послідовності, може призвести до негативного результату.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми. Методологічним підґрунтям нашого дослідження є праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених у галузі оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, кримінології, кримінального права та кримінального процесу, зокрема, таких як: С. В. Албул, Л. І. Аркуша, К.В. Антонов, О. М. Бандурка, Ю. С. Горбенко, В. О. Дерев'янко, О. В. Кириченко, А. М. Кислий, І. П. Козаченко, О. С. Мельников, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, Ю. Ю. Орлов, В. М. Петров, Д. Пог, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько, М. В. Стащак, Р. Л. Степанюк, В. Г. Телійчук, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та ін. Останні

дослідження та публікації щодо способів вчинення шахрайства в мережі Інтернет включають таких дослідників: Ю. С. Горбенко [1], який досліджував методи та прийоми шахрайства в інтернеті, а також запропонував ефективні способи захисту від цих загроз; В. О. Дерев'янко [2], який досліджував технічні аспекти шахрайства в мережі Інтернет та розробляв методи захисту від цих загроз; О. С. Мельников [3], який аналізував соціально-психологічні аспекти шахрайства в мережі Інтернет та запропонував рекомендації щодо захисту від цих загроз та ін.

Метою нашого дослідження є визначення способів вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану як основного елемента оперативно-розшукової характеристики зазначеного виду злочину.

Виклад основного матеріалу. Серед суб'єктів Національної поліції оперативно-розшукову протидію шахрайству в мережі Інтернет відповідно до функцій підрозділів поліції можуть здійснювати лише підрозділи кримінальної та спеціальної поліції. Урядом України вжито ряд заходів для боротьби з шахрайством. Зокрема, було створено спеціальну службу (3 жовтня 2015 року була створена нова Кіберполіція як структурний підрозділ Національної поліції), метою якої було реформування та розвиток підрозділів МВС України, що забезпечило підготовку та функціонування висококваліфікованих фахівців в експертних, оперативних та слідчих підрозділах поліції, залучених у протидії кіберзлочинності, та здатних застосовувати на високому професійному рівні новітні технології в оперативно-службовій діяльності. Спектр його роботи досить широкий: поліцейські займаються боротьбою з вірусами, DdoS-атаками, спамом, шахрайством із банківськими системами та крадіжкою особистих даних. Крім того, кіберкопи відстежують поширення порнографії та нейтралізують піратський контент [4].

Отже, основними суб'єктами оперативно-розшукової протидії шахрайству в мережі Інтернет є підрозділи кіберполіції.

Інтернет є безмежним простором, де користувачі можуть отримати доступ до безлічі різноманітних інформаційних ресурсів та сервісів. Однак зростаюча

популярність мережі також привела до зростання кількості шахраїв та зловмисників, які намагаються використовувати Інтернет для здійснення своїх злочинних дій. Тому спеціалізовані організації, такі як кіберполіція, повинні знати та розуміти способи вчинення шахрайств в мережі і мати на озброєнні відповідну оперативно-розшукову характеристику, щоб бути ефективними в боротьбі з цим видом злочинності.

І тут ми цілком згодні з О. В. Федосовою, що серед основних елементів оперативно-розшукової характеристики злочину домінуючу позицію займає спосіб його вчинення. Він охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта, що вчиняються з певною послідовністю, із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовані на досягнення мети злочину [5].

Навіть після початку російської агресії шахраї не зупинилися від обманювання українців. Натомість із введеням воєнного стану в Україні з'явилися нові схеми шахрайства. Українському народу потрібно вміти впізнавати ці нові види шахрайства та боротися з ними.

Коли більшість українців і представників бізнесу намагаються вижити в умовах воєнного стану в країні та допомогти по можливості Захисникам, шахраї вже підлаштувалися під реалії війни та вигадують все нові шляхи для обману громадян. В умовах воєнного стану онлайн-шахрайства нікуди не зникли, а набули інших форм та масштабів [6]. Сучасний стан свідчить, що, якщо до повномасштабного вторгнення кіберполіція фіксувала 15-20 тис. звернень громадян щодо фінансового шахрайства, то 2022 року ця статистика значно зросла. За 2022 рік Національний банк України виявив та заблокував 4,5 тис. шахрайських сайтів, які дублюють державні для заволодіння даними українців. Зі слів заступника голови НБУ Олексія Шабана, основними авторами таких фішингових сайтів в Україні є спецслужби РФ [7].

Під час військового стану кібершахраї можуть використовувати різноманітні техніки та методи для шахрайства в мережі Інтернет. Особливо часто трапляються такі види шахрайства:

Фішинг: це метод виведення людей з логінами та паролями на підроблені вебсайти. Умови військового часу можуть створити більше можливостей для фішингових атак, оскільки люди можуть бути більш налякані та більш схильні до небезпечних дій в Інтернеті [8].

Фішинг: це метод виведення людей з логінами та паролями на підроблені веб-сайти. Умови військового часу можуть створити більше можливостей для фішингових атак, оскільки люди можуть бути більш налякані та більш схильні до небезпечних дій в Інтернеті [8].

Різновидами фішингу є: 1) фішингові сайти; 2) фішингові електронні листи; 3) фішингові SMS-повідомлення. Крадіжка персональних даних користувача кредитної картки та даних про саму кредитну картку. Метою злочинців у даному випадку є особисті дані, такі як імена, адреси електронної пошти 53 користувачів кредитної картки, а також дані кредитних карт або інформація про акаунт (рахунку). У подальшому це дозволяє злочинцям, наприклад, здійснювати замовлення товарів в Інтернеті під чужим ім'ям і оплачувати їх, використовуючи чужу кредитну карту або списання коштів з чужого рахунку.

Соціальний інженерінг: це метод отримання доступу до конфіденційної інформації через маніпулювання людьми, які мають доступ до цієї інформації. Соціальний інженерінг може бути особливо небезпечним під час військових конфліктів, оскільки багато людей можуть бути більш налякані та більш схильні до маніпуляцій.

Розсилки спаму: це метод відправлення великої кількості небажаних електронних повідомлень з рекламою або шахрайством. Під час військових конфліктів розсилки спаму можуть бути використані для поширення дезінформації та паніки серед населення.

Розповсюдження вірусів та троянів: це метод використання шкідливого програмного забезпечення для отримання доступу до конфіденційної інформації. Під час військових конфліктів такі програми можуть бути використані для злому систем уряду та критичної інфраструктури [9].

Існує багато способів вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з обманним заволодінням грошима громадян. Однак останнім часом найбільшого поширення набули такі способи, як створення інтернет-аукціонів шляхом надання недостовірних даних та пропозиції продажу неіснуючих товарів, створення та забезпечення діяльності інтернет-магазинів, перерахування коштів з банківських карток шляхом обманного отримання конфіденційних даних, обманне заволодіння грошовими коштами іноземних громадян, обманне заволодіння грошовими коштами шляхом створення або використання сайтів благодійних організацій, створення та діяльність фіктивних фінансових бірж. Варто зазначити, що цей перелік не є вичерпним, тому що існують інші способи вчинення цього правопорушення. Це підтверджує необхідність подальшого наукового дослідження в цій галузі.

Під час воєнного стану шахраї не зупиняються і продовжують обдурювати людей, використовуючи різні методики. Ось декілька найпоширеніших прикладів:

Одним із таких є публікація фейкових оголошень про здачу квартир у безпечних районах для переселенців. Шахраї просять внести передоплату на свою картку, але після отримання грошей вимикають номер та зникають. Щоб уникнути попадання в таку ситуацію, необхідно бути уважним та перевіряти достовірність інформації, звертаючись до офіційних джерел та використовуючи послуги довірених агентів нерухомості.

«Фейкові SMS-розсилки про грошову допомогу в межах єПідтримки» шахраї розсилають SMS-повідомлення про грошову допомогу із текстом «Vam narahovano Groshova dopomoga PB24 6500. Zarahuvatu…», і далі йде посилання. «Злам сторінки в соціальних мережах».

Є випадки, коли шахраї зламують сторінки в соціальних мережах, наприклад, у Facebook. Аферисти роблять публікацію на сторінці її власника та від його імені просять фінансової допомоги на купівлю амуніції у зв’язку з відбуттям на фронт.

Шахраї пропонують фейкові збори коштів на благодійну допомогу, стверджуючи, що ці кошти будуть спрямовані на лікування людей, які стали жертвами військової агресії. Часто шахраї використовують фотографії невинних людей, яких знайшли в Інтернеті, щоб зібрати гроші на їх «допомогу». Крім того, вони створюють фішингові сайти, що дуже схожі на сайти реальних благодійних організацій, і збирають кошти на підтримку ЗСУ.

Трапляються ситуації, коли шахраї публікують оголошення в Інтернеті про продаж військової амуніції, включаючи бронежилети та інші товари. Після отримання передплати, шахраї зникають. Додатково, серед продавців можуть бути шахраї, які продають браковані бронежилети, які не забезпечують належного захисту військовослужбовців. Щоб придбати товари для наших військових, краще скористатися послугами перевірених продавців. Знайдіть надійні відгуки серед друзів та знайомих, а також у соціальних мережах [10].

Правоохоронні органи також фіксують випадки шахрайства, коли зловмисники вдаються до обману під приводом організації переправлення через державний кордон чоловіків призовного віку або надання інформації щодо безвісти зниклих громадян.

Для більшого уявлення та розуміння наведемо декілька прикладів з діяльності кіберполіції України:

В Івано-Франківську поліцейські затримали 30-річну жінку, яка ошукала понад 30 вимушених переселенців. Іванофранківка отримувала від них передоплату за оренду житла і потім зникала; кіберполіція викрила 27-річну жительку Київщини, яка використовувала фотографію української військової у вигаданій історії та збирала гроші нібито на купівлю протезу; в кіберполіції Вінниччини викрили чоловіка, який «заробляв» на війні, зламуючи акаунти в соціальних мережах [11].

Загалом правоохоронці провели перевірку 234 осіб на причетність до протиправної діяльності і здійснили 25 обшуків в оселях та місцях перебування зловмисників, повідомляє МВС.

Підрозділом кримінальної поліції, який спеціалізується на протидії кіберзлочинності, включаючи шахрайство в мережі Інтернет, є кіберполіція. Кіберполіція має значний досвід у розслідуванні та профілактиці кіберзлочинності та використовує високотехнологічне обладнання та програмне забезпечення для виявлення та аналізу кібератак. Кіберполіція відповідає за проведення дослідження, розслідування та переслідування кіберзлочинів, зокрема, шахрайства в мережі інтернет. Вона співпрацює з іншими правоохоронними органами та міжнародними організаціями, що займаються кібербезпекою, з метою ефективної протидії кіберзлочинності. Кіберполіція наголошує, що перераховувати гроші потрібно тільки на рахунки офіційних благодійних фондів, рахунки, які зазначені на сайті Національного банку України або через додаток «Дія». Рекомендується віддавати перевагу післяплаті за товари та послуги. Крім того, правоохоронці попереджають про ризики замовлення фальшивих документів, які якось дозволять перетнути кордон чоловікам у віці 18-60 років. Оскільки крім небезпеки потрапити на гачок шахраїв, замовники фальшивих документів також можуть понести кримінальну відповідальність [10].

Крім того, кіберполіція співпрацює з міжнародними партнерами для забезпечення кібербезпеки в глобальному масштабі. У межах такої співпраці кіберполіція використовує спільні платформи та ресурси для обміну інформацією та спільного виявлення та нейтралізації кіберзлочинців.

Оперативні підрозділи кіберполіції проводять активну протидію шахрайству в мережі Інтернет у військовий час. Оперативники кіберполіції відслідковують та блокують сайти, які пропонують фальшиві товари або послуги. Вони також проводять спецоперації, щоб затримати шахраїв, які використовують Інтернет для здійснення своїх злочинних дій. У разі отримання повідомлення про шахрайство в Інтернеті, правоохоронці ретельно перевіряють інформацію та забезпечують оперативну реакцію. Щоб протидіяти цим злочинам, оперативні підрозділи кіберполіції ведуть постійний моніторинг та аналізують інформацію в Інтернеті.

Відзначається, що однією з основних методів боротьби з шахраїв є посилення контролю за онлайн-безпекою. Наприклад, МВС розробило пам'ятку для громадян, які мають намір купити військову амуніцію, де роз'яснюють, які знаки та документи мають мати легальні продавці. Також спеціалісти кіберполіції надають рекомендації про те, як уникнути шахрайства та що робити, якщо вже стали жертвою шахраїв.

На жаль, в Україні ще не існує комплексної програми з протидії кіберзлочинності, яка б включала не лише реактивні заходи, але й попереджувальну діяльність. Тому є потреба в більшій координації між правоохоронними органами, інтернет-провайдерами, банками, платіжними системами та іншими зацікавленими сторонами. Тільки так можна забезпечити ефективну боротьбу з кіберзлочинами та захистити населення від зловживань у мережі Інтернет.

У світі також існує практика створення національних центрів з протидії кіберзлочинності, які забезпечують координацію роботи різних правоохоронних органів, установ, банків, платіжних систем тощо. Такі центри здійснюють моніторинг кіберзлочинності та здійснюють превентивну діяльність, спрямовану на попередження кібератак. Одним з ефективних методів боротьби з шахрайством у мережі є розробка спеціального програмного забезпечення, що дозволяє виявляти та блокувати небезпечні сайти, електронні повідомлення та інші електронні ресурси. Науковці займаються дослідженням сучасних способів вчинення шахрайства в мережі та розробкою нових методів боротьби з цими злочинами. Вони вивчають психологічні та соціальні фактори, які допомагають шахраям здійснювати свої злочини, а також розробляють нові технології та методики, що дозволяють ефективно боротися з шахрайством у мережі.

Висновки. З огляду на поширення кіберзлочинності та збільшення активності шахраїв в Інтернеті наше дослідження зосереджує увагу на вивченні проблем, які виникають перед кіберполіцією як основним суб'єктом протидії шахрайству в мережі Інтернет. Основним елементом дослідження є аналіз способів вчинення кібершахрайства в Інтернеті, що має важливе значення для

розробки науково обґрунтованих методів боротьби з цим явищем. Знання способів учинення зазначених злочинів можуть значно підвищити ефективність діяльності кіберполіції та забезпечити безпеку користувачів Інтернету в період військового стану. Зазначене також дає підстави стверджувати, що належне використання способів вчинення шахрайства в мережі Інтернет в умовах воєнного стану як основного елемента оперативно-розшукової характеристики в сукупності з іншими елементами в діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України допомагає ефективно виявляти події та факти, що становлять оперативний інтерес, а також забезпечувати проведення оперативно-розшукових заходів щодо розкриття зазначених злочинів.

Список використаних джерел

1. Горбенко Ю. С. Методи та прийоми шахрайства в інтернеті та шляхи їх подолання. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2017.
2. Дерев'янко В. О. Технічні аспекти шахрайства в мережі Інтернет та методи захисту від них. Київ : Нова книга, 2019.
3. Мельников О. С. Соціально-психологічні аспекти шахрайства в мережі Інтернет та рекомендації щодо захисту від них. Київ : Вид-во «Київський університет», 2020.
4. Національна поліція України. Киберполиция в Украине: чем занимаются робокопы. Накипело. 2019. URL: https://nakipelo.ua/uk/kiberpoliciya-v-ukraine-chem-zanimajutsya-robokopy/
5. Федосова О. В. Оперативно-розшукова характеристика корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 18 листоп. 2016 р.). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 179–182. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2756

6. Державне бюро з питань правової політики. Інтернет-шахрайства в умовах воєнного стану: як не потрапити на гачок до аферистів. 2022. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/internet-shahrajstva-v-umovah-voyennogo-stanu-yak-ne-potrapyty-na-gachok-do-aferystiv
7. Ліга.БізнесІнформ. Нацбанк за 2022 рік заблокував 4,5 тис. шахрайських сайтів. 2023. URL: https://lb.ua/economics/2023/02/15/545966_natsbank_2022_rik_zablokuvav_45.html
8. Пархоменко В. М. Криміналістика: загальний курс : навч. посіб. / В. М. Пархоменко, І. В. Білоус, О. В. Хоменко. Київ : Вид-во НАКККіМ, 2015. 440 с.
9. Петров В. М. Протидія кіберзлочинності: теорія та практика. Київ : Книга-Просвіта, 2017.
10. FinClub. Шахрайство у період дії воєнного стану: схеми та як захиститися. URL: https://finclub.net/ua/priama-mova/shakhraistvo-u-period-dii-voiennoho-stanu-skhemy-ta-iak-zakhystytysia.html
11. Suspilne.Media. Кіберполіція попередила про шахрайство з виплатами грошової допомоги. (2022, 12 січня). URL: https://suspilne.media/230592-kiberpolicia-poperedila-pro-sahrajstvo-z-viplatami-grosovoi-dopomogi/

Hunko Kateryna
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

CONCERNING THE DETERMINATION OF METHODS OF COMMITTING FRAUD ON THE INTERNET DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATUS

The article defines the methods of committing fraud on the Internet in the conditions of martial law as the main element of the operative and investigative characteristics of the specified type of crime. It is noted that fraud is one of the most

widespread criminal acts, which today causes significant material and moral damage to citizens and companies all over the world. Attention was drawn to the fact that the efficiency and quality of the work of combating the specified crimes by criminal police units depends on many factors, one of the most important of which is the level of organization of their activities. Attention is focused on the fact that the efficiency and quality of the work of combating the specified crimes by criminal police units depends on many factors, among which one of the most important is the level of organization of activities, which, in particular, involves both the improvement of existing algorithms and the search for new ones. It is emphasized that cyber police units are the main subjects of operational and investigative countermeasures against fraud on the Internet.

It is noted that among the main elements of the operative and investigative characteristics of the crime, the dominant position is precisely the method of its commission. It covers a system of interconnected actions of the subject, which are committed in a certain sequence, using various tools and means, and are aimed at achieving the goal of the crime. Based on statistical data, it was determined that, if before the full-scale invasion, the cyber police recorded 15-20 thousand appeals from citizens regarding financial fraud, then in 2022 this statistic has increased significantly.

The methods of committing fraud on the Internet during the period of martial law are characterized. Among them, the author included such things as the publication of fake ads, "Fake SMS-messages about monetary assistance within the framework of eSupport", fake fundraising for charitable assistance, when fraudsters publish ads on the Internet for the sale of military ammunition, etc. the article also focuses on the study of the problems that arise before the cyber police in countering the specified crimes, logical conclusions are drawn and proposals are made for improving the operations of operational units.

***Key words**: swindle cyber police phishingcyber security Internet.*

УДК: 340.15(436+439)+(470+571)].05’’17/18’’

Джантіміров Марк Олександрович
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5339-0108

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ ПОЛІЦІЇ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В СИСТЕМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ В XVIII– СЕРЕДИНІ XIX ст.

Проведений порівняльний аналіз ключових ідей концепції поліції, її концепти, функції та структура в Австрійській та Російській імперіях у добу їх становлення, в XVIII – середині XIX століть. Виявлено та досліджено низку питань щодо становлення «поліцейських держав», на прикладі найбільш впливових та масштабних країн того часу, з метою визначити їх особливості, завдання та роль у становлення сучасної поліції як центрального органу виконавчої влади.

***Ключові слова**: поліція, поліцейська держава, імперія, абсолютизм, правопорядок, жандармерія, диктатура, цензура.*

Постановка проблеми. Поліцейська діяльність має глибинну історичну основу і постає досить складним явищем, яке глибоко інтегроване в механізм держави. Таким чином, ми можемо розглядати поліцейську діяльність з різних сторін: як процес забезпечення правопорядку, як сукупність державних установ, як напрямок наукового дослідження тощо. Основним етапом становлення поліції в сучасному розумінні є період існування абсолютистських імперій, які по суті своїй були «поліцейськими державами». Існували вони суттєвий проміжок часу, а саме у XVIII – початок XIX ст., започаткували розвиток органів правопорядку та міністерства внутрішніх справ. Саме в цей час науковцями були утворені та реалізовані основні концепції ідеї поліції, яка має ряд специфічних повноважень

майже в усіх сферах суспільного життя, таким чином встановлюючи «залізний порядок». Тож, дослідивши нюанси та роль поліції в той період часу, ми висвітлюємо та аналізуємо процес становлення сучасної поліції як органу, що забезпечує верховенство права та законність. Тому висвітлення й аналіз процесу становлення сучасної поліції не втрачає своєї актуальності та потребує подальших наукових розробок у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичною базою дослідження є праці австрійських та німецьких учених: П. Андерсона, А. Амшля, О. Бальдера, М. Бартошека, Р. Вейнера, К. Воделкі, Ю. Ґлязера, А. Ґує-Глунека та ін. Також було проаналізовано творчу спадщину українських науковців: П. Берзіна, І. Бойко, Б. Брушнильского, В. Гончаренка, О. Жука, А. Закревського, В. Іванова та ін.

Метою статті є порівняльний аналіз теоретичних концептів поліції, її завдань, повноважень та структури в Російській та Австрійській імперіях XVIII – середини XIX ст. Об'єктом – суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням поліцейської діяльності в державі у XVIII-XIX ст., а предметом дослідження є безпосередньо правоохоронні органи та особливості їх організації, функцій та діяльності у двох імперіях того часу.

Виклад основного матеріалу. В час раннього модерну поліція є невід'ємною частиною будь-якої держави. Вона є гарантом безпеки правлячої політичної еліти й існування утвердженого державою правопорядку. Тобто саме завдяки підрозділам поліції Міністерства внутрішніх справ в узькому сенсі проводилась ефективна діяльність щодо забезпечення внутрішнього порядку і правової дисципліни.

Прототипи органів поліції почали своє існування ще за доби існування Давнього Ізраїлю. Але основну форму вона отримала в Європі в період XVII-XVIII ст., коли більшість держав активно почали впроваджувати та розвивати органи внутрішніх справ задля забезпечення багатьох аспектів суспільно-політичних та економічних відносин на своїй території. Поліція того часу була

далека від сучасної, але не дивлячись на очевидну недосконаліть системи її органів, але виконувала свої функції в повному обсязі.

Особливу роль поліція відігравала у імперіях, адже саме в них влада прагнула побудувати жорстку дисциплінарну систему відому як «поліцейська держава». Історичними прикладами такого прагнення є Російська та Австрійська імперії.

Австрійська імперія мала величезний вплив, потенціал та авторитет на світовій політичні арені. Проте, цю імперію все її життя переслідував активний національно-визвольний рух по всій її території, адже не дарма її називали «клаптиковою». І таких прикладів просто безліч: чехи, які були найбільш розвинутими промислово; поляки, які мріяли про реставрацію Речі Посполитої; та наші українські прадіди, які вже не один десяток років неупинно боролися за незалежність та існування Української держави!

У XVIII ст. правлячі еліти Габсбурзької монархії усвідомили, що країна потребує єдиної правоохоронної системи, яка змогла б забезпечити політичний порядок та соціальну стабільність у своїх провінціях [1, с. 41].

Теоретичні візії стосовно ролі та концепції поліції в абсолютистській монархії розпочалися на початку XVII століття з праць Луї Тюрке де Мейєрна і Ніколя Деламара. Проте ключовою фігурою поліцейського дискурсу був барон Йозеф фон Зонненфельс (1732-1817 рр.) впливовий мислитель, радник імператриці Марії-Терези та її сина Йосипа II. Послідовник ідей Просвітництва, він вмовляв імператрицю скасувати тортури у звичайних кримінальних процесах. Зонненфельс в 1763 р. був призначений першим професором «Поліцейських і камеральних наук» Віденського університету. Його робота – «Основні засади поліції, комерції та фінансів» («GrundsätzederPolizei-HandlungsundFinanzwissenschaft», 1776 р.) у 3-х томах використовувалася як стандартний підручник до 1848 р., охоплювала широке коло адміністративних, політичних та соціальних тем і зробила вагомий внесок у покращання роботи поліції, пенітенціарних установ та сфери фінансів [2, с. 44]. Зонненфельс трактував «науку про поліцію» як учення про загальну безпеку, а завдання

поліції вбачав в «охороні громадського порядку, тиші і спокою». Він допускав право державних органів влади придушувати партикулярні інтереси окремих громадян заради колективних інтересів. Водночас його опонент Й. Юсті (1717-1771 рр.) вважається першим систематизатором науки про поліцію або «поліцейського права» (Polizeiwissenschaft). На його думку, поліція повинна відігравати роль посередника між суб'єктами права і державою [3, с. 65].

Активні дискусії мали свій практичний результат – у 1787 р. був затверджений Австрійський кримінальний кодекс, за яким приховувалось мета монархії бути благодійною і поліцейською державою одночасно. Він започаткував поліційне карне право, за яким приховувалось мета монархії бути благодійно-поліцейською державою. У 1789 р. було створено Придворне управління поліції. Його очолив колишній перший губернатор Галичини Йозеф Антон фон Перген [4, с. 84].

У 1793 р. при імператорі Францу II (1792-1835) на базі Придворного управління поліції було утворено державне Управління поліції. 1801 року зазначена інституція отримала назву Придворне управління поліції та цензури. У 1802 р. центральний адміністративний апарат черговий раз був реорганізований [5, с. 45]. В усіх провінціях держави були створені поліцейські відомства, а у прикордонних пунктах – прикордонні комісаріати.

Імперська поліція була воєнізованою і формувалася із числа добровольців офіцерів, офіцерів запасу та унтер-офіцерів, які пройшли військову службу, а також громадянських осіб, що мали юридичну освіту, але тільки на посади, що не були пов'язані з носінням та використанням зброї. Іменувалася вона жандармерією.

З часів утворення жандармерії вона багато разів реорганізовувалась та реформувалась, проте за весь час свого існування поліція сумлінно виконувала свої завдання. Повноваження та спектр завдань жандармів були дуже широкими, поліція контролювала майже кожен аспект життя громадян: починаючи від контролю за виробництвом зброї, за ходом азартних ігор, моральною поведінкою населення та закінчуючи суворою цензурою. На початку своєї діяльності

жандарми отримували лише позитивні оцінки від громадян, адже вони швидко перемогли злочинність та навели жорсткий порядок, проте з часом громадяни самі стали жертвою такого порядку.

Австрійська система поліції була раціонально розгалужена та структурована. Кожен орган виконував чітко визначені завдання. Існували: таємна, торгова поліції та багато інших інстанцій. А в регіонах де з об'єктивних причин існував підвищений ризик повстань, гарнізони жандармів нараховували до 1000 багнетів.

Слід зазначити реформу Йосифа II – створення органів цензури та політичної поліції. Вони були детально досліджені та проаналізовані у праці М. Криштановича, де вчений простежує історію створення таємної поліції від часів її реорганізації яку здійснював граф Перген. Він організовував підрозділи таємної поліції з секретними наказами та інструкціями, відомими тільки посадовим особам. Керувало всім органом спеціальне бюро, що складалося з 12 осіб. Першочерговим завданням стало розширити свій вплив, шляхом вербування агентів, та створення цілої агентурної сітки, яка включала в себе платних агентів, провінційну поліцію, намісників провінцій і округів, а також спеціальні комісаріати, що були розташовані в найбільш для монархії з погляду влади. Згодом же поліція керувала цензорами, що перевіряли газети, книжки, рукописи, п'єси для театрів, а також проілюструвала кореспонденцію на пошті. Деякий лібералізм в реформах поліції відчувався лише за часів життя Йосифа II, після його смерті настав час тотального режиму. Наступним етапом у розвитку ключових ідей концепції поліції – настала у епоху «неоабсолютизму». Була створена таємна поліція, почалася люстрація пошти, таємні агенти стежили за всіма без розбору, виняток не робився ні для губернаторів, ні для міністрів.

У 1849 р. термін «таємна поліція» була застосований до новоствореної в результаті реформи органів безпеки поліції, покликаної підтримувати громадський порядок та безпеку у містах та сільській місцевості, пішої(Büttel) та кінної (Landdragoner). Тобто Австрійська жандармерія складалася вже з декількох організацій – єдиного корпусу поліції або жандармерії ще не існувало.

Під час бойових дій різноманітні спеціальні формування жандармерії разом з відрядженими їм у допомогу гвардійцями виконували функції військової поліції – «польової жандармерії» (Feldgandarmerie).

У мирний час австрійську жандармерію було розділено на чотирнадцять крайових жандармських команд. Така команда була передбачена у кожній із земель, депутати від якої були представлені в Австрійському Рейхсраті. На чолі команди стояв штаб-офіцер. Крайові команди ділилися різну кількість окружних під керівництвом ротмістра чи лейтенанта. Так, наприклад, «Краєва команда №1 Відень» складалася з десяти окружних команд, а «№5 Львів» – із 36. Окружні команди складалися з районних команд та жандармських постів під командуванням старших унтер-офіцерів [4].

За розвитком суспільних відносин змінюється і сам концепт організації та діяльності поліції, відбувається диференціація та спеціалізації її органів, що вплинуло на необхідність створення таких органів, як торгова та адміністративна поліція, які здійснювали нагляд та регулювали відносини у своїх сферах діяльності (контроль за виробництвом зброї, заходами азартних ігор, моральною поведінкою населення, забезпечення економічної стабільності в Галицькому краї, відстежувала порядок у роздрібній торгівлі, у закладах харчування та здійснювала нагляд за дотриманням діючих торгівельних норм). У процесі свого формування перші поліцейські органи отримали доволі широкий правовий статус, різновекторні повноваження та функції, котрі були успадковані від інституції колишніх міських стражників.

Як свідчать положення та інструкції львівського магістрату, інспектори поліції зобов’язані були наглядати за порядком у громадських місцях, пожежною безпекою в місті, торгівлею і якістю товарів на ринках, законним та відповідним громадським будівництвом, станом мостів, містків, пішохідних доріжок, доріг, будівель, водогонів, ліхтарів і бруківки у місті, правилами руху транспорту, чистотою на вулицях, площах, скверах, парках, у під’їздах будинків тощо. Також поліція здійснювала нагляд за тим, щоб на цвинтарях покійників закопували на належну глибину. На поліпшення санітарного стану в місті, недопущення

епідемій та інфекційних захворювань спрямовувалися конкретні приписи губернаторського управління. В подальшому поліція встановлювала причини смерті. Було запроваджений обов'язковий медичний огляд покійників, який проводив фахівець-медик у присутності інспектора поліції. У суспільному житті також вводиться обов'язковий контроль поліції за дотриманням установлених термінів поховань померлих. Здійснювати поховання дозволялося лише на підставі свідоцтва про смерть та лише через дві доби після смерті [4, с. 87–88].

Тож концепція поліції загалом складалася в основному не з подолання злочинності, а з забезпечення максимального порядку у державі, запобігання будь-яких заворушень, непотрібних владі настроїв та бездоганного виконання всіх державно-правових норм.

Щодо нормативно-правового регулювання діяльності жандармерії в межах Австрійської імперії, то основний координувальний орган змінювався залежно від реформ влади (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони тощо), але одне залишалося незмінним, всі вони безукірно та вірно служили Імператору. Нормативно-правовими актами що забезпечували діяльність поліцейської жандармерії були тимчасові приписи, інструкції, але головними були імператорські накази.

Поліція в Російській імперії займалася тим, щоб жоден не смів протистояти політиці царизму та підіймати національну свідомість людей, придушувала будь-які спроби, запобігала антимонархічним настроям. Крім цього, поліція контролювала та регулювала всі інші сфери суспільного життя.

Перші поліцейські органи московської держав відбулась під час правління Петра І. Він в 1718 р. заснував у Санкт-Петербурзі Головну поліцію. Спочатку штат Петербурзької поліції складався із заступника генерал-поліцмейстера, 4 офіцерів та 36 нижніх чинів. Діловодство в Головній поліцмейстерській канцелярії вели дяк та десять подьячих. Поліція не тільки стежила за порядком у місті, а й виконувала низку господарських функцій, займалася благоустроєм міста – мощенням вулиць, осушенням болотистих місць, прибиранням сміття тощо. Відповідала за благочинством та чистотою на вулицях міста. 27 травня

1718 генерал-поліцмейстером столиці був призначений генерал-ад'ютант Антон Девієр. Для вирішення завдань генерал-поліцмейстера передавалися як створена в 1715 р. Поліцмейстерська канцелярія (по смерті Петра I – Головна поліцмейстерська канцелярія), так і один армійський полк. Усі чини цього полку ставали поліцейськими службовцями. Стараннями генерала Девієра в 1721 в Санкт-Петербурзі були поставлені перші ліхтарі та лавки для відпочинку.19 січня 1722 р. заснована в Москві посада обер-поліцмейстера, яка була найвищою поліцейською посадою Москви і відповідала V класу Табелі про ранги [6].

У 1782 р. був виданий «Статут благочиння або поліцейський» – нормативно-правовий акт, що регламентує правовий статус поліцейських органів, їх систему і основні напрямки діяльності. Підписаний Катериною II в квітні 1782 р. Джерела Статуту були: Наказ Катерини II; Установи про губернії 1775; Адміністративний статут Берліна; Велике зерцало; зарубіжні правові трактати; статуси покладеної комісії. Згідно з «Статусом» у містах створювалися нові поліцейські органи – управи благочиння. У губернських містах вони очолювалися поліцмейстерами, у повітах – городничі. Їм підпорядковувалися приватні пристави, квартальні наглядачі та поручики (їх заступники). У цьому рядові поліцейські набиралися у складі солдатів, виділених із місцевого гарнізону (міських батальйонів) [7, с. 185].

Згідно із «Статутом благочиння» органом поліцейського управління в місті стала управа благочиння – колегіальний орган, в який входили поліцмейстер, городничий, пристави цивільних і кримінальних справ, а також виборні від громадян. Місто поділялося на частини і квартали за кількістю будівель. У частині главою поліцейського управління був приватний пристав, в кварталі – квартальний наглядач. Усі поліцейські чини були вписані в Табель про ранги [7]. За деякими кримінальними справами суд здійснювала сама поліція. «Статут благочиння» перераховував ряд подібних правопорушень: азартні ігри, лайка, пияцтво, інші порушення громадського порядку; дії, спрямовані проти богослужіння; хабарництво, самовільна забудова тощо. У більшості ж випадків поліція обмежувалася проведенням попереднього слідства і передачею

матеріалу в судові інстанції. За політичним злочинам поліція слідства не проводила.

На початку XIX ст. соціально-економічні та політичні реаліях в Російської імперії змінилися і тому виникла необхідність реформування державних органів. Одним із найважливіших напрямів реформування державної системи став Маніфест Олександра I від 8 вересня 1802 р. – утворення нових органів центрального управління – міністерств, яких було сформовано вісім. Найважливішою стороною діяльності Міністерства внутрішніх справ було керівництво поліцією, участю в судово-слідчій діяльності, контролем за виконанням судових вироків, крім виконання великого обсягу інших внутрішніх функцій держави. У його віданні виявилися різні установи: місцеві адміністративно-поліцейські органи, станові органи, установи благодійності, управління іноземними поселенцями, продовольча справа, медицина, поштова справа, управління рядом галузей промисловості тощо [9].

Отак у 1802 р. поліція була передана у відання створеного Міністерства внутрішніх справ. У 1811 р. було створено окреме Міністерство поліції, яке в 1819 р. було знову злито з Міністерством внутрішніх справ. У 1812 р. при МВС було створено будівельний комітет, до кола повноважень якого відійшли як обов'язки щодо спостереження за будівлями в Російській імперії (крім палацових), так і обов'язки щодо нагляду за правильною розбудовою міст і селищ. Крім того, в підпорядкування цього комітету було передано всі будівельні експедиції при губернських правліннях [8].

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що поліція займалась життям усіх прошарків суспільства, навіть найнижчих. Першими озвучили цю ідею поліцейської держави в Німеччині такі філософи, як Християн Вольф на початку XVIII ст., а згодом її перейняли австрійці та Петро I під час своїх мандрів Європою, тим самим започаткувавши цю ідею в Санкт-Петербурзі. Обидві імперії у визначений період по суті були гарними прикладами «поліцейської держави», яка безумовно є новою стадією так званого «неоабсолютизму», що проводили деспотичну політику завдяки законам і окремим органам поліції.

Ідеалом поліцейської держави був повний контроль над підданими, їх способом життя і переконаннями. Звісно, ідея ця має цілу низку недоліків і не має місця в сучасному житті, але на той час, на погляд імператорів та політичних діячів, такий спосіб організації держави та забезпечення в ній порядку був чи не єдиною можливістю зберегти монархічну владу, контролювати економіку і вдосконалити підданих.

Поліцейські структури, концепти, мета і завдання двох ворогуючих між собою імперських еліт були загалом схожі. Адже головною метою австрійських та російських жандармів було зберегти політичний порядок на території всієї імперії за законом, який утверджений її правителем, а також запобігти розпаду країни внаслідок виходу з неї підкорених народів та створення ними власної суверенної держави, не допустити безладу в провінціях та столиці, і зробити все, щоб відділення не сталося. Саме тому були створені органи цензури, таємної охорони та багато інших інстанцій, що виконували важливі завдання та доручення голови держави.

Структура, завдання і повноваження в Російській імперії за рахунок більшої території, система МВС була більш розвиненою та розгалуженою, починаючи від самого міністерства і закінчуючи поліцією на місцях. Також окрему роль треба приділити підтримці правоохоронних органів зі сторони влади. Якщо коротко, то вона була тотальною. Австрійський імператор навіть випустив спеціальний документ, в якому свідчилося, що жандарми представляють закон та піддані зобов'язані їх поважати.

Список використаних джерел

1. Melcher K. Die Geschichteder Polizei. Berlin: Gersbach&Ssohn, 1926. 119 S.
2. Фонічко Ф. Д. Камеральні науки: до історії становлення адміністративного права. *Проблеми законності* : Респ. міжвідом. наук. зб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. Вип. 88. С. 40–46.

3. Пиртко М. С. Правові реформи в Австрійскій монархії в період правління Марії Терезії (1740–1780 рр.). *Науковий Вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 61–66.
4. Закревський А. Утворення органів поліції у Галичині в складі Австрії (1772-1867 рр). *Науковий вісник Львівського державного унівриситету внутрішніх справ*. 2011. Вип 1 (1).
5. Тищик Б. Й. Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.). Львів : Юридичний фак-т ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 80 с.
6. Філонов О. В. Специфіка структурної побудови, функціонування і діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів, що здійснювали протидію тероризму в кінці XIX – на початку XX ст. *Форум права*. 2012. № 4.
7. Холод Ю. А. Поліцейське право Російської імперії. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12 (1).
8. Шруб І. В. Будівельна поліція в Україні: перспективи створення, напрями діяльності та обсяг повноважень: http:// elar.naiau.kiev.ua/ bitstream/123456789/1483/1/Shrub_bydivelna_policija.pdf
9. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) : монографія / Інститут історії України НАН України. Київ, 2003.

Dzhantimirov Mark
Donetsk State University of Internal Affairs

PORIOUS ANALYSIS OF HISTORICAL AND LEGAL CONCEPTS AND POLICE PRACTICES IN AUSTRIAN AND RUSSIAN EMPIRES XVIII – THE MIDDLE OF XIX

Policing as a science and a state institution has a deep historical foundation. The main stage of formation of the modern police is the period of existence of absolutist empires, which were essentially "police states". They existed for a considerable period of time, namely in the eighteenth and early twentieth centuries, and initiated the

development of law enforcement agencies and the Ministry of Internal Affairs in general. It was at this time that scholars created and implemented the basic concepts of the idea of the police, which has a number of powers in almost all spheres of public life, thus establishing the so-called "iron order". Thus, having explored the nuances and role of the police in that period of time, we highlight and analyse the process of formation of the modern police as a body ensuring the rule of law and legality.

The purpose of the article is to make a comparative analysis of theoretical concepts of the police, its tasks, powers and structure in the Russian and Austrian empires of the eighteenth and mid-nineteenth centuries. The subject of the study is law enforcement agencies and their essence in the two empires of that time, and the object is the police theory of the significance of the two empires.

To summarise, both empires in the period in question are good examples of the police state, which is definitely a new stage of the so-called "neo-absolutism". In a police state, almost unlimited power belonged to the imperial bureaucracy, which pursued despotic policies through the laws of the state and individual police forces. The ideal of the police state was complete control over its subjects, their lifestyle and beliefs. It was from this point of view that passport records and registration were developed. However, they were in place even earlier, as they belonged to the sphere of activity of the so-called local security police. This police was involved in the lives of all strata of society, even the lowest ones. The idea of a police state was first voiced in Germany by philosophers such as Christian Wolf, and later adopted by the Austrians and Peter the Great during his travels in Europe, thus initiating the idea in St Petersburg. Of course, this idea has a number of drawbacks and has no place in modern life, but at that time, in the opinion of emperors and politicians, this way of organising the state and ensuring order in it was almost the only way to preserve monarchical power, control the economy and improve the lives of its subjects.

The police structures, concepts, goals and objectives of the two warring imperial elites were generally similar. After all, the main goal of the Austrian and Russian gendarmes was to maintain political order throughout the empire according to the law approved by its ruler, as well as to prevent the country from disintegrating as a result

of the conquered peoples leaving it and creating their own sovereign state, to prevent disorder in the provinces and the capital, and to do everything possible to prevent secession. That is why censorship, secret police and many other institutions were created to carry out important tasks and instructions of the head of state.

At the same time, in the Russian Empire, due to its larger territory, the system of the Ministry of Internal Affairs was more developed and branched out, starting from the ministry itself and ending with the local police. A separate role should also be given to the government's support for law enforcement agencies. In short, it was total. The Austrian emperor even issued a special document stating that gendarmes represented the law and that his subjects were obliged to respect them.

Keywords: *police, police state, empire, absolutism, law and order, gendarmerie, dictatorship, censorship.*

УДК 343.3:343.3/.7(477)

Дробишевська Вікторія Володимирівна
Одеський державний університет внутрішніх справ

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті досліджено співвідношення таких складів кримінальних правопорушень, як державна зрада, колабораційна діяльність та пособництво, визначених статтями 111 та 111-1, 111-2 КК України. Запропоновано пропозиції щодо їх розмежування. Проаналізовано питання недоліків у законодавстві у зв'язку із запровадженням норм колабораційної діяльності та пособництва, а саме дублювання законодавчого матеріалу в деяких статтях. Висвітлено принцип правової визначеності, що не може бути реалізований повною мірою через неспіврозмірінсть покарань передбаченими певними нормами статей.

Ключові слова: *державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво, кваліфікація, держава-агресор.*

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Україна знову зіткнулась із збройною агресією з боку російської федерації. Цього разу нашій державі довелось протистояти вже повномасштабному вторгненню в Україну збройних сил росії, що і досі триває. З урахуванням обставин, що спіткали нашу державу ще у 2014 році, а саме збройна агресія з боку російської федерації на сході України, насильницького протиправного відторгнення АР Крим та Севастополя від України, а також їхньої анексії, питання державної зради набуло неабиякої актуальності.

У цей час нагальним стало питання, чи забезпечували приписи чинного кримінального законодавства станом на 24 лютого 2022 р. (зокрема, через абстрактність формулювань, використаних у ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Державна зрада») можливість надання належної оцінки діям осіб, які в різних формах допомагають державі-агресору в інформаційній, освітній, політичній, військовій, адміністративній, господарській та трудовій сферах.

Саме тому одним з найперших рішень, прийнятого Верховною Радою України (далі – ВРУ) для вирішення цього питання було додати до розділу першого Основної частини Кримінального кодексу наступні статті 111-1 «Колабораційна діяльність» та 111-2 «Пособництво державі-агресору» [1]. У свою чергу перед правниками й науковцями постали логічні питання, щодо відмежування державної зради від колабораціонізму та інших суміжних кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на новизну норм про колабораційну діяльність та пособництво, вітчизняна правова доктрина вже може похвалитись ґрунтовними роботами, що не тільки висвітлюють зміст даних кримінальних правопорушень, але й демонструють детальний аналіз цих норм та їх співвідношення між собою (Ю. В. Василенко [2], О. О. Дудов [3], Р. О. Мовчан

[3], Н. С. Кончук [4]. Основними напрямами наукових пошуків є: детальний аналіз складу кримінальних правопорушень таких, як державна зрада та колабораційна діяльність та відмежування їх між собою (Ю. В. Василенко [2]), питання відповідальності за пособництво, оцінка розміру покарання відповідно до вчинених діянь передбачених статтею 111-2. (О. О. Дудов [3], Р. О. Мовчан [3]), кримінальна відповідальність за державну зраду (Н. С. Кончук [4]) тощо.

Вищевикладене вказує на актуальність і доцільність наукового дослідження за обраною темою.

Виклад основного матеріалу. Кожне кримінальне правопорушення, безсумнівно, має низку спільних рис з іншими кримінальними правопорушеннями. Зокрема, труднощі, які виникають у процесі кваліфікації, власне, і пояснюються цими обставинами.

Як зазначає В. О. Навроцький, ознаки складу кримінального правопорушення є тими ознаками, за якими проводиться зіставлення (порівняння, розмежування) злочинів. Збіг ознак свідчить про те, що порівнювані злочини є суміжними, а відмінність між окремими ознаками свідчить, що кримінальні правопорушення відрізняються між собою. Розмежування складів кримінальних правопорушень чи не найскладніше у виборі правової норми, адже воно вимагає не просто знання окремих посягань, а й розуміння відмінностей між ними.

В. О. Навроцький запропонував так звані «алгоритми» розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, а саме: пошук спільного (того, що об’єднує порівнювані об’єкти); виведення ознак, за якими порівнювані об’єкти відрізняються між собою; встановлення, в чому полягає відмінність розмежувальних ознак [2, с.129–132].

Відтак під час відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111 КК України, від суміжних складів, вважаємо за необхідне дотримуватись цих рекомендацій, оскільки виведення спільних та розмежувальних ознак складів кримінальних правопорушень дає можливість довести, що певна норма поширюється на відповідне суспільно небезпечне

діяння. Розпочинаючи безпосередньо аналіз таких кримінальних правопорушень, як: державна зрада, колабораційна діяльність та пособництво, насамперед хотілося б спочатку визначити, що державна зрада це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [1]. А колабораційна діяльність охоплює значну кількість складів кримінальних правопорушень, однак вони всі акцентують увагу саме на співпраці з державою-агресором.

Родовим об'єктом кримінального правопорушення як при державній зраді, так і при колабораційній діяльності є національна безпека України, під якою слід розуміти стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від потенційних та реальних загроз. Частиною 8 ст. 111-1 КК України передбачено існування додаткового безпосереднього об'єкта, яким може бути здоров'я та життя людини і громадянина.

Щодо об'єктивної сторони, то державна зрада може вчинятися лише в тих конфігураціях, яка прямо передбачена ст. 111 КК України: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [2, с.1–3]. У свою чергу стаття 111-1 Кримінального кодексу України складається з восьми частин, кожна з яких є, по суті, окремим складом кримінального правопорушення. Вона стосується різних варіантів добровільної співпраці з ворогом у період збройної агресії та тимчасової окупації України [5].

Таким чином, колабораціонізм, на відміну від державної зради, може здійснюватися лише в умовах збройної агресії та тимчасової окупації. Слід також

зазначити, що кримінальна відповідальність може наставати лише за діяння, вчинені особою добровільно, а не на підставі примусу.

Крім того, суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень визначається прямим або непрямим умислом. Частина 3 статті 111-1 Кримінального кодексу України характеризується спеціальною метою злочину, а саме: 1) сприяння збройній агресії проти України, 2) встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, 3) уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України ч. 6 ст. 111-1 вчинення дій на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних організацій та/або з метою уникнення відповідальності за збройну агресію проти України.

Стосовно статті 111-2, то, по-перше, необхідно окреслити коло діянь, передбачених цією статтею. Ними є наступні діяння є: 1) виконання рішень чи дій держави-агресора, збройних організацій або окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) підтримка таких рішень чи дій держави-агресора, збройних організацій або окупаційної адміністрації держави-агресора; 3) сприяння виконанню таких рішень чи дій; добровільне збирання матеріальних цінностей або інших активів на користь держави-агресора, збройних організацій або окупаційної адміністрації держави-агресора.

Слід також зазначити, що: а) за статтею 111-2 КК кваліфікуються лише вищезазначені діяння, вчинені з відповідною метою, а саме завдання шкоди Україні б) суб'єктом розглядуваного кримінального правопорушення є не лише громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства, за винятком громадян держави-агресору.

Виходячи з цього, пособництво державі-агресору частково відмежовується від державної зради та деяких форм колабораціонізму, а саме, частини 1, 2, 3, 5, 7 статті 111-1, за вчинення яких кримінальну відповідальність можуть нести лише громадяни України.

Крім того, під час аналізу даних статей було виявлено наступні проблеми, а саме: 1) певне дублювання законодавчого матеріалу, 2) неспіврозмірність покарання. Зупинимось на кожному з питань окремо.

Так, дублювання законодавчого матеріалу простежується, якщо взяти до уваги статтю 111-2 де йдеться про підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора та частину 4 статті 111-1 де фактично вказано теж саме твердження.

Також певне занепокоєння та незрозумілість викликає питання покарання у цих випадках через те, що, попри згадану фактичну тотожність аналізованих дій, у санкціях порівнюваних кримінально-правових норм містяться явно неспівмірні за суворістю покарання, якщо за пособництво передбачено покарання у вигляді позбавленням волі на строк від 10 до 12 років, то покарання за статтею 111-1 частиною 4 передбачає максимально суворе покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років (як альтернатива фігурує штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Ураховуючи вищезазначені обставини неможливо не згадати про принципи правової визначеності, що вимагає чіткості, зрозумілості та однозначності правової норми, які за своєю суттю є вимогами до її формулювання, тобто стосуються лише процесу правотворчості, а реалізація їх у переважній більшості залежить від рівня володіння нормотворцем юридичною технікою [6, с.1–2].

Відповідно до вимог принципу правової визначеності, у разі наявності неточностей, неясності або неузгодженості в позитивному праві правозастосовні органи повинні тлумачити норми на користь невладної сторони (коли одна зі сторін у спорі є представник держави або органу місцевого самоврядування). Це пов’язано з тим, що якщо держава не може гарантувати видання чітких правил, то саме вона має розплачуватися за свої помилки. Це так зване переважне правило, яке пояснюється у найбільш сприятливий для цієї особи спосіб.

Тому передачу матеріальних ресурсів збройним силам держави-агресора все ж таки слід розглядати як таку, що підпадає під дію частини четвертої статті 111-1 ККУ, яка, до речі, не вимагає доведення мети заподіяння шкоди Україні. Але нажаль питання не співрозмірності на цьому не закінчується ще одним прикладом може стати знову ж таки стаття 111-2, що передбачає не публічну підтримку дій держави-агресора, що карається позбавленням волі на строк аж до 12 років (ст. 111-2 ККУ), тоді як відповідно до ч.1 ст. 111-1 передбачає публічні заклики до підтримки таких рішень, карається лише позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Невиправдане дублювання законодавчого матеріалу та питання співрозмірності покарання не є вичерпними. Крім створення колізії зі ст. 111-1, доповнення КК ст. 111-2 в її чинній редакції породжує необхідність вирішення питання про відмежування пособництва державі-агресору від державної зради. Зокрема, це означає, що положення ст. 111-2 ККУ можуть розглядатися як державна зрада в абстрактній формі діянь, вчинених з метою заподіяння шкоди Україні, виконання чи підтримки рішень або дій держави-агресора, і в так само неконкретизованій формі надання допомоги іноземній державі, суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності України, підривна діяльність проти України з боку іноземної організації або її представників, оскільки це може бути фактично будь-яке діяння громадян України, що завдає шкоди обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці [3, с. 6–15].

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладений матеріал, можна дійти наступних висновків: наразі не можна провести чітку межу між державною зрадою, колабораціонізмом та пособництвом. Проведений аналіз статей засвідчив, що ми маємо окремі статті, які описують майже ідентичні діяння і немає способу їх розрізнити. Хоча різниця в покаранні – величезна.

Деякі правники зазначають, що державна зрада – це виключно перелік випадків, передбачених ст. 111 ККУ. Проте формулювання про колабораціонізм узгоджується з визначенням державної зради. Наприклад, однією з форм колабораціонізму є «участь у збройному конфлікті». Перехід на бік «держави-

агресора» фактично тотожний переходу на бік ворога, а отже, є державною зрадою. Так, частина 6 статті 111-1 ККУ передбачає, що особа підлягає відповідальності лише у випадку, якщо в діяннях не має ознаки державної зради. Але постає наступне питання де саме проходить межа між державною зрадою та колабораціонізмом. На жаль, законодавець не надає визначення щодо цього питання.

Також на особливу увагу заслуговує ознака добровільності. Адже не зовсім правильним буде визначати кожну людину колаборантом, треба враховувати також ситуацію в якій перебувала людина, адже складно визначити добровільність особи при участі озброєних людей, що впливають на її поведінку. В даному випадку постає наступне питання яким чином можна визначити добровільність особи.

Вважаємо, що норма містить як добровільну співпрацю, так і вимушену, що впливає на кримінально-правову оцінку вчинюваного діяння. Діяння, вчинене під примусом, може розглядатися як пом'якшення чи звільнення від кримінальної відповідальності.

Інше питання – це тяжкі наслідки. Довести істотні наслідки співпраці буде складно, оскільки дії співробітника необхідно буде перевести в грошові одиниці, але система щодо того, як це зробити, не створена.

Тому прямих відповідей на критичні питання немає, і вони залишаються на розсуд правозастосовника. Ці поняття можна охарактеризувати як оціночні, що є проблемою для практики подальшого застосування кримінального законодавства.

Таким чином, аналіз питання кваліфікації державної зради та відмежування від суміжних кримінальних правопорушень залишається не врегульованим належним чином, що дає підставу вважати перспективним напрямом подальших досліджень. Незважаючи на повномасштабне вторгнення та воєнний стан, діяльність нашої держави в законодавчому аспекті активно продовжується.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 19.03.2023).
2. Василенко Ю. В. До питання про відмежування колабораційної діяльності від державної зради. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 271–273. URL: http://surl.li/ftqvc
3. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 6–15. URL:http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/266927
4. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 218 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3512/1/konchuk_d.pdf
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення 19.03.2022).
6. Приймак А. М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Т. 103 : Юридичні науки. С. 53–55. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a3528eec-9013-4c68-9810-35a71be6597d/content

Drobyshevska Viktoriia
Odessa State University of Internal Affairs

THE QUESTION OF THE QUALIFICATION OF TREASON AND EXCLUSION FROM RELATED CRIMINAL OFFENSES

The article examines the correlation of such components of criminal offenses as treason, collaborative activity and aiding and abetting defined by Articles 111 and 111-1, 111-2 of the Criminal Code of Ukraine. The issue of shortcomings in the legislation, in connection with the introduction of norms of collaborative activity and aiding and abetting, namely the duplication of legislative material in some articles, was analyzed.

Duplication of legislative material can be traced, for example, if we take into account article 111-2, which refers to the preparation and/or transfer of material resources or other assets to representatives of the aggressor state, its armed forces and/or the occupying administration of the aggressor state, and part 4 of article 111-1 where the statement itself is actually indicated. The principle of legal certainty, which cannot be fully implemented due to the disproportion of punishments provided by certain norms of the articles, is highlighted.

An example can be the analysis of the above-mentioned articles in the sanctions of the compared criminal law norms contain clearly disproportionate in terms of the severity of the punishment, if the penalty for aiding and abetting is provided for in the form of imprisonment for a term of 10 to 12 years, then the punishment under Article 111-1 part 4 provides for the most severe punishment in the form of imprisonment for a term of 3 to 5 years (as an alternative, a fine of up to ten thousand tax-free minimum incomes of citizens appears).

Returning to the issue of the implementation of the principle of legal certainty, according to its requirements in this case, in the event of inaccuracies, ambiguities or inconsistencies in positive law, law enforcement bodies must interpret the norms in favor of the non-powerful party.

Proposals have been made regarding the delineation of such criminal offenses as treason, collaborative activity, and aiding and abetting.

Key words: *treason, collaborative activity, aiding and abetting, qualification, aggressor state.*

УДК 342.951

Здебський Дмитро Володимирович
Одеський державний університет внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК МЕТОДУ ОЦІНКИ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ

Стаття присвячена питанням застосування поліграфа як додаткового методу оцінки достовірності інформації в ході проведення кримінального аналізу уповноваженими співробітниками оперативно-розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів України. Проведено аналіз наукових джерел та нормативно-правових актів, що визначають засади проведення кримінального аналізу та опитування із застосуванням поліграфа. Виокремлено спільні риси між кримінальним аналізом та опитуванням із застосуванням поліграфа. Запропоновано застосування поліграфа як нового, додаткового методу забезпечення проведення кримінального аналізу, що може підвищити достовірність інформації, отримати додаткову оперативно-вагому інформацію.

Ключові слова*: інформаційно-аналітична діяльність, кримінальний аналіз, метод кримінального аналізу, опитування із застосуванням поліграфа, оцінка достовірності інформації, поліграф, поліграфологія.*

Постановка проблеми. Основною рушійною силою в сучасному світі є інформація, а особливо її обсяги. Досить гостро проблема актуальності та достовірності інформації відчувається саме зараз у ході війни. Від надійності та

достовірності інформації, отриманої військовими та правоохоронними формуваннями, залежить майбутнє України. Рішення, прийняті на основі актуальної та достовірної інформації, є найбільш правильні, виважені та економічно обґрунтовані в реаліях сучасних загроз.

Одним із пріоритетних завдань сектору безпеки і оборони України в умовах військової агресії російської федерації є перебудова моделі діяльності її складових з урахуванням сучасних провідних тактик і стратегій, розроблених та успішно запроваджених у військовій та правоохоронній сфері країн-партнерів.

На сьогодні не достатньо мати лише масив первинної інформації в пріоритеті є її достовірність та актуальність з подальшим аналізом і оцінкою. Так, країни Європейського Союзу, США, Велика Британія, Канада та Японія, керуючись сучасними реаліями інформаційного суспільства, суттєво вдосконалили процеси аналітичного пошуку та обробки потоків інформації для забезпечення потреб безпеки і оборони своїх країн. Досить успішно військові та правоохоронні органи прогресивних держав використовують сучасні методи для вирішення проблем безпеки держави та охорони правопорядку. До сучасних методів, що з успіхом використовують провідні країни є кримінальний аналіз та поліграф.

З огляду на особистий практичний досвід проведення кримінального аналізу на посадах в оперативно-розшукових підрозділах та поліграфологічних перевірок у підрозділах спеціального призначення Державної прикордонної служби України привернула до себе увагу спільна мета обох заходів. Саме виявлення осіб причетних до протиправної діяльності, встановлення злочинних зв'язків, способів та засобів вчинення кримінального правопорушення і є головною метою кримінального аналізу та поліграфологічного дослідження. На нашу думку, застосування можливостей поліграфа в ході проведення кримінального аналізу значно розширює ефективність останнього та підвищує якість проведення першого.

Новизна даної теми полягає в застосуванні поліграфа як одного з методів оцінки достовірності інформації в ході проведення кримінального аналізу.

Мета статті – отримання нового інструментарію в проведенні кримінального аналізу за рахунок використання опитування із застосуванням поліграфа, що надає додаткові методи оцінки достовірності інформації, дозволяє отримати нову, оперативно-вагому, інформацію для прийняття управлінських рішень посадовими особами оперативно-розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів України. Крім того, накопичений масив даних висновків опитувань із застосуванням поліграфа в підрозділах, що застосовують поліграф у своїй діяльності, може розглядатись як джерело формування відомчих баз даних.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковим підґрунтям розгляду нами поліграфа як методу кримінального аналізу стали роботи вітчизняних учених, що досліджували питання кримінального аналізу, а саме: С. В. Албул, Р. В. Бараненко, Г. М. Бірюков, І. М. Гриненко, Я. М. Жарков, О. М. Заєць, К. Ю. Ісмайлов, О. Є. Користін, Р. В. Мукоіда, О. Б. Фаріон, І. А. Федчак, Д. М. Цехан та ін. Та роботи з вивчення проблем поліграфологічних досліджень таких науковців та практиків, як: О. О. Алєксєєв, Д. В. Алєксєєва-Процюк, Л. Д. Удалова, В. О. Шаповалов, О. І. Мотлях, С. О. Лисенко та ін.

У ході підготовки статті використано низку методів, що відповідають меті статті, а саме: теоретичний – для вивчення та аналізу ключових термінів і понять, науково-методичної літератури, посібників, нормативно-правових актів, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ проведення кримінального аналізу та поліграфологічного дослідження; логічного аналізу для формування основних понять та надання класифікації; матеріалістичної діалектики – для встановлення змісту й особливостей складових елементів оцінки достовірності інформації в ході проведення кримінального аналізу; емпіричні методи – для узагальнення досвіду проведення кримінального аналізу і опитування із застосуванням поліграфа; особистий досвід автора здобутий в ході проходження служби в оперативно-розшукових підрозділах та на посаді старшого офіцера-поліграфолога в підрозділі спеціального призначення Державної прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу. Накопичений досвід проведення кримінального аналізу та поліграфологічних перевірок правоохоронними органами та військовими формуваннями України дає підстави стверджувати, що обидва заходи є ефективними інструментами в діяльності оперативно-розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів. На нашу думку, розширенням методів кримінального аналізу введенням до них поліграфа наддасть синергічний ефект обом заходам від його застосування. Але перш за все слід прояснити базові поняття, а саме: інформація, достовірність, аналіз, метод, кримінальний аналіз і поліграф.

Поняттю інформація дає визначення доктор юридичних наук, професор О. Є. Користін, а саме – це матеріали з різних джерел, у тому числі спостережень, звітів, чуток та інших джерел. Сама інформація може бути правдивою або помилковою, достовірною або недостовірною, підтвердженою або непідтвердженою, актуальною або неактуальною. На його думку критерії оцінювання інформації мають базуватися на адекватності завданням, які постають у кожному конкретному випадку та мають стратегічний характер. До загальних критеріїв такої оцінки можуть відноситись: актуальність, важливість, достовірність, корисність, своєчасність, повнота, безперервність та прогностичність. Саме достовірність є критерієм, який визначає об'єктивність інформації, тобто її відповідність дійсності. Достовірність може встановлюватися пошуком відповідей на такі запитання: чи можливий є факт взагалі? чи не суперечить отримана інформація самій собі? як співвідноситься нова інформація із тою, що вже відома? якщо нова інформація не співвідноситься з існуючою, то яка з них є достовірною? Достовірність залежить від надійності джерела здобутої інформації [3, с. 7–8].

Аналіз (грец. analysis – розкладання) – 1. Метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розчленування їх (у думці або фактично) на складові частини. 2. Усебічний розгляд, дослідження чого-небудь (фактів, явищ); визначення складу й властивостей якоїсь речовини [1, с. 9]. У свою чергу аналітик, спираючись на інформаційні моделі (відбитки в інформаційному

просторі подій, фактів, дій, ідей, думок, почуттів людей, природних, соціальних, політичних, фінансових, економічних процесів тощо), виявляє в них об'єктивні закономірності і тенденції, визначає рушійні ними механізми, причинно-наслідкові зв'язки. У цьому змісті аналітик створює нове знання про той фрагмент реальності, що знаходиться в полі його професійного інтересу, виступаючи дослідником своєї предметної сфери [8, с. 19].

Автор навчального посібника «Основи кримінального аналізу» І. А. Федчак дає визначення кримінальному аналізу, як діяльності співробітників правоохоронних органів з використання інтелектуального програмного забезпечення та системного підходу щодо збору відповідної інформації, аналітичного вивчення певних характеристик, тенденцій з метою встановлення взаємозв'язків між фактами, подіями, явищами, суб'єктами та об'єктами, оптимізації управління правоохоронними органами на державному, територіальному рівні та під час вирішення конкретних задач протидії злочинності. Та відносить його до специфічного виду інформаційно-аналітичної діяльності, спрямованої на встановлення та передбачення взаємозв'язків між даними про злочинну діяльність та іншими даними, потенційно з ними пов'язаними, їх оцінювання, інтерпретація та прогнозування розвитку досліджуваних подій з метою їх використання під час досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також для розроблення тактичних і стратегічних заходів із протидії злочинності діяльності [9, с. 16–17].

Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» визначає поняття кримінальний аналіз як інформаційно-аналітичну діяльність, спрямовану на встановлення взаємозв'язків між даними про злочинну діяльність та іншими даними, потенційно з ними пов'язаними, їх оцінювання та інтерпретацію, прогнозування розвитку досліджуваних подій з метою їх використання для виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави [6].

Метод (грец. methods) – шлях, спосіб дослідження, навчання, викладення. Відповідно до словника іншомовних слів, метод – це: 1) спосіб пізнання явищ

природи та суспільного життя; 2) прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [2, с. 367].

Проблема методу завжди була й залишається в центрі уваги філософської й наукової думки і обговорювалася в рамках різних учень. Він є системою принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта на вирішення конкретного завдання, досягнення результатів у певній сфері діяльності. Метод дисциплінує пошук істини, дає змогу зекономити сили і час, рухатись до мети найкоротшим шляхом, регулюючи пізнавальну та інші форми діяльності людини. Таким чином, метод (у тій або іншій формі) зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів норм пізнання та діяльності [10, с. 184].

За словником «Керівника підрозділу кримінального аналізу», під авторством К. Ю. Ісмайлова, методом є систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певну задачу чи досягти певної мети. У свою чергу метод аналізу – це досить загальна і широко застосовувана процедура вирішення проблем, розрахована на різні галузі дослідження (наприклад, метод візуалізації, метод прогнозування, метод оцінювання та ін.) [1, с. 61].

Слід зазначити, що визначенню поліграфології як науки дав доктор юридичних наук О. І. Мотлях у своєму підручнику «Поліграфологія». На його думку, поліграфологія є міждисциплінарною наукою про наукові, теоретико-методичні основи, технічні, організаційні та правові умови проведення психофізіологічних досліджень осіб із застосуванням поліграфа з метою перевірки наявного інформаційного стану уявних (ідеальних) слідів відображень, пов'язаних процесами трудової, службової та комерційної діяльності, з приватними питаннями, виконання завдань, що відносяться до сфери розслідування вчинених правопорушень, в тому числі оперативно-розшукової та експертної діяльності [4, с. 13]. Автор виділяє наступні напрямки психофізіологічних досліджень із застосування поліграфа:

при психологічному відборі кандидатів для заміщення вакантних посад (кадрового «скринінгу»);

у проведенні спеціальних (внутрішніх) і періодичних перевірок та службових розслідувань;

під час виконання завдань у межах досудового та судового провадження, щодо вчинення кримінальних та інших правопорушень. Кожний із цих напрямів поліграфологічної діяльності має внутрішню наповненість, як тактичну, так і змістову яка притаманна тільки їй і відображає свою індивідуальність [4, с. 170].

Відповідно до «Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України», поліграф – це комп'ютерний технічний прилад з відповідним програмним забезпеченням, що має сертифікацію виробника, який здійснює реєстрацію змін психофізіологічного реагування людини у відповідь на пред'явлені за спеціальною методикою психологічні стимули, не завдає шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу та який має не менше п'яти каналів реєстрації психофізіологічного реагування, в тому числі канал виявлення протидії. За цією ж інструкцією психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа – це науково обґрунтований і спеціально організований комплекс прийомів отримання, аналізу та інтерпретації психофізіологічних реакцій суб'єкта дослідження у відповідь на пред'явлені психологічні стимули [7].

Спосіб проведення поліграфологічного дослідження, заснований на науково-практичній діяльності, який включає групу методик, об'єднаних системою основних принципів, вимог та правил, та які направлені або на встановлення ознак «обману/правдивості» суб'єкта дослідження, або на встановлення ознак впізнання суб'єктом дослідження представлених тестових стимулів, які стосуються досліджуваної події є поліграфологічним методом [5, с. 7].

Із викладеного можна зробити наступний висновок, що поліграф як технічний засіб із програмним забезпеченням, психофізіологічні методики проведення опитування та оцінки тестувань, слугують для встановлення достовірності інформації в ході проведення опитування. Тобто поліграфолог

фактично здійснює оцінку достовірності інформації використовуючи сам комп'ютерний поліграф, його програмне забезпечення, методики опитування, оцінку та аналіз отриманих даних (поліграм – графічного відображення фізіологічних реакцій). Саме це, на нашу думку, і визначають поліграфологію одним з методів оцінки достовірності інформації в кримінальному аналізі.

Провівши аналіз законодавства та наукових робіт, присвячених поліграфології, ми виокремили три основні напрямки застосування поліграфа органами державної влади України, а саме:

у роботі з персоналом (кадрові перевірки на благонадійність, службові перевірки та розслідування дисциплінарних проступків та адміністративних правопорушень персоналом);

в оперативно-розшуковій, розвідувальній та контррозвідувальній діяльності (отримання оперативно-вагомої інформації для забезпечення проведення оперативно-розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, службових перевірок і розслідувань щодо порушень кримінального законодавства персоналом);

у досудовому розслідуванні та судовому розгляді (судово-психологічна експертиза).

На нашу думку, саме в оперативно-розшуковій, розвідувальній та контррозвідувальній діяльності застосування поліграфа як методу кримінального аналізу є найбільш доцільним. Адже він не дублює методів проведення вищевказаних видів діяльності, а слугує додатковим інструментарієм оцінки достовірності інформації та отримання оперативно-вагомої інформації.

Матеріали, отримані за допомогою як поліграфа, так і кримінального аналізу не мають використовуватись як доказова база для суду, а повинні враховуватись при прийнятті управлінських рішень ініціатором з метою ефективного використання сил та засобів у напрацюванні та здобутті доказової бази працівниками оперативно-розшукових, розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів.

У міжнародному американському стандарті ASTM E2035-12 (2017) «Standard Terminology Relating to Forensic Psychophysiology» надано визначення психофізіологічним дослідженням в рамках слідчої діяльності. За даним стандартом дослідження, в межах слідчої діяльності – це дослідження, які використовуються для вивчення більш загальних питань, ніж доказові дослідження, і не мають на меті задовольняти суворим доказовим стандартам [11]. Тобто, на нашу думку, саме цей вид дослідження є найбільш приємний для забезпечення потреб проведення кримінального аналізу із застосуванням поліграфа, як методу оцінки достовірності інформації.

З викладених дефініцій й сформоване наше авторське визначення поліграфа як одного з методів оцінки достовірності інформації в кримінальному аналізі. Поліграфологічний метод у кримінальному аналізі – це метод оцінки достовірності інформації, що повідомляється суб'єктами опитування (особи, які надали згоду на опитування), із комплексним застосуванням комп'ютерного поліграфа, спеціального програмного забезпечення та валідних методик психофізіологічних досліджень на одному з етапів кримінального аналізу. Поліграфологічний метод слугує забезпеченню кримінального аналізу по оперативно-розшуковим та контррозвідувальним справам та може засовуватись у ході проведення службових перевірок і розслідувань, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями персоналу. Матеріали опитування із застосуванням поліграфа можуть слугувати формуванню відомчих баз даних.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, враховуючи викладене вище, в ході проведення поліграфологічного дослідження поліграфолог правоохоронного органу, як і кримінальний аналітик, використовує спеціальне технічне обладнання, інтелектуальне програмне забезпечення та системний підхід щодо збору відповідної інформації, аналітичного вивчення певних характеристик та тенденцій з метою встановлення взаємозв'язків між фактами, подіями, явищами, суб'єктами та об'єктами, оптимізації управління правоохоронними органами на державному,

територіальному рівні та під час вирішення конкретних завдань протидії злочинності та розвідувально-підривної діяльності.

Кримінальний аналіз з використанням поліграфа як методу може проводитись у два способи. По-перше, це оцінка достовірності та отримання додаткової оперативно-вагомої інформації від осіб, які ймовірно можуть бути причетними до протиправної діяльності або службових порушень. По-друге, масив інформації, попередньо отриманий за результатами поліграфологічних перевірок, сформований у відомчі бази даних, може використовуватись підрозділами кримінального аналіз у своїй діяльності як додаткове джерело інформації та безпосередньо поліграфологом для планування роботи з особами, які вже проходили опитування.

Виходячи з нашого практичного досвіду та аналізу теоретичного матеріалу, перспектива застосування поліграфа як методу оцінки достовірності інформації в кримінальному аналізі найбільш ефективно може бути використана в підрозділах внутрішньої безпеки військових та правоохоронних формувань, підрозділах, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, захист економіки держави та в антикорупційних органах. Це пов’язано передусім зі сталістю персоналу об’єктів оперативного обслуговування, що робить актуальною раніше отриману інформацію для формування її в бази даних з метою врахування при прийнятті управлінських рішень. Включення спеціалістів поліграфологів до підрозділів кримінального аналізу, на нашу думку, може надати такі переваги:

можливість включати їх у роботу по оперативно-розшукових чи контррозвідувальних справах для більш якісного планування та проведення опитування та подальших заходів;

формувати відомчі бази даних результатів опитування, які можна використовувати в подальшому аналізі, вираховуванні при прийнятті управлінських рішень та плануванні опитування з особами, які раніше проходили поліграфологічне дослідження.

Проте існує і низка не вирішених питань застосування поліграфа у кримінальному аналізі, а саме:

адміністративно-правові підстави використання інформації, отриманої в ході опитування із застосуванням поліграфа;

адміністративно-правові вимоги зберігання матеріалів опитувань із застосуванням поліграфа;

адміністративно-правове забезпечення формування відомчих баз даних матеріалів опитувань із застосуванням поліграфа;

вимоги до перевірки безпечності та надійності програмного забезпечення комп'ютерних поліграфів;

адміністративно-правове впровадження додаткового методу оцінки достовірності інформації із застосуванням поліграфа в діяльність підрозділів кримінального аналізу військових та правоохоронних формувань України.

Вирішенню вказаних вище питань і плануємо приділити подальшу нашу наукову роботу.

Список використаних джерел

1. Короткий тлумачний словник керівника підрозділу кримінального аналізу / К. Ю. Ісмайлов та ін. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2018. 160 с.
2. Мотлях О. І. Поліграфологія : підручник. Київ : Освіта України, 2022. 550 с.
3. Основи кримінального аналізу : посіб. з елементами тренінгу / О. Є. Користін, та ін. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2016. 112 с.
4. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
5. Поліграфологія: основні терміни та поняття : словник / Л.Д. Удалова та ін. Київ : Альянт, 2022. 46 с.
6. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2022 р. № 1159-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (дата звернення 14.01.2023).
7. Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони

України та Збройних Силах України : затв. наказом Міністра оборони України, Міністерства юстиції України від 29.03.2015 р. № 477/26922 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15#n11 (дата звернення 14.01.2023).
8. Тактичний кримінальний аналіз: теорія та практика ; навч. посіб. / О. Є. Користін та ін. Одеса : РВВ ОДУВС, 2019. 216 с.
9. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.
10. Філософія : навч. посіб. / за ред. С. П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.
11. ASTM E2035-12 (2017) «Standard Terminology Relating to Forensic Psychophysiology». URL: https://www.astm.org/Standards/E2035.htm (дата звернення 14.01.2023).

Zdebskyi Dmytro

Odesa State University of Internal Affairs

POLYGRAPH APPLICATION AS A METHOD FOR ASSESSING THE RELIABILITY OF INFORMATION IN CRIMINAL ANALYSIS

Application of the polygraph as a method of assessing the reliability of information in criminal analysis. The given article discusses the question of the polygraph use as a method of assessing the reliability of information in criminal analysis by authorized employees of operational search, intelligence and counter-intelligence sub-departments of Ukraine. An analysis of scientific sources and normative legal acts was carried out, that determined the principles of conducting a criminal analysis and interview with the use of a polygraph. Common features between criminal analysis and polygraph interview were distinguished. The use of the polygraph as a new, additional method of ensuring criminal analysis was proposed which in its turn can increase the reliability of information, get additional important information.

Key words: *information-analytical activity, criminal analysis, method of criminal analysis, survey using a polygraph, assessment of the reliability of information, polygraph, polygraphology.*

УДК 342.3

Ісаєва Олександра Володимирівна
Харківський національний університет внутрішніх справ

ФОРМА ПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У статті висвітлюються створення і функціонування однієї з державних форм доби Української революції – гетьманату Павла Скоропадського 1918 року. Досліджено позиції науковців щодо визначення поняття «форми правління», де розкривається форма та сутність державно політичної моделі, особливості законотворчої практики в Українській Державі, що зумовлені деформацією політичної системи та відсутністю представницької гілки влади, проведення реформ у різних сферах. Висвітлюється законодавча діяльність Ради Міністрів, а також підготовка до виборів Українського Сейму.

Ключові слова*: форма правління, державний режим, гетьманат, гетьман, українізація, Павло Скоропадський.*

Постановка проблеми. Правління Павла Скоропадського – 29 квітня - 14 грудня 1918 року – було одним із етапів Української революції. Щороку 29 квітня в Україні на державному рівні відзначається День проголошення Української Держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Лише одна ніч знадобилась гетьманським військам для встановлення контролю над усіма існуючими урядовими установами. Гетьманом було розпущено Українську Центральну Раду і її установи, земельні комітети, скасовано республіку і проведені при Українській народній республіці реформи; проголошено

Українську Державу та ухвалено Закони про тимчасовий державний устрій України, якими встановлювались форма правління – Гетьманат із винятковими повноваженнями (затвердження законів, призначення і звільнення вищих урядовців, генеральних суддів тощо) та порядок здійснення гетьманської влади. У добу Гетьманату ефективно розбудовувалися державні інституції, розгалужений апарат на місцях, започатковано формування державної служби в Україні [1]. Здобувши владу, гетьман скористався мирним періодом для зміцнення української державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання форм правління та державного режиму в Україні за часів Павла Скоропадського були предметом дослідження таких українських науковців: О. Дем'янюк, М. Копиленко, О. Копиленко, І. Логвиненко, Є. Лютенко, Ю. Павленко, А. Рогожина, Ю. Храмов та ін.

Розглядаючи тему «Державна варта української держави: організація, структура, компетенція», І. Логвиненко дійшов висновку, що державна варта з різних причин не виправдала сподівань Павла Скоропадського та не стала тим органом, який одночасно мав вирішувати декілька функцій: правоохоронну, контррозвідувальну, військову, адміністративну [2].

Правові засади формування правоохоронних органів Гетьманату П. Скоропадського розглядав Є. К. Лютенко. Зокрема, автор наголошує, що доба Гетьманату П. Скоропадського є важливою сторінкою в історії функціонування і розвитку правоохоронної системи України, адже саме в цей період були сформовані повноцінні, як в структурному, так і в змістовному відношенні органи, а їх досвід ліг в основу діяльності наступних правоохоронних органів [3].

Особливості законотворення під час Гетьманату П. Скоропадського досліджував Р. Пиріг, де розглянув характерні особливості законотворчої практики в Українській Державі, що зумовлювалися деформацією політичної системи та відсутністю представницької гілки влади. Висвітлював законодавчу діяльність Ради Міністрів та підготовку виборів до Українського Сейму [4].

Зазначені наукові дослідження висвітлювали різні сфери діяльності Гетьмана, в яких можуть були запроваджені зміни в системі державотворення. Поряд із цим розмова також йшла про нові формування, такі як Державна варта, яка мала виконувати завдання правоохоронної, контррозвідувальної, військової та адміністративної системи, Український сейм. Отже, всі це є передумовами для дослідження та з'ясування особливостей створення Гетьманату 1918 року, на чолі з П. Скоропадським, а також дослідження державного режиму та форм правління.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в дослідженні форми правління та державний режим в Україні за часів Петра Скоропадського. Враховуючи мету дослідження, потребують вирішення наступні завдання: проаналізувати існуючу на той час систему органів влади Української Держави; дослідити позиції науковців щодо становлення державного режиму 1918 року.

Виклад основного матеріалу. Плани гетьмана П. Скоропадського на форми управління державою були сформовані під впливом ідеї інституційного та державного суверенітету. Проте під час реальної державотворчої діяльності вони значною мірою залежать від політичного часу, орієнтації суспільних сил, а також об'єктивної необхідності зміцнення влади в умовах революційних потрясінь. Коли П. Скоропадський прийшов до влади, він підтримував сильну владу, яку вважав диктатурою. Формально гетьман на той час зосередив у своїх руках законодавчу, виконавчу та судову владу. З цього випливає, що Гетьманат 1918 року був авторитарно-бюрократичним режимом, тобто рівноправним авторитарним державним режимом з посиленою безпекою та невтручанням у приватні правовідносини, з близькими до диктаторських повноваженнями глави держави.

У сучасному розумінні авторитаризм П. Скоропадського дуже добре вписується в сучасність, але права людини і демократію він суттєво обмежив, але не знищив. Слід пам'ятати, що на початку XX століття терміни «диктатура» і «диктатор» мали зовсім інше значення, близьке до давньоримського, а саме тимчасову сильну необмежену владу, відмінну від фашистської, нацистської чи

сталінської диктатури. що виникло історично. Не випадково в ЗУНР був диктатор, хоча це українське державне утворення не можна звинувачувати в тоталітаризмі.

Концептуального оформлення ідеї П. Скоропадського набували в еміграції та базувалися на досвіді державотворення та принципах європейського та українського консерватизму. Ідеалом для гетьмана стала Українська Трудова Монархічна Держава, в основу якої покладено класократичний принцип. Гетьманська ідея Трудової Монархії має бути цілком національною, а отже, більшою, ніж становою чи партійною. Вона повинна виключати абсолютизм і диктатуру та засновуватись на співпраці всіх державно-творчих чинників нації [5].

Гетьман-українізатор, так було названо відомого діяча П. Скоропадського. 29 квітня 1918 році відбувається так званий гетьманський переворот, і до влади в Україні приходить генерал П. Скоропадський. Проголошення гетьманату стало апеляцією до давніх українських традицій [6]. Гетьман отримував виняткові повноваження: затверджувати закони, призначати і звільняти вищих урядовців, генеральних суддів, бути верховним командувачем армії та флоту, здійснювати керівництво зовнішньою політикою. Також йому належали права: оголошувати надзвичайний стан, амністію, надавати громадянство. Таким чином Гетьманат 1918 року став авторитарно-бюрократичним режимом, з близькими до диктаторських повноваженнями глави держави [1]. При цьому він здійснював політику м'якої українізації. Скоропадський розумів те, що його держава має бути українською [6].

За допомогою таких повноважень, що надавались П. Скоропадському, він активно відкривав сотні українських гімназій, розпочав введення до навчальних програм української мови, історії та географії, як обов'язкових предметів. Відкривались українські державні університети в Києві та Кам'янці-Подільському, історико-філологічний факультет у Полтаві, створюється Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, Український театр драми

і опери, Українська державна капела, Український симфонічний оркестр та Українська академія наук. Було взято курс на українізацію державного апарату [6]. Гетьман хоч і проявляв інтерес до української культури та традицій, але він залишався лояльним підданим Російської імперії, у політичному плані. Скоропадський вважав себе за людину російської культури. Український національний рух, що ніс політичний характер, він не підтримував. Особливо негативно гетьман ставився до проукраїнськи налаштованих галичан. І навіть ладний був вважати їх окремим народом, що відрізняється від «справжніх українців».

В юридичній літературі, характеризуючи політичний режим П. Скоропадського, наголошується, що це була спроба зміни демократичної парламентської форми державного правління України на авторитарну. Передбачалось створення такої моделі української держави, яка була б зупинила деградацію українського суспільства та відновила правопорядок в Україні. Намагання встановити диктатуру на певний час, ідея сильної влади заради політичних і соціальних реформ, визнання гетьмана головою держави і гарантом «порядку» декларовані Гетьманом у «Законах про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 року.

Як зазначає Р. Пиріг, Гетьманат П. Скоропадського – авторитарно-бюрократичний режим з близькими до диктаторських повноваженнями глави держави, відсутністю представницького органу влади, поєднанням в уряді виконавчих і законодавчих функцій, вузькою соціальною базою і тимчасовим характером правління. Однак утвердження української державності, реалізація повноважень гетьмана і уряду, суспільні процеси суттєво обмежувалися фактором присутності в країні чужої мілітарної сили, що робило Українську Державу сателітом Четверного союзу [4].

Від 29 квітня 1918 р. конституційні акти гетьмана П. Скоропадського, а саме «Грамота до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України» визначали державний устрій і форми організації

владного механізму, який, у свою чергу, поділявся на центральні та місцеві установи, а також на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади [7].

Отже, за час правління П. Скоропадського в управлінні країною участь приймали такі органи влади, як: центральні органи державної влади та управління, до яких у свою чергу входили Гетьман, Рада міністрів, Мала рада міністрів, Інститут державної служби та Колегія Верховних Правителів; організація місцевої влади - Земські міські управи та Місцева адміністрація; Судова система - Генеральний суд, Державний сенат, Система загальних судів та Судові палати; Міністерства; Збройні сили [8]. Вважаємо доцільним надати загальну характеристику цих органів.

Так, відповідно до «Законів» виключно Гетьману належала вся повнота влади в Українській державі. Зокрема, гетьман мав найвищі права у сфері відносин з іншими державами, був військовим головнокомандувачем, мав право оголошувати воєнний стан, а також амністію, здійснював помилування, уособлював не тільки виконавчу, а й законодавчу владу. Він призначав голову Ради міністрів, який формував кабінет і подавав його на затвердження гетьмана. Вищим принципом державного управління проголошувалися саме закони, які мали гарантувати основні права і свободи демократичного суспільства [8].

Гетьман оголошувався найвищим носієм влади, якому належали законодавчі, виконавчі, військові, судові та адміністративні повноваження, всі внутрішні та зовнішні справи, головне командування армією і флотом, призначення голови та складу Ради Міністрів, Сенату, місцевого керівництва, затвердження всіх законів у державі. У майбутньому передбачалося скликання парламенту – Сейму. На випадок смерті, тяжкої недуги чи тривалої відсутності гетьмана країною мала правити колегія з трьох осіб, яких призначали по одному гетьман (заздалегідь), Рада Міністрів та Сенат.

Рада міністрів здійснювала функції гетьманського уряду, призначенням якого було «об'єднання праці окремих відомств» у сфері законодавчої та виконавчої діяльності. То ж діяльність Ради міністрів мала допоміжний характер. Очолював Раду міністрів Отаман-Міністр. Керівництво справами Ради міністрів

покладалось на Генерального секретаря та підлеглу йому Генеральну канцелярію. У складі Ради міністрів виділялися міністерства внутрішніх справ, фінансів, торгівлі і промисловості, земельних справ, судових справ, іноземних справ, військове міністерство. Пізніше з'явилися також міністерство народного здоров'я та міністерство сповідань, яке займалося релігійними проблемами [8].

Рада Міністрів виконувала функції уряду на чолі з отаман-міністром, згодом – головою. Вона об’єднувала галузевих міністрів та Генеральної канцелярії, яку очолював генеральний (згодом державний) секретар. Організаційні питання вирішувала Мала Рада Міністрів, яку представляли товариші (заступники) міністрів.

Допоміжним органом Ради міністрів була Мала рада міністрів, створена 25 травня 1918 р. Мала рада міністрів формувалася з товаришів міністрів, а основним її призначенням був попередній розгляд законодавчих та адміністративних пропозицій міністрів, а також проектів штатів і кошторису міністерств [8].

Сенат мав функції вищої державної інституції у судових та адміністративних справах. Очолював його президент, склад (сенатори) комплектувався з досвідчених юристів, яких затверджував гетьман.

У період Гетьманату П. Скоропадського, свого розвитку отримав інститут державної служби. До речі, гетьман після приходу до влади звільнив лише призначених Центральною Радою міністрів та їх заступників. Решта чиновників залишилася на своїх посадах і лише була зобов'язана скласти присягу на вірність Українській державі. Тобто, на відміну від ЦР, політика Скоропадського стосовно чиновництва була більш стриманою та виваженою, що, звичайно, робило його владу більш міцною [8].

Відповідно до «Тимчасового Закону про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України» від 31 липня 1918 року, підписаного Павлом Скоропадським 1 серпня того ж року, на час перебування за межами України гетьмана або на випадок його тяжкої хвороби чи смерті

державою повинна керувати Колегія Верховних Правителів. До її складу входять троє осіб, призначених гетьманом, Радою Міністрів та Державним Сенатом. Колегія користується всіма правами та виконує всі обов'язки гетьмана. Проте Колегія не має права вносити зміни до законів, викладених у Грамоті до всього українського народу від 29 квітня 1918 року. За час існування Української Держави Колегія Верховних Правителів правила нею тільки один раз – у вересні 1918 року під час візиту Павла Скоропадського до Німеччини [8].

За Гетьманату зазнала трансформацій і судова гілка влади. Замість Генерального суду УНР 8 липня утворили Державний сенат – вищий судовий орган.

Один із головних напрямів державницької діяльності П. Скоропадського − це формування дієздатних державних органів, які мали зміцнювати країну, робити її керованою та безпечною (загальні орган, залізничні органи, карно-розшукові органи,·освідомчі органи, кордонні орган, розвідувальні органи). Одним із дієздатних державних органів періоду гетьманату П. Скоропадського стала Державна варта − озброєні підрозділи, які виконували функції дореволюційної поліції і жандармерії [2]. Діяльність Державної варти визначав ухвалений Радою Міністрів Статут «Про організацію Департаменту Державної Варти», який був затверджений гетьманом 13 серпня 1918. Згідно з цим Статутом Державна варта займалася такими справами: попередження і запобігання злочинності і охорони громадської безпеки і порядку; устрою установ Варти і догляду за їх діяльністю і за правильним провадженням справ в цих установах; призначення, переміщення, звільнення і нагороди службовців Варти і призначення їм пенсій і інших законом встановлених грошових видатків тощо [9].

На думку О. Любовець, гетьман не мав жодної політичної сили, на яку б міг спертися для втілення в життя своєї програми політичних і економічних реформ. Він орієнтувався переважно на вищі прошарки суспільства, соціально-політичні інтереси яких представляли Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс, Партія народної свободи та інші загальноросійські й

національні партії. Представники перших трьох партій формували всі гетьманські уряди й репрезентували владу на місцях, а відтак мали найбільший вплив на визначення пріоритетів державної політики. У цілому програма суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень гетьмана не мала абсолютної підтримки з боку жодної політичної партії. Мабуть, у цьому й полягала особиста драма П. Скоропадського, наміри, сподівання й надії якого на можливість створення міцної держави не справдилися [10].

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що що гетьман мав мету побудувати авторитарну республіку на чолі з вождем, а суть цієї політики полягала в переході від демократично-парламентської форми державного правління до авторитарної, хоча сам П. Скоропадський запевняв, що диктатура буде встановлена на певний час. Загалом беручи до уваги історичні реалії тієї епохи, стає очевидним, що планам гетьмана не судилося здійснитись.

Співвідносячи форми правління та державнополітичний устрій в Українській державі 1918 р. вони характеризувалися абсолютизмом освічених військових кадрів і деякими принципами конституціоналізму, а також авторитарними режимами та правовими системами заснованими на моральних та правових засадах. Надзвичайна влада гетьмана не була самоціллю, а лише необхідним засобом досягнення загального добробуту та переходу до конституціоналізму за цих обставин. Очевидно, що в Українській державі 1918 року можна говорити про правову державу, бо насправді влада гетьмана була встановлена законом. Однак із забезпеченням цього принципу можуть виникнути практичні труднощі, які визначаються складністю ситуації.

Слід розглянути можливі напрямки подальших досліджень цієї теми, такі як: окремі інститути Української Держави 1918 р. та індивідуальні філософські погляди гетьмана П. Скоропацького, а також низку виданих ним законодавчих актів, та як саме вони вплинули на розвиток державної політики з іншими країнами та події буремних років Української революції та реагування та дії влади щодо їх подолання.

Список використаних джерел

1. Держава UA. Гетьманат Павла Скоропадського: вебсайт. 27.04.2018. URL: http://surl.li/dxgeo (дата звернення: 19.03.2023).
2. Логвиненко І. А. Державна варта української держави: організація, структура, компетенція. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.) С. 186-189. URL: http://surl.li/fucbc (дата звернення: 19.03.2023).
3. Лютенко Є. К. студ. І курсу спеціальність «Правознавство» Науковий керівник: к.і.н., доц. Домбровський О.І. Правові засади формування правоохоронних. С. 48-50. URL: http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9927/1/48-50.pdf. (дата звернення: 19.03.2023).
4. Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення. Архіви України. 2010. №1 (267). С. 76-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2010_1_4 (дата звернення: 20.03.2023).
5. Розбудова Української держави згідно поглядів П. Скоропадського. веб-сайт. 24.02.2011. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16155/. (дата звернення: 20.03.2023).
6. Павло Скоропадський – гетьман-українізатор, якого погубило русофонство: веб-сайт. 29.02.2020 URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30460976.html (дата звернення: 21.03.2023).
7. Органи державної влади та управління Української Держави. : веб-сайт. 2013 – 2023. URL: http://surl.li/ftzsn (дата звернення: 21.03.2023).
8. Державний устрій та право Української держави: вебсайт. 29.01.2023 URL: http://surl.li/ftzrw (дата звернення: 21.03.2023).
9. Правоохоронні органи : вебсайт. 20.02.2023. URL: http://surl.li/ftzut (дата звернення: 24.03.2023).
10. Любовець О. М. Політична опора гетьманату П. Скоропадського. Український історичний журнал. 2013. № 3. С. 31-44. URL:

http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/106613/04-Liubovets.pdf?sequence=1. (дата звернення: 24.03.2023).

Isayeva Oleksandra
Kharkiv National University of Internal Affairs

FORM OF GOVERNMENT AND STATE REGIME IN UKRAINE UNDER PAVEL SKOROPADSKY

The multifaceted activity of Hetman Pavel Skoropadsky deserves attention from the point of view of his contributions to Ukrainian state-building. The article highlights the creation and functioning of one of the state forms of the era of the Ukrainian revolution - the hetmanate of P. Skoropadskyi in 1918. The hetman, in turn, aimed to build an authoritarian republic headed by a leader, and the essence of this policy was the transition from a democratic-parliamentary form of government to an authoritarian one, although P. Skoropadsky himself assured that the dictatorship would be established for a certain time. In general, taking into account the historical realities of that era, it becomes obvious that the hetman's plans were not destined to come true. Correlating the forms of government and the state-political system in the Ukrainian state in 1918, they were characterized by the absolutism of educated military personnel and some principles of constitutionalism, as well as authoritarian regimes and legal systems based on moral and legal principles, the peculiarities of law-making practice in the Ukrainian state, which were caused by the deformation of the political system and the absence of a representative branch of government, the implementation of reforms in various spheres. For the sake of radical and positive changes in society, it is necessary to have a strong government capable of affirming the ideals of justice and ensuring general well-being. The legislative activities of the Council of Ministers, as well as preparations for the elections of the Ukrainian Seimas, are also covered. It is obvious that what can still be said about the rule of law in the Ukrainian state of 1918, because, in fact, the powers of the hetman were determined

by law, although difficulties could arise in connection with ensuring this principle in practice, which was determined by the complexity of the situation.

***Key words**: form of government, state regime, hetmanate, hetman, Ukrainization, Pavlo Skoropadskyi.*

УДК 341.43

Коваленко Артур Владиславович
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ

Стаття присвячена дослідженню регулювання статусу біженця в міжнародно-правових документах, таких як Конвенція ООН про захист прав біженців, регіональні міжнародні угоди, галузеві угоди, які регулюють надання статусу біженця окремим категоріям біженців. Установлено, яка різниця між наданням тимчасового захисту в країнах ЄС та статусу біженця, визначено основні критерії, за якими особа може отримати статус біженця. Детально проаналізовано сутність сучасних міграційних процесів та їх регулювання міжнародним правом.

***Ключові слова**: біженець, Конвенція ООН про захист прав біженців, міграційна криза, тимчасовий захист, УВКБ ООН.*

Постановка проблеми. Надання статусу та регулювання статусу біженця є досить актуальним питанням у наш час, оскільки потрібно враховувати фактори, які спричинили рух населення в інші країни з метою отримання захисту, особливості регіону та інших чинників.

Варто відмежовувати статус біженця від тимчасового захисту, який є особливістю правового регулювання становища мігрантів в Євросоюзі. Статус біженця надає своєму власнику більше привілеїв у вигляді надання житла, безкоштовного харчування, медичну допомогу, безкоштовний проїзд у

громадському транспорт, до того ж даний статус надається на безстроковій основі. Тимчасовий захист надає лише право на житло, роботу, медичну допомогу та є короткостроковим з можливістю продовження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання аналізу та дослідження міжнародно-правового регулювання статусу біженця є предметом наукового інтересу як західних, так і вітчизняних учених. О. В. Бурлак займався дослідженням міжнародних стандартів щодо статусу біженця; Н. Б. Толкачова займалася дослідженням питання сучасного стану захисту прав людини, в тому числі і прав біженців в Європейському Союзі. Також даною проблематикою, як предмет своїх досліджень, визначили Е. Бремс, Дж. Хатевей, Т. Агарін, Н. Меріно, М. В. Буроменський., Ю. П. Битяк, М. А. Баймуратов та ін.

Мета статті – дослідити регулювання статусу біженця в міжнародному праві; визначити підстави та умови отримання статусу біженця; знайти відмінність між статусом біженця та тимчасового захисту.

Виклад основного матеріалу. Потрібно почати з того, що проблема статусу біженця в наш час дуже актуальна на фоні військової агресії Російської Федерації проти України, яка спровокувала один з найбільших з початку Другої світової війни потік біженців в Європу.

Проблема юридичного закріплення статусу біженця в міжнародно-правових документах постала в першій половині 20 ст., особливо після завершення Другої світової війни, яка загострила дану проблему для міжнародної спільноти. Саме в 1940-1950-х роках створюється УВКБ ООН та індивідуалізується статус біженця.

Узагалі, відповідно до Конвенції Організації Об’єднаних Націй про статус біженців(1951), біженцем визнається особа, яка знаходиться за межами своєї національної належності, не має можливості бути під захистом цієї країни, чи не бажає користуватися таким захистом із-за побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, громадянства, належності до певної соціальної групи і т.д. Конвенція Організації африканської єдності (1969 р.) має визначення поняття «біженець», яке може бути застосовано до будь-якої

людини, яка через окупацію, зовнішню агресію, іноземне домінування або інші події, які порушують громадський порядок на території всієї країни чи якоїсь її частини, вимушена була залишити місце свого постійного проживання з ціллю пошуку притулку в інших країнах. Декларація ООН про територіальний притулок (1967 р.) встановлює право на притулок та користування ним для біженців. Виключенням з даного правила стосуються лише тієї особи (біженця), щодо якої наявні обґрунтовані підозри, що нею було вчинено злочин проти миру, військовий злочин чи злочин проти людства [10].

Додатковий протокол до Женевських конвенцій (1949 р.), що стосується захисту жертв міжнародних конфліктів 1977 р., передбачають надання захисту біженцям, яким було надано притулок якоюсь державою.

Також варто згадати про Європейську угоду про передачу відповідальності за біженців (1980 р.), яка приймалася з ціллю створити законні підстави для перебування біженців на території інших держав, зокрема щодо права передачі однією державою відповідальності за біженців [1].

Одним із міжнародних документів, які регулюють статус біженців, являється Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), яка визначає, що будь-яка держава не має права вороже ставитися до біженців лише на підставі їхньої юридичної належності до ворожої держави.

Українське законодавство визначає поняття «біженець» в ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 р.), згідно з яким це особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися цим захистом унаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [2].

Взагалі, виходячи з норми Конвенції про статус біженців (1951 р.), особу можна визнати біженцем, якщо існують підстави побоюватися стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань. Важливо також підкреслити важливість такої умови, як те, що така особа має перетнути міжнародні кордони, переїжджаючи в країну, громадянином якої вона не є. Зрозуміло, що на осіб, які мають статус біженця, заборонено накладати покарання за незаконний в'їзд на територію країни перебування та є неприпустимою висилка в країну, де їх життю та здоров'ю загрожує небезпека [3].

Але варто розрізняти біженців від інших категорій осіб, які можуть покинути країну, громадянами якої являються. Зокрема, до таких категорій слід віднести:

осіб, які були вимушені залишити своє постійне місце проживання внаслідок різкого погіршення стану навколишнього середовища, внаслідок екологічних катастроф;

осіб, які полишили свою країну під впливом економічних умов;

осіб, які вчинили злочини проти миру, людства;

осіб, які постраждали від природних катастроф;

осіб, які вчинили інші дії, що суперечать принципам ООН [4].

Також Конвенція ООН про статус біженців (1951 р.) виключає осіб, на яких не може поширюватися дія даної Конвенції, серед яких особи, які:

втратили своє громадянство, після чого добровільно набули його;

набули нового громадянства;

повторно скористалися захистом країни своєї громадянської належності;

обставини, за яких особа вимушена була стати біженцем, зникли;

добровільно влаштувалася в країні, яку вона покинула.

Безперечно, хоч біженці й мають особливий правовий статус, але обсяг прав від цього не змінюється, вони володіють всіма правами, які зазначені в Загальній декларації прав людини (1948 р.):

Право на життя, свободу та особисту недоторканність;

Право на приватне життя;

Право на свободу пересування;

Право на свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання; Інші [5].

Конвенція про статус біженців (1951 року) також закріплює основні права біженців, серед яких, наприклад:

Право на звернення до суду;

Право на працю за наймом;

Право на вибір професії;

Право на користування системою пайків;

Право на житло; Інші [10].

Доцільно також навести спеціалізацію міжнародно-правових документів щодо питань біженства, бо існують загальні угоди, які взагалі регулюють правовий режим біженців, такі як Конвенція про статус біженців 1951 року, Протокол, що стосується статусу біженців 1967 року, Статут Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 1950 року.

Поряд з цим існують регіональні міжнародні договори, що регулюють правовий статус біженців на якійсь території. Це можна пояснити тим, що кожен регіон, де мають місце події, які спровокували потік біженців, визначається сукупністю конкретних етносоціальних, військово-політичних, геополітичних умов, які і визначають особливість тих процесів, які пов’язані з рухом біженців [7].

Так, проблема африканських біженців перманентно залишається актуальною, так як велика кількість «гарячих точок» на африканському континенті досі провокує велику кількість криз біженців, які знайшли своє регулювання в Конвенції, що регулює конкретні аспекти проблем біженців в Африці 1969 року. Картахенська декларація про біженців 1984 року регулює проблему біженців в Латиноамериканському регіоні.

Разом з цим існують міжнародні договори, які регулюють окремі сфери та групи біженців, такі як Гаазька угода про моряків-біженців 1957 року, Дублінська конвенція 1990 року та ін.

Варто відзначити також угоди, в яких містяться спеціальні норми захисту прав біженців, такі як Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни(1949 р.), Шенгенська угода (1985 р.).

Існують окремо міжнародні угоди, які регулюють проблему притулку для біженців: Гаванська конвенція про притулок (1928 р.), Декларація ООН про територіальний притулок (1967 р.).

Також існують білатеральні угоди щодо правового статусу біженців, наприклад, Угода між Афганістаном та Пакистаном про добровільне повернення біженців (1988 р.) [6].

Країни, з яких найбільше походять мігрантів, являються Афганістан, Ірак, Сирія. Держави, які найбільше приймають біженців – це США, ФРН, Сполучене Королівство, Канада.

Так, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців на початок 2023 року наводить дані про 7 915 287 осіб, які виїхали до Європи з України з початку повномасштабного вторгнення РФ. Зокрема, Німеччина прийняла понад 1 млн осіб, які стали біженцями з України, Польща має наразі офіційно зареєстрованих в статусі біженця – 1,5 млн українців. До Словаччини з початку війни виїхало понад 1 млн українців, до Румунії – 1,7 млн, до Угорщини – 2 млн, до Молдови – 739 тис. [11].

Також дуже велика за своїми обсягами міграційна криза була пов’язана з проблемою сирійських біженців. З 2011 року майже 7 млн осіб були змушені виїхати з країни, при чому 3,7 млн мігрантів мешкають на території Туреччини, а інші знайшли притулок в країнах Близького Сходу та Європи. В результаті загострення бойових дій у Сирії до кордонів ЄС направився потік мігрантів з Близького Сходу, Північної Африки та Південної Америки, за різними оцінками до 1,8 млн осіб [12]. До того ж у 2019-2020 роках почався новий виток кризи, пов’язаний з погрозами президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана відкрити

кордон з ЄС для сирійських біженців, що ускладнювалося певною невизначеністю серед членів ЄС щодо міграційної політики [13].

Варто окремо зауважити феномен штучного походження деяких міграційних криз. Наприклад, використання мігрантів режимом О. Лукашенка в Білорусі восени 2021 року для політичного тиску на країни ЄС з ціллю визнання його президентом Білорусі та зняття санкцій. По суті, міграційна криза 2015 року та пришвидшення напливу біженців до кордонів ЄС пов'язана з вторгненням Росії до Сирії, яке спричинило загострення бойових дій та виїзд населення [13].

Щодо процедури отримання притулку для біженця, то особи, які претендують на такий статус мають дотримуватися вже згаданої вище Дублінської угоди, відповідно до якої притулок проситься в тій країні ЄС, кордон якої біженець перетнув першим. Керуючись так званим правом посередника, країни-члени ЄС можуть вирішувати, чи будуть брати на розгляд прохання про притулок від біженця, навіть якщо він вперше в'їхав в іншу країну ЄС. Так, наприклад, Німеччина неодноразово із-за різних причин утримувалася від відправлення біженців до тих країн ЄС, через які вони прибули до Німеччини [8]. Довгий час країни-члени ЄС не могли домовитися щодо квот з метою розвантаження деяких країн, таких як Греція чи Італія. Варто також зауважити такий момент щодо Шенгенської зони, яка не повністю збігається з ЄС, так як деякі члени ЄС (Болгарія, Румунія) не є частиною Шенгену, а деякі країни не-члени ЄС (Норвегія, Ісландія) навпаки входять до Шенгенської зони.

Існують свої особливості щодо процедур розселення біженців та забезпечення їм гідних умов життя. Так, як вже зазначалося незадовільні умови проживання та утримання біженців в деяких країнах ЄС були приводом для Німеччини порушувати Дублінську угоду та не відправляти біженців в такі країни, незважаючи на квоти.

Окремою цікавістю вирізняється міграційне становище в Європі внаслідок напливу сирійських біженців. Основними факторами, які визначають міграційну політика ЄС, являються: швидке старіння населення Європи, дефіцит робочої

сили у деяких секторах економіки, зростання навантаження на пенсійні системи країн-членів ЄС.

Так, станом на 2012 рік населення працездатного віку країн ЄС становило 335 млн осіб, то, за прогнозами, на 2060 рік буде лише 290,6 млн осіб працездатного віку [10]. Безперечно, така демографічна ситуація не може не вплинути на систему пенсійного забезпечення, що може спричинити додатковий тиск на працююче населення. Одним із варіантів вирішення даних проблем являється приплив додаткових людських ресурсів, який дозволив би забезпечити приріст населення європейських країн.

Варто зауважити, що особливо в умовах масштабного напливу українських біженців до європейських країн. Але варто розрізняти статус біженця та право на тимчасовий захист. Статус біженця більш індивідуалізоване, закріплене в міжнародних конвенціях, поняття тимчасового захисту не передбачає індивідуального звернення з індивідуальними заявами [10]. Тимчасовий захист отримують при перетині державного кордону країни-члена ЄС, який передбачає право на проживання в державі, де вона звернулася за наданням такого захисту, доступ до житла, медичну допомогу, доступ до освіти та інші. Надання статусу біженця визначається кожною державою окремо, яке надає можливість отримання житла, безкоштовного харчування, медичну допомогу, безкоштовний проїзд у громадському транспорті. Також одна важлива різниця між цими статусами полягає в тому, що термін тимчасового захисту становить один рік з можливістю продовження, а статус біженця надає можливість безстрокового проживання на території держави перебування [9].

Висновки. Існуючі міжнародно-правові угоди та конвенції, двосторонні угоди, які регулюють статус біженців з 1951 року, по суті, індивідуалізували даний статус та передбачили засади правового регулювання з моменту отримання статусу біженця особою та забезпечення всіх передбачених Загальною декларацією прав людини прав та свобод й окремими угодами, які вносять додаткові права для регулювання статусу біженця.

Список використаних джерел

1. Битяк Ю. П., Яковюк І. В. Права і свободи людини в умовах глобалізації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 80–93.
2. Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці : пер. з англ. Т. Завалій. Львів : Кальварія, 2004. 280 с.
3. Вольфганг Х. М. Основные социальные права в Европейском Союзе. *Известия вузов. Правоведение*. 2012. № 5. С. 69–84.
4. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Пастухова Л. В. Європейський механізм забезпечення прав людини. Сімферополь : Таврія, 2009. 224 с.
6. Толкачова Н. Б. Сучасний стан захисту прав людини у правовій системі Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2010. Вип. 90. Ч. 1. С. 198.
7. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособ. Киев : Истина, 2010. 480 с.
8. Вдовиченко О. І. Права людини в Європейському Союзі. *Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ* : XXI Харк. політолог. читання (матеріали міжнар. наук.-теорет. конф.). Харків, 2008. С. 41.
9. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.
10. Священук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч. посіб. Харків : Вид-во «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 324 с.
11. Кількість українських біженців в Європі. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3646878-kilkist-ukrainskih-bizenciv-u-evropi-sagnula-majze-8-miljoniv-oon.html

12. Сім мільйонів сирійців залишили країну. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3372385-sim-miljoniv-sirijciv-zalisili-krainu.html
13. Найважчі міграційні кризи в останні роки. URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/11/11/infografika/svit/najvazhchi-mihraczijni-kryzy-sviti-ostanni-roky

Kovalenko Arthur
Yaroslav Mudryi National Law University

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF REFUGEES

The article is devoted to the study of the regulation of refugee status in international legal documents, such as the UN Convention on the Protection of the Rights of Refugees, regional international agreements, sectoral agreements that regulate the granting of refugee status to certain categories of refugees.

The article establishes the difference between granting temporary protection in EU countries and refugee status, and defines the main criteria by which a person can receive refugee status.

The essence of modern migration processes and their regulation by international law is analyzed in detail.

Key words: *refugee, UN Convention on the Protection of Refugee Rights, migration crisis, temporary protection, UNHCR.*

УДК 343.137.5

Кокітько Микита Сергійович
Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСТРАДИЦІЇ

У статті розглянуто погляди науковців на зміст поняття екстрадиції. Констатовано, що законодавче тлумачення такого терміна передбачає видачу осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Визначено певний ряд недоліків чинного кримінального процесуального кодексу України в частині реалізації інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Запропоновано внести зміни до кримінального процесуального законодавства, які покращать процедуру реалізації екстрадиції та розтлумачать деякі особливості її здійснення. Встановлено необхідність створення установ, які варто наділити такими повноваженнями, як розшук, арешт обвинувачених на територіях держав, їх видачу тощо. Відмічено, що порушення прав людини, яка підлягає видачі можуть суттєво порушуватись, зокрема під час затримання або законного арешту з метою екстрадиції. Констатовано, що уповноважені правоохоронні органи України мають враховувати ситуацію з дотриманням прав людини у запитуючій державі, зокрема недопущення жорстокого поводження, катування, нелюдського ставлення тощо.

***Ключові слова**: екстрадиція, кримінальне правопорушення, Кримінальний процесуальний кодекс, досудове розслідування, права людини.*

Постановка проблеми. Виникнення такого інституту, як екстрадиція, тобто видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тісно пов’язана із зародженням міжнародного права і основ міжнародних відносин. Видача осіб регулюється не тільки міжнародними договорами, а й національним законодавством, відповідно до чого цей інститут є не аби як важливим під час

співробітництва з іншими державами. Існування міжнародного процесу, як екстрадиція є дуже важливим для держав, які використовують її для протидії злочинної діяльності, забезпечення та відновлення прав людини. Тому завданням нашого дослідження буде визначення проблемних питань екстрадиції, та їх вдосконалення задля ефективного здійснення цієї процедури і дотримання прав людини.

Аналіз останніх досліджень. Питання видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиції) досліджували такі відомі науковці, як А. Безчастна, В. Березняк, О. Волощук, Г. Грищук, О. Демидюк, В. Колесник, О. Комарницька, К. Лукащук, О. Лящук, Н. Сенченко, Я. Сторожик та ін. Однак зазначені дослідження стосувались визначення поняття та загальних умов екстрадиції у кримінальному процесі України [1, 2, 3], реалізації інституту видачі осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [10, 12, 14] також приділялась увага правам особи, яка екстрадується [15]. Проте інститут здійснення видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення нині потребує вдосконалення, враховуючи умови воєнного стану.

Завданнями нашої статті є комплексне дослідження поняття екстрадиції, аналізу національного та міжнародного законодавства у цій сфері, визначення проблемних питань реалізації видачі осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та дотримання їх прав.

Виклад основного матеріалу. Поняття екстрадиції має різноманітні значення. Виходячи з тлумачення наданого законодавцем, це видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Деякі науковці пропонують термін «екстрадиція» розглядати у двох значеннях. У вузькому пропонують розуміти як синонім видачі особи для кримінального переслідування або виконання вироку, а у широкому – як поняття, що охоплює не тільки видачу для кримінального переслідування, але й суміжний з нею інститут передачі осіб міжнародних судових органів, а також передачі осіб задля відбування покарання [1, с.210–211].

Інші вважають, що екстрадиція – це комплекс кримінально-процесуальних дій, спрямованих на розшук, затримання, взяття під варту і передачу особи іноземній державі на підставі і в порядку, встановлених міжнародними договорами, імплементованими Україною, і національним законодавством з метою здійснення кримінального переслідування, відправлення правосуддя чи виконання вироку суду, що набрав законної сили [2, с. 137].

Я. Б. Сторожик говорить про те, що екстрадиція, це один із різновидів правової допомоги, який є тим незамінним інструментом, з допомогою якого забезпечується принцип невідворотності кримінальної відповідальності та покарання осіб, які втекли за кордон [3, с. 439].

Кожне із зазначених тлумачень поняття екстрадиція заслуговує на увагу, оскільки в тому чи іншому випадку вони розкривають сутнісний зміст діяльності щодо видачі осіб які вчинили кримінальне правопорушення.

Сучасний розвиток міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні характеризується своєю неоднозначністю, оскільки реалізація положень кримінального процесуального законодавства в міжнародному співробітництві є надзвичайно проблематичною, а тому їх застосування є дійсно нагальною проблемою [4, с. 570]. Особливого значення цей інститут набуває в нинішніх умовах дії правового режиму воєнного стану, тому законодавство у вказаній сфері потрібно вдосконалювати.

Законодавство про екстрадицію в Україні регулюється Кримінально-процесуальним кодексом України, Інструкцією про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження. Правові відносини при здійсненні екстрадиції між Україною та іншими державами регулюються Європейською конвенцією про видачу правопорушників 1957 року [5] (яка є основним міжнародним договором щодо екстрадиції осіб), та конвенцією про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних

справах від 22 січня 1993 року [6]. Як бачимо, перелік нормативно-правових актів щодо екстрадиції є доволі широким, однак постає питання: чи ефективно працюють зазначені нормативно-правові акти під час видачі особи?

Згідно із вказаними вище нормативно-правовими актами, Україна може видати особу іноземній державі, якщо злочин, за який розшукується особа, вважається злочином, як в Україні, так і в державі, що запитує, а покаранням за злочин в цих державах є позбавлення волі на термін більше одного року. У видачі може бути відмовлено, якщо розшукувана особа є громадянином України, якщо злочин є політичним за своїм характером або якщо є підстави вважати, що права та свободи особи можуть бути порушені у державі, що запитує. Слід зазначити, що поняття політичного злочину відсутнє в законодавстві, що стосується питання екстрадиції.

Слід ураховувати позицію В. В. Голотюк, що укладаючи договори про правову допомогу, наша держава сприяє налагодженню та зміцненню міжнародних зв'язків і розширює свою правову базу. В умовах глобалізації злочинності особливого значення набуває міжнародне співробітництво держав що боротьби зі злочинністю, у тому числі і у галузі кримінального процесу, зокрема співробітництво з розшуку, затримання та видача осіб, які вчинили злочин, з метою забезпечення виконання завдань кримінального судочинства у кожному кримінальному провадженні [7, с.138].

Рішення про видачу особи ухвалюється Генеральною прокуратурою України або Міністерством юстиції України залежно від статусу особи, щодо якої розглядається питання про екстрадицію. Це можуть бути особи, що є підозрюваними у кримінальних провадженнях під час досудового розслідування (Генеральна прокуратура України) або підсудні, засуджені у кримінальних провадженнях під час судового провадження або виконання вироку (Міністерство юстиції України). Розшукувана особа має право оскаржити рішення у суді.

Досліджуючи національне законодавство України, визначено процесуальний порядок здійснення видачі осіб, який, на наш погляд, є досить

змістовним, але не досконалим. Задля вдосконалення процедури екстрадиції варто запропонувати покращити процесуальний порядок видачі осіб, доповнивши національне законодавство нормами, які б, по-перше визначали які злочини є політичними та законодавчо закріпити критерії, з урахуванням норм міжнародного права. Пропонуємо доповнити ч.1 ст.541 КПК України наступним змістом «Політичний злочин – це діяння, які завдають шкоди інтересам держави (інтересам чинної влади), її чинному уряду чи політичній системі».

Окрім цього, варто доповнити п.п.2, 3 ч. 9 ст. 588 КПК України, нормами, які б визначали: що є обґрунтованими підставами для відмови у спрощеному порядку екстрадиції в цих пунктах. Також вважаємо за потрібне внести зміни до ст. 588 КПК України, а саме до п. 2 ч. 9 наступного змісту: «Якщо згідно із Законом України «Про громадянство України» особа, стосовно якої розглядається питання про видачу (екстрадицію), є громадянином України», та до п.3 ч. 9 «Якщо згідно із ч.4 ст. 589 КПК України є підстави вважати, що видача (екстрадиція) зазначеної особи може становити загрозу національній безпеці України».

Ми пропонуємо доповнити ч. 4 ст. 589 КПК України приблизним та не вичерпним переліком таких загроз:

«Видача особи може спричинити наступні загрози національній безпеці України:

У сфері воєнної безпеки. Особа буде сприяти збройній агресії Російської Федерації, посяганню на державний суверенітет України, воєнно-політичній нестабільності.

У сфері безпеки держави. Особа буде сприяти/займатися розвідувально-підривною діяльністю, поширенням міжнародного тероризму, нести загрозу безпеці України незаконними збройними формуваннями.

У внутрішньополітичній сфері. Видача особи призведе до виникнення конфліктів та дестабілізації обстановки в суспільстві, масових сутичок, виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин».

Так, варто звернути увагу на те, що коли йдеться про співробітництво держав із міжнародними судовими установами, то виникає питання процедури створення такої установи. Наприклад, перші міжнародні військові трибунали – Нюрнберзький та Токійський – були засновані на підставі відповідних угод.

Натомість міжнародні кримінальні трибунали щодо колишньої Югославії та Руанди були засновані резолюціями Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй) на підставі гл. VII Статуту ООН (щодо Югославії в 1993 р., по Руанді – у 1994 р.). Відповідно держави-учасниці ООН зобов'язані співпрацювати із цими трибуналами. Це означає надання допомоги та сприяння держав на всіх стадіях провадження у справі (збір доказів, опитування свідків, підозрюваних, експертів, встановлення місцезнаходження осіб, вручення документів тощо). Крім цього, рішення щодо ордерів на арешт, обшук, передачу або переведення осіб та інші теж підлягають виконанню державами. Міжнародний кримінальний суд, у свою чергу, створено на підставі договору між державами (Римський статут). Якщо держава не уклала і не ратифікувала цей договір, вона не зобов'язана виконувати вказівки цього Суду щодо надання правової допомоги та передачі осіб. Тобто цей момент є надзвичайно важливим [8, с.95]. Без співпраці держав із міжнародними судовими установами їхня діяльність фактично блокується. Адже міжнародні суди не наділені такими повноваженнями, як розшук, арешт обвинувачених на територіях держав, їх видача тощо, як це відбувається в рамках національних правових систем, де правоохоронні органи мають широке коло таких повноважень.

Тому співпраця з національною владою для міжнародних судових установ є необхідністю, без відповідної допомоги їхнє ефективне функціонування, було б неможливим. Крім наведеного, дії як у процесі попереднього розслідування, так і під час безпосереднього розгляду справи, відбуваються на території тієї чи іншої держави, отже, підпадають під її юрисдикцію. А тому на їх здійснення органи міжнародної юстиції мають отримати згоду цієї держави [8, с.95]. Отримання такої згоди свідчить про високі стандарти дотримання прав людини під час екстрадиції, та слугує гарантією їх забезпечення.

На наш погляд, доречним є створення таких установ через резолюції Ради безпеки ООН, та наділити їх такими повноваженнями, як розшук, арешт обвинувачених на територіях держав, їх видачу тощо. Держави будуть зобов'язані виконувати ці норми, якщо вони є членами ООН.

Не менш важливим фактором у взаємодії держав щодо видачі осіб є відносини між цими країнами. Зовнішня політика та дипломатичні стосунки є значним фактором в екстрадиції.

Яскравим прикладом негативних наслідків у зв'язку з відсутністю урегулюваннях відносин між Україною та США є неможлива видача певних політичних діячів. Українська сторона зверталася з клопотання про видачу, але США відмовили посилаючись на відсутність підстав для екстрадиції та відмінність правових систем [9, с. 20]. Ми переконані в тому, що поки не буде чіткого регулювання процедури видачі осіб між даними державами сподіватися на ефективну співпрацю та позитивні результати в даній сфері не варто.

Враховуючи події, які зараз відбуваються на території нашої держави, а саме широкомасштабне вторгнення Росії до України, слід дослідити питання екстрадиції в рамках відносин вищевказаних країн.

Статистика свідчить, що з України до Росії було видано у 2018 році 10 осіб, у 2019-му – 12, у 2020-му – 13 і у 2021-му – 16, і це лише ті, щодо яких є вироки. Натомість Україна в порядку екстрадиції отримала від російської сторони у 2018-му – 16 осіб, у 2019-му – 14 осіб, у 2020-му – 11 осіб і у 2021-му – 13 осіб [10].

Найгучніші запити на екстрадицію за останні 5 років від України надходили саме до Росії. [11]. Проаналізувавши такі рішення, можна сказати, що в них недвозначно прослідковується суть зовнішньої політики Російської Федерації, яка з царських часів не змінювалася та полягає в тероризмі своїх сусідів. Цивілізована взаємодія з такими країнами як Росія є не можливою.

Що стосується екстрадиції громадян, які є лише обвинуваченими, то, згідно зі статистикою Офісу генерального прокурора (на той час ГПУ), у 2018 та 2019 роках було видано до Росії 13 осіб. Тобто кількість таких запитів на порядок

менша ніж та, де взаємодія відбувається за вироками судів [12]. На нашу думку, це пов'язано з тим, що процедура судового розгляду довготривала, під час якої можуть виникати нововиявлені обставини, які потребуватимуть додаткового дослідження, тому особа, яка обвинувачується у вчиненні злочину може й не бути визнана винною, а й відповідно буде відсутня необхідність здійснення екстрадиції. На відміну від статусу обвинуваченого, особа, яка вироком суду визнана винною матиме повноцінне право на видачу (екстрадицію).

У своєму дослідженні Г. М. Грищук стверджує, що низка питань, пов'язаних з екстрадицією, (наприклад, питання транзитного перевезення особи, що видається, процесуальні гарантії прав особи, щодо якої запитується екстрадиція, національним законодавством не регулюються [13, с. 126]. Повністю погоджуємося з позицією науковця, та зазначаємо необхідність розширення національного законодавства, а саме КПК України, в якому необхідно детально розкрити питання процесу транзитного перевезення особи в іншу країну (транзитне перевезення до Міжнародного кримінального суду регулюється статтею 634 КПК України), додати поняття транзитного перевезення в статтю 542 КПК України та розкрити інші питання спеціального характеру.

Слід звернути увагу на проблему затримання особи. Так, законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції передбачено у підпункті «f» частини 1 статті 5 Європейської конвенції [14].

О. Комарницька стверджує, що чинний КПК України містить вичерпний перелік підстав для затримання особи, які викладені у положеннях статей 207, 208, 519 цього Кодексу. Серед цих підстав немає такої, що передбачає оголошення особи в міжнародний розшук для подальшої її екстрадиції. В протоколі затримання уповноважена службова особа зазначає, що підставою для затримання особи, видача якої запитується, є одна (чи декілька) з передбачених у ст. 208 КПК України, зокрема оголошення в міжнародний розшук. Також у протоколі вказується, що затримана особа має право звернутися зі скаргою до

слідчого судді у порядку, зазначеному в ст. 206 КПК України, на незаконність її затримання. У разі оскарження особою, видача якої запитується, до слідчого судді законності її затримання в переважній більшості випадів, як свідчить практика, такі скарги задовольняються через невідповідність фактичної підстави для затримання тим, що зазначені у ст. 208 КПК України [15, с. 23]. Вищевказана ситуація виникає саме з недосконалості законодавства, перш за все, Кримінального процесуального кодексу України. Безперечно, процедура затримання такої особи повинна бути переглянутою та доопрацьованою.

Не менш важливою є проблема насильницького викрадення особи, яку описує в своєму дослідженні В.Ю. Колесник. Певні держави дозволяють собі проводити пошук особи на території іноземної держави, її затримання і подальше вивезення в основному силами спецслужб, що вважається незаконним і часто кваліфікується як насильницьке викрадення особи [16, с. 118]. Цей вид діяльності є незаконним, він однозначно відбувається поза рамками міжнародного права і договорів, має серйозні наслідки, такі як порушення прав людини, суверенітету держави та провокує міжнародні конфлікти. Будь яке порушення міжнародного законодавства повинно жорстко припинятися, та за це повинні бути дуже серйозні наслідки, що в свою чергу має прописуватись в правилах міжнародних організацій.

Взагалі під час вирішення питання про екстрадицію уповноважені правоохоронні органи України мають враховувати ситуацію з дотриманням прав людини у запитуючій державі, зокрема недопущення жорстокого поводження, катування, нелюдського ставлення тощо. Оскільки під час процедури екстрадиції можуть порушуватись права людини, варто звернути увагу на обов’язковість отримання дозволу на таке обмеження.

Висновки. Екстрадиція є дуже складним інститутом, який спрямований на міжнародне співробітництво між державами з метою видачі осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Процедура такої видачі ґрунтується на міжнародних договорах та національному законодавстві, яке, на наш погляд, потребує вдосконалення. Реалізація видачі осіб, які вчинили кримінальні

правопорушення передбачає суттєві порушення прав людини, тому під час екстрадиції варто звертати особливу увагу на дотримання прав та законних інтересів особи, яка піддається видачі. Перспективами подальших наукових розвідок інституту екстрадиції стане дослідження прав та додаткових гарантій особи, яка піддається видачі з моменту вирішення питання про таку видачу і до її завершення.

Список використаних джерел

1. Сенченко Н. М., Кравченко В. Я. Окремі аспекти теорії та практики екстрадиції. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 208–214.URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/64/60
2. Демидюк О.Б. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 2(21). С. 135–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_2_23
3. Сторожик Я. Б. Поняття та загальні умови екстрадиції осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 438–435. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/nvsy/04_2012/12syabvkp.pdf
4. Лукащук К. Екстрадиція в кримінальному процесі. *Верховенство права очима правників-початківців* : матеріали Всеукр. наук. конф. студентів та аспірантів, м. Одеса, 24 листоп. 2018 р. С. 570–573. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12157/13_Лукащук_570-573.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
6. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 07.10.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_619#Text

7. Голотюк В. В. Поняття і підстави для видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя (правові підходи до геополітичних реалій)* : матеріали VI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 23 груд. 2016 р.). Львів, 2016. С. 183–185.
8. Волощук О., Колесник В. Екстрадиція та передача осіб міжнародним кримінальним трибуналам і судам: проблеми розмежування. *Publishing House Baltija Publishing.* 2020. № 1. С. 93–108. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1041/2300-1
9. Безчастна А. Проблемні питання екстрадиції в Україні. Збірники наукових праць, матеріали конференцій (семінарів, круглих столів), 5 лип. 2017 р. С.18–20. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/3835/1/11_p016-018.pdf
10. Закон і бізнес. Міністерство юстиції України. Відповідь на запит на отримання публічної інформації щодо кількості осіб, яких було екстрадовано з та до України з 2014 по 2021. URL: https://zib.com.ua/files/boh-2021-dvkp-kraini.pdf
11. Екстрадиція: які країни світу можуть видавати Україні наших втікачів. *Аналітичний портал «Слово і Діло».* 23 жовтня 2019. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/10/23/infografika/polityka/ekstradycziya-yaki-krayiny-svitu-mozhut-vydavaty-ukrayini-nashyx-vtikachiv
12. Радіо Свобода. ГПУ: у 2018-2019 роках до Росії екстрадували 13 людей. 02 жовтня 2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-hpu-ekstradycija-rosija/30195126.html
13. Грищук Г. Реалізація інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення в правозастосовній практиці. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2017. № 2. С. 122–128. URL: https://visnykpau.com/index.php/journal/article/download/87/53
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

15.Комарницька О. Проблеми здійснення процесуальної діяльності прокурора під час екстрадиції. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. С. 19–26.
16.Колесник В. Екстрадиція та права людини: проблеми пошуку оптимального балансу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. С. 116–120.

Kokitko Mykyta
Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of
Donetsk State University of Internal Affairs

CURRENT ISSUES OF PERFORMING EXTRADITION

The article examines the views of scientists on the meaning of the concept of extradition. It was established that the legal interpretation of such a term provides for the extradition of persons who have committed a criminal offense. It has been established that the emergence of such an institution as extradition, that is, the extradition of a person who has committed a criminal offense, can be associated with the emergence of international law and the foundations of international relations. Extradition is regulated not only by international treaties, but also by national legislation. A certain number of shortcomings of the current Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of the implementation of the institution of extradition of persons who have committed a criminal offense have been identified. It is proposed to make changes to the criminal procedural legislation that will improve the extradition procedure and explain some of the features of its implementation. Taking into account the events currently taking place on the territory of our state, extradition as a legal process is very important for the restoration of justice and fairness. The need to create institutions that should be empowered with such powers as search, arrest of accused persons on the territories of states, their extradition, etc. has been established. We assume that such institutions will contribute to more effective cooperation in the field of extradition of persons who have committed criminal offenses. The need to expand

the national legislation, namely the Criminal Code of Ukraine, in which it is necessary to disclose in detail the process of transit transportation of a person to another country (transit transportation to the International Criminal Court is regulated by Article 634 of the Criminal Code of Ukraine), to add the concept of transit transportation to Article 542 of the Criminal Code of Ukraine, and to disclose other issues of a special nature. It was noted that violations of the rights of a person who is subject to extradition can be significantly violated, in particular, during detention or legal arrest for the purpose of extradition. It was established that the authorized law enforcement bodies of Ukraine should take into account the situation with respect for human rights in the requesting state, in particular, the prevention of cruel treatment, torture, inhumane treatment, etc.

***Key words**: Extradition, criminal offense, Criminal Procedure Code, pre-trial investigation, Human Rights.*

УДК: 341.9

Коржук Єлизавета Любомирівна
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРИНЦИП АВТОНОМІЇ ВОЛІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: КРИТЕРІЇ ТА МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ

Попри фундаментальне значення принципу автономії волі в попередженні колізії законів, його застосування породжує низку спірних питань. Аналіз критеріїв та меж застосування цього принципу є необхідним для чіткого визначення обсягу його застосовності.

У статті досліджено поняття та зміст принципу автономії волі, охарактеризовано місце lex voluntatis у правовому регулюванні міжнародних приватних відносин, систематизовано критерії та межі застосування принципу у міжнародному приватному праві.

***Ключові слова:** автономія волі, критерії реалізації, межі застосування, колізія законів, принцип міжнародного приватного права.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції в соціальній, економічній та політичній сферах значною мірою змінили існуючу картину світу. Інтенсифікація транскордонної ділової активності створює нові правові проблеми і вимагає вдосконалення правового регулювання виникаючих приватних відносин. Автономія волі – один з базових принципів міжнародного приватного права, сутність якого полягає в можливості сторін самостійно обирати право, що регулюватиме відповідні правовідносини.

Попри фундаментальне значення цього принципу в попередженні колізії законів, його використання в міжнародному приватному праві породжує низку розбіжностей та спірних питань, зокрема щодо умов та механізму застосування. Дослідження критеріїв та меж застосування принципу автономії волі є необхідним для чіткого визначення обсягу застосовності даного принципу, і як результат, його ефективного застосування у міжнародному приватному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західній правовій доктрині принцип автономії волі висвітлено у цілій низці праць вчених-колізіоністів. К. Колер дослідив внесок представників французької школи міжнародного приватного права в доктринальну розробку принципу автономії волі (l'autonomie de la volonté) [1]. Англійський юрист А. Міллс проаналізував підходи до обґрунтування даного принципу, виділивши позитивістську модель державного суверенітету та модель прояву волі договору [2]. Американський дослідник С. Симеонідіс запропонував категорію lex limitativa для визначення меж автономії волі сторін у міжнародних контрактах [3]. Якщо у зарубіжній науці даній проблематиці присвячено чимало досліджень, то для українських вчених такі праці поки є поодинокими. У загальних рисах принцип автономії волі у міжнародному приватному праві охарактеризували А. С. Довгерт та В. І. Кисіль [4]. Дослідниця С. Задорожна, вивчаючи автономію волі як спосіб вираження колізійно-правової свободи, розглянула правові наслідки застосування (змістовну сферу дії) колізійної норми lex voluntatis [5]. К. Г. Цірат з'ясувала потенційний вплив Гаазьких Принципів вибору права у міжнародних

комерційних договорах на національне та універсальне правове регулювання автономії волі сторін [6]. Відсутність спеціального дослідження критеріїв та меж застосування принципу автономії волі у вітчизняній науці підсилює актуальність подальшої наукової розробки даної проблеми.

Метою статті є з'ясування правової сутності принципу автономії волі, особливостей його реалізації в міжнародному приватному праві. Для досягнення вказаної мети були поставлені такі завдання: проаналізувати поняття та зміст автономії волі як базового принципу міжнародного приватного права; охарактеризувати місце принципу lex voluntatis у правовому регулюванні міжнародних приватних відносин; дослідити та систематизувати критерії реалізації та межі застосування принципу автономії волі у міжнародному приватному праві.

Виклад основного матеріалу. Ідею про те, що сторонам слід надати можливість, за певних умов й у певному обсязі, заздалегідь узгодити, закон якої держави регулюватиме відповідні правовідносини, вперше у контексті міжнародного приватного права висловив французький юрист Шарль Дюмулен (Charles Dumoulin) у XVI ст. Загалом у міжнародному приватному праві і досі немає одностайності щодо поняття автономії волі. У наш час в доктрині міжнародного приватного права автономію волі розглядають, як: 1) інститут, створений відповідною національною правовою системою для вирішення колізії законів. При цьому воля сторін розглядається як одна з колізійних прив'язок, нарівні з традиційним законом місця укладення контракту, місцем здійснення діяльності тощо; 2) наслідок свободи договору, що закріплюється та підтримується законодавством різних країн, тому автономія волі може обмежуватися лише сферою, яка регулюється імперативними, а не диспозитивними нормами права; 3) не як колізійна прив'язка, а своєрідний спосіб регулювання правовідносин з іноземним елементом [7, с. 253].

Однак, не зважаючи на дискусії з приводу правової природи автономії волі, більшість дослідників визнає її принципом міжнародного приватного права. Автономія волі дозволяє сторонам договору реалізувати свою свободу шляхом

вибору норм того чи іншого правопорядку. У зв'язку з розвиненістю цього інституту він отримав закріплення як на міжнародному рівні, так і в законодавстві різних держав. За загальним доктринальним розумінням договірних відносин автономія волі проявляється через механізм узгодження інтересів сторін щодо порядку їх регулювання чи юрисдикції регулюючого органу або через механізм погодження на наявний порядок, в умовах якого відбувається укладення міжнародного договору [8, с. 94]. С. М. Задорожна, досліджуючи принцип автономії волі, наголошує, що автономія волі в широкому сенсі – це принцип міжнародного приватного права, який на основі єдиного поняття волі є способом вирішення як проблеми вільного вибору права (автономія сторін), так і виразом свободи договору з іноземним елементом, включаючи пророгаційну і арбітражну угоду (приватна автономія). Автономія волі у вузькому сенсі – це подвійне визнання з одного боку правопорядком волі, а з іншого боку – волею правопорядку, спрямоване на вільний вибір права на основі самовизначення сторін (автономії сторін). До того ж, цей вибір може набувати однієї з двох форм – особливої колізійної прив'язки lex voluntatis (позитивна колізійна норма правопорядку) або відповідної угоди сторін (воля), які разом є виразом загального колізійного принципу. Автономія волі у вузькому сенсі в тій частині, яка стосується угоди сторін про вибір права, може бути доповнена угодою про вибір суду або арбітражу [5, с. 14].

Чинний Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. розглядає lex voluntatis у двох площинах. У широкому сенсі – як «принцип, згідно з яким учасники правовідносин з іноземним елементом можуть здійснити вибір права, що підлягає застосовуванню до відповідних правовідносин» (п. 5, ч. 1, ст. 1 Закону), та вузькому – як колізійну прив'язку, тобто «закон, обраний особами, що укладають правочин» (ч. 1 ст. 32 Закону) [9].

На нашу думку, найбільш повним і таким, що відображає сучасні тенденції, слід вважати визначення, за яким автономія волі – один з основних принципів міжнародного приватного права, зміст якого полягає у можливості сторін правовідносин з іноземним елементом самостійно обирати право, яке

визначатиме їхні права та обов'язки. З погляду змісту принцип автономії волі в міжнародних колізійних конвенціях та національному праві різних країн може бути визначений прямо: 1) як колізійна норма-принцип; 2) як двостороння колізійна норма з прив'язкою lex voluntatis; або ж опосередковано – через формулювання критеріїв та меж обсягу його застосування. Вибір права сторонами забезпечує правову визначеність та передбачуваність. Крім того, автономія сторін дозволяє сторонам проводити розрахунки ризиків, обираючи право, що регулює договір, разом із вибором суду або арбітражною угодою.

Lex voluntatis визнається пріоритетним способом врегулювання колізій над іншими колізійними прив'язками. У міжнародній практиці сформувалася наступна послідовність: 1) договір регулюється правом, обраним сторонами (ст. 5 Конвенції 1978 р.; ст. 2 Конвенції 1986; ст. 3 Регламенту Рим I); 2) у випадку, якщо ж сторони такий вибір не здійснили, то застосовуються відповідні колізійні прив'язки (ст. 6 Конвенції 1978 р., ст. 8 Конвенції 1986 р.), або якщо визначені колізійні прив'язки неможливо застосувати, принцип найбільш тісного зв'язку (ст. 4 Регламенту Рим I) [10–12].

Широке застосування принципу у світовій практиці створило потребу регламентування рамок, у яких його здійснення буде достатньо обґрунтованим, не суперечитиме визначальним засадам та не створюватиме перешкод для функціонування усталених національного та міжнародного правопорядків. Незважаючи на практично повсюдне визнання принципу автономії волі, у законодавствах різних держав йому надається неоднаковий обсяг.

Автономія волі не може бути абсолютною, оскільки держава залишає за собою право встановлювати законодавчими актами випадки, у яких вибір застосовуваного права є припустимим. Сторони у своєму виборі права є принципово вільними, однак для застосування автономії волі мають значення певні умови та способи її реалізації. Для повного розуміння змісту принципу вважаємо доцільним окреслити обсяг принципу автономії волі через визначення критеріїв та меж його реалізації.

Загальною вимогою для застосування автономії волі сторін у міжнародному приватному праві є наявність іноземного елементу у правовідносинах. Вибір іноземного права до суто національних (внутрішніх) правовідносин не здійснюється, на підставі ч. 1, 4 ст. 1 Конвенції 1955 р., ч. 1 ст. Конвенції 1978 р., ч. 1 ст. 1 Римської конвенції 1980 р.4, ч. 1 ст. 1 Регламенту Рим I [13]. На сучасному етапі розвитку міжнародного приватного права склалися загальновизнані стандарти щодо кола питань, які може регулювати право, обране сторонами. Традиційно основною сферою застосування автономії волі сторін в міжнародному приватному праві є зобов'язальні та договірні правовідносини. Відповідно до підходу, закріпленого зокрема у положеннях Гаазької конвенції 1978 р. (ст. 8), Регламенту Рим I (ч. 1 ст. 12), зобов'язальний статут договору включає: (1) дійсність договору; (2) тлумачення договору; (3) права та обов'язки сторін; (4) виконання договору; (5) наслідки невиконання або неналежного виконання договору; (6) припинення договору; (7) наслідки недійсності договору; (8) відступлення права вимоги та переведення боргу згідно з договором; та (9) позовну давність. Однак простежується тенденція розширення сфери застосування принципу на традиційно «закриті» правовідносини: спадкові правовідносини, майнові відносини подружжя, сімейні правовідносини, недоговірні, деліктні та квазіделіктні правовідносини (зобов'язань про відшкодування шкоди). Втім, це питання залишається дискусійним.

Воля сторін, спрямована на вибір застосовуваного права, повинна бути явно вираженою або прямо випливати з положень договору та (або) обставин справи, відповідно до ч. 2 ст. 5 Конвенції 1978; ч. 1 ст. 7 Конвенції 1986; ст. 3 Регламенту Рим I; ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про міжнародне приватне право». Сама угода про вибір права, як формальний вираз волі сторін, може міститися в тексті основної угоди або у вигляді окремого документу. При цьому дійсність або недійсність основного договору не впливає на дійсність або недійсність угоди про вибір права і навпаки. У свою чергу, принцип розщеплення договору, або dépeçage, закріплений у ст. 7 Конвенції 1986 р. й адаптований ЗУ "Про міжнародне приватне право" у ч. 3 ст. 5, встановлює: сторони можуть здійснити

вибір права для регулювання всього правочину в цілому або окремих його частин; а також обрати різне право для регулювання кожної окремої частини правочину.

Вибір права або ж зміна раніше обраного права можуть бути здійснені учасниками правовідносин у будь-який час: як на стадії вчинення правочину, так і при виконанні. Вибір права або зміна раніше обраного права, здійснені вже після вчинення правочину, мають зворотню дію і є дійсними з моменту вчинення правочину, проте, не можуть ні бути підставою для визнання правочину недійсним у зв'язку з недодержанням його форми; ні обмежити чи порушувати права, які набули треті особи до моменту вибору права або зміни раніше обраного права (ст. 7 Конвенції 1986; ч. 5 ст. 5 ЗУ «Про МПрП»).

У деяких юрисдикціях обмеження обсягу застосовності також виявляється у визначенні кола правопорядків, якому сторони вільні підпорядкувати укладений правочин. Сторони можуть обирати право будь-якої держави на свій розсуд, без необхідності обґрунтовувати свій вибір наявністю певного розумного або суттєвого зв'язку між обраним правом та договором чи самими сторонами (їх національністю). Це правило широко визнане у країнах континентальної системи права, в тому числі у документах ЄС (ст. 3 Римської конвенції 1980 р., ст. 3 Регламенту Рим I), в англійському праві, у праві країн Азії. Однак, у деяких державах діє принцип локалізації договору, за яким сторони можуть вільно обрати право, але тільки таке, що пов'язане з цією угодою. Проте, у наукових колах цей принцип все частіше критикується як «обмежувальний» і такий, що не відповідає сучасним реаліям. У США, де традиційним підходом була вимога суттєвого зв'язку між правом, обраним сторонами, та самими сторонами або договором між цими сторонами, це правило перебуває у стані трансформації [6, с. 34].

За універсальним правилом, питання цивільної правоздатності та дієздатності належать до особистого статуту особи, а тому сторони не можуть підпорядкувати ці питання обраному ними правопорядку (п. 1 ст. 5 Конвенції 1955 р., п. а) ст. 2 Конвенції 1978 р., п. а) ст. 5 Конвенції 1986 р., п. а) ч. 2 ст. 1

Римської конвенції 1980 р., п. а) ч. 2 ст. 1 Регламенту Рим I, п. а) ст. 5 Міжамериканської Конвенції 1994 р.). Питання матеріальної та процесуальної правоздатності та дієздатності регулюються різними правопорядками – lex personalis у формі lex patriae або lex domicilii та lex fori відповідно [3, с. 23].

Прямо обмежена автономія волі може бути лише у виняткових випадках. По-перше, підставою для відмови у застосуванні обраного права може бути явна несумісність такого права (manifestly incompatible) з публічним порядком (ordre public) (ст. 17 Конвенції 1978 р.; ст. 6 Конвенції 1986 р.; ст. 21 Регламенту Рим I). Це застереження може повністю нівелювати здійснений сторонами вибір права, тобто анулювати правові наслідки такого вибору, чим повністю обмежити (виключити) застосування обраного іноземного права.

Крім того, застосування автономії волі сторін може бути обмежено нормами, що мають на меті запобігти обходу закону (fraus legis). За ч. 1 ст. 10 Закону України «Про міжнародне приватне право»: «Правочин та інші дії учасників приватноправових відносин, спрямовані на підпорядкування цих відносин праву іншому, ніж те, що визначається згідно із цим Законом, в обхід його положень, є нікчемними» [9]. Ще один елемент, що може обмежити застосування принципу – категорія імперативних норм (mandatory rules). Імперативні норми права, незалежно від того, чи здійснили сторони вибір права, застосовуються в силу того, що вони становлять невід'ємну частину застосовного правопорядку, крім того, застосуванню підлягають імперативні норми права держави суду.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, у ході дослідження було здійснено аналіз правової сутності принципу автономії волі, виявлено особливості функціонування цього інституту, систематизовано критерії реалізації та межі застосування принципу lex voluntatis в міжнародному приватному праві. Зважаючи на важливу роль у вирішенні колізій і витоки з фундаментального принципу диспозитивності встановлено, що принцип автономії волі є основоположним принципом міжнародного приватного права, який надає сторонам правовідносин з іноземним елементом можливість самостійно обирати

право, яке визначатиме їхні права та обов'язки. Виявлено, що практично всі правові системи сучасності дотримуються принципу автономії волі. Lex voluntatis у наведеному розумінні закріплений у ряді міжнародних універсальних та регіональних конвенцій, серед яких Гаазькі конвенції – Конвенція про право, що застосовується до міжнародної купівлі-продажу товарів (1955) та Конвенція про право, що може бути застосоване до агентських угод (1978); Документи Європейського Союзу – Римська конвенція «Про право, яке застосовується до договірних зобов'язань» (1980) та Регламент (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає застосуванню щодо договірних зобов'язань» («Рим І»); у рамках Організації американських держав – Міжамериканська конвенція про право, застосовне до міжнародних контрактів (1994); а також в актах необов'язкового характеру (soft law), останній з яких – Гаазькі принципи вибору права в міжнародних контрактах (2015). Проведений компаративний аналіз дає підставу стверджувати, що Закон України «Про міжнародне приватне право» вдало відображає сучасні світові тенденції щодо регулювання принципу автономії волі сторін.

Встановлено, що в різних актах міжнародного і національного права принципу автономії волі відводяться різні обсяги. Автономія волі не є абсолютною, оскільки держава встановлює законодавчими актами критерії, за дотримання яких вибір застосовуваного права є припустимим. Здійснено спробу виділити загальні та спеціальні критерії реалізації принципу. До загальних віднесено такі умови: у правовідносинах наявний іноземний елемент, предмет правовідносин входить до сфери застосування принципу, воля сторін виражена явно або випливає з дій сторін чи обставин справи. До спеціальних відносимо умови, що виникають поряд з вирішенням основного колізійного питання і стосуються дії угоди про вибір права в часі та для третіх осіб. Безумовно, чітке визначення критеріїв застосування автономії волі сприятимуть безперешкодній та ефективній реалізації принципу у міжнародному приватному праві. З метою передбачуваності правових наслідків реалізації автономії волі, законодавець здатен окреслити межі застосування принципу.

Запропоновано розмежувати дві моделі нормативно-правового обмеження автономії волі. По-перше, в опосередкований спосіб, через: 1) встановлення кола правопорядків, між якими можливий вибір права; 2) визначення кола питань, які регулюватиме право, обране сторонами; 3) виключення з предмету угоди питань зі «сфери відання» держави (норм процесуального права, засобів правового захисту, галузі публічного права). По-друге, шляхом встановлення істотних обмежень на основі: 1) застереження про публічний порядок (ordre public); 2) положень про обхід закону та 3) імперативних норм (mandatory rules). Отже, застосовується низка різних методів. Ці обмеження можуть виключати застосування автономії волі загалом, обмежувати можливі варіанти вибору сторін, обмежувати ефективність вибору чи передбачати судовий аналіз виправданості застосування обраного закону.

Незважаючи на міжнародний консенсус, що склався навколо принципу автономії волі, існує безліч спірних питань, які досі залишаються невирішеними або вирішуються непослідовно в різних юрисдикціях. Станом на сьогодні існує нагальна потреба у створенні міжнародно-правового документа універсального характеру, який у повній мірі регулював би основні аспекти принципу автономії волі сторін у міжнародних приватних правовідносинах. Увага міжнародної спільноти до інституту автономії волі сприятиме правовій визначеності, ефективному регулюванню та поглибленню транскордонних приватних відносин.

Список використаних джерел

1. Kohler C. L'autonomie de la Volonté en Droit International Privé : un Principe Universel Entre Libéralisme Et étatisme: Un Principe Universel Entre Libéralisme Et étatisme. BRILL, 2013. Vol. 359. 285 p.
2. Mills A. Historical and Theoretical Foundations of Party Autonomy. Party Autonomy in Private International Law. 2018. P. 29–90.

3. Symeonides S. The Scope and Limits of Party Autonomy in International Contracts: A Comparative Analysis. SSRN Electronic Journal. 2019. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.3359988 (date of access: 20.03.2023).
4. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. Київ : Україна, 2000. 400 с.
5. Задорожна С. М. Автономія сторін в міжнародному приватному праві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 23 с.
6. Цірат К. Г. Автономія волі сторін у Гаазьких Принципах вибору права у міжнародних комерційних договорах : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 231 с.
7. Погорецька Н. В. Щодо питання про співвідношення інститутів автономії волі сторін та обходу закону у міжнародному приватному праві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2014. Вип. 2. С. 253–267.
8. Покачалова А.Г. Автономія волі як основоположний принцип регулювання забезпечення зобов'язань. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2016. Вип. 128. С. 93–101.
9. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV (редакція від 23.12.2022 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення:19.03.2023).
10. Convention of 14 March 1978 on the Law Applicable to Agency. URL: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=89 (дата звернення: 20.03.2023).
11. Rome Convention on the law applicable to contractual obligations 1980 (consolidated version). Official Journal C 027, 26/01/1998/ P. 34–46. URL: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41998A0126(02):EN:HT (дата звернення: 18.03.2023).
12. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). Official

Journal of the European Union. 4.7.2008. L 177. P. 6–16. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2008:177:TOC (дата звернення: 20.03.2023).
13. Convention of 15 June 1955 on the law applicable to international sales of goods. URL: http://www.hcch.net/index_es.php?act=conventions.text&cid=31 (дата звернення: 19.03.2023).

Korzhuk Elizaveta
Ivan Franko National University of Lviv

PARTY AUTONOMY IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW: CRITERIA AND LIMITS OF APPLICATION

The intensification of cross-border business activity creates new legal problems and requires the improvement of legal regulation of emerging private relations. Autonomy of will is one of the basic principles of private international law, the essence of which lies in the ability of the parties to independently choose the law that will regulate the relevant legal relations.

Despite the fundamental importance of this principle in preventing the conflict of laws, its use in international private law gives rise to a number of disagreements and controversial issues. The study of the criteria and limits of the application of the principle of autonomy of will is necessary for a clear definition of the scope of applicability of this principle, and as a result, its effective application in international private law.

The article analyses the legal nature of the principle of autonomy of will, reveals the peculiarities of the functioning of this institution, systematizes the criteria for implementation and the limits of the application of the principle of lex voluntatis in international private law. The role of lex voluntatis in the legal regulation of international private relations is characterized.

An attempt was made to identify general and special criteria for implementing the principle. It is proposed to distinguish between two models of regulatory and legal

limitation of autonomy of will: in an indirect way, and by establishing definitive restrictions.

Despite the international consensus that has developed around the principle of the autonomy of the will, there are many controversial issues that still remain unresolved or are resolved inconsistently in different jurisdictions. As of today, there is an urgent need to create an international legal document of a universal nature, which would fully regulate the main aspects of the principle of the autonomy of the will of the parties in international private legal relations. The attention of the international community to the autonomy of will principle will contribute to legal certainty, effective regulation and deepening of cross-border private relations.

***Key words**: autonomy of will, lex voluntatis, implementation criteria, limits of application, conflict of laws, principle of private international law.*

УДК 343.344

Лагун Карина Дмитрівна

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА ЇЇ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЧЕРЕЗ БЛОКПОСТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемам, пов'язаним з обігом та перевезенням вогнепальної зброї через блокпости в умовах війни. Акцентовано увагу на пересуванні військової техніки і зброї в умовах воєнних конфліктів. Проаналізовано нормативно-правову базу щодо регулювання перевезення зброї через блокпости. Наголошено на важливості забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї та регулювання її перевезення з метою уникнення непередбачуваних наслідків для громадян. Зроблено логічні висновки та пропозиції.

***Ключові слова**: обіг, вогнепальна зброя, війна, блокпости, поліція.*

Постановка проблеми. Важливість обраної теми особливо актуальна під час широкомасштабного вторгнення росії на територію України. Адже, незважаючи на постійну боротьбу з агресором, можуть бути люди, які з корисливих чи інших причин привозять зброю із зони бойових дій на підконтрольну Україні територію з метою її збуту чи вчинення протиправних дій. Важливим є той факт, що серед суспільно небезпечних явищ, які загрожують нормальному розвитку держави, істотно обмежують права і свободи людини, значну кількість становлять злочини, вчинені зі зброєю. Незаконний обіг зброї є одним із факторів, що негативно впливають на безпекову ситуацію в країні. Незаконна торгівля вогнепальною зброєю, вибуховими речовинами завжди була серйозною загрозою громадській безпеці. Також слід зазначити, що збройні напади завдають непоправної шкоди життю та здоров'ю громадян, мають гучний характер, посилюють страх і невпевненість серед населення, підвищують обізнаність населення з приводу зусиль держави щодо забезпечення сталого розвитку, гарантування прав і свобод людини, створення гуманних умов життя.
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розв'язання проблеми запобігання незаконному обігу зброї важливе значення мають наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених. Окремі її аспекти було висвітлено в роботах кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології. Цьому присвятили свої праці Ю. М. Антонян, І. М. Баранник, Ю. В. Баулін, П. Д. Біленчук, Ю. Д. Блувштейн, С. В. Бобровник, В. В. Василевич, П. А. Воробей, А. М. Глінкін, В. Я. Горбачевський, В. О.Глушков, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, М. І. Мельник, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, В. І. Осадчий, Н. Ю. Осипова, М. А. Погорецький, Ю. Г. Пономаренко, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий та ін. Проте сучасна криміногенна ситуація в Україні, поширення використання зброї у вчиненні злочинів, недосконаліть законодавчого регулювання поводження зі зброєю та вимоги правозастосовної практики вимагають подальший розгляд проблем незаконного обігу зброї.

Формування цілей. Метою статті є аналіз правового регулювання обігу вогнепальної зброї та її перевезення через блокпости в умовах війни, виявлення

проблем, пов'язаних з обігом вогнепальної зброї та її перевезенням через блокпости в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Обіг вогнепальної зброї – це процес, який передбачає переміщення зброї з одного власника до іншого шляхом купівлі, продажу, виготовлення, переміщення через кордон або інші способи. Цей процес може бути законним або нелегальним, іноді пов'язаним зі злочинністю.

Обіг вогнепальної зброї є глобальною проблемою, яка створює загрозу безпеці націй та людей по всьому світу. Незаконний обіг зброї може призвести до злочинів, таких як вбивства, розбійні напади, терористичні акти та інші види насильства. Крім того, зброя може бути використана для погроз, шантажу та інших злочинів [1, с. 121]. Згідно статистичних даних Генеральної прокуратури України, протягом січня-лютого 2023 року було вчинено 1439 кримінальних правопорушень за статтею 263 КК України, а саме «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами», з яких у 673 кримінальних провадженнях було повідомлено про підозру [2]. Для запобігання нелегальному обігу зброї, багато країн встановлюють регулюючі механізми та контрольні заходи, такі як ліцензування власників зброї, реєстрація зброї, маркування зброї та ін. Міжнародні організації також працюють над розв'язанням проблеми обігу зброї шляхом укладання міжнародних угод та співпраці між державами.

Україна також займається боротьбою з нелегальним обігом зброї, зокрема шляхом прийняття нових законів, збільшення контролю за обігом зброї, проведення рейдів та інших заходів. Однак проблема обігу вогнепальної зброї залишається актуальною в Україні, і держава продовжує працювати над вирішенням цієї проблеми [3, с. 173]. Науковці займаються дослідженням проблеми обігу вогнепальної зброї з різних поглядів, враховуючи різні аспекти цієї проблеми. Здійснивши аналіз наукових робіт з питань обігу вогнепальної зброї, можемо виокремити такі підходи до даної проблеми:

кримінальний підхід: науковці, які досліджують проблему обігу вогнепальної зброї з цього погляду, зосереджуються на злочинах, які вчиняються

з використанням зброї, та спробують знайти шляхи їх запобігання. Вони розглядають різні аспекти цієї проблеми, такі як нелегальний обіг зброї, володіння зброєю нелегальними особами, контрабанда та торгівля зброєю; психологічний підхід: науковці, які досліджують проблему обігу вогнепальної зброї з цього погляду, зосереджуються на вивченні мотивів, які підштовхують людей до володіння та використання зброї. Вони досліджують психологічні аспекти цієї проблеми, такі як вплив соціальних умов на поведінку людей, ризики та небезпеки, пов'язані з володінням та використанням зброї; політичний підхід: науковці, які досліджують проблему обігу вогнепальної зброї з цього погляду, зосереджуються на ролі політичних структур та законодавства в контролі за володінням та обігом зброї. Вони досліджують ефективність політичних рішень та законодавчих актів, що спрямовані на зменшення кількості зброї в громадському просторі та запобігання злочинам, пов’язаним з використанням зброї. Вони також досліджують роль міжнародних організацій та міжнародного законодавства в регулюванні міжнародного обігу зброї; соціологічний підхід: науковці, які досліджують проблему обігу вогнепальної зброї з цього погляду, зосереджуються на вивченні соціально-економічних та культурних аспектів цієї проблеми. Вони досліджують, як економічні та культурні фактори впливають на володіння та використання зброї, а також як соціальні умови впливають на популярність зброї в громадському просторі; технічний підхід: науковці, які досліджують проблему обігу вогнепальної зброї з цього погляду, зосереджуються на вивченні технічних аспектів зброї та технічних засобів контролю за обігом зброї. Вони досліджують різні технічні інновації, які можуть бути використані для поліпшення контролю за володінням та обігом зброї, такі як біометричні системи ідентифікації власника зброї, відеонагляд та ін.

Загалом наукові погляди щодо проблеми обігу вогнепальної зброї в Україні відрізняються за підходом та аспектом дослідження. Однак, незалежно від поглядів, усі науковці вважають, що ця проблема потребує комплексного підходу та спільних зусиль від державної влади та громадськості для досягнення

ефективного контролю за обігом вогнепальної зброї. Науковці підкреслюють необхідність посилення законодавства та контролю за володінням та обігом зброї, а також розширення міжнародного співробітництва для боротьби з міжнародним обігом зброї.

Деякі науковці пропонують використання інноваційних технологій для покращення контролю за володінням та обігом зброї. Наприклад, використання систем штучного інтелекту та аналізу даних може допомогти у виявленні нелегального обігу зброї та нелегальних власників зброї [4, с. 56].

Крім того, багато науковців підкреслюють необхідність забезпечення прав людини на безпеку та володіння зброєю, зокрема для самооборони. Проте, такі права повинні бути збалансовані з інтересами громадської безпеки та запобігання злочинам, пов'язаним з використанням зброї.

Усі науковці згодні, що проблема обігу вогнепальної зброї є складною та потребує комплексного підходу для її вирішення. Це включає в себе не тільки посилення законодавства та контролю, але й залучення громадськості, сприяння культурі безпеки та запобіганню поширенню зброї в громадському просторі. Тільки тоді можна досягти успішних результатів у боротьбі з проблемою обігу вогнепальної зброї в Україні [4, с. 62].

Досить проблематичним питанням є те, що в Україні не існує загального закону про зброю, який дає юридичне визначення «зброї», «обігу зброї» та інших термінів, що мають кримінально-правове значення. Процес виготовлення, придбання, володіння, експлуатації (використання), знищення та інших дій зі зброєю регулюється численними нормативними актами. Таким чином, спосіб полювання з вогнепальної зброї регулюється Законом України «Про мисливське господарство та полювання».

Порядок поводження з окремими видами зброї затверджено постановою Кабінету Міністрів України №576 «Положення про дозвільну систему» в редакції від 19.05.2022 року. До таких видів зброї відносяться вогнепальна зброя зі швидкістю понад 100 метрів на секунду, вітчизняні пристрої для стрільби

гумонаповненими патронами несмертельні або подібні, оснащені снарядами та патронами, вибуховими речовинами.

Незаконну торгівлю зброєю можна поділити на два види: перший передбачає вчинення адміністративних правопорушень чи інших порушень офіційних заборон, другий вид обігу включає дії, що порушують кримінальні заборони та тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Адміністративні та кримінальні діяння є елементами незаконного обігу, які разом становлять незаконний обіг зброї.

Для організації та запобігання ефективної системи протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та речовин необхідно знати як загальні дані, що характеризують оперативну обстановку, так і характеристики кримінологічних чинників суб'єкта, мотиви та обставини, які призводять до цього сприяють, а також ряд інших даних, що входять до поняття оперативно-розшукової характеристики цих злочинів [5, с. 229].

Основними об'єктами, які заслуговують на особливу увагу, є місця, де можна продавати зброю та боєприпаси, наприклад вокзали, ринки тощо.

Проблематика обігу вогнепальної зброї в Україні складається з кількох аспектів:

незаконне володіння зброєю: Україна має досить високу кількість нелегальних власників зброї. Часто ця зброя використовується в злочинах або незаконних діях; недостатній контроль за обігом зброї: Українські закони про зброю досить суворі, проте недостатньо ефективні в контролі за обігом зброєю. Багато зброї не реєструється, а законні власники не завжди дотримуються усіх вимог законодавства; поширеність зброї в громадському просторі: Україна є країною з високим рівнем збройної агресії та збройних конфліктів, що змушує багатьох громадян носити зброю для своєї особистої безпеки. Однак це може призвести до небезпеки для громадської безпеки, оскільки носії зброї можуть втратити контроль над нею або використати її в незаконних цілях; недостатній контроль за міжнародним обігом зброї: Україна має довгу кордонну лінію з Росією, де часто знаходяться нелегальні шляхи обігу зброї. Це може призвести

до того, що зброя буде вивезена за межі країни і використана в інших конфліктах та злочинах.

Проблема обігу вогнепальної зброї в Україні є складною і потребує комплексного підходу, який включає ефективний контроль за обігом зброї, посилення законодіва про володіння та використання зброї, посилення контролю за міжнародним обігом зброї, покращення співпраці між відповідними відомствами та зменшення поширення зброї в громадському просторі.

Один зі способів розв'язання проблеми є посилення контролю за володінням зброєю шляхом більш ефективної системи реєстрації та контролю. Також потрібно вжити заходів щодо зменшення поширення зброї в громадському просторі, що можна зробити шляхом введення більш суворих вимог до володіння зброєю. Покращення співпраці між відповідними відомствами також є важливим елементом вирішення проблеми обігу зброї. Наприклад, служби безпеки, митниці та поліції повинні працювати разом для забезпечення ефективного контролю за міжнародним обігом зброї.

Загалом розв’язання проблеми обігу вогнепальної зброї в Україні потребує комплексного підходу та спільних зусиль від відповідних відомств та громадськості. Тільки таким чином можна зменшити кількість злочинів, пов'язаних з використанням зброї, та підвищити рівень безпеки в країні [6].

Щодо перевезення зброї через блок-пости, то законодавець не передбачив на період дії воєнного стану будь-яких спеціальних правил перевезення товарів обмеженого обігу, в тому числі зброї, якщо таке перевезення здійснюється у встановленому законом порядку. Нагадуємо, що під час перетину блокпосту цивільна вогнепальна зброя має бути у розрядженому стані та спакована у чохол / кейс. Власник зброї повинен мати при собі відповідний дозвіл МВС.

Ми також рекомендуємо мати при собі документи, які підтверджують право особи мати зброю. Зокрема, власнику мисливської зброї не зайвим буде додатково пред'явити посвідчення мисливця, власнику так званої травматичної зброї – посвідчення судді, працівника правоохоронного органу, журналіста тощо.

Гостро постає питання перевірки зброї на блокпосту. Часто уповноважена особа просить показати зброю для звірки відповідності номерів у дозволі номерам на зброї. Складність у тому, що зброя в яруках незнайомої особи для службовця на блокпосту – це підвищений ризик і напруження. Деякі службовці просять передати зброю їм у руки для проведення звірки. Юридично власник зброї не зобов'язаний і навіть не має права передавати зброю іншим особам. З іншого боку, зважаючи на комплексність ситуації, ми рекомендуємо вирішувати будь-які суперечки шляхом компромісу [6].

Умови воєнного стану, в тому числі установлені блок-пости на території країни, створюють додаткові перешкоди для перевезення вогнепальної зброї. Однак, перевезення зброї за певних умов можливе в рамках законодавства та правил, які встановлюються відповідними органами влади. Проблематика перевезення вогнепальної зброї через блок-пости в умовах воєнного стану полягає в тому, що умови її перевезення можуть бути посилені з метою забезпечення безпеки нації та людей. Це може означати додаткові обмеження та перевірки власників зброї, її наявності та умов перевезення. При перевезенні зброї в умовах воєнного стану діють спеціальні правила, які регулюються законодавством країни. Зазвичай, для перевезення зброї необхідні спеціальні дозволи, які видаються відповідними органами влади, наприклад, МВС або МО. Дозвіл на перевезення зброї зазвичай включає в себе вимоги щодо умов перевезення, маркування зброї та забезпечення безпеки.

Однак, незважаючи на законодавчі обмеження, перевезення вогнепальної зброї може бути складним завданням в умовах воєнного стану. Блок-пости можуть створювати додаткові перешкоди та перевірки для власників зброї, а також збільшувати ризики нелегального перевезення зброї.

З метою запобігання нелегальному перевезенню зброї в умовах воєнного стану необхідно дотримуватися законодавства та правил, встановлених відповідними органами влади. Також важливо забезпечити ефективний контроль за переміщенням зброї через блок-пости, включаючи перевірку документів на дозвіл на перевезення зброї, маркування зброї та безпеку під час перевезення.

Крім того, важливо забезпечити відповідну підготовку власників зброї щодо перевезення її в умовах воєнного стану. Власники зброї повинні бути проінформовані про правила та обмеження щодо перевезення зброї, а також про процедури отримання дозволів та інших документів на перевезення.

Для запобігання нелегальному перевезенню зброї в умовах воєнного стану також важливо залучати громадськість до процесу боротьби з нелегальним обігом зброї. Громадськість може допомогти виявляти випадки нелегального перевезення зброї та інші порушення в цій сфері [7, с. 312].

Загалом проблематика перевезення вогнепальної зброї через блок-пости в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу та взаємодії між різними сторонами, включаючи державні органи, власників зброї та громадськість. Тільки тоді можна досягти успішних результатів у боротьбі з проблемою перевезення зброї в умовах воєнного стану.

Для вдосконалення процедури перевезення вогнепальної зброї через блок-пости в умовах воєнного стану можуть бути запропоновані наступні заходи:

спрощення процедури отримання дозволів на перевезення зброї. Зокрема, можна зменшити час, необхідний для отримання дозволу, а також знизити вимоги щодо документації, необхідної для отримання дозволу; посилення контролю за переміщенням зброї через блокпости. Наприклад, можна збільшити кількість контрольних пунктів, де проводиться перевірка документів на дозвіл на перевезення зброї та безпеку під час перевезення; залучення громадськості до процесу контролю за переміщенням зброї. Наприклад, можна організувати програми навчання громадськості щодо виявлення та повідомлення про випадки нелегального перевезення зброї; встановлення додаткових вимог щодо маркування зброї та забезпечення її безпеки під час перевезення. Наприклад, можна вимагати від власників зброї проведення додаткових заходів забезпечення безпеки під час перевезення зброї, таких як застосування спеціальних контейнерів та інше: встановлення жорстких санкцій за порушення вимог щодо перевезення зброї. Наприклад, можна передбачити відповідальність за

порушення вимог щодо перевезення зброї, включаючи штрафи та позбавлення дозволу на володіння зброєю.

Ці заходи можуть бути виконані в рамках вдосконалення процедури перевезення вогнепальної зброї через блок-пости в умовах воєн ного стану, що дозволить зменшити ризики нелегального обігу зброї та забезпечити безпеку нації та людей.

Крім того, для вдосконалення процедури перевезення зброї в умовах воєнного стану необхідно проводити постійний моніторинг та оцінку ефективності запропонованих заходів, що дозволить забезпечити їх належну реалізацію та внесення необхідних коректив у випадку їх неефективності. Також, важливим є підвищення рівня свідомості власників зброї щодо процедур та правил перевезення зброї в умовах воєнного стану. Для цього можна проводити спеціальні інформаційні кампанії, які нададуть необхідну інформацію власникам зброї щодо процедур та правил перевезення зброї в умовах воєнного стану [8].

Загалом удосконалення процедури перевезення вогнепальної зброї через блок-пости в умовах воєнного стану є важливою та актуальною проблемою для національної безпеки України. Застосування заходів, спрямованих на забезпечення ефективного контролю за переміщенням зброї, спрощення процедур отримання дозволів, встановлення додаткових вимог щодо маркування зброї та забезпечення її безпеки під час перевезення, а також встановлення жорстких санкцій за порушення вимог щодо перевезення зброї, допоможуть зменшити ризики нелегального обігу зброї та забезпечити безпеку нації та людей.

Висновки. Отже, слід наголосити, що питання поводження зі зброєю в умовах воєнного стану є досить актуальним на сьогоднішній час. Також зазначимо, що дана проблематика незаконного обігу зброї потребує постійного законодавчого та практичного регулювання задля забезпечення безпеки суспільства. Умови війни породжують низку проблем, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї та її перевезенням через блокпости. З одного боку, вогнепальна зброя є необхідним засобом для захисту військових та цивільних

об'єктів від можливих нападів, з іншого боку, її необдумане та неконтрольоване використання може призвести до серйозних наслідків для людей та майна.

Один із ключових аспектів при незаконному обігу вогнепальної зброї в умовах війни – це необхідність її регулювання та контролю. Це може забезпечити ефективне використання зброї для захисту від нападів, а також зменшити ризики її використання від неналежних осіб або груп. Перевезення вогнепальної зброї через блокпости також потребує ретельної організації та контролю. Для цього можуть бути використані різноманітні засоби, такі як перевірка документів на зброю, попередній огляд транспортних засобів, використання технічних засобів контролю за рухом транспорту та інші. Однак, незважаючи на всі зусилля щодо регулювання та контролю за незаконним обігом вогнепальної зброї в умовах війни, існує високий ризик її недопущення до місць, де це необхідно. Тому, необхідно забезпечувати ефективну комунікацію та співпрацю між військовими, правоохоронними та іншими відповідальними органами, щоб забезпечити безпеку та захист громадян.

Список використаних джерел

1. Кіріленко Ф., Загорулько А. Незаконний обіг зброї і стан боротьби зі злочинами, вчиненими з її використанням. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 6. С. 119–123.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 05.03.2023).
3. Шинкаренко І. І. Виявлення та встановлення зброї, бойових припасів або вибухових речовин, що перебувають у незаконному поводженні. *Право і Безпека.* 2014. № 3. С. 170–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2014_3_36 (дата звернення: 05.03.2023)

4. Максимус Д. О., Юхно О. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками органів внутрішніх справ при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. Харків : Ніка Нова, 2013. 102 с.
5. Телійчук В. Г. Щодо проблеми оперативно-розшукової протидії незаконному обігу вогнепальної зброї у мережі «Інтернет». *Економічна та інформаційна безпека: актуальні питання та інновації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 4 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 227–230.
6. Черниш В., Воронина В. Незаконний обіг і використання зброї в Україні у 2020. URL : https://censs.org/illcit-arms-2020/ (дата звернення: 05.03.2023).
7. Шарко А. М, Радченко В. П. Незаконний обіг зброї в Україні: питання кримінальної відповідальності. *Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 19-20 трав. 2022 р. Тернопіль : Вектор, 2022. Том 1. С. 310–312.
8. Зупинили на блокпосту: які повноваження мають правоохоронці та що необхідно знати про свої права. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/transportne-pravo/zupinili-na-blokpostu-yaki-povnovazhennya-mayut-pravoohoronci-ta-shcho-neobhidno-znati-pro-svoyi-pra.html (дата звернення: 05.03.2023).

Lahun Karyna
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

PROBLEMS OF THE CIRCULATION OF FIRE WEAPONS AND ITS TRANSPORTATION THROUGH BLOCKPOINTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Concerning the problem of the circulation of firearms and their transportation through blockposts in the conditions of war. The article is devoted to problems related to the circulation and transportation of firearms through checkpoints in wartime conditions. Attention is focused on the movement of military equipment and weapons in the conditions of military conflicts. The legal framework for regulating the

transportation of weapons through roadblocks has been analyzed. The importance of ensuring control over the circulation of firearms and regulation of their transportation was emphasized in order to avoid unforeseen consequences for citizens. Logical conclusions and proposals are made. The importance of the chosen topic is especially relevant during the large-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine. After all, despite the constant struggle with the aggressor, there may be people who, for selfish or other reasons, bring weapons from the war zone to the territory controlled by Ukraine with the aim of selling them or committing illegal acts.

It is important that among the socially dangerous phenomena that threaten the normal development of the state and significantly limit the rights and freedoms of a person, crimes committed with weapons constitute a significant number. Illegal circulation of weapons is one of the factors that negatively affect the security situation in the country. Illegal trade in firearms and explosives has always been a serious threat to public safety. It was determined that the transportation of firearms through checkpoints also requires careful organization and control. For this, various means can be used, such as checking documents for weapons, preliminary inspection of vehicles, use of technical means of traffic control, and others. It should also be noted that armed attacks cause irreparable damage to the lives and health of citizens, are loud in nature, increase fear and insecurity among the population, increase public awareness of the state's efforts to ensure sustainable development, guarantee human rights and freedoms, and create humane living conditions.

Key words: *circulation, firearms, war, checkpoints, police.*

УДК 349.6.086

Липовенко Аліна Вікторівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТА УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В НІЙ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена розкриттю проблем, які виникають під час здійснення стратегічної екологічної оцінки (СЕО) під час воєнного стану в Україні, а також особливостей участі громадськості у процесі її проведення. Під час дослідження було проаналізовано положення вітчизняного екологічного законодавства, міжнародних документів та нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього природного середовища. Визначено загальне значення процедури СЕО й активної участі громадськості в ній.

***Ключові слова**: стратегічна екологічна оцінка, громадськість, Закон про СЕО, документ державного планування.*

Постановка проблеми. З часу підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (2014 р.) в національне законодавство було імплементовано чимало норм права ЄС у сфері охорони навколишнього середовища, а також запроваджено нові екологічні процедури, визначені директивами, перелік яких міститься в додатках до даної Угоди, зокрема, у додатку XXX [3, с. 2]. Однією з таких процедур є здійснення стратегічної екологічної оцінки (далі – СЕО), яка визначена Директивою № 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище, на виконання якої був прийнятий у 2018 р. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» (далі – Закон про СЕО) [3, с. 2; 4, с. 8]. Ухвалення українським парламентом даного Закону стало поштовхом до внесення змін до

інших законодавчих актів, зокрема, тих, які регулюють сферу охорони навколишнього середовища. Так, зокрема, до переліку екологічних прав громадян у ст.9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» було додано право громадян на участь у процесі здійснення СЕО [6], що кореспондує ст.4 Закону про СЕО, де одним із суб'єктів СЕО визначається громадськість. Однак, після запровадження в Україні воєнного стану в лютому 2022 р. здійснення СЕО уповноваженими органами ускладнилося, і відповідно, участь заінтересованої громадськості у даній процедурі стала проблематичною.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню процедури стратегічної екологічної оцінки та ролі громадськості у ній присвячена велика кількість наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених: Е. Ашикової («Стратегічна екологічна оцінка як інструмент реалізації державної екологічної політики»), Б. Буркинського («Еколого-економічні орієнтири стратегії сталого розвитку України»), М. Згуровського («Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти»), Т. Козаченко («Стратегічна екологічна оцінка в Україні: проблеми та перспективи»), К. Козмуляк («Окремі аспекти реалізації права громадськості на участь у стратегічній екологічній оцінці»), М. Краснової («Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти»), Н. Малишевої («Екологічне право: вектори розвитку в XXI сторіччі»), М. Партідаріо («Strategic Environmental Assessment (SEA). Current practices, future demands and capacitybuilding needs»], Є. Хлобистова («Стратегічна екологічна оцінка для запобігання конфліктів: експертний погляд»), Н. Хумарової («Національна політика «зеленого» зростання в Україні»), І. Шевченка («Стратегічна екологічна оцінка як інструмент екологічної політики України») та інших учених. Проте наразі поки що бракує досліджень, які б розкривали аспекти участі громадян у процесі здійснення СЕО під час воєнного стану в Україні, адже повномасштабне вторгнення Росії стало справжнім викликом для громадян, до якого виявилися готовими далеко не всі. Нині відбувається поступове пристосування суспільства до нових умов життєдіяльності і,

відповідно, навчання громадян здійсненню контролю за проведенням СЕО уже в умовах війни.

Завданням даної роботи є висвітлення проблем, що виникають під час реалізації зазначеного права українськими громадянами у період воєнного стану та пошук шляхів їхнього вирішення, адже без участі громадськості в процедурі СЕО неможливо зрозуміти, як певна ініціатива може вплинути на життя людей на тій чи іншій території та що можна зробити задля обмеження негативного впливу на довкілля [11, с. 1].

Виклад основного матеріалу. Найбільш гострою, на мій погляд, проблемою у сфері участі громадськості в процесі здійснення СЕО під час воєнного стану є нехтування депутатами Верховної Ради процедурою СЕО в процесі відновлення областей та територій територіальних громад. Так, у травні 2022 р. депутатами Верховної Ради України було ухвалено законопроект № 7282 про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності, які вказують, що програми комплексного відновлення області та територій територіальних громад не підлягають стратегічній екологічній оцінці (ч.8 ст.15-2 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» 2011 р.) [8, с. 7]. Проти цього виступили 15 громадських природоохоронних організацій, у тому числі Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина» (далі – МБО «ЕПЛ»), яка опублікувала на своєму сайті звернення до Президента України з проханням не підписувати зазначений законопроект і повернути його в парламент зі своїми пропозиціями. Спеціалісти МБО «ЕПЛ» пояснювали неприпустимість прийняття цього законопроекту тим, що саме на етапі складання звіту про СЕО необхідно оцінити, чи дозволяє повоєнний стан територій, земель територіальної громади планувати ті чи інші об’єкти та який вплив будівництво нових об’єктів інфраструктури матиме на здоров’я жителів громади. А оскільки проведення СЕО передбачає консультації із природоохоронними органами, органами охорони здоров’я та обговорення громадськістю проекту документу державного планування, які можуть додати важливі аргументи щодо обмеження чи

зменшення впливу на довкілля в процесі комплексного відновлення області, скасування вимоги щодо проведення СЕО для планів відновлення областей і територіальних громад може призвести до неврахування наслідків забудови для життя і здоров'я громадян. А це, своєю чергою, може призвести до звуження права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, гарантованого ч.1 ст. 50 Конституції України, як зазначало Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України у своєму зауваженні до вказаного законопроекту [9, с. 3]. Однак, як показали подальші події, зусилля природоохоронних організацій та громадськості по збереженню процедури СЕО для програм відновлення регіонів, на жаль, не увінчалися успіхом: у липні того ж року частину другу статті 2 Закону про СЕО було доповнено пунктом 3, який передбачав, що дія даного Закону не поширюється на план відновлення та розвитку регіонів, плани відновлення та розвитку територіальних громад, що відповідно, виключає можливість врахування пропозицій громадськості у проектах даних документів. На мою думку, єдиний можливий шлях розв'язання даної проблеми вбачається лише у визнанні вказаного пункту ст.2 Закону про СЕО неконституційним Конституційним Судом України. Однак для того, щоб подати відповідне конституційне подання, потрібні, по-перше, висновки Комітету ВРУ з питань екологічної політики та природокористування й Міндовкілля України стосовно небезпеки, яку несе відсутність СЕО у планах відновлення регіонів і територіальних громад, а, по-друге, та ж політична воля, оскільки згідно зі ст.52 Закону України «Про Конституційний Суд України», суб'єктами права на конституційне подання є лише Президент України, щонайменше 45 народних депутатів України, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Верховна Рада АР Крим [7, с. 10]. Отже, на зазначеному прикладі можна побачити, що у період воєнного стану втручання політичної волі у здійснення екологічних процедур іноді буває недоцільним, а то й шкідливим для довкілля.

Наступним проблемним аспектом реалізації громадянами права на участь у процесі здійснення СЕО є недостатнє забезпечення доступу громадськості до

матеріалів даної процедури. Стаття 7 Орхуської конвенції 1998 р. передбачає забезпечення участі громадськості на принципах прозорості та справедливості в процесі підготовки планів і програм, пов'язаних з навколишнім середовищем шляхом надання громадськості необхідної інформації [1, с. 12]. В свою чергу, стаття 12 Закону про СЕО закріплює два способи участі громадськості в процедурі СЕО: подання громадянами замовнику зауважень та пропозицій до проєкту документа державного планування (далі – ДДП) в письмовій формі або в електронному вигляді і проведення громадських слухань. Зрозуміло, що під час війни спостерігається відсутність можливості для українських громадян реалізувати дане право передбаченими Законом способами, адже певна частина території України перебуває або під окупацією ворога, або у зоні активних бойових дій, де наявні значні проблеми з доступом до мережі Інтернет та не працюють поштові відділення. Проте навіть у тих регіонах, які знаходяться далеко від лінії фронту, не завжди виконуються належним чином вимоги законодавства щодо оприлюднення інформації про СЕО. Так, наприклад, у серпні 2022 року на сайті Міндовкілля України та Козятинської міської ради було опубліковано повідомлення про оприлюднення проєкту Детального плану території, обмеженої вулицями Кондрацького, Проектна 1, існуючими територіями житлової садибної забудови та гаражного кооперативу в межах с. Козятин Козятинської міської територіальної громади Хмільницького району Вінницької області та звіту про СЕО. У рішенні Козятинської міської ради від 10.09.2021 р. замовником стратегічної екологічної оцінки зазначався виконавчий комітет Козятинської міської ради [10, с. 51]. Однак, як виявилося, на сайті даної міської ради будь-які відомості щодо результатів громадського обговорення ДДП та звіту про СЕО відсутні, незважаючи на те, що решта матеріалів стосовно розробки детального плану території опубліковані в Інтернеті. Я вважаю, що відсутність висвітлення інформації про СЕО на веб-ресурсах її безпосередніх замовників породжує сумніви у прозорості проведеної процедури СЕО, адже в такому випадку достеменно невідомо, чи врахував замовник пропозиції громадськості в проекті документу державного планування і чи розглядалися

вони ним взагалі. Особливо, якщо проект ДДП та звіт про СЕО має бути затверджений органом місцевого самоврядування, який водночас є замовником, відсутність оприлюднення необхідної інформації про процедуру СЕО може відкривати шлях до корупції з боку відповідної місцевої ради.

Суттєве значення у розумінні проблематики реалізації громадянами права на участь у СЕО також відіграє роль стратегічної екологічної оцінки як функції екологічного управління. Орхуська конвенція разом з Протоколом про СЕО до Конвенції ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті 2003 р. визначають органи, до компетенції яких входить організація СЕО – природоохоронні та органи охорони здоров'я [1, с. 13; 2, с. 32]. У свою чергу Закон про СЕО (ст.4) до суб'єктів СЕО відносить Міндовкілля України, Міністерство охорони здоров'я України, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації (відповідні підрозділи з питань охорони навколишнього природного середовища та охорони здоров'я), інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. У період дії воєнного стану здійснення зазначеними органами процедури СЕО продовжується, проте з певними особливостями. Наприклад, у період з червня по вересень 2022 р. на сайті Київської обласної військової адміністрації було оприлюднено 17 повідомлень про оприлюднення проектів ДДП і звітів про СЕО, які затверджувалися сільськими, селищними, міськими радами. В свою чергу, Міндовкілля України у період з 24 лютого 2022 р. також затвердило велику кількість документів державного планування та звітів про СЕО. Стосовно діяльності МОЗ України у сфері стратегічної екологічної оцінки, слід зауважити, що після запровадження в Україні воєнного стану публікація матеріалів СЕО на сайті міністерства була призупинена, що викликане надмірним навантаженням на українську систему охорони здоров'я, і зокрема, на МОЗ, у зв'язку з воєнними діями. Останній документ, який стосувався участі міністерства в процесі здійснення СЕО, – проєкт Стратегії розвитку Дружківської міської територіальної громади Донецької області до 2027 року та Плану заходів з реалізації у 2022 –2024 роках Стратегії розвитку Дружківської міської

територіальної громади до 2027 року – був розміщений на сайті МОЗ 3 лютого 2022 р. Усе це у свою чергу свідчить про те, що даний державний орган на даний час не здійснює свої повноваження щодо вказаної вище процедури, а тому наразі неможливо встановити вплив виконання документів державного планування на здоров'я людей, і водночас відсутнє ознайомлення громадськості з такого роду інформацією. Тобто можна стверджувати, що наразі СЕО не здійснюється у повному обсязі всіма її суб'єктами, що знову ж таки, ставить під сумнів прозорість даної процедури. У такому разі, на мою думку, було б доцільним тимчасово делегувати повноваження МОЗ щодо проведення СЕО окремо створеному органу, який знаходиться у підпорядкуванні міністерства. Надалі ж після закінчення дії воєнного стану МОЗ повинне продовжити свою роботу як суб'єкт стратегічної екологічної оцінки.

Окремо необхідно зазначити про проблему відсутності санкцій за порушення законодавства про СЕО. Взагалі, з аналізу норм Закону про СЕО вбачається, що він носить переважно рекомендаційний характер і не передбачає юридичної відповідальності за його порушення, у той час як суміжний Закон «Про оцінку впливу на довкілля» (ст. ст. 15,16) [5, с.12] містить подібні положення, що підкреслює обов'язковий характер цього нормативного акта. Багато в чому така «м'якість» законодавця стосовно дотримання вимог до СЕО зумовлює появу вищенаведеної проблеми відсутності матеріалів про здійснення процедури на сайтах замовників СЕО. Тому з метою недопущення в подальшому порушень законодавства в сфері стратегічної екологічної оцінки Верховна Рада України у серпні 2022 р. прийняла за основу внесений Кабінетом Міністрів України законопроект № 5159, яким пропонується запровадити відповідальність за такі порушення для забезпечення дотримання вимог Закону про СЕО. Даний законопроект є першою спробою закріпити на рівні законодавства можливість судового захисту прав особи у разі, якщо вони були порушені органами державної влади або органами місцевого самоврядування у процесі здійснення СЕО. Так, зазначений законопроект пропонує доповнити чинний Закон про СЕО підставами для скасування рішень органів державної влади, органів місцевого

самоврядування про затвердження ДДП, серед яких, окрім порушення здійснення СЕО, наявне безпідставне та необґрунтоване неврахування чи неналежне врахування результатів участі громадськості. Також у даному законопроекті пропонується перелік діянь, які визнаються правопорушеннями у сфері стратегічної екологічної оцінки і за які передбачена юридична відповідальність. До них віднесені: 1) нездійснення стратегічної екологічної оцінки; 2) порушення встановленої законодавством процедури складення стратегічної екологічної оцінки, у тому числі порядку інформування громадськості та порядку проведення громадського обговорення і врахування його результатів; 3) неврахування результатів стратегічної екологічної оцінки під час затвердження документів державного планування. Особи, винні в порушенні законодавства про стратегічну екологічну оцінку, притягаються до дисциплінарної, адміністративної, цивільної відповідальності. Варто також зазначити, що законопроект № 5159 передбачає систематизацію відомостей про проекти документів державного планування, звітів про СЕО, повідомлень про оприлюднення цих документів, довідок про консультації та про громадське обговорення у Єдиному реєстрі стратегічної екологічної оцінки, що пов'язано із розв'язанням розкритої вище проблеми. Обов'язок внесення інформації про СЕО до Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки, згідно із законопроектом, покладається на замовника ДДП, у той час як ведення цього Реєстру віднесено до повноважень Міндовкілля України. Таким чином, можна побачити, що в наведеному законопроекті перетинаються два проблемних аспекти реалізації права громадян на участь в процедурі СЕО: недостатнє забезпечення доступу громадськості до матеріалів стратегічної екологічної оцінки та неврегульованість питання відповідальності за порушення в сфері СЕО. Однозначно, він є кроком до по-справжньому прозорого проведення СЕО, що буде реалізовуватися у збільшенні впливу громадськості у цьому процесі та посиленні контролю за діяльністю суб'єктів СЕО. Можливо, в майбутньому відповідний нормативний акт внесе зміни до чинного Закону про СЕО і зможе

наблизити проведення СЕО в Україні до стандартів, передбачених Директивою № 2001/42/ЄС.

Висновки. Процедура СЕО носить запобіжний характер, що дає змогу інтегрувати висновки у програму чи план, попередивши небажані наслідки, та комплексний підхід до оцінки компонентів природного середовища та здоров'я людини [11, с. 1]. Однією із головних засад такого комплексного підходу є активна участь заінтересованої громадськості у даному процесі. Ця засада, безумовно, знаходить своє закріплення в екологічному законодавстві України, і нею пов'язане важливе право громадян брати участь у здійсненні СЕО. Правовий режим воєнного стану вніс свої корективи у його реалізацію: наприклад, деякі документи державного планування було вилучено із сфери дії профільного Закону про СЕО, і громадськість не може надавати до їхніх проектів свої зауваження та пропозиції. Також загострилися проблеми участі громадян у процесі СЕО, які існували до повномасштабного російського вторгнення, до яких відноситься, зокрема, часта відсутність у замовників СЕО офіційних веб-ресурсів для розміщення інформації про процедуру. Тим не менш, навіть у період воєнного стану здійснення СЕО продовжується, а також відбувається напрацювання пропозицій щодо вдосконалення механізму проведення даної процедури, які стосуються, у тому числі, й участі громадськості в ній.

Список використаних джерел

1. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 33. Ст. 1191.
2. Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 21 травня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2015. № 57. Ст. 1862.
3. Додаток XXX до глави 6 «Навколишнє природне середовище» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною,

з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf (дата звернення: 12.03.2023).

4. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 16. Ст. 138.
5. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. № 41. Ст. 546.
7. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
8. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» від 13.04.2022 р № 7282. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1307304 (дата звернення: 13.03.2023).
9. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проєкту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності (реєстраційний № 7282) від 11.05.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1294382 (дата звернення: 13.03.2023).
10. Рішення Козятинської міської ради про розроблення детального плану території, обмеженої вулицями Кондрацького та Проектна 1 села Козятин, існуючою територіями житлової забудови та вулицею Депутатська міста Козятин Козятинської міської територіальної громади Хмільницького району Вінницької області від 10.09.2021 р. № 510-VIII. URL: https://komr.gov.ua/sites/default/files/pz.pdf (дата звернення: 14.12.2022).

11. Згуровський М. З. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти: монографія. Київ : НТУУ «КПІ ім. І. Сікорського», 2017. Ч. 2 : Україна в індикаторах сталого розвитку. 172 с.

Lypovenko Alina
Taras Shevchenko Kyiv National University

STRATEGIC ENVIRONMENTAL ASSESSMENT AND PUBLIC PARTICIPATION IN IT DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE: CERTAIN PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

The article is devoted to the disclosure of the problems that arise during the implementation of a strategic environmental assessment (SEA) during the martial law in Ukraine, as well as the features of public participation in the process of its implementation. The implementation of the SEA was one of the conditions of the Association Agreement with the European Union, the signing of which became the first step towards Ukraine's acquisition of the status of a candidate state for EU membership today. And currently, research and analysis of the implementation of the SEA procedure, according to the author of the article, are extremely important, because after the end of the war there will be a need to rebuild the state, and the construction of new buildings and enterprises has a direct and primarily negative impact on the state of the environment, which is necessary reduce or at least soften. This, in fact, is the main purpose of the strategic environmental assessment procedure. Public participation in this procedure makes it democratic and ensures the transparency of its implementation, however, the martial law in Ukraine significantly changed the mechanism of citizen participation in the process of strategic environmental assessment, and the coverage of these changes is the subject of this research.

During the research, the provisions of domestic environmental legislation, international documents and regulatory legal acts of the European Union in the field of environmental protection were analyzed. Probable risks that may be caused by

recent changes to the profile law of Ukraine "On Strategic Environmental Assessment" and ways to eliminate them are identified. As a result, the general significance of the SEA procedure itself and the active participation of the public in it was determined.

Key words: *strategic environmental assessment, public, SEA Law, state planning document.*

УДК 342.951: 314.74(477)

Лященко Дар'я Олександрівна
Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Стаття присвячена аналізу державного управління інформаційною безпекою держави в умовах воєнного стану. В ній розглядаються основні загрози та виклики, з якими стикається держава під час війни, та обговорюються стратегії та заходи, які можуть бути вжиті для захисту інформації та кібербезпеки країни. У статті проаналізовано можливі загрози, які можуть виникнути в таких умовах, та розглянуто основні напрями державного управління інформаційною безпекою в період війни. Окрему увагу приділено забезпеченню безпеки в мережі Інтернет, зокрема захисту від кібератак та вірусів.

Ключові слова*: управління, безпека, війна, кібербезпека.*

Постановка проблеми. Умови воєнного стану ставлять перед державою ряд викликів і проблем, серед яких особливе місце займає питання забезпечення інформаційної безпеки держави. У таких умовах, зокрема, існує загроза кібератак, втручання в роботу інформаційних систем та мереж, розповсюдження

фейкової інформації, яке може спричинити паніку, хаос та непорозуміння серед населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі актуальних питань інформаційної безпеки держави були присвячені праці таких вчених та науковців, як, наприклад, О. В. Левченко, І. І. Залєвська, Г. І. Удренас та ін.

Державне управління інформаційною безпекою держави в умовах воєнного стану має на меті забезпечення захисту інформаційного простору від зовнішніх та внутрішніх загроз, що можуть виникнути під час військового конфлікту. Основним завданням управління інформаційною безпекою в умовах воєнного стану є забезпечення безперебійного функціонування інформаційних систем і забезпечення цілісності та конфіденційності інформації, що перебуває в цих системах [3].

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан – це особливий режим функціонування держави, який встановлюється в умовах загрози безпеці держави внаслідок зовнішньої агресії, війни або інших подій, що становлять загрозу національній безпеці. Під час воєнного стану, дії державних органів та громадян обмежуються та контролюються з метою забезпечення захисту держави від зовнішньої агресії та збереження національної безпеки. Воєнний стан може бути введений на певний термін законом або рішенням вищого державного органу [1]. Інформаційна безпека грає важливу роль в умовах воєнного стану, оскільки забезпечує захист інформації, що стосується національної безпеки та оборони. Військова та політична стратегія, тактика та оперативне планування, а також плани розвитку економіки та соціального розвитку країни можуть бути зруйновані, якщо ворог отримає доступ до важливої інформації органу [2]. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану включає в себе заходи щодо захисту критично важливої інформації, такої, як дані про військову техніку, розташування військових об'єктів, таємниці державного управління, та інших важливих даних, які можуть стати об’єктом атак ворога. Крім того, інформаційна безпека в умовах воєнного стану включає в себе заходи щодо захисту інформаційної інфраструктури держави, такої як

телекомунікаційні мережі, інформаційні системи та бази даних, електронні сервіси та інші інформаційні ресурси, які можуть бути об'єктом кібератак ворога. Усі ці заходи допомагають забезпечити ефективний захист інформації, яка стосується національної безпеки та оборони, і зменшити ризик зламу інформаційних систем та зловживання інформацією ворогом. Умови воєнного стану створюють надзвичайно складну ситуацію для державного управління та вимагають відповідного рівня готовності, та реагування на можливі загрози національній безпеці. Однак не менш важливою є роль інформаційної безпеки як проєктивного заходу в попередженні можливих загроз та кібератак ворога. У цьому контексті, державне управління інформаційною безпекою в умовах воєнного стану передбачає проведення комплексу заходів з моніторингу та аналізу інформаційного простору, забезпечення кібербезпеки державних органів та критично важливих інфраструктурних об'єктів, а також розробку та впровадження стратегій та планів захисту інформації. Також в умовах воєнного стану, особливу увагу потрібно приділяти взаємодії між державними органами та військовими підрозділами, зокрема забезпечення координації дій та обміну інформацією між ними. Така взаємодія дозволить ефективно вирішувати завдання, пов'язані з захистом національної безпеки та оборони країни в умовах воєнного стану. Крім того, в умовах воєнного стану важливо розробляти та впроваджувати заходи щодо інформаційної підтримки військових операцій. Це може включати в себе створення та забезпечення роботи інформаційних центрів для оперативного збору, аналізу та поширення інформації про стан справ на фронті, розробку та впровадження систем візуалізації бойової ситуації, забезпечення зв'язку між командуванням та військовими підрозділами, а також інших заходів, спрямованих на забезпечення ефективної військової діяльності. Нарешті, важливим аспектом забезпечення інформаційної безпеки в умовах воєнного стану є підготовка населення до можливих загроз та вчасне інформування про події на фронті та в державі. Це може включати в себе проведення масових інформаційних кампаній, створення та підтримку роботи медіацентрів та інформаційних порталів, забезпечення доступу до інформації

про стан справ на фронті та інші події, пов’язані зі збереженням національної безпеки та оборони країни.

Отже, інформаційна безпека є невід’ємною частиною державного управління в умовах воєнного стану. Забезпечення кібербезпеки державних органів та критично важливих інфраструктурних об’єктів є надважливим завданням на сучасному етапі. Основним завданням державного управління інформаційною безпекою в умовах воєнного стану є забезпечення функціонування державних органів, військових підрозділів та критично важливих інфраструктурних об'єктів в умовах загострення бойових дій. Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні завдання:

забезпечити кібербезпеку державних органів та критично важливих інфраструктурних об'єктів. Це може включати в себе захист від кібератак, забезпечення безперебійного функціонування мережі та інших інформаційних ресурсів, відновлення роботи інфраструктури у разі її відключення;

забезпечити захист інформації від витоку та несанкціонованого доступу. У цей час наявність конфіденційної інформації є особливо небезпечним, тому важливо застосовувати заходи захисту та контролювати доступ до цієї інформації;

забезпечити роботу інформаційних центрів, які забезпечують збір, аналіз та поширення інформації про стан справ на фронті. Ці центри мають забезпечувати оперативний обмін інформацією між командуванням та військовими підрозділами.

Інформаційна безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки держави. Умови воєнного стану ставлять перед державою особливі виклики, пов'язані з забезпеченням безпеки інформаційного простору, який є важливим елементом функціонування держави та її національної безпеки. Державне управління інформаційною безпекою в умовах воєнного стану має на меті забезпечення функціонування інформаційного простору та захисту національних інтересів держави. Умови воєнного стану вимагають від держави прийняття оперативних та ефективних рішень з метою забезпечення

національної безпеки, в тому числі й у галузі інформаційної безпеки. Одним з головних завдань державного управління інформаційною безпекою в умовах воєнного стану є попередження загроз та виявлення і ліквідація їх наслідків. Для досягнення цієї мети необхідне розроблення та впровадження комплексних заходів забезпечення інформаційної безпеки в умовах воєнного стану. Одним з найважливіших елементів національної безпеки є забезпечення безпеки інформаційного простору. У сучасному світі інформаційні технології є важливим елементом функціонування держави та її національної безпеки. Умови воєнного стану ставлять перед державою особливі виклики в цій сфері. З одного боку, це час, коли інформація має надзвичайно важливе значення для прийняття рішень з метою захисту держави та її народу. З іншого боку, це час, коли збільшується кількість загроз для інформаційної безпеки, зокрема з боку зовнішніх державних та недержавних суб'єктів. У разі оголошення воєнного стану держава має право застосувати різноманітні засоби державного управління інформаційною безпекою для забезпечення національної безпеки та захисту інтересів держави [4]. Деякі з можливих засобів управління інформаційною безпекою під час воєнного стану можуть включати:

Контроль і обмеження доступу до інформації: Уряд може обмежити доступ до певної інформації, особливо тієї, яка може становити загрозу національній безпеці. Наприклад, можуть бути введені обмеження на інформацію про розташування військових об'єктів або плани військових дій.

Контроль над засобами масової інформації: Уряд може забороняти публікацію певних новин або інформації, які можуть загрожувати національній безпеці. Також можуть бути введені обмеження на роботу ЗМІ та інших масових комунікаційних засобів.

Моніторинг інтернет-трафіку: Уряд може здійснювати моніторинг інтернет-трафіку для виявлення та припинення загроз національній безпеці. Наприклад, можуть бути заборонені деякі види веб-сайтів або заборонений доступ до деяких інтернет-ресурсів.

Кібербезпека: Уряд може забезпечити захист інформаційної інфраструктури держави від кібератак, що можуть бути спрямовані на порушення національної безпеки.

Запобігання розповсюдженню фейкових новин та пропаганди ворожої держави є важливою задачею для будь-якої країни. Ось декілька можливих способів, які можуть допомогти в цьому:

- розвиток медіа-грамотності серед населення. Важливо, щоб люди могли критично оцінювати інформацію, яку вони отримують від ЗМІ та соціальних мереж;

- створення спеціальних комісій та організацій, які відповідають за виявлення та аналіз фейків.

Висновки. Умови воєнного стану вимагають від державного управління інформаційною безпекою держави посилення заходів забезпечення безпеки національної інформаційної інфраструктури. Держава повинна забезпечити ефективність та надійність роботи критичних інформаційних систем, а також захист персональних даних громадян та конфіденційності інформації, що стосується національної безпеки. Умови воєнного стану також вимагають забезпечення швидкого та ефективного обміну інформацією між державними органами, що відповідають за забезпечення національної безпеки. Для цього можуть бути використані спеціальні інформаційні канали, які гарантують захист інформації від несанкціонованого доступу. В умовах воєнного стану державне управління інформаційною безпекою є критично важливим елементом національної безпеки та оборони. Держава повинна вживати заходи для забезпечення інформаційної безпеки в умовах загострення військових дій, оскільки це є необхідним для збереження життя та здоров’я людей, захисту національної інфраструктури та забезпечення функціонування державних органів та забезпечення правопорядку.

Список використаних джерел

1. Топольніцький В. В., Тичина Б. М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан» та «воєнний час». *Адміністративне та митне право*. *Правова позиція.* 2019. № 4 (25). URL: http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2019/4/13.pdf.
2. Про доктрину інформаційної безпеки України: про рішення Ради Національної безпеки та оборони : Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017.
3. Бєлай С. В., Корнієнко Д. М. Інформаційна безпека сьогодення – невід'ємна складова воєнної безпеки. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави. Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2018. 408 с.
4. Мілов О. В. Адаптивні системи підтримки прийняття рішень в кібербезпеці. *Сучасні інформаційні системи: Advanced Information Systems.* 2019. Т. 3. № 1. С. 131–135. Текст англ.

Lyashchenko Daria

Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs

STATE MANAGEMENT OF INFORMATION SECURITY

This article analyzes the state management of information security during a period of marital law, focusing on the threats and challenges faced by a nation and the strategies and measures that can be employed to protect against cyberattacks and other information security risks. The article examines the main directions of state management of information security during a period of martial law and explores possible threats that may arise in such conditions. In particular, the article emphasizes the importance of ensuring Internet security, including protection against viruses and cyberattacks.

***Keywords**: management, security, war, cyber security.*

УДК 340.13

Максименко Альбіна Вікторівна
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ НА ОСНОВІ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ

Наукова стаття присвячена дослідженню проблемних питань та прогалин українського законодавства щодо регулювання правовідносин в галузі ювенальної юстиції, аналізу тенденцій розвитку відновного правосуддя в Україні та за кордоном, а також впровадження у вітчизняне законодавство та практику відповідних заходів для отримання бажаного позитивного результату у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх.

Авторкою статті проаналізовано сучасний стан відновного правосуддя щодо дітей та підлітків у таких країнах як: Франція, Ізраїль, Німеччина, Японія, Польща, Нідерланди, Казахстан, Канада, США. За основу було взято окрім найбільш розвинених країн, в яких пробація щодо неповнолітніх, відновне правосуддя та ювенальна юстиція загалом мають прогресивне та ефективне значення, а також країни, які близькі до України за принципом державного утворення та правової сім'ї. Були досліджені результати реабілітаційних та профілактичних програм протидії злочинності, які доречно було б впровадити в Україні. Вагоме значення у цьому процесі посідає роль сім'ї (батьків), законних представників, держави та правоохоронних органів (поліції).

Було доведено, що для сформування ефективної системи ювенальної юстиції потрібно спиратися у реалізації на головні принципи, які закріплені на міжнародному рівні у формі міжнародних стандартів. Серед них такі принципи як: виховання, пріоритету відновного правосуддя, верховенство кращих інтересів дитини, максимальної індивідуалізації, рівної уваги.

Дійшли висновку про те, яке насамперед значення посідає злочинність серед неповнолітніх, їхнє значення та вплив на свідомість дітей; яким необхідним є взаємозв'язок між неповнолітніми, дорослими, органами влади та правоохоронних органів; також потрібно запровадити належну роботу усіх суб'єктів кримінального провадження, значну увагу треба приділяти діяльності поліції, роботі закладів, які повинні займатися профілактикою вчинення злочинів, аналітиці; створити відповідний механізм даної боротьби із злочинністю, який буде працювати на випередження вчинення правопорушень дітьми, а не на усунення вже скоєних злочинів, для цього профілактичні програми для сімей дадуть свої позитивні результати.

***Ключові слова**: злочинність неповнолітніх, закордонний досвід; боротьба із злочинністю; заходи забезпеченння кримінального провадження; ювенальна юстиція, відновне правосуддя.*

Постановка проблеми. Актуальною проблема злочинності неповнолітніх буде завжди. Адже це впливає як на рівень злочинності та її тенденції, так і на суспільство в цілому. Це дає підгрунтя для вивченя даної теми науковцям і державним органам, щоб визначити та ліквідувати чинники, які передують цьому.

Загалом підлітки вчиняють злочини проти власності, а саме крадіжки або розбій, але є і випадки, коли їхні дії набирають більш небезпечних обертів і вони вчиняють злочини у людних місцях, з проникненням у житло, у своїх навчальних закладах, транспорті або у кіберпросторі.

Частіше за все неповнолітні навіть не знають про весь обсяг наслідків, які будуть після їхніх вчинків. Такі дії вони вчиняють через ряд факторів, наприклад: недоліки у вихованні у школі, родини та їх негативний вплив; через пропаганду алкоголізму, насильства та наркотиків; наслідування у поганій компанії; незайнятість неповнолітнього корисною безпечною працею та заняттями по саморозвитку; неналежна організація дозвілля; незацікавленість держави і її органів до проблем та нагальних потреб неповнолітніх; негативний вплив ЗМІ;

відсутність контролю за їхньою поведінкою, характером, спілкуванням з іншими людьми з боку сім'ї, суспільства та державних органів, відповідних служб; а також через проблеми працевлаштування.

Тому дуже важливо намагатися ліквідувати всі чинники такої протиправної поведінки неповнолітніх, щоб протистояти рецидивам у дорослому віці, тим самим знизивши загальний рівень злочинності в державі.

Аналіз останніх досліджень. Є українські науковці, які присвятили свої праці теоретичним розробкам реалізації і захисту прав дітей і належному забезпеченню кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Серед них: О. В. Максименко «Відновне правосуддя як інструмент протидії злочинності неповнолітніх у сучасних умовах»; праці С. С. Чернявського «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: досвід застосування нового кримінального процесуального кодексу України» [6] та О. Крукевич «Міжнародні правові стандарти забезпечення прав неповнолітніх учасників кримінального провадження» [5], дозволяють більш детально поглибитися у практику кримінальних проваджень та дає основу для аналізу прогалин та проблем у національному законодавстві; праці Т. Дмитришиної «Ювенальна юстиція: Міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні» [4], С. С. Щербинського «Зарубіжний досвід протидії злочинності неповнолітніх» [9] й А. О. Йосипова «Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища» [10], в яких детально досліджується боротьба зі злочинністю неповнолітніх у розвинених країнах, що взято за основу дослідження даної наукової статті.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Розглянути вітчизняну практику кримінальних проваджень у справах щодо неповнолітніх, національне законодавство, яке наразі регулює зазначену правову сферу, а також позицію українських суддів. Детально проаналізувати закордонний досвід щодо протидії злочинності неповнолітніх, захист прав та інтересів у справах, де беруть участь діти, а також взяти до уваги вік кримінальної відповідальності у різних країнах світу. На основі вже зазначеного матеріалу виокремити перспективи

вдосконалення українського законодавства щодо правосуддя дружнього до дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наразі слід налагодити належне виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, які перебувають у конфлікті із законом, реалізацію заходів для їхньої соціальної адаптації та реабілітації, тим самим покращити механізми юстиції стосовно дітей [1].

Немає ефективного механізму взаємодії з вразливими групами дітей; немає належного моніторингу, координації за діяльністю установ, організацій, закладів, державних органів, які націлені на профілактику правопорушень серед дітей; є неузгодженість дій між уповноваженими посадовими особами у даній сфері; є порушення даних об'єктивної статистики, що також зумовлено воєнним станом в Україні. Зменшується ініціатива від органів державної влади та органів місцевого самоврядування у питаннях попередження злочинів та подальшої профілактики скоєння неповнолітніми правопорушень, також має місце обмежене фінансування для реалізації таких заходів [1].

У сучасній Україні існує безліч проблем щодо здійснення досудового розслідування. У кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх відсутні такі, на наш погляд, обов'язкові програми як спеціальне навчання для прокурорів та слідчих; права законного представника неповнолітнього чітко не визначені та недостатня його залученість у кримінальному проваджені; немає чітко визначених прав дітей до досягнення ними 16 років за загальними підставами; відсутні критерії для відбору та залучення у судовових засіданнях, а також немає повного визначення правового статусу педагога, лікаря, психолога, представників відповідних служб у справах дітей.

Загалом судове провадження за участю дітей потребує імперативної спеціальної підготовки прокурорів, захисників, суддів для того, щоб судові засідання відбувалися у дружньому та комфортному оточенні для неповнолітнього [1].

На сьогодні існують проблеми реалізації в Україні рішень Комітету ООН з прав дитини, а також майже відсутнє використання індивідуальних звернень в цей Комітет як приклад самостійного механізму захисту та відновлення порушених прав. У даному випадку треба користуватися нормою ст.55 Конституції України [2]. Однак через прогалини у національному законодавстві рішення Комітету ООН з прав дитини буде мати лише рекомендаційний характер, а не обов'язковий. Це тому, що для України обов'язковими до виконання є лише рішення міжнародних судових установ, а несудових органів міжнародних організацій – ні. По суті це призводить до обмеження у правах неповнолітнього, тим самим є зв'язок з порушенням міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна, і відбувається ігнорування загальновизнаних стандартів у галузі прав людини [3].

На сьогодні система ювенальної юстиції добре сформувалася, має ефективний та дієвий механізм у таких розвинених країнах як Німеччина, США, Великобританія, Канада, Австрія тощо [4].

У кожній країні різний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (див. Таблиця 1). Загалом, як показало дослідження, мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність у різних країнах світу сягає від 7 до 16 років. У кримінальному законодавстві України встановлений найбільш сприятливий вік кримінальної відповідальності, за загальними правилами – з 16 років, за певними винятками – з 14 років.

Т. Дмитришина у своїй праці звертає увагу, що значна кількість дослідників вважають, що сучасна розвинена система ювенальної юстиції базується на таких принципах, як верховенство кращих інтересів дитини, пріоритет відновного правосуддя, вихованні, неформальності й індивідуалізації судочинства, рівної уваги, соціальної насиченості [4].

Через загальну необізнаність у належному захисті своїх прав, нестачі юридичних знань з боку законних представників, можливої відсталості у розвитку, розумової незрілості неповнолітніх, набуває обертів потреба

належного, обов'язкового захисту та забезпечення прав неповнолітніх під час кримінального провадження [5].

С. С. Чернявський наголошує, що у багатьох європейських країнах слідчі, окрім відповідного фаху, повинні мати педагогічну освіту, а в деяких випадках розслідувати злочин має право лише відповідна посадова особа, котра пройшла курси з педагогіки та психології, оскільки вони взаємодіють з дітьми [6].

Так, у Франції загалом стараються уникати винесення вироку неповнолітньому та здійснення судового розгляду. Натомість використовують альтернативний захід як «ознайомлення з законом», тобто неповнолітньому та його законному представнику пояснюють в деталях міру покарання за вчинений злочин та можливе покарання у разі недотримання вимог щодо виправлення і неналежного виховання. Еммануель Робінсон, який є французьким ювенальним суддею, наголошує, що прокурор може зобов'язати неповнолітнього принести письмове вибачення чи відновити пошкоджене ним майно, наприклад, полагодити паркан тощо [7]. Злочини за участю неповнолітніх розслідують судді в справах неповнолітніх. Це сприяє ефективному розслідуванню, на психіку дитини не чинять негативного впливу, забезпечується постійна та дієва профілактика злочинності серед неповнолітніх, а також належна взаємодія та співпрацю оперативних підрозділів та органів розслідування [6].

В Ізраїлі слідчий так само повинен спеціалізуватися на справах щодо неповнолітніх, а також може звертатися до прокуратури, органів освіти, соціальних служб, щоб вжити заходів для усунення негативних чинників. Додатково слідчий проводить виховну та інформаційну роботу щодо попередження та профілактики злочинності серед молоді [6].

Країна/Штат	Мінімальний вік кримінальної відповідальності
Австралія, Йорданія, Ірландія, Пакистан, Єгипет	7 років
Швейцарія, Англія, Нова Зеландія	10 років

США	16 років (у деяких випадках 17 років)
штати США: - Колорадо, Луїзіана - Джорджія, Іллінойс - Мінесота - Нью-Гемпшир, Техас - Нью-Йорк	 10 років 13 років 14 років 15 років 16 років
Німеччина	до 14 років – неможливо притягнути до кримінальної відповідальності; від 14 до 17 – можна притягнути до відповідальності, але якщо особа усвідомлювала протиправність діяння, враховуючи свою моральну та розумову зрілість; від 18 до 20 – притягуються до відповідальності, але є також винятки (передбачені у Законі про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх 1953 р)
Польща	до 13 років – не притягаються до відповідальності; від 15 до 17 – притягаються за окремі злочини; від 17 до 18 – притягаються за будь-які злочини.
Нідерланди, Канада	12 років
Франція, Алжир	13 років
Швеція, Чехія	15 років
Казахстан	16 років (з 14 років за окремих випадків)

Таблиця 1. Мінімальний вік кримінальної відповідальності за кордоном

У Німеччині діє принцип переважного виховного характеру санкцій для того, щоб протидіяти злочинності неповнолітніх та їхній негативній поведінці. У Законі про ювенальну юстицію від 1990 року закріплено принцип альтернативного покарання, тобто вибачень, виправлення завданої шкоди майну

тощо. Прийняти рішення про застосування запобіжних заходів до неповнолітнього в праві лише прокурор чи суддя [4].

А в Японії діють пункти з керівництва дітьми, сімейні суди. Вони орієнтовані на профілактику та протидію злочинності серед молоді. Нормативна база у цій галузі включає в себе Закон про добробут дітей від 1947 року, Закон про неповнолітніх від 1948 року. В Японії в пріоритеті принцип виховно-виправних заходів, які мають не кримінальний характер, частіше неповнолітніх поміщають під нагляд служби пробації, створені спеціальні загальнонаціональні громадські організації [7].

А, наприклад, у Польщі неповнолітніх поділяють за віком на три групи, які залежать від правових наслідків вчиненого злочину. У віці 17 років неповнолітнього і при вчиненні нетяжкого злочину суд може застосувати виховні чи виправні заходи замість покарання. Судове провадження здійснюють сімейні суди, а не кримінальні. Головним базовим нормативно-правовим актом є Закон «Про провадження у справах неповнолітніх» [8]. До неповнолітнього застосовують виховні чи виправні заходи, до речі останні застосовують як крайній захід. У тому разі, якщо злочин було вчинено неповнолітнім до досягнення 13 років, його місце розміщення може бути у шкільно-виховному центрі. За згодою обох сторін процесу суд може винести рішення про проведення заходу медіації.

Усебічну підтримку та допомогу у справах щодо неповнолітніх у незалежно від віку дитини надають Районні центри сімейної допомоги, а також Сімейні діагностично-консультаційні центри. Молодіжні центри з соціальної адаптації поділяються на відповідні типи за призначенням: закритого типу, відкритого, напіввідкритого, з посиленим виховним наглядом. До дітей у віці до 13 років, які вчинили злочин, застосовують опікунське законодавство Закону «Про підтримку сім'ї та прийомну сім'ю», бо неможна до них застосовувати заходи виховного впливу, тому до них застосовують опікунські заходи з галузі цивільного законодавства. Також відповідно до зазначеного закону державні органи та відповідні установи взаємодіють із місцевими громадами, що

покращують процес боротьби із злочинністю неповнолітніх. Установа по догляду і вихованню цілодобово здійснює всебічну підтримку неповнолітнього, допомагає, контролює зв'язок та контакт з батьками та родичами, робить об'єктивно все можливе, щоб дитину повернути до рідної сім'ї тощо [8].

У Нідерландах до неповнолітнього суд може застосувати такі покарання, як догана (застереження), направилення його у виправну школу, позбавлення волі або штраф. З виховних заходів може бути застосовано затримання або нагляд. По досягненню повноліття перелічені санкції скасовуються на автоматичних засадах. Міністерство Юстиції Нідерландів включає в себе Департамент піклування про злочинців і молодіжні установи, Департамент захисту і пробації молоді, також у судових округах діють Управління опіки та захисту. Відповідні органи користуються Законом «Про молодь» [8]. Добровільні дитячі організації опіки націлені на допомогу дітям, які перебувають у групі ризику. Поліція регулярно спілкується з батьками щодо виправлення та виховання неповнолітніх, а також може направити їх до бюро по догляду за молоддю. Спеціальна програма «HALT» націлена на протидію злочинності серед молоді молодшої 12 років, які вчинили злочин вперше. При повторному вчиненні злочину справу розглядає Рада по захисту дітей. До неповнолітнього в некомерційних організаціях можуть застосувати громадські роботи, тобто у будинках для людей похилого віку, муніципальних службах, лікарнях.

У Казахстані, наприклад, немає спеціальних покарань для неповнолітніх. Натомість можуть застосовуватися такі покарання, як штраф, позбавлення волі, обмеження волі, залучення до громадських робіт, позбавлення права займатися певною діяльністю, виправні роботи. Захист прав дитини, яка є у конфлікті із законом, направлений на застосування примусових заходів медичного характеру, примусових заходів корекційного впливу, заходів виховного впливу. Основоположний нормативно-правовий акт це Закон «Про медіацію», Закон «Про профілактику правопорушень серед неповнолітніх та попередження дитячої бездоглядності та безпритульності» [8]. Активно діють Центри адаптації

неповнолітніх. Індивідуальна профілактика проводиться щодо неповнолітніх та їхніх законних представників. Дана профілактика має на увазі проведення спеціальних бесід, профілактичний облік і контроль, заходи виховного впливу, адміністративне стягнення, медико-соціальний облік, направлення в спеціальні організації освіти і організації освіти з особливим режимом утримання тощо.

Основоположним законом у Канаді є Закон «Про кримінальне правосуддя щодо неповнолітніх» від 2002 року. Цей закон закріплює взаємодію між органами судової влади та правоохоронними органами задля покращення боротьби із злочинністю неповнолітніх, за допомогою позасудових заходів (наприклад, по відшкодуванню завданої шкоди. До дітей молодше 12 років, які вчинили злочин, застосовують провінційне законодавство про охорону дитинства. Представники поліції у таких випадках можуть взяти відповідальність на себе за вчинення злочину дитиною, доставити його законним представникам. У Канаді додатково існує особлива Процедура Сімейної конференції, яка націлена на те, щоб законні представники неповнолітніх належним чином виховували дітей, контролювали, наглядали за ними, дисциплінували їх, раціонально обмежувати у певних діях. Таким чином, навчають у першу чергу батьків, щоб покращити відносини між батьками та дітьми, а також протистояти та запобігати правопорушенням серед неповнолітніх. Тим самим займається сімейна терапія, враховуючи дітей, які є у зоні ризику [8].

Ювенальне правосуддя в США забезпечує в першу чергу охорону, захист та піклування. Тут реалізується доктрина «батьківська турбота», яка не завжди має на меті застосування покарання. Ці норми закріплені у ювенальних кодексах штатів, федеральних законах в галузі ювенальної юстиції та запобігання злочинності серед неповнолітніх. У цій галузі права взаємодіють органи судової влади, державні структури та піклувальні інституції. Ця сфера перебуває під контролем соціальної служби – Агентство соціальної служби, Служба по роботі із сім’єю і дітьми. Правосуддя у справах неповнолітніх націлене на забезпечення громадської безпеки та реабілітацію підлітка. У Сполучених Штатах діють

спеціальні суди за участю присяжних, а повноліття наступає з 21 року, коли громадянин повністю може користуватися всіма своїми правами.

Правоохоронні органи залучені для боротьби зі злочинністю за програмою «партнерства шкільної безпеки». Діє також подібна програма – програма позитивного розвитку молоді (PYD), у ній беруть участь діти, навчальні заклади, державні установи, законні представники, особливо ця програма стосується проблемних сімей, котрі мають наркотичну залежність, і т.д. Поширеними є «молодіжні суди», в яких максимально залучена молодь, щоб краще ознайомити кожну дитину з мірою відповідальності, судовою та правовою системою. Ці всі програми створені задля запобігання рецидивам та протидії злочинності [1].

Як можемо помітити, то у багатьох країнах важливу роль відіграє поліція для запобігання та боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Про це у своїх працях також зазначає К. С. Щербинський [9]. А. О. Йосипів додатково наголошує, що така роль поліції покращує зближення з населенням, встановлення контактів з громадами, ліквідовуються соціальні ізольованості і зникають конфлікти, а також більш дієво допомагає знайти дітей з групи ризику задля профілактики злочинності [10].

На основі закордонного досвіду і враховуючи наше сучасне становище у галузі ювенальної юстиції, можна виокремити наступні шляхи вирішення нагальних проблем в цій сфері. Чимало положень щодо вдосконалення системи ювенальної юстиції наведено у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» [1].

До них, зокрема, належать: покращення взаємозв’язку правоохоронних органів з дітьми і суспільством в цілому та з судовими органами, органами місцевого самоврядування, у першу чергу для того, щоб сформувати, так би мовити, «соціальну базу», яка буде сприяти зміцненню якісної правової свідомості з самого малечку у процесі регулярної реалізації у всіх верствах населення, тим самим буде запобігати скоєнню правопорушень дітьми у молодому та дорослому віці, а також задля знаходження фактів прогалин,

недоліків, порушень у батьківському вихованні, що негативно сприяє на дитину і може її провокувати на злочинну діяльність [11].

Важливим є запровадження сталої системи спеціального навчання, курсів з основ дитячої педагогіки й психології для слідчих, прокурорів, суддів та інший відповідних посадових осіб, котрі співпрацюють з дітьми під час кримінального провадження, також це стосується робітників виховних установ, їхніх професійних навичок.

Закріпити правовий статус, об'єктивність та незалежність таких суб'єктів як: адвокати (які безпосередньо будуть брати участь у справах з неповнолітніми), психолог, лікар, педагог, представник служби у справах дітей.

Потрібно запровадити більш прискорений порядок розгляду справ, у яких беруть участь неповнолітні, що буде мати позитивний вплив на їхню психіку.

Судові засідання повинні проводитися у дружньому оточенні для неповнолітнього, а також забезпечити їм надійні стандарти конфіденційності. Повинні бути спеціальні заклади, які будуть націлені на соціальну реабілітацію та ресоціалізацію неповнолітніх з підтримкою навчальної програми під їхній рівень розвитку та вік, а також потрібно покращити роботу центрів соціальної адаптації для дітей, які всі будуть працювати цілодобово.

Треба розширити перелік лояльних покарань (без ізоляції), примусових виховних заходів та запровадити альтернативні заходи, наприклад, «ознайомлення із законом» тощо.

Доцільним буде замінити вид покарання як штраф іншим видом до неповнолітніх, які не мають самостійного джерела доходу, а також надати суду право на накладання додаткових обов'язків на неповнолітнього, задля кращої ефективності по застосованим до них заходам.

Потрібно систематично інформувати та встановити механізм мотивації для робітників, щоб підвищувати рівень працевлаштування молоді, котрі були звільнені з місць позбавлення волі.

Для відповідності міжнародним стандартам треба розширити перелік обставин, які підлягають доказуванню у справах про злочини неповнолітніх, наприклад, ставлення до навчання та праці, щире розкаяння тощо[6].

Додатково у рекомендаціях UNICEF аналізу міжнародного досвіду щодо роботи з дітьми зазначено про доцільність упровадження в українське національне законодавство спеціального закону про ювенальну юстицію; сформувати спеціалізовані суди для розгляду окремих справ, у яких беруть участь діти; започаткувати систему сімейного виховання щодо спеціалізованих патронатних та спеціалізованих сімей, котрі зможуть належно справлятися з вихованням дітей у конфлікті із законом [8].

Висновки. Таким чином, злочинність неповнолітніх посідає значне актуальне місце тому, що саме з дитинства ми самі закладаємо у дітей певне ставлення до закону, відповідальності та усвідомлення наслідків власних дій, і це сприяє вектору їхнього світогляду, поведінці у майбутньому дорослому житті. Тому насамперед відповідальність за рівень злочинності неповнолітніх покладається саме на нас – дорослих та державу.

Реалізація відновного правосуддя з усіма запропонованими доповненнями наблизить дану галузь максимально до міжнародних стандарів, що підвищить правовий та соціальний рівень нашої країни, поліпшить захист прав дітей, буде позитивно сприяти запобіганню нових правопорушень серед неповнолітніх, тим самим знизиться рівень злочинності та налагодить повагу, комунікацію, взаємозв’язок між дітьми та дорослими (батьками та відповідними суб’єктами органів державної влади, органів місцевого самоврядування).

Окрім запровадження належної роботи усіх суб’єктів кримінального провадження, значну увагу також треба приділяти діяльності поліції, а також роботі закладів, які повинні займатися профілактикою вчинення злочинів, аналітиці; створити відповідний механізм даної боротьби із злочинністю, який буде працювати на випередження вчинення правопорушень дітьми, для цього програми для сімей дадуть свої позитивні результати як показує закордонна практика.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. ст.141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
3. Пархоменко П. І. Діяльність Комітету ООН з прав дитини. Практичний посібник Чернігів – 2021. Громадська організація «МАРТ». URL: https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%83-%D0%9E%D0%9E%D0%9D.pdf
4. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/38.pdf
5. Крукевич О. Міжнародні правові стандарти забезпечення прав неповнолітніх учасників кримінального провадження. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/59.pdf
6. Чернявський С. С. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: досвід застосування нового кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1174/1/chernavskuy_ua.pdf
7. Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження у зарубіжних країнах злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/9.pdf
8. Аналіз міжнародного досвіду щодо роботи з дітьми, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досягли віку, з якого настає кримінальна

відповідальність. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/11406/file/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%83.pdf%20.pdf

9. Щербинський К. С. Зарубіжний досвід протидії злочинності неповнолітніх. Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України. Харків, 2019. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/134.pdf
10. Йосипів А. О. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1 (15). URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/6670/1/34.pdf
11. Узагальнення практики розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх в 2016 році та першому півріччі 2017 року. URL: https://vp.su.court.gov.ua/sud1803/pres-centr/info_gromad/412619/

Maksymenko Albina

Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPROVING UKRAINIAN LEGISLATION REGARDING SPOUSE JUSTICE TO CHILDREN BASED ON ABROAD EXPERIENCE

This scientific article is devoted to the study of problems and gaps in Ukrainian legislation in the field of juvenile justice, the analysis of trends in the development of restorative justice in Ukraine and abroad, as well as the implementation of appropriate measures in domestic legislation and practice to obtain the desired positive result in the fight against juvenile delinquency.

The author of the article analyzed the current state of restorative justice in such countries as: France, Israel, Germany, Japan, Poland, the Netherlands, Kazakhstan,

Canada, the USA. In addition to the most developed countries, in which juvenile probation, restorative justice and juvenile justice in general have a progressive and effective meaning, as well as countries that are close to Ukraine in terms of the principle of state formation and legal family, it was taken as a basis. The results of rehabilitation and preventive crime prevention programs, which should be implemented in Ukraine, were studied. The role of the family (parents), legal representatives, the state and law enforcement agencies (police) is of great importance in this process.

It was proven that in order to create an effective system of juvenile justice, it is necessary to rely on the main principles that are established at the international level in the form of international standards. Among them are such principles as: education, the priority of restorative justice, the supremacy of the best interests of the child, maximum individualization, equal attention.

We came to a conclusion about the primary importance of crime among minors, their importance and impact on children's consciousness; how necessary is the relationship between minors, adults, authorities and law enforcement agencies; it is also necessary to implement the proper work of all subjects of criminal proceedings, significant attention should be paid to the activities of the police, the work of institutions that should be engaged in crime prevention, analytics; to create an appropriate mechanism for this fight against crime, which will work to prevent the commission of offenses by children, and not to eliminate crimes that have already been committed; for this, preventive programs for families will give their positive results.

Keywords: *juvenile delinquency; foreign experience; fight against crime; measures to ensure criminal proceedings; juvenile justice; restorative justice.*

УДК 343

Малайна Вікторія Василівна
Західноукраїнський національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено питання актуальності правового статусу працівника правоохоронного органу в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на виконанні правоохоронцями поставлених завдань, насамперед забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, враховуючи обставини, що сталися внаслідок ситуації в країні. Адже разом із звичними повноваженнями реалізуються органами та підрозділами Національної поліції, передбачені на виконання ними більш конкретних завдань, зокрема щодо фіксації військових злочинів, виявлення та затримання диверсантів, мародерів, колабораціоністів, припинення нелегального бізнесу, надання допомоги поранених і т. д. З огляду на це виникає необхідність у дослідженні правового статусу правоохоронних органів.

***Ключові слова**: правоохоронні органи, правоохоронець, воєнний стан, правовий статус, безпека громадян, Національна поліція.*

Постановка проблеми. Війна в Україні змінила життя кожного, внесла корективи в усі сфери суспільного життя. Законодавство також адаптувалося до нової дійсності, як і весь державний апарат. Розширився і перелік повноважень, і компетенції майже всіх державних установ, зокрема і правоохоронних органів, які разом із ЗСУ стали на захист держави.

Перш за все необхідно встановити, які державні органи в Україні слід віднести до правоохоронних органів та з'ясувати коло осіб, які охоплюються поняттям «працівник правоохоронного органу». Відповідно до закону України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду та

правоохоронних органів» (зі змінами), який передбачає перелік правоохоронних органів, до останніх належать: Служба безпеки, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, прокуратура, Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохороні, державно лісової охорони та інші органи, які здійснюють правоохоронні або правозастосовні функції [1]. Крім того, самих працівників цих органів класифікують за такими групами: ті, що перебувають у штаті правоохоронного органу і виконують технічні функції, а також ті працівники, які теж входять до штату, але за посадою на них покладено правоохоронні або правозастосовні функції. Чіткого ж визначення поняття працівник правоохоронного органу на законодавчому рівні не існує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи цю проблему, В. І. Осадчий пропонує розглядати належність суб'єкта до контингенту працівників правоохоронних органів через призму правоохоронного органу, до якого вони належать. Правоохоронною діяльністю працівників державних органів під час виконання ними службових обов'язків автор пропонує визнати хоча б один із таких видів діяльності: досудове розслідування у кримінальному чи адміністративному провадженні; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів слідства і прокуратури працівниками установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, державної виконавчої служби, військової частини, батальйону охорони та дисциплінарної поліції або працівниками органів внутрішніх справ; оперативно-розшукова, адміністративна, профілактична, охоронна функції поліції; припинення правопорушень під час переміщення через державний і митний кордон людей, транспортних засобів, товарів, інших предметів чи речовин; припинення правопорушень під час незаконного лісокористування, незаконного полювання, незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; нагляд і контроль за виконанням законів [2, с. 7].

Позиція інших учених така: правоохоронним органом слід вважати державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі державного управління та виконує функції держави на основі закону, функції держави (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні та ін.) у різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності держави [3, с. 7]. Але, на нашу думку, це твердження є досить суперечливим і потребує доопрацювання. Оскільки, як влучно зазначає А. М. Куліш, «виконання цих функцій, особливо організаційно-розпорядчих, є невід'ємною ознакою будь-якої державної установи чи юридичної особи, тобто на основі з виявлених ознак правоохоронної діяльності, можна визнати останнім будь-яку державну установу, орган, організацію чи юридичну особу, що позбавляє розглянуте визначення індивідуального змісту» [4, с. 91].

У цьому плані має рацію О. М. Бандурка, який зазначив, що «правоохоронні органи зазвичай називають функціонуючі в суспільстві та державі установи та організації, основним завданням яких є забезпечення законності, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями» [5, с. 7].

Ураховуючи напрацювання згаданих авторів, вважаємо, що правоохоронці – це насамперед ті особи, які займають відповідні посади в правоохоронних органах і на яких покладено, зокрема, крім іншого, функція захисту прав і свобод людей. Адже саме слово (термін) «правоохоронець» складається з поєднання слів «право» і «охороняти».

Виклад основного матеріалу. Крім того, слід зазначити, що поняття «працівники правоохоронних органів» і «державні службовці» є різними категоріями. Тому, зокрема, положенням Закону України «Про державну службу» не регламентується діяльність працівників правоохоронних органів. М. В. Коваль справедливо стверджує, що «правовий статус працівників правоохоронних органів визначається певним статусом, який відрізняється від правового статусу державного службовця. Ці відмінності зумовлені специфікою державної служби в правоохоронних органах, а також в збройних формуваннях, і з цього приводу слід зазначити що закон України «Про державну службу» має

містити положення про те, що державна служба — це несення служби окремими особами в державних органах, військових формуваннях і правоохоронних органах як посадових осіб та чиновників» [6, с. 178].

Недостатня правова визначеність правового статусу працівників правоохоронних органів викликає активні дискусії і в доктрині кримінального права та суперечливе тлумачення ознак відповідних злочинів, в яких потерпілим чи злочинцем виступає особа з таким статусом. Очевидно, що суто в практичному сенсі спеціально уповноваженій особі, яка має застосовувати норми кримінально-правової охорони працівників правоохоронних органів, важко щоразу доводити, що особа цьому відповідає, тому що вони виконують функції держави. В додаток, це спричиняє розбіжності у загальноприйнятому розумінні даного поняття. Тому доречно дати визначення поняттю «правоохоронець» в окремому нормативному акті, юридично витлумачити відповідне визначення та на основі цього поняття визначити статус працівників правоохоронних органів в інших законах України. Це дозволило б не тільки уникнути колізій у законодавстві, а й сприяти правильному застосуванню правових положень про захист працівників правоохоронних органів та їх сімей.
Правоохоронці є відносно самостійною категорією суб’єктів правовідносин (зокрема кримінально-правових), чиї права та законні інтереси підлягають посиленню охорони з боку держави у зв’язку з виконанням своїх державних повноважень. Для цього вони наділяються певною кількістю прав та обов'язків. У ст.3 Закону України «Про державний захист суддів і працівників правоохоронних органів» надається перелік цих прав працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів щодо заходів державного захисту, до яких, зокрема, належать: застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та зброю з метою забезпечення виконання законних наказів і усних вимог, що добровільно не виконуються в захист особистої безпеки, безпеки близьких родичів, а також їхнього житла та майна; отримувати допомогу у виконанні своїх службових обов’язків, а в разі потреби – особистого захисту, а також захисту свого житла та майна з боку правоохоронних та інших

державних органів; вживати спеціальних заходів щодо забезпечення безпеки; отримати матеріальні відшкодування у разі смерті працівника, каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, знищення чи пошкодження його житла та майна у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Окремо наголошено, що життя і здоров’я працівників органів юстиції та правоохоронних органів підлягають загальнообов’язковому державному страхуванню за рахунок бюджету [1]. Права представників окремих правоохоронних органів уточнюються і конкретизуються в спеціальних законах (наприклад, Законі України «Про Національну поліцію», Законі України «Про прокуратуру») [7].

Крім того, згадані нормативно-правові акти також визначають і конкретизують посадову особу, її повноваження та обов’язки. Ці права та інтереси, а також обов'язки і повноваження особи мають вирішальне значення для оцінки її кримінально-правового статусу з точки зору визнання особи потерпілою від злочинів, що посягають на правоохоронців та їхніх родичів: наявність цього складу злочину можна встановити лише переконавшись у співвідношенні певного посягання, що виявляється у порушенні прав і свобод особи зі спеціальним статусом і виконанням нею посадових обов'язків (здійсненням повноважень), що визначають її як працівника правоохоронного органу.

Ситуація перших місяців війни характеризувалася залученістю всіх без винятку правоохоронних органів і їх підрозділів до виконання завдань і функцій, шо пов’язані із обороною держави, торкнулась повною мірою сфери безпеки та правопорядку, що спровокувало покладення на правоохоронні органи додаткових функцій та повноважень, серед яких: пріоритетні оперативні реагування на кримінальні правопорушення та інші події та надання послуг, допомога населенню, постраждалому внаслідок збройної агресії російської федерації. Слід зазначити, що для забезпечення безпеки громад органи поліції стали формувати все більше піших підрозділів, кількість яких зросла в півтора рази [5].

Що стосується нормативно-правового забезпечення діяльності поліції, як одного із правоохоронних органів в умовах воєнного стану, низка норм існувала вже до його запровадження. Так, відповідно до пункту 24 частини першої статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», поліція відповідно до покладених на неї завдань, мала повноваження на участь у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його введення на всій території України або в окремій зоні [8].

Крім того, статтею 24 цього Закону визначено додаткові повноваження поліції та встановлено, що у разі загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройній агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, законодавством України беруть участь у виконанні територіальних завдань оборони, забезпеченні та реалізації заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості. У ході забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості, виконання завдань територіальної оборони органи та підрозділи, що входять до системи поліції та дислокуються в межах Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, області, міста Києва, підпорядковуються відповідному начальнику Головного управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, області, місті Києві [8].

Проте чи достатньо вказаних повноважень поліції для забезпечення безпеки громад в умовах воєнного часу є питанням, яке потребує ретельного обговорення як на рівні наукової спільноти, так і серед практиків працівників поліції. Розв’язанню проблем діяльності правоохоронних органів та підрозділів Національної поліції під час воєнного стану присвячені праці вчених О. Бандурки, В. Білоуса, В. Фелика, М. Коваліва, В. Івахи, Н. Туза, М. Медвідя, В. Молотая, В. Тильчика та деяких інших. Праці цих вчених мають науково-теоретичне та практичне значення, але поза їхньою увагою залишилось

дослідження проблем правового статусу працівника правоохоронних органів в умовах воєнного стану, що є метою дослідження.

Варто констатувати, що умовою правильного застосування законодавства в період війни є збереження статусу правоохоронців у їх загальному нормативі значення. Особливо потрібно наголосити на виконанні завдань, насамперед, забезпечення громадського порядку та громадської безпеки з урахуванням обставин, що виникли внаслідок воєнного стану. Насправді атестовані працівники поліції здійснюють діяльність відповідно до Закону України «Про Національну поліцію». Крім того, як підкреслюють вчені, зокрема М. В. Ковалів, В. О. Іваха, особливості діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану зумовили необхідність організаційного виділення спеціальних підрозділів, груп чи окремих працівників, які мають підвищену професійну, фізичну чи спеціальну підготовку і здатні успішно виконувати окремі види адміністративної діяльності. Це одиниці спеціального призначення, групи застосування спеціальних хімічних речовин, снайпери, спеціалісти з відео-аудіо документування, зв'язкові та ін. Вогнепальну зброю та спеціальні засоби дозволено використовувати не всім, а тільки тим працівникам, які пройшли відповідну професійну підготовку, ознайомлені з нормативними актами, склали заліки та відповідно мають право користуватися ними за своїм становищем. Ці заходи ще називають спеціальними і тому вони спрямовані безпосередньо на особу правопорушника, в так званих «екстремальних» умовах [9, с. 69].

Органи Національної поліції виступають як суб'єкт забезпечення національної безпеки України, відповідно до законодавства та завдань забезпечення громадської безпеки і порядку, захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, боротьби зі злочинністю. З цією метою вони наділяються повноваженнями щодо охорони об'єктів права державної власності, а також участі у забезпеченні державної безпеки; допомога в забезпеченні правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі якщо вони заявлені на всій території

України чи в окремій місцевості тощо, та є суб'єктом оперативно-розшукової діяльності.

Ураховуючи, що основним органом в забезпеченні громадської безпеки та порядку є Національна поліція України, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» в законодавство України були внесені зміни з метою оптимізації діяльності цього органу. Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» та Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, в тому числі під час воєнного стану» внесені ключові зміни щодо нормативного уточнення адміністративно-правового статусу поліцейського і, як наслідок, статусу правоохоронців загалом. Ці зміни передусім стосуються окремих прав та обов'язків поліцейських, зокрема, щодо отримання інформації від органів державної влади, державних підприємств та органів місцевого самоврядування за письмовим зверненням щодо військовополонених; особливості здійснення повноважень поліцейського в цивільному одязі під час виконання ним основних завдань з проведення оперативно-розшукових заходів, негласних розшукових заходів (детективні) дії, інших дій в умовах режиму секретності чи для забезпечення безпеки працівників суду та правоохоронних органів і їхніх близьких родичів; можливості використання підручних засобів в якості заходів примусу. Останнє можна здійснити без попередження у разі відбиття нападу осіб, які беруть участь у збройній агресії або чинять опір (під час дії правового режиму воєнного стану); право поліцейських на використання технічних засобів: технічних пристроїв (фото- та відеотехніка, спеціальне програмне забезпечення), інформації з технічних засобів, фото- та відеотехніки, що перебувають у чужому володінні; право працівників поліції на конвоювання затриманих чи взятих під варту осіб, а також на утримання таких осіб в ізоляторах тимчасового тримання; розмінування та техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події; право збору біометричних даних особи (наприклад, відбитків пальців); обов'язок поліції представляти та організовувати співпрацю з Інтерполом та Європолом.

Слід підкреслити що адміністративно-правовий статус поліцейського деталізовано в контексті його відповідальності, зокрема визначено деякі особливості дисциплінарного провадження, зокрема на період воєнного стану – розширено можливі терміни службового розслідування за наказом керівника до 30 днів. На час дії такого розслідування, особа може бути відсторонена від виконання службових обов'язків [10].

Ці зміни здебільшого стосуються реалізації окремих положень підзаконних нормативно-правових актів, зокрема специфіки повноважень працівників поліції під час воєнного стану, забезпечення особистої безпеки, використання технічних засобів та інформаційних систем, реалізації певних прав, необхідних в умовах збройної агресії. Деякі зміни в законодавстві стосуються і працівників інших правоохоронних органів, правовий статус, яких зазнав змін у зв'язку з введенням воєнного стану. До прикладу, відповідно до Кримінального процесуального кодексу, у разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань - рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова. У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду). Крім того, строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування.

Щодо рішень, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених ст. 615 КПК України, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому

законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення [11].

Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника. Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливлюють участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий [11].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що правоохоронні органи – це функціонуючі в суспільстві та державі органи, основним завданням яких є забезпечення законності, боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями. У питанні кримінально-правового та правового статусу працівника правоохоронного органу і до війни були прогалини, у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану ці проблеми збільшилися. Такі прогалини необхідно долати шляхом прийняття змін в законодавство, враховуючи реалії часу. Адже в умовах правового режиму воєнного стану правоохоронні органи повинні діяти і діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначений Конституцією України та законами України.

Список використаних джерел

1. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781–XII. Дата оновлення: 24.11.2021.
2. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2004. 38 с.

3. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / за ред. О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В. С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін. Київ : Юрінком-Інтер, 2004. 376 с.
4. Куліш А. М. Щодо визначення поняття «правоохоронні органи». *Право і безпека*. 2005. № 5. С. 91.
5. Метельський І. Д. Кримінально-правовий статус працівника правоохоронних органів України: проблеми розуміння та перспективи вдосконалення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. № 3(24). С.135–139.
6. Коваль М. В. Про поняття «працівник правоохоронного органу» у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 178–182.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № № 40–41. Ст. 379.
8. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text
9. Ковалів М. В., Іваха В. О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. URL: https://science. lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4948/vnulpurn201683712.pdf
10. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Malaina Viktoria
West Ukrainian National University

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF A LAW ENFORCEMENT OFFICER DURING MARTIAL LAW

The article examines the issue of the relevance of the legal status of a law enforcement officer in the conditions of martial law. Approaches to defining the term "law enforcement agencies" and the concept of their employee are analyzed. Opinions about who exactly should be considered a law enforcement officer are considered. The issue of which bodies belong to law enforcement is being investigated. Emphasis is placed on the fulfillment of tasks by law enforcement officers, primarily ensuring public order and public safety, taking into account the circumstances that have arisen as a result of the situation in the country. After all, together with the usual powers, the bodies and units of the National Police implement more specific tasks, in particular regarding the recording of war crimes, the detection and detention of saboteurs, looters, collaborators, the termination of illegal business, the provision of aid to the wounded, etc. this makes it necessary to investigate the legal status of law enforcement agencies under martial law.

***Key words**: law enforcement agencies, law enforcement officer, martial law, legal status, citizens' safety, National Police.*

УДК:343.851:343.973

Мінєєв Артем Сергійович
Університет митної справи та фінансів

ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ВІДБУЛИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ АБО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

Статтю присвячено проблемі працевлаштування осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, дослідженню додаткових гарантій працевлаштування звільнених осіб та їх ефективності. Додаткові гарантії працевлаштування осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк розглядаються в статті, як один із засобів запобігання рецидивній злочинності.

Визначено основні нормативно-правові акти, що регулюють сферу додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню та проаналізовано останні зміни у кримінально-виконавчому, трудовому на соціальному законодавстві, що стосуються даного інституту. Проаналізовано статистичні дані щодо кількості осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, показників у сфері зайнятості населення, а також інформації, отриманої в результаті анкетування засуджених та звільнених осіб тощо.

Розглянуто механізм правового регулювання інституту квотування, який існував в Україні до 2022 року, а також компенсаційні механізми, що складали систему додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню. Пропонується внесення змін до чинного законодавства, що направлені на відновлення системи додаткових гарантій працевлаштування звільнених з місць позбавлення та обмеження волі осіб. Крім того, пропонується альтернативні зміни у національному законодавстві, щодо поширення на звільнених осіб додаткових гарантій, що вже існують для інших категорій населення, які є вразливими на ринку праці. Розширення існуючих гарантій позитивно вплине на запобігання

рецидивній злочинності, а також сприятиме працевлаштуванню звільнених осіб за трудовим договором, що забезпечить належний захист їх прав у відносинах з роботодавцем, відрахування податків із заробітної плати тощо.

***Ключові слова**: позбавлення волі на певний строк, обмеження волі, пробація, ресоціалізація, працевлаштування, звільнені особи, додаткові гарантії, рецидивна злочинність.*

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Під час відбуття покарання у виді обмеження волі засуджені обмежені в правах, а їх статус пов'язаний із частковою ізоляцією від суспільства. Зазначене призводить до втрати соціальних зв'язків, а також може призводити до негативних змін особистості, появи психічних аномалій тощо. Також слід ураховувати, що особа, яка вчиняє загальнокримінальні правопорушення зазвичай ще до відбуття покарання має низку проблем, пов'язаних із соціальним статусом. Для успішного виправлення таких осіб потрібне виконання комплексу заходів як під час відбуття покарання, так в постпенітенціарний період (до одного року). Ці заходи перш за все пов'язані з набуттям робітничої професії, закріплення набутих навичок на виробництві за професією набутою під час відбування покарання, сприянні у працевлаштуванні після відбуття покарання з боку центрів зайнятості, громадських та благодійних організацій і т. ін. Проблема, з якою найчастіше зустрічаються звільнені з місць позбавлення та обмеження волі особи стосується працевлаштування. З огляду на те, що осіб, які мали судимість вкрай неохоче беруть на роботу, а також тенденції із зростання безробіття, пов'язані з війною та проблемами на ринку праці, вкрай важливим є існування ефективних додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню. Актуальність дослідження полягає в тому, що сприяння працевлаштуванню осіб, які звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі, є одним із заходів профілактики рецидивної злочинності, рівень якої в Україні залишається високим.

Стан дослідження. Питання соціальної адаптації осіб, які звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі та, зокрема, питання профілактики

рецидивної злочинності розглядали такі вчені, як В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва [1], І. М. Коросташова [2], О. М. Неживець [3], Г. С. Резніченко [4] та ін. Так, В. С. Батиргареєва займалась проблематикою стигматизації звільнених осіб, яка одночасно є ключовим фактором, що впливає на можливість працевлаштування. О. М. Неживець досліджувала потреби засуджених до позбавлення та обмеження волі, для розробки заходів з попередження рецидивної злочинності після відбуття ними покарання. І. М. Коросташова у своїх дослідженнях звертає увагу на недосконалість сучасного законодавства у сфері соціальної адаптації звільнених осіб, а також на зарубіжний досвід підготовки осіб до звільнення та їх подальшого супроводу, що сприятиме зниженню рівня рецидивної злочинності. Г. С. Резніченко приділяє увагу питанням працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі.

Однак питання, що стосуються додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню осіб, які звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі, залишається малодослідженим.

Мета дослідження. Аналіз норм чинного законодавства на предмет наявності в них додаткових гарантій працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі та формулювання пропозицій, що стосуються профілактики рецидивної злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2019 році з місць позбавлення волі було звільнено 14039 осіб. Кількість працездатних осіб в установах виконання покарань станом на 01.01.2020 р. становила 21169 осіб, а станом на 2019 рік – 22904 особи), або 59,9% (61,8%) від числа всіх засуджених осіб [5]. Загальна чисельність осіб, що відбували покарання в установах Кримінально-виконавчої служби України у 2019 році складала – 52 863, з них 1 592 – жінки [5]. З наведених статистичних даних можна зробити висновок, що більшість звільнених осіб є працездатними чоловіками, для яких одним із перших кроків до успішного повернення у суспільство є працевлаштування, адже без наявності місця роботи й стабільного заробітку задоволення будь-яких

первинних потреб (харчування, одяг та обов'язкові предмети побуту тощо) є неможливим. На цю проблему вказують й самі колишні засуджені, так, за даними опитування проведеного у 2012 році 63% опитаних осіб вказали, що працевлаштування є питанням, яке потрібно вирішувати в першу чергу [1, с.72]. Більш сучасні дослідження, проведені у 2016 році на території Миколаївської області дали наступні результати: 37,4% засуджених розраховували на отримання допомоги від органу пробації щодо працевлаштування; засуджені, що вже мають дві та більше судимостей вказували на те, що головною причиною їхнього повторного потрапляння до установи виконання покарань є проблеми із працевлаштуванням на волі (25,1% опитуваних) [6, с. 107–108]. Г. С. Резніченко, досліджуючи питання працевлаштування осіб, які відбули покарання наводив наступну статистику: «станом на лютий 2019 р. до ДУ «Центр пробації» надіслано 363 запити щодо працевлаштування засуджених після звільнення, з них: отримано позитивних відповідей – 245, негативних – 4, але працевлаштовано тільки 3 особи» [4, с. 121]. Наразі у офіційних звітах ДУ «Центр пробації» зазначається кількість позитивних відповідей, але як ми можемо бачити, ці дані не відповідають кількості працевлаштованих осіб. Наведене яскраво ілюструє ситуацію із становищем осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк за сучасних умовах ринку праці, хоча чинне законодавство й передбачає певні гарантії щодо працевлаштування деяких категорій громадян, про що й піде мова далі.

Відсутність ефективних механізмів сприяння працевлаштуванню звільнених осіб призводить до нівелювання інших заходів, що стосуються їх ресоціалізації, профілактики скоєння нових кримінальних правопорушень (За даними ДУ «Центр пробації» [7, с. 28] в Україні спостерігається високий рівень рецидивної злочинності – 68,4% станом на перше півріччя 2021 року). Так, одним із заходів, що направлений на вирішення проблем, пов'язаних із вразливістю звільнених з місць позбавлення та обмеження волі осіб на ринку праці, було прийняття системи норм, які спрямовані на забезпечення додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню для даної категорії осіб.

У ст. 43 Конституції України закріплено, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності [8]. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року містить ст. 23, в якій зокрема зазначається, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [9]. Відповідно до ст. 26 Конвенції про сприяння зайнятості та захист від безробіття N 168, яка набрала чинності 17.10.1991 року, члени Міжнародної організації праці беруть до уваги той факт, що є багато категорій осіб, котрі шукають роботу, які в минулому ніколи не визнавалися чи перестали визнаватися за безробітних, або які ніколи не були охоплені системами захисту безробітних. Відповідно, згідно з цими умовами, принаймні три з десяти таких категорій осіб, котрі шукають роботу, дістають соціальну допомогу: a) молодь, яка закінчила проходження професійної підготовки; b) молодь, яка завершила свою освіту; c) молодь, яка завершила проходження обов'язкової військової служби; d) особи, які закінчили виховання дитини або надання допомоги хворому, інвалідові чи старому; e) особи, чиє подружжя померло, якщо вони не мають права на допомогу у зв'язку зі смертю годувальника; f) розлучені особи, або ті, які проживають нарізно; g) особи, звільнені з тюремного ув'язнення (курсив – автора); h) повнолітні трудівники, серед них інваліди, котрі завершили проходження професійної підготовки; i) працівники-мігранти після повернення на батьківщину, якщо тільки вони не набули певних прав відповідно до законодавства країни їхньої останньої роботи; j) особи, які досі працюють не за наймом [10, Ч.1 Ст.26]. Кожний член Організації вживає заходів для поступового поширення правової охорони на більшу кількість працівників порівняно з початковою [10, Ч.3 Ст.26]. На рівні закону, а саме у ст. 2-1 Кодексу законів про працю України зазначається, що будь-яка дискримінація у сфері праці забороняється [11]. Також потрібно зазначити й про кримінально-правову охорону рівноправності громадян, яка передбачена ст.161 Кримінального кодексу України, де зазначено, що

встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками є діянням, за яке передбачена кримінальна відповідальність [12].

Що стосується спеціального законодавства у сфері постпенітенціарної адаптації, то у ч. 4 ст. 10 ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» зазначено про те, що держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування звільнених осіб [13]. Аналогічна за змістом норма існує у п. 3 ч. 1 ст. 14 ЗУ «Про зайнятість населення») [14]. Кримінально-виконавчий кодекс України також містить норму, яка передбачає, що уповноважений орган з питань пробації спільно з адміністрацією установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк організовує здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб (ст. 156) [15]. ЗУ «Про пробацію» також містить декларативні норми, що стосуються сприяння у працевлаштуванні працездатних осіб (ч. 2 ст. 1 та ч. 2 ст.13) [16].

Станом на 19.08.2022 року у Кодексі законів про працю України, була норма, якою передбачалось, що для працевлаштування молоді, яка закінчила або припинила навчання у закладах середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, звільнилася із строкової військової служби і вперше приймається на роботу, а також осіб, звільнених із військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, які в добровільному порядку уклали контракт про проходження служби у військовому резерві, військової служби за призовом осіб офіцерського складу або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби), дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

піклування, осіб, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу, а також інших категорій осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, підприємствам, установам та організаціям встановлюється квота відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" [11, Ст.196]. Наведена норма закріплювала так званий інститут квотування, механізм функціонування якого містився у Законі України «Про зайнятість населення» (ст. ст. 14, 53) та підзаконних нормативно-правових актах, зокрема в Наказі Мінсоцполітики України від 16.05.2013 року № 271. Про затвердження Порядку надання роботодавцями державній службі зайнятості інформації про зайнятість та працевлаштування громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Окрім наведеного, Закон України «Про зайнятість населення» також містив ст. 26 «Стимулювання працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці», яку також можна було віднести до системи додаткових гарантій. Наведені норми безпосередньо стосуються питань сприяння працевлаштуванню звільнених осіб, адже у п. 3 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» передбачалось, що до осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню відносяться особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування [14].

Однак у вересні 2022 року, вищевказану норму Закону України «Про зайнятість населення» було виключено. Вказані зміни відбулися у зв’язку з прийняттям ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці». Крім того, із КЗпП виключено ст.196, якою встановлювався інститут квотування й зазначався невичерпний перелік осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню (норма була бланкетною й відсилала до ЗУ «Про зайнятість населення», у ч. 1 ст. 14 котрого зазначався повний перелік груп осіб, які підпадають під категорію таких, що мають додаткові гарантії). Крім того, із ст.

14 Закону України «Про зайнятість населення» виключено частини 2 та 3, а із ст. 53 – частину 2 [17], що передбачали наявність механізму квотування, а також відповідальність за невиконання роботодавцем протягом року квоти для працевлаштування громадян, зазначених у частині першій статті 14 цього Закону. Отже, сьогодні квотування робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту, і зокрема для осіб звільнених від відбуття покарання чинним законодавством не передбачено. Слід звернути увагу на те, що у науково-експертному висновку до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» від 11.02.2022 року також вказувалось, що у пояснювальній записці відсутні будь-які пояснення або обґрунтування які стосуються запропонованих змін, щодо виключення положень про квотування, як додаткової гарантії у сприянні працевлаштуванню [18, с. 2], однак закон було прийнято без врахування експертного зауваження.

Слід звернути увагу на те, що на офіційному сайті Державної служби зайнятості зазначається про те, що не зважаючи на ліквідацію механізму квот, роботодавці можуть користуватися матеріальними стимулами у разі прийому на роботу певних категорій осіб, що є вразливими на ринку праці [19]. Йдеться про ст. 26 ЗУ «Про зайнятість населення», яка передбачає, що роботодавцю, який працевлаштовує на нове робоче місце громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню (до цієї категорії відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 14 ЗУ «Про зайнятість населення» відносяться й особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування) та яким надано статус безробітного, за направленням територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, строком не менше ніж на два роки щомісяця компенсуються фактичні витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений [14]. Інститут компенсації

вже тривалий час існує у нашій країні, а зміни внесені законодавцем у редакцію від 29 січня 2023 року практично не впливають на осіб які відбули покарання. Серед новел законодавства слід також виокремити те, що тепер компенсація проводиться в розмірі не більше подвійного розміру мінімального страхового внеску (у 2023 році він становить – 1 474 грн за місяць, це складає 22 % від мінімальної зарплати). При цьому, у попередній редакції таких обмежень не було. Крім того, тепер така особа повинна перебувати у статусі зареєстрованого безробітного понад один місяць (в той час, коли за попередньою редакцією вищевказаної норми закону, особа повинна була лише мати статус безробітного) [20; 21]. Позитивною стороною компенсаційних інститутів є те, що вони стимулюють роботодавця шляхом преференцій фінансового характеру, з іншого боку, питання, чи буде цього достатньо для забезпечення працевлаштування осіб, що мають додаткові гарантії, залишається відкритим.

Отже, наприкінці 2022 року законодавець скоротив обсяг додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню. Так, із двох гарантій – квотування та компенсації фактичних витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, залишилась лише остання (з певними змінами, про які було зазначено вище). Також слід звернути увагу й на те, що вказані зміни у законодавстві торкнуться великої кількості осіб. Що підтверджується офіційними даними Державної служби зайнятості, згідно з якими, наприклад, у 2021 році отримали роботу 54,7 тисяч осіб, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, загалом це 326,5 тисяч осіб наведеної категорії отримало послуги, з них 237 тисяч мали статус безробітного [22, с. 1–2]. На нашу думку, в умовах воєнного стану й негативних тенденцій на ринку праці, зазначені зміни в законодавстві негативно вплинуть на можливість працевлаштування, великої кількості осіб, вразливих категорій, й зокрема осіб, звільнених від відбування покарання. Відповідно вказане може призвести не тільки до зростання рівня рецидивної злочинності, а також і до зростання рівня корисливої злочинності, що скоюється вперше.

Аналіз вищевказаних змін у законодавстві свідчить про послаблення соціального захисту такої вразливої категорії, як особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування. У таких складних умовах, що склались на ринку праці після поширення на території України коронавірусу COVID-19 у 2020 році та введення карантинних заходів, а також внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ у 2022 році, яка триває, наявність певного механізму підтримки вразливих категорій населення стає одним із нагальних питань, що мають вирішуватись законодавцем. На нашу думку, наявні сьогодні в національному законодавстві додаткові гарантії не можуть в повній мірі забезпечувати рівні можливості й нівелювати існуючі дискримінаційні фактори. Тому, постає питання про розширення кола додаткових гарантій з працевлаштування для вразливих категорій осіб, й зокрема тих, що звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі. Крім того, сьогодні не менш важливими ніж сприяння працевлаштуванню звільнених від відбування покарання осіб та необхідності введення додаткових гарантій є проведення всього комплексу заходів, що сприятиме подальшому працевлаштуванню вищевказаної категорії осіб, що зокрема має включати: 1) проходження навчання за виробничими професіями, підвищення кваліфікації; 2) відновлення документів; 3) проведення серед роботодавців просвітницької роботи з питань запобігання стигматизації осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі; 4) робота практичних психологів, направлена на корекцію поведінки особи, сприяння ресоціалізації та усунення прокримінального мислення; 5) направлення на лікування у випадку наявності наркотичної або алкогольної залежності тощо.

Слід також сказати, що в національному законодавстві сьогодні, окрім компенсації єдиного соціального внеску, існує також інститут компенсації 50 відсотків фактичних витрат на оплату праці, але не більше розміру мінімальної заробітної плати, закріплений у ч. 2 ст. 26 Закону України «Про зайнятість населення», він розповсюджується на осіб з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", а також учасників бойових

дій, зазначених у пунктах 19-21 частини першої статті 6 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Загальна тривалість виплати компенсації становить шість місяців [14]. На нашу думку, варто поширити вищевказану гарантію, передбачену ч.2 ст.26 Закону України «Про зайнятість населення» і на інші вразливі категорії осіб, зокрема й на осіб звільнених з місць позбавлення та обмеження волі. Це стане стимулом для роботодавців до прийняття на роботу вразливі категорії осіб, зокрема й тих, що звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі. Крім того, зазначене стане доповненням до комплексу профілактичних заходів із запобігання рецидивної злочинності, а також первинної корисливої злочинності.

Висновки. Аналіз статистичних даних свідчить, що проблема працевлаштування звільнених осіб досі залишається невирішеною, а існуючі сьогодні додаткові гарантії не можуть забезпечити їх працевлаштування. Проблема, зокрема, пов'язана із скороченням у вересні 2022 року кола додаткових гарантій (з двох – квотування та компенсації єдиного соціального внеску протягом 12 місяців, частково залишилась лише інститут компенсацій), що може негативно вплинути в тому числі на рівень рецидивної та первинної корисливої злочинності. Тому нагальним є питання відновлення обсягу додаткових гарантій з працевлаштування для вразливих категорій населення і зокрема й для осіб, що звільнилися з місць позбавлення та обмеження волі. Наведене дозволить зменшити рівень рецидивної злочинності та первинної корисливої злочинності, а також кількість випадків неофіційного працевлаштування, яке не забезпечує належну охорону прав працівника та необхідних відрахувань податків із заробітної плати.

Список використаних джерел

1. Борисов В. І., Батиргареєва В. С., Яковець І. С., Опанасенков О. І. Ставлення соціуму до можливостей соціальної адаптації колишніх засуджених. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 23. С. 64–75.

2. Коросташова І. М., Мінєєв А. С. Роль постпенітенціарної адаптації у запобіганні рецидивної злочинності (питання кримінально-виконавчого права та деякі кримінологічні аспекти). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2021. № 53.
3. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 39 с.
4. Резніченко Г. С. Ресоціалізація осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 118–123.
5. Кримінально-виконавча система України в 2019 році. Статистичний огляд. ГПО «Донецький Меморіал». 2020 р. : вебсайт. URL: https://ukrprison.org.ua/articles/1581323348 (дата звернення: 15.01.2023).
6. Чаплик М. М. Проблеми та перспективи ресоціалізації засуджених (за результатами соціологічних замірів в установах виконання покарань Миколаївської області). ГАБІТУС. Вип. 10. 2019. С. 105–109.
7. ДУ «Центр пробації» Огляд результатів діяльності ДУ «ЦЕНТР ПРОБАЦІЇ» за І півріччя 2021 року. Київ 2021 рік. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667 (дата звернення: 15.01.2023).
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.03.2023).
9. Загальна декларація прав людини : від 10 груд. 1948 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.03.2023).
10. Конвенція про сприяння зайнятості та захист від безробіття : Конвенція МОП від 21.06.1988 року №168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_182#Text (дата звернення: 25.03.2023)

11. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 15.01.2023).
12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 12.01.2023).
13. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text (дата звернення: 14.01.2023).
14. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (дата звернення: 13.01.2023).
15. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text (дата звернення: 13.01.2023).
16. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text (дата звернення: 14.01.2023).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці : Закон України від 21.09.2022 р. № 2622-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-IX#Text (дата звернення: 25.03.2023).
18. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» від 11.02.2022 р. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72783 (дата звернення: 16.01.2023).
19. Основні новації Закону щодо реформування служби зайнятості : вебсайт Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/novyna/osnovni-novaciyi-zakonu-shchodo-reformuvannya-sluzhby-zaynyatosti-no-2622-ix (дата звернення: 15.01.2023).
20. Пам'ятка для роботодавців: вебсайт Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/pamyatka-dlya-robotodavciv (дата звернення: 15.01.2023).
21. Про розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування у 2023 році. веб-сайт Головне управління ДПС у Дніпропетровській області. URL: https://dp.tax.gov.ua/media-ark/local-news/647018.html (дата звернення: 15.01.2023).
22. Статистична інформація. Надання послуг окремим категоріям громадян. січень-грудень 2021 року. вебсайт Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/analitics/68 (дата звернення: 16.01.2023).

Minieiev Artem
Universi of Customs and Finance

PROBLEMS OF EMPLOYING PEOPLE WHO HAVE SERVED A SENTENCE OF RESTRICTED LIBERTY OR IMPRISONMENT

The article deals with the problem of employment of persons served a sentence of restriction of freedom or a term of imprisonment, as well as with the study of additional guarantees of employment of released persons and their efficiency. Additional employment guarantees for persons who have served a sentence of restriction of liberty or deprivation of liberty for a certain period are considered in the article as one of the means of preventing recidivism.

The aim of the study is to analyse the provisions of the existing legislation regarding the availability of additional guarantees for the employment of persons released from prisons and restricted liberty and make formulate of proposals to prevent of recidivism.

The author identifies the main legal acts regulating the sphere of additional guarantees for employment facilitation and analysed the latest changes in the legislation of the criminal executive, labour and law of social security in relation to this sfere.

The author analysed of statistical data on the number of persons who have served a sentence of restriction of liberty or imprisonment for a certain period of time, indicators in the field of employment, as well as information obtained through questionnaires of convicted and released persons, etc.

The results of research show that the employment problem of remains one of the main factors influencing the success of ex-prisoners' resocialization and recidivism prevention. The mechanism of legal regulation of the quota system that existed in Ukraine up till 2022 and the compensation mechanisms that formed the system of additional safeguards for employment are considered in the paper. The author comes to the conclusion that the existing additional guarantees for the employment of persons released from places of imprisonment and restrictions of on freedom are insufficient and ineffective (considering the problems of the labour market during the time of martial law). It proposes that the current legislation be amended so for the system of additional guarantees of employment of ex-prisoners is reinstated, thereby increasing the effectiveness of measures aimed at recidivism preventing. It proposes that the current legislation be amended so that the system of additional guarantees employment of ex-prisoners is reinstated, thereby increasing the effectiveness of measures aimed at recidivism preventing. Formuleted of proposals changes to national law to extend persons released from places of restriction of liberty and deprivation of liberty additional guarantees which apply to other categories of categories of persons vulnerable on the labor market. It will also facilitates the employment of ex-convicts on the basis of an employment agreement that guarantees them adequate protection of

their rights with regard to the employment relationship, the deduction of taxes from their wages, and so on.

Keywords: *imprisonment for a fixed term, restriction of liberty, probation, resocialisation, employment, labour market, additional guarantees, recidivism.*

УДК 343.121.4-057.36:342.78

Олексин Христина Любомирівна
Національна академія внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Подана стаття присвячена особливостям кримінально-правового захисту працівників правоохоронних органів під час дії військового стану, враховуючи досвід зарубіжних країн. Розкрито основні аспекти захисту працівників правоохоронних органів згідно з положеннями чинного Кримінального кодексу України. Проаналізовано сутність кримінально-правового захисту працівників правоохоронних органів у законодавстві країн – представників англо-американської системи права. Зроблено висновок щодо відповідності кримінально-правової охорони працівника правоохоронного органу чинному кримінальному законодавству держави.

Ключові слова: *кримінально-правовий захист, працівник правоохоронних органів, військовий стан, англо-американська система права*.

Постанова проблеми. Як відомо, Конституцією України було проголошено захист прав і свобод людини і громадянина, а також забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності України, зокрема, належна охорона економічної та інформаційної системи, як важливих складових в нормальному функціонуванні державного апарату. Повне та досконале виконання цих простих завдань є підґрунтям для розбудови суспільства та

держави і подальшої ефективної інтеграції нашої країни до Європейського Союзу. До того ж варто враховувати, що для виконання цих завдань невід'ємною складовою є ефективна діяльність правоохоронних органів, що потребує належного кримінально-правового захисту, особливо під час дії військового стану, який був введений на території України Указом Президента від 24.02.2022 р. Враховуючи вище зазначене, державою було взято до уваги питання про механізм реконструкції системи правоохоронних органів з метою підвищення рівня ефективності їх діяльності, зокрема у випадку надзвичайної ситуації – обороноспроможності.

Так, у нестандартних умовах, для правоохоронних органів набирає актуальності проблема забезпечення законності та власний захист від протиправних посягань. Найнебезпечнішим проявом втручання в діяльність працівників правоохоронних органів є погроза або насильство (ст. 345 Кримінального кодексу України (далі – КК)), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК) а також посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК). Вчинення вказаних злочинів суттєво відображається на підвищенні авторитету працівників правоохоронних органів, створює перешкоду на відтворенню високопоставлених соціально-правових стандартів, а також певним чином негативно впливає на ефективності їх діяльності. Так, оптимізація захисту працівників правоохоронних органів зі сторони держави за допомогою чинного кримінального законодавства дає змогу дослідити цю проблематику у ширших аспектах зі сторони загального та спеціального.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним та практичним дослідженням різних аспектів кримінально-правової охорони працівників правоохоронних органів та дослідження кримінальної відповідальності за вчинення погрози або насильства в кримінальному законодавстві приділялася значна увага, а саме у працях таких авторів, як: Л. В. Сердюк, А. О. Цховребова, М. В. Стерехов,

С. В. Антонов, В. Т. Дзюба, М. М. Комарницький, Л. В. Дорош, П. С. Єлизаров, М. П. Журавльов, С. В. Владимиренко, І. М. Залялової, І. М. Ізай, О. О. Кашкарова, В. А. Клименко, О. О. Книженко, В. О. Навроцький, А. М. Удод, І. М. Чуб, О. А. Чувакова, В. І. Осадчий, С. М. Школа, В. Г. Кондратов та ін.

Мета дослідження. У даній праці нам необхідно спершу дослідити основні аспекти захисту працівників правоохоронних органів в Україні з урахуванням дії воєнного стану, досвід у захисті працівників таких органів в Сполучених Штатах Америки (далі – США), а також кримінальну відповідальність, передбачену ст. 343, 345, 347, 348 КК України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, враховуючи дію військового стану, для України залишається важливим забезпечення внутрішнього порядку та законності. Варто зауважити, що під час повномасштабного вторгнення росії, досить таки важко контролювати криміногенну обстановку в країні і забезпечувати ефективність розслідування різного роду кримінальних правопорушень, в тому числі – пов’язаних із посяганням на власну діяльність та авторитет. Від початку повномасштабного вторгнення, станом на 24 лютого 2023 року органами Національної поліції, за офіційними даними відкрито 48 тисяч кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів, вчинених окупантами. Саме тому на сьогодні на правоохоронні органи покладається значне навантаження, у зв’язку із чим ефективність діяльності значною мірою погіршується. Тому така діяльність потребує чіткого і всебічного кримінально-правового захисту для реалізації своєї професійної діяльності та убезпечення себе від незаконних посягань, як зі сторони громадян та, вірогідно, зі сторони окупантів. Тому доцільно буде говорити про кримінальну відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, вчинення погрози або насильства щодо нього або членів його сім’ї у зв’язку із виконанням ним своїх службових обов’язків.

Згідно з положеннями КК, кримінально-правове реагування зі сторони держави на вчинення злочину відображається у виді кримінальної

відповідальності та інших примусових заходів, що застосовуються за рішенням суду. Як відомо, кримінальна відповідальність посідає провідне місце, а з недавніх пір вважається єдиним заходом кримінально-правового реагування зі сторони держави на вчинення злочину. Тому в галузі права на теоретичному і практичному рівнях фахового право розуміння, кримінальна відповідальність виступає, як наслідок за вчинення протиправних дій які законодавець закріпив в КК України. В юридичній літературі є безліч визначень та тлумачень щодо кримінальної відповідальності. На думку С. М. Школи, якщо про визначення кримінальної відповідальності говорити з позиції загального і спеціального запобігання злочинів, то не можна не зауважити, що відповідальність для громадян насамперед є не обов'язком зазнати покарання, а можливістю держави (її правом) притягти до неї правопорушника [1, с. 149].

В основу визначення самої сутності та змісту кримінальної відповідальності в дослідженні насамперед поставлено офіційне розуміння даного терміну, що висвітлено в рішенні Конституційного суду України від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/9. У зазначеному рішенні спочатку зазначалося, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, а її місце є досить таки важливим елементом у кримінально-правовому реагуванні держави на вчинення злочинів, але зміст даного поняття законодавчо є не визначеним. Вказане судове рішення є своєрідним алгоритмом, визначення сутності самого поняття кримінальної відповідальності, як засобу реагування на вчинення злочину. Опираючись на дану сутність визначеного поняття, ми можемо спостерігати, що в більшій кількості випадків розгляду справ судами, переважає притягнення винуватих осіб у вчиненні кримінального правопорушення саме до кримінальної відповідальності аніж застосування до них менш суворішого покарання кримінально-правового характеру.

Так, до прикладу за проведеним дослідженням А.О. Цховребова, щодо аналізу судових рішень за статтею 343 КК України, а саме, «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби» у 100% винесених рішень є притягнення саме до

кримінальної відповідальності [3, с. 27]. За проведеним дослідженням інших заходів кримінально-правового характеру, таких як: звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру за фактом втручання в діяльність працівника правоохоронного органу не було встановлено. Кримінальна відповідальність за своєю кримінально-правовою природою є однією із заходів кримінально-правового характеру, а не охоплює всі ці заходи, як вважалося раніше. Так, із визначенням в Україні кримінального проступку, що було розпочато в 2008 році та насамперед офіційним оприлюдненням в Концепції реформування кримінальної юстиції, злочин, передбачений ст. 343 КК, було визначено кримінальним проступком.

Особливість кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу полягає насамперед в тому, що вона є більш суворішою, а ніж за втручання в його діяльність. Адже здійснення погрози або насильства тягне за собою накладення судимості та є злочином, а не кримінальним проступком, який за своєю природою такого виду покарання не передбачає. Варто зазначити, що говорячи про вчинення даного кримінального правопорушення, ми вже розглядаємо його, як злочин а не як проступок. Відповідно за вчинення якого правопорушник буде підлягати кримінальній відповідальності на загальних підставах.

На думку М. М. Комарницького, більше уваги досліджуваним злочинам, як передбаченим розділом XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», так і передбаченим іншими розділами Особливої частини КК стало приділятися після набуття чинності КК 2001 р. [3 ; 4, с.17]. Зокрема від початку дії воєнного стану на території України даній групі досліджуваних кримінальних правопорушень стала приділятися, ще більша увага зі сторони законодавців, адже злочини проти авторитету органів державної влади набули неабиякої актуальності.

Так, у 2007 році, було захищено дисертацію для здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з досліджуваної теми – І. М. Залялової

«Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу» в даній роботі було досліджено загальні характеристики злочинних посягань здійснених щодо представників влади і громадськості. Зокрема, в дослідницькій роботі визначається, насамперед об'єкт даної досліджуваної групи злочинів, на основі чинного законодавства конкретизуються ознаки потерпілих, також береться до уваги і погроза та насильство, що розглядається автором, як спосіб вчинення передбачених законом посягань на представників влади [5, с. 18].

Розглядаючи праці деяких авторів ми знаходимо необхідні нам моменти для дослідження досить таки актуального питання. До того ж питання про кримінально-правову охорону осіб чи їх близьких родичів у зв'язку із виконанням цими особами свого службового чи громадського обов'язку цікавлять не лише визначних науковців але і законодавчі органи. Так, у Верховній Раді України періодично з'являються законопроекти, що своєю характеристикою спрямовані на вдосконалення чи доповнення деяких статей чинного КК. Не виключенням є і досліджувані нами статті, а саме: 343, 345, 348 Особливої частини. У 2014 році був зареєстрований законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регламентації положень Кримінального процесуального кодексу України», яким пропонувалося виокремити норми закріплені в чинному КК України а саме її статтю 379 Особливої частини, як таку, що містить в собі норми дискримінаційного характеру. Вище вказане положення обґрунтовується тим, що саме посягання на життя людини не в залежності від її посади чи діяльності якою вона займається чи займалася, не може бути піддано різній за характером мірі покарання. У зв'язку із цим, органам державної влади, що мають правозастосовні повноваження, пропонувалося в таких випадках використовувати положення п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, що передбачає відповідальність за умисне вбивство «особи чи її близької особи у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку» [3].

Такі пропозиції та доповнення викликали в галузі юриспруденції серйозні заперечення. Адже пропозиції щодо даного випадку, можна вносити в санкції статей КК, які передбачають відповідальність за вбивство, погрозу чи заподіяння тілесних ушкоджень або знищення чи пошкодження майна потерпілим, що є представниками державної влади. Така кримінально-правова не визначеність, щодо оцінки посягання на представників органів державної влади чи виконання ними свої службових повноважень, зумовлені тим, що є певне збільшення складів кримінальних правопорушень, що передбачають собою відповідальність за насильницькі злочини чи злочини пов'язані із посяганням на осіб чи їх близьких родичів, у зв'язку із виконанням ними свого службового обов'язку.

Мається на увазі, що основою правового захисту працівників правоохоронних органів є КК України, який охоплює суспільні відносини у сфері їх нормальної діяльності. Зокрема, під правовою гарантією слід розуміти передбачені законодавством юридичні методи і засоби, презумпції та процедури, що забезпечують собою можливість співробітникам правоохоронних органів реалізувати тим чи іншим способом власні повноваження, що встановлені чинним законодавством. Варто розуміти, що таке кримінально-правове забезпечення в узагальненому вигляді полягає у чіткому законодавчому визначенні складу злочину та покаранні, яке накладається за його вчинення.

З урахуванням досліджуваного нами КК та його основних кримінально-правових норм щодо захисту працівників правоохоронних органів варто також розглянути і практику здійснення такого захисту зарубіжними країнами. До прикладу, хочеться проаналізувати кримінальне законодавство англо-американської правової сім'ї та норми покарання, які застосовуються у випадку посягання на працівників правоохоронних органів і представників влади.

На думку В. Г. Кондратова, чинне кримінальне право майже кожної держави містить предметно-регулятивні норми, диспозиції, гіпотези та санкції які чітко передбачають кримінальну відповідальність за вчинення тих чи інших насильницьких дій по відношенню до всіх представників Національної правоохоронної системи та/або членів їхніх сімей [6, с.201].

На сьогодні представниками англо-американського кримінального права є такі країни: Великобританія, Ірландія, США, Канада, численні держави Карибського басейну та Океанії, Австралія та Нова Зеландія.

У нашому науковому дослідженні ми сконцентруємо свою увагу на наведенні і розгляді змісту прикладів норм англо-американського кримінального права, які передбачають собою відповідальність за вчинення злочину. Для початку розглянемо норми кримінального права США, на які покладено завдання охорони представників державної влади.

Так, загальноприйнятий чинний американський КК передбачає собою такі наступні покарання за вбивство різного за характером ступеня тяжкості та замахи на вбивства посадових осіб США. Відповідно до ст. 1 114 «Захист посадових осіб та працівників США», Розділ 51 «Вбивство» частина 1 «Злочини», глава 18 «Злочини та кримінально-процесуальні питання» Кодексу США визначає, що вбивства таких категорій осіб карається у відповідності до ст. 1 111 «вмисне вбивство першого та другого ступеню», 1 112 «ненавмисне вбивство» та 1 113 «замах на навмисне та замах на ненавмисне вбивство» [7].

Таким чином, відповідно до ст. 1 111 яка визначає навмисне вибивство першого ступеня, карається смертною карою або довічним позбавленням волі (ув'язнанням). Згідно зі ст. 1 112 передбачено покарання у вигляді тюремного увязнання строком від 8 до 23-х років; замах на вчинення умисного вбивства карається позбавленням волі строком до 20 років або сплатою штрафу.

Досліджуючи кримінальне законодавство США, ми можемо побачити, що в загально-американському кримінальному кодексі не зазначається, що посадовцями чи працівниками, які є потерпілі від злочину, можуть бути ті чи інші працівники правоохоронних органів США.

Варто також розглянути і кримінальне законодавство Канади, що є ширшим і доцільнішим. Вчинення кримінального злочину проти авторитету працівників правоохоронних органів або представників державної влади відбувається здебільшого за різними обставинами. Однією із таких причин

виступають обставини при здійсненні працівниками правоохоронних органів, що породжують собою неабияку загрозу життю та здоровю для самого злочинця. Так, згідно зі ст. 129 Кримінального законодавства Канади, «Злочини проти посадової особи та захисника правопорядку» та Розділ IV «Злочини проти правозастосування та системи юстиції» передбачено, що особа, яка чинитиме опір таким посадовцям або умисно перешкоджає їм при виконанні ними своїх службових обов'язків, або вчиняє дії стосовно особи, яка на законних підставах допомагає таким посадовцям, буде в свою чергу засуджена до ув'язнення до 2-х років. [8] Зокрема, правоохоронці, які працюють в галузі закладів із відбуття покарання, можуть бути вбиті або тяжко поранені у зв'язку із втечею засуджених. Тому ст. 144 «Руйнація тюрми» криміналізовано застосування насильства заради руйнації місця позбавлення волі або звільнення себе чи особи, яка утримується разом зі злочинцем [8].

Більше змісту щодо злочинів проти працівників правоохоронних органів міститься в ст. 231 «Класифікація вбивств» Розділу VIII «Злочини проти особи та репутації». Так в п. 4 ст. 231 «Класифікація вбивств» нормативно закріплюється, що вбивством першого ступеня є умисні вбивства:

а) поліцейського офіцера, поліцейського констебля, констебля, шерифа, заступника шерифа, шерифа-офіцера або іншої особи, до посадових обов'язків якої належить збереження та підтримання громадського порядку;

б) наглядача, заступника наглядача, посадовця-керівника, охоронця, тюремника, стражника або іншої посадової особи або постійного працівника тюрми, які діють у відповідності до своїх обов'язків;

в) особи, яка працює у тюрмі, маючи на це дозвіл тюремного керівництва, діючи у відповідності до своїх обов'язків [8].

Тут можна побачити, в даному нам нормативному списку немає посад працівників судової інстанції.

Висновки. Виходячи із наведеного можна дійти наступного висновку. Кримінальне право окремих держав англо-американської правової сім'ї містить окремі, чіткі норми щодо кримінальної відповідальності за посягання на життя

та здоров'я працівника правоохоронного органу. Зокрема, покарання, до якого засуджується злочинець, є як спільним, так і протилежним, порівнюючи кримінальне законодавство однієї й іншої держави англо-американської правової сім'ї. Такими покараннями є смертна кара і довічне позбавлення волі, хоча можуть застосовуватися і короткотривалі строки позбавлення волі.

Можна стверджувати, що кримінально-правова охорона працівника правоохоронного органу здійснюється у відповідності із кримінальним законодавством. З метою охорони ефективної діяльності таких осіб, як вже зазначалося попередньо, Українським урядом було створено окремий розділ в чинному на сьогодні КК України, а саме – розділ XV Особливої частини, який містить «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян». Щодо розгляду зазначених в ньому статей пропонується внести зміни в їх санкцію з метою посилення кримінальної відповідальності щодо посилення відповідальності за вчинення діяння, передбаченого ст. 343 КК, що була визначена кримінальним проступком, тим самим підвищуючи рівень кримінально-правової охорони працівників правоохоронних органів. Також пропонується внесення змін та доповнень до ч. 2, ст. 22 КК, в якій чітко визначено перелік кримінальних правопорушень, за які особа, яка на момент вчинення злочину чи кримінального проступку досягла чотирнадцятирічного віку, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах. Тобто, знизити вік з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочини проти авторитету працівників правоохоронних органів та представників державної влади.

Повертаючись до обставин сьогодення, можна побачити, що сучасна доктрина кримінального права потребує чіткого формулювання кримінальної відповідальності та належного її виконання з метою піднесення кримінально правового захисту суспільних відносин в тій чи іншій сфері і які охороняються кримінальним законодавством.

Список використаних джерел

1. Школа С. М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації. *Право і суспільство. 2012. № 6.* С. 149–153. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/6_2012/31.pdf
2. Рішення Конституційного суду України від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/9 справа № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. з наступними змінами та доповненнями – від 27.01.2023. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2001. № 25-26. Ст.131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
4. Комарицький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 225 с.
5. Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 18 с.
6. Кондратов В. Г. Кримінально-правове забезпечення захисту працівників правоохоронних органів: компаративістське дослідження : дис. … канд. юрид. наук : / Донецький державний університет внутрішніх справ. Маріуполь, 2021. 243 с.
7. US Code. URL: https://law.justia.com/codes/us
8. The Penal Code of Canada. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf.

Oleksyn Khrystyna

National Academy of Internal Affairs

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS DURING MARTIAL LAW TAKING INTO ACCOUNT THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

This article is devoted to the specifics of criminal protection of law enforcement officers during martial law, taking into account the experience of foreign countries. The main aspects of the protection of law enforcement officers in accordance with the provisions of the current Criminal Code of Ukraine are revealed. The essence of criminal legal protection of law enforcement officers in the legislation of countries representing the Anglo-American legal system is analyzed. The opinion of the authors regarding criminal liability for crimes related to encroachment on the authority of state authorities was comprehensively studied. The essence and content of criminal legal protection of law enforcement officers both in Ukraine and in the countries of the Anglo-American legal family are considered. A conclusion was made regarding the compliance of the criminal law protection of the employee of the law enforcement agency with the current criminal legislation of the state.

***Key words**: criminal legal protection; law enforcement officer; martial law; Anglo-American system of law.*

УДК 34:159.9 (075.8)

Панасюк Євгенія Олександрівна

Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

СЛУЖБОВИЙ ЕТИКЕТ У КОНТЕКСТІ РОБОТИ З ГРОМАДЯНАМИ ТА ВИКЛИКАМИ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ ЮРИСТІВ

Зважаючи на швидко зростаючий вплив глобалізації та культурного розмаїття, це становище досліджує вплив зовнішньої культури на розвиток юридичної професії, зокрема на юридичний та службовий етикет у контексті роботи з громадянами. Деякі з досліджень відзначають, що службовий етикет в юридичній професії не включає тільки зовнішній вигляд та манеру поведінки, але й питання безпеки даних та конфіденційності, які залишаються особливо в епоху цифрових технологій. Доцільно звернути увагу на значення культурної

особистості та розуміння культурних відмінностей у взаємодії з громадянами, зокрема тими, які мають різні культурні та мовні особливості. Одним із викликів, з якими стикається нова генерація юристів, змінюється очікування клієнтів щодо відкритості, доступності та комунікативності. Деякі дослідження відзначають, що молоді юристи можуть мати труднощі з розвитком таких відносин з клієнтами та використанням сучасних комунікаційних засобів у роботі. У дослідженні розглянуто виклики та можливості, які постають перед новою генерацією юристів у контексті зміни зовнішньої культури. Загальне питання службових зв'язків юристів з населенням відображається у відповідному правовому світогляді, який разом з об'єктивними чинниками визначає, чи цінується конкретною особою та чи інша охоронювана законом громадянсько-правова цінність, наприклад, життя або здоров'я особи, чи ні. А тому питання службових зв'язків юристів з населенням є не стільки модифікаторами суб'єктивної поведінки, скільки характеристиками, що характеризують юриста.

Ключові слова: *Етикет, службовий етикет, юрист, офіційний етикет, юридичний етикет, зовнішня культура юриста.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження виникає в тому, щоб вивчити вплив зовнішньої культури на розвиток юридичної професії та з'ясувати, як зміни в культурному середовищі впливають на юридичний та службовий етикет у контексті роботи з громадянами. Крім того, дослідження також зосереджується на викликах, з якими стикається нова генерація юристів у зв'язку зі змінами у зовнішній культурі та розширенням культурного розмаїття. Отже, проблематика дослідження застосовується з розумінням взаємозв'язку між зовнішньою культурою та розвитком юридичної професії, а також відповіді на питання про те, як адаптуватися до змін, щоб зберегти високий рівень юридичного та службового етикету та ефективно взаємодіяти з громадянами в умовах культурної різноманітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження зосереджуються на визначенні того, як службовий етикет у контексті роботи з громадянами є елементом успішної юридичної практики та як виклики, з якими стикається нова генерація юристів, впливають на розвиток службового етикету. Найбільш актуальні дані щодо дослідження провели ряд успішних дослідників, серед яких можна виділити Дебору Л. Роуд, професора права в Університеті Стенфорда, дослідження якої охоплюють етичні питання, юридичну професію та зовнішній вигляд юристів; Девіда Б. Вілкінса, професора права в Гарвардській школі права, який досліджує культуру та організацію юридичної професії; Мартіна К. Абоґадо, дослідника з Гарвардської школи права, який вивчає етичні питання у сфері юриспруденції та вивчення права.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження особливостей службового етикету в контексті роботи з громадянами та викликами нової генерації юристів.

Виклад основного матеріалу. За останні роки ми стали свідками значних змін у суспільстві, технології та економіці. Ці зміни не могли не вплинути на професію юриста. Зокрема, зміни в культурі та поведінці громадян, розвиток технологій та зміна очікувань нової генерації юристів створили нові виклики у сфері службового етикету. Один з основних аспектів службового етикету – це комунікація з громадянами. Юристи повинні мати високу культуру спілкування, розуміти значення невербальних сигналів та культурних норм. Вони повинні бути готові працювати з клієнтами різного віку, рівня освіти та культурного рівня. Другий аспект – це розвиток нової генерації юристів, які мають інші очікування та підходи до роботи. Нова генерація юристів часто використовує нові технології та соціальні мережі, щоб забезпечити більш ефективне та швидке виконання завдань. Вони також мають інші очікування щодо робочого графіку та балансу між роботою та особистим життям.

Службовий етикет нової генерації юристів включає в себе деякі особливості, що відрізняють його від етикету, який відповідав попереднім поколінням юристів. Нова генерація юристів ставить клієнтів на перше місце і використовує

більш інтерактивний підхід до роботи з ними [4, с. 60]. Це означає, що юристи повинні виявляти більшу емпатію та здатність до спілкування з клієнтами, щоб зрозуміти їх потреби та очікування. Нове покоління юристів вірить у співпрацю та взаємодію з колегами, щоб досягти кращих результатів для клієнтів. Це означає, що юристи повинні бути відкритими до співпраці з іншими фахівцями, включаючи юристів, аналітиків та консультантів. Нова генерація юристів вірить у співпрацю та взаємодію з колегами, щоб досягти кращих результатів для клієнтів. Це означає, що юристи повинні бути відкритими до співпраці з іншими фахівцями, включаючи юристів, аналітиків та консультантів. Сьогодні юристи ширше використовують технології для полегшення своєї роботи та покращення комунікації з клієнтами. У зв’язку з цим для забезпечення ефективної роботи та задоволення потреб громадян та нової генерації юристів важливо дотримуватися службового етикету [2, с. 112]. Основні функції зовнішньої правової культури у взаємодії з громадянами зводяться до того, що вона є невід’ємною частиною правової деонтології, формує офіційний етикет юридичної діяльності, є основою культури професійної діяльності та становить основу Кодексу професійної етики юриста. Зовнішня культура юриста є невід’ємною частиною юридичної деонтології і дає громадянам підстави виносити певні судження про судові та правоохоронні органи, їх освіту, компетенції тощо. Відповідно до зовнішньої культурою юриста визначається його особистість. Це перше враження про юриста, воно формує наступну думку про нього, найчастіше не стільки як про фахівця або професіонала, скільки як про людину. Зовнішня культура рухає, розвиває віхи, відповідно до яких повинні формуватися важливі аспекти правової, моральної, професійної, інформаційної, фізичної та інших типів культур. Цей процес, звичайно, відбувається сам по собі, але свідомість юриста має керуватися зовнішнім проявом цих компонентів, тобто зовнішньою культурою [3, с. 106].

Якщо ми розглянемо другу функцію зовнішньої культури юриста, то відзначимо, що судова і правоохоронна системи України зазнають радикальних змін у зв'язку з національним відродженням, демократизацією всіх сфер

суспільного життя. Однією з актуальних проблем в області права є реалізація законів. Одним з факторів, що впливають на правозастосування, є офіційний етикет юриста. Ефективна діяльність юристів передбачає виховання почуття впевненості в собі. Важливо пам'ятати, що правові норми закріплені не тільки в законах і постановах, але і в різних правових явищах, пам'ятниках, правилах, положеннях тощо. Це право відображено в правовому етикеті, який має юридичне закріплення і правове регулювання. Офіційний етикет покликаний полегшити застосування сучасних законів. Тобто юридичний етикет – це зовнішній аспект професійної діяльності співробітників правоохоронних і судових органів, свого роду доповнення до особливого правового статусу юриста. Юридичний етикет пов’язаний з підвищенням рівня професійної культури, прогресивним розвитком юридичних послуг, функціонуванням правової культури, а отже із впровадженням правових норм, правозастосуванням, законною поведінкою і активізацією правовідносин.

Офіційний етикет в юридичній діяльності покликаний регулювати відносини юридичних осіб, тим самим закріплюючи існуючі і нові правові цінності. Юрист, як посадова особа, виробляє для себе власні норми поведінки, його функціональні обов'язки пов'язані з долями людей. Тому важливо підвищувати рівень культури співробітників правоохоронних органів, виробляти звід правил поведінки, спрямованих на повагу до громадян і взаємоповагу в міжособистісному офіційному спілкуванні. Офіційний етикет юриста свідчить про моральне виховання, загальну культуру, вміння створювати сприятливий соціально-психологічний клімат, формувати почуття довіри, що значно підвищує ефективність професійних дій. Можна стверджувати, що офіційний етикет проявляється в першу чергу в команді юристів, коли вони виконують свої обов'язки. Це дотримання встановленої субординації, культура встановленої форми одягу, культура діловодства, екіпіровки, озброєння тощо. При роботі з населенням, крім загальних морально-правових норм, офіційний етикет вимагає правильної мови, культури акторської майстерності, вміння поводитися в громадських місцях і тому подібного. В основі офіційного етикету юриста

лежать певні поняття і категорії. Тому необхідно підкреслити взаємозв'язок між поняттями «етикет» і «офіційний етикет».

Термін «етикет» позначає певну форму поведінки, яка визначається набором загальноприйнятих правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву відносин з людьми (форми звернення, вітання, поведінки в громадських місцях, манери, одяг). Узагалі етикет – це в основному зовнішній прояв моралі, але за своєю структурою і функціями він відносно простіше моралі, він повністю їй підпорядкований. Доцільно сприймати термін «етикет» як форму поведінки, особливо його морального змісту, а «службовий етикет» як форму зовнішньої реалізації професійних норм. Тобто моральний зміст поведінки не завжди відповідає вимогам функціональних завдань, але безпосередньо впливає на якість їх виконання. Офіційний етикет – обов'язковий атрибут професійної діяльності юриста. У будь-якому випадку ці концепції є складовими частинами культури. Отже, культура визначає розвиток етикету і службового етикету. Що стосується офіційного етикету різних професій, зазначимо, що існують певні особливості (наприклад, відмінності між офіційним етикетом юриста та офіційним етикетом інженера). Ці відмінності визначають предмет, принципи, функції та інші фактори. Офіційний етикет юриста також можна назвати юридичним етикетом. Це ідентичні поняття.

Юридичний етикет пов'язаний з такими поняттями, як правове становище, правовий самоконтроль, правова безпека, правовий інтерес, правова творчість, правовий комфорт, правова соціалізація, юридичні навички, юридичні звички, юридичні потреби, правове саморегулювання, правова репутація, правові традиції, правове мислення, правова оцінка, правова самооцінка, правова свобода, правосвідомість і т. ін. Кожна історична епоха вкладає в ці терміни свій власний зміст. Таким чином, є приклади офіційного етикету юристів Стародавнього Риму, зокрема Папініана, Павла, Ульпіана, Модестіна і Гая. Історично склався етикет старійшин духовенства, служителів культу, бояр, князів, гетьманів, котів, вождів. Юридичний етикет українських юристів містить історичний досвід духовного розвитку народу. Юристи з цивілізованих країн

світу вносять певні доповнення в юридичний етикет, що сприяє кращому розумінню юристів світу і полегшує їх спільну діяльність. Безумовно, на правовий етикет впливають соціальна структура держави, особливості історичного розвитку, національні традиції та звичаї. Ми пов’язуємо ефективне функціонування сучасних правоохоронних і судових органів України з формуванням національного духу правового етикету. Юридична діяльність українських юристів регулюється існуючими стандартами етикетування. Існування національного правового етикету вимагає як застосування норм, так і вироблення певних внутрішніх переконань. Офіційний етикет українського юриста заохочує використання приписів юридичних звичаїв. Правосвідомість змушує юриста діяти так, як того вимагає історичний досвід юриспруденції. Тобто офіційний етикет формує усвідомлене сприйняття встановленого законом звичаю [1, с. 16]. Це свідчить про національний дух офіційного етикету, заснованого на традиційних правових нормах, закріплених в українському національному загальному праві. Можна зробити висновок, що існують певні закономірності, що визначають формування і розвиток юридичного етикету: залежність змісту офіційного етикету від соціально-правового і культурного розвитку суспільства, Інституту юридичного етикету, духовного досвіду людства.

Офісний етикет є функцією зовнішньої культури юриста. Це означає, що юрист повинен розробити власні норми поведінки, дотримуватися правил у різних ситуаціях, знаходити способи збереження професійної таємниці, дотримуватися своїх юридичних норм, вдосконалювати власний етикет у кожному окремому випадку тощо. Це означає, що юрист повинен розробити свої власні норми поведінки, дотримуватися правил у різних ситуаціях, знаходити способи зберегти професійну таємницю, виконувати свої юридичні приписи, удосконалювати власний етикет у кожному окремому випадку і т. ін. Здатність і рішучість суворо покарати себе за помилки при виконанні службових обов'язків або проступки є вершиною юридичної етикету, одним з критеріїв службової діяльності працівника правоохоронних органів. З деонтологічної точки зору, щоб

зберегти довіру, важливо зробити правильні висновки на основі критики або покарання. Зміст офіційного етикету юриста полягає в тому, що він є правовим інструментом, визначає систему взаємних юридичних прав і обов'язків держави і особистості, регулює поведінку юриста, діє як його внутрішня потреба і тим самим стверджує повагу до закону і державі. Правовий етикет є засобом ефективного правового регулювання суспільних відносин, інтенсифікації управління правоохоронним процесом.

Правовий етикет це невід'ємна частина духовної культури юриста, законодавча система встановлених, історично і природно сформованих правил поведінки і спілкування в службовій і позаслужбової діяльності, що відповідає моральним вимогам суспільства і національної духовності. Особливість юридичного офіційного етикету полягає в тому, що він має не тільки моральне значення, а й юридичне закріплення, яке регулюється статутами, наказами, інструкціями та іншими нормативними актами. Відповідно до вимог офіційного етикету симпатії або антипатії між юристами не повинні впливати на їх офіційну діяльність. При виконанні службових обов'язків важливо проявляти взаємну повагу, терпимість, співчуття і розуміння. Таким чином, офіційний етикет юриста традиційно встановлюється в державних, державних або приватних організаціях, а форма виконання службових обов'язків (з громадянами, колегами та ін.) закріплена в регламенті. Функціонування правового етикету пов'язане з нормативними вимогами. Ми підкреслюємо, що норми офіційного етикету служать для забезпечення правового захисту юриста, тобто ефективного захисту його основних прав. Для цього існують спеціальні закони, що регулюють офіційний етикет. Крім них є також постанови громадських об'єднань, трудових колективів, судові рішення, протести та подання прокуратури тощо. Як і правові норми, норми офіційного етикету мають диспозицію, гіпотезу, санкцію, їх ефективність залежить від особистої вимогливості юриста і вимогливості керівників до підлеглих.

У діяльності кожного сучасного юриста повинні бути елементарні норми загальнолюдської моралі, що сформувалися історично і регулюють людські

відносини відповідно до принципів взаємної поваги, гуманності і справедливості. Дотримання цих норм пов'язане з ефективною діяльністю юриста на благо суспільства, держави і народу. Зрозуміло, що неможливо регламентувати всі аспекти офіційного етикету. Однак відносини юристів з громадянами вимагають жорсткого регулювання. Юрист повинен вміти відстоювати реальну правову позицію, розвивати законні інтереси громадян і підвищувати авторитет закону. Норми офіційного поліцейського етикету є найбільш вивченими. Це система нормативних вимог, що визначаються діяльністю, поведінкою і спілкуванням в умовах поліцейської служби. У ньому містяться нормативні вимоги військового етикету, норми загальноприйнятого етикету, правила поведінки в оперативно-розшуковій групі, при охороні громадського порядку, при виконанні оперативно-розшукових функцій; правила юридичної дисципліни, відносини між співробітниками поліції (включаючи керівництво), вимоги до навчання (під час і поза терміном їх повноважень), виконання поліцейських ритуалів, дотримання особистої культури.

Офіційний етикет юриста відрізняється рядом юридичних і моральних засобів, за допомогою яких офіційна поведінка відповідає встановленим вимогам. Юридичний етикет включає норми права, моралі та природні норми. Юридичний етикет показує ефективність застосування правових норм, рівень професійних навичок юриста, його ерудицію і загальну культуру. Однак існують елементи нерегульованого поведінки, різні недоліки в діяльності юриста, які необхідно усунути. Таким чином, юридичний етикет є нормативною, обов'язковою і важливою вимогою для функціонування правоохоронних органів. Процес правового регулювання офіційного етикету досить складний і трудомісткий. Існують певні етапи: розробка правових норм, що регулюють офіційний етикет; виникнення правових відносин, заснованих на визнаних нормах офіційного етикету; реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у практиці етикету. Офіційний етикет юриста має сфери свого поширення. Це правове регулювання, яке застосовується до закону, тобто до сфери професійної діяльності, в якій застосовуються правові норми. Сфера офіційного етикету – це

не тільки юридична установа, в якій працює юрист, а й громадські місця, в яких він знаходиться, а також його домашня обстановка. Поряд з цим існують напрямки спілкування з правопорушниками, відвідування квартир громадян, спілкування з громадянами, роботи з документами, організації та прийому громадян. Застосовуючи норми офіційного етикету, юрист проявляє себе як професіонал, експерт у своїй галузі, представник державної влади. Однією зі сторін офіційного етикету юриста є моральна вимога поваги до національного надбання, поваги до громадян.

Функціонування юридичного етикету поширюється і на здатність долати прогалини в законодавстві, тобто використовувати аналогію з законом. Межі впливу офіційного етикету на особу юриста зумовлені чинним законодавством, загальними соціальними потребами, характером суспільних відносин та взаємодією юридичних осіб. Офіційний етикет певною мірою відображає «модель» національного юриста, необхідну для правової української держави. Юридичний етикет тісно пов’язаний з усіма галузями права, юридичними дисциплінами, філософією, соціологією, педагогікою, психологією, культурологією. Існує зв’язок між офіційним етикетом і природними нормами. Фактична відповідність їх юридичної діяльності вимогам забезпечує ефективність юридичної практики [6, с. 43].

Будучи складовою частиною професійної культури, службовий етикет знаходиться під впливом правової, інформаційної, освітньої, психологічної, емоційної, моральної та інших культур. Офіційний етикет юриста заснований на певних принципах. Вони відображають найбільш важливі особливості офіційного етикету. Це перш за все універсальні принципи – єдність прав і обов’язків, захист суб'єктивних прав юриста, презумпція невинності адвоката, а також спеціальні – «що дозволено законом», обґрунтованість правових дій, доцільність застосування правових норм, дотримання службової таємниці, дотримання встановленої субординації, пошук істини і т. ін. Принципи юридичного етикету постійно поповнюються новими, більш змістовними нормами взаємодії юриста та громадянина [5, с. 23]. У процесі вдосконалення

структури правоохоронних органів, утвердження ідей української державності та формування цивілізованого правопорядку офіційний етикет наповнюється новим змістом. Формування офіційного етикету передбачає використання різних методів і прийомів, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку юриста. До таких методів належать особисті вимоги до юриста, індивідуальний контроль власних дій, підвищення професійного, наукового, культурного рівня, створення комфортної атмосфери, здорового психологічного клімату, заняття спортом тощо.

Висновки. З огляду на проведений аналіз останніх досліджень та публікацій можна зробити висновок про значущість службового етикету в контексті роботи з громадянами для успішної практики юристів. Дослідження підтверджують, що зовнішній вигляд, мовні та поведінкові навички юриста є важливим фактором взаємодії з клієнтами та створенням позитивного іміджу професії в цілому. Не менш важливим є дотримання етичних стандартів та правил поведінки, які є ключовим елементом взаємодії з громадянами. З огляду на зміну соціального та культурного контексту нова генерація юристів стикається з новими викликами, які вимагають більшої уваги до соціальної відповідальності та відкритості до нових технологій та способів комунікації з клієнтами.

Отже, можна стверджувати, що службовий етикет має велике значення в роботі юристів з громадянами, а також є важливим фактором у визначенні позиції професії в суспільстві. Враховуючи змінюючий контекст та виклики, які постають перед новою генерацією юристів, дотримання службового етикету залишається актуальною проблемою для дослідження та вдосконалення професійної практики. Тому вивчення та дотримання службового етикету є важливим елементом підготовки нової генерації юристів до професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Горошкова О. В. Службовий етикет як складова успішної діяльності сучасного юриста. *Право та безпека*. 2019. № 1 (75). С. 15–19.
2. Копиленко В. Л., Краснова Т. І. Питання етики та етикету в діяльності юриста. *Право України*. 2018. № 7. С. 111–117.
3. Наконечна О. С. Культура ділового спілкування як складова професійної компетентності сучасного юриста. *Право України*. 2017. № 10. С. 104–109.
4. Смаль М. І. Службовий етикет як чинник формування професійної культури юриста. *Право України*. 2017. № 12. С. 57–63.
5. Юридична деонтологія : навч. посіб. / за ред. : В. М. Горшеньова, В. В. Комарова. Харків : Основа, 1993. 187 с.
6. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти) : наук.-метод. та навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, О. Д Тихомиров. Київ : ВІРА-Р, 1999. 506 с.

Panasiuk Yevheniia

Vinnytsia Institute of Economics and Social Sciences of University «Ukraine»

OFFICE ETIQUETTE IN THE CONTEXT OF WORKING WITH CITIZENS AND THE CHALLENGES OF THE NEW GENERATION OF LAWYERS

Taking into consideration the rapidly increasing influence of globalization and cultural diversity, this work explores the impact of external culture on the development of the legal profession, in particular on legal and office etiquette in the context of working with citizens. Some of the studies note that professional etiquette in the legal profession does not only include appearance and mannerisms, but also data security and privacy issues that are particularly relevant in the digital age. It is advisable to pay attention to the importance of cultural personality and understanding of cultural differences in interaction with citizens, in particular those with different cultural and linguistic characteristics. One of the challenges faced by the new generation of lawyers is the changing expectations of clients in terms of openness, accessibility and

communication. Some studies note that young lawyers may have difficulty developing such relationships with clients and using modern communication tools in their work. This study will consider the challenges and opportunities faced by the new generation of lawyers in the context of a changing external culture. The general issue of lawyers' official relations with the public is reflected in the relevant legal outlook, which, along with objective factors, determines whether a particular person values a particular civil law value, such as life or health, or not. Therefore, the issues of lawyers' official relations with the public are not so much modifiers of subjective behavior as characteristics that characterize a lawyer.

Keywords: *Etiquette, official etiquette, lawyer, official etiquette, legal etiquette, external culture of a lawyer.*

УДК 343.137

Пшенична Анастасія Володимирівна
Дніпровський гуманітарний університет

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОСТІ ТА ДИСПОЗИТИВНОСТІ У СПРАВАХ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Стаття присвячена актуальним питанням реалізації принципів публічності та диспозитивності у справах приватного обвинувачення. У статті розглядаються приклади застосування окремих положень національного законодавства у сфері приватного обвинувачення, а також наведена порівняльна характеристика з національним законодавством інших країн. При написанні були проаналізовані праці вчених-процесуалістів, що досліджували окремі проблемні колізії чинного Кримінального процесуального кодексу України та запропоновані шляхи розв'язання деяких питань, наведених у даній статті.

Ключові слова: *публічність, диспозитивність, приватне обвинувачення, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) побудовано з урахуванням імплементації міжнародно-правових стандартів здійснення кримінального судочинства. Зокрема, такі стандарти проявляються в передбаченні нормами КПК України можливості застосування особливих порядків кримінального провадження, якими врегульовано альтернативні способи здійснення кримінального провадження. Такими є кримінальне провадження на підставі угод, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення та ін.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення здійснюється у відповідності до таких засад кримінального судочинства, як публічність та диспозитивність. Вказаними засадами врегульовано процесуальний порядок реалізації права потерпілого щодо початку кримінального провадження або ж відмови від нього.

Здійснення кримінального провадження за особливою формою, якою є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, потребує додаткових процесуальних правил його застосування. Зокрема це повинно стосуватися етапу початку кримінального провадження. Право потерпілого вирішувати починати досудове розслідування чи ні може бути реалізоване лише у разі встановлення такого права відповідними обставинами. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення здійснюється лише в разі вчинення кримінального правопорушення, що передбачене в ст. 477 КПК України [1]. Таким чином, для того щоб застосувати процесуальні правила здійснення досудового розслідування у формі приватного обвинувачення, необхідно чітко встановити склад кримінального правопорушення. Оскільки кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого, слід розуміти, що рішення про відмову в початку досудового розслідування теж приймається на етапі початку досудового розслідування. Враховуючи процесуальні засоби та строк етапу початку досудового розслідування, навряд чи можливо говорити про можливість надати

правильну кваліфікацію діянню особи, а значить законно прийняти рішення не розпочинати досудове розслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дотримання принципів публічності та диспозитивності під час здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення досліджували багато вчених процесуалістів, зокрема Ю. М. Грошевий, Ю. О. Гурджі, Г.В. Денисенко, Л. М. Лобойко, Н. А. Лугіна, В. О. Попелюшко, І. В. Рогатюк, В. М. Тертишник, В. П. Шибіка та ін. Об'єктом останніх наукових розвідок були питання специфіки кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, статусу заявника та обвинувача, порядку відкриття кримінального провадження, особливості доказування та закриття провадження [2, с. 393]. Також досліджувалися колізії та прогалин, що стосуються подання заяви потерпілого, відродження права прокурора втручатися в провадження у формі приватного обвинувачення у виключних випадках коли потерпілому заважає подати таку заяву його безпорадний стан та надати йому право у таких випадках розпочинати кримінальне провадження без заяви потерпілого тощо [3, с. 133]. Однак питання процесуальної діяльності на етапі початку досудового розслідування у справах приватного обвинувачення досліджено недостатньо.

Метою цієї статті є дослідження порядку реалізації принципів публічності і диспозитивності на етапі початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Виклад основного матеріалу. Завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Виконання зазначеного завдання регулює засада публічності. Відповідно до згаданої засади прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку ознак кримінального правопорушення. Тобто незважаючи на бажання чи небажання учасників, що залучені у кримінально-процесуальну діяльність, досудове розслідування розпочинається обов'язково, а посадові особи вживають всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та

особи, яка його вчинила. Як зазначає Ю. В. Гуцуляк, засада публічності є сукупністю положень кримінального процесуального законодавства, які встановлюють вимоги процесуальної активності суб'єктів, які здійснюють досудове провадження, щодо своєчасного виконання обов'язку розпочати розслідування, здійснити всі необхідні дії для досягнення завдань кримінального судочинства [4, с. 139].

Утім із засади публічності є виключення, що стосуються випадків, коли досудове розслідування може розпочинатися лише у випадку надання заяви потерпілого. Передбачаючи таке право потерпілого, законодавець визначив перелік кримінальних правопорушень, вчинення яких завдає шкоди виключно потерпілому - фізичній особі. З огляду на те, що шкода була заподіяна лише приватним інтересам фізичної особи (суспільні та державні інтереси не порушені), законом надано право потерпілому самостійно вирішувати питання про те, яким чином може бути розв'язаний кримінально-правовий конфлікти між ним та особою яка вчинила кримінальне правопорушення, що передбачене змістом ст. 477 КПК України. Такий особливий порядок кримінального провадження має позитивні аспекти, найголовнішим з яких можливо виділити можливість розв'язання кримінально-правового конфлікту без залучення примусових дій зі сторони правоохоронних та судових органів держави. Слід зазначити, що в юридичній науці багатьма науковцями позитивно оцінюється інститут приватного обвинувачення. Н. А. Лугіна відмічає, що інститут приватного обвинувачення слугує засобом захисту приватних прав осіб, порушення яких відбулося внаслідок кримінально-караного діяння, що передбачає покладання на обвинувача обов'язку підтримувати й доводити правомірність пред'явленого ним обвинувачення, а реалізується така кримінальна процесуальна діяльність в рамках спеціальної процедури. Саме це, на думку автора, надає змогу приватному обвинувачеві висловити власну волю стосовно необхідності притягнення винуватих до кримінальної відповідальності [5, с. 395].

Процесуальний порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення врегульовано також засадою диспозитивності. Цю засаду можна охарактеризувати як свободу здійснення передбачених законом можливостей. Диспозитивність як принцип кримінального процесу є можливістю (тобто правом) суб'єктів кримінального процесу самостійно або за допомогою захисників, представників обирати засоби, форми захисту і реалізацію своїх суб'єктивних прав та законних інтересів.

Щодо кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, засада диспозитивності визначає принципові правила застосування цього інституту. Зокрема засадою диспозитивності врегульовано два правила провадження у справах приватного обвинувачення:

1) кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого;

2) кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення безумовно закривається у разі відмови потерпілого (його представника) від обвинувачення.

З проведеного вище аналізу можна зробити такі висновки:

1) на етапі початку досудового розслідування слідчий, дізнавач, прокурор вправі не вносити відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), тобто не розпочинати досудове розслідування, за наступних обставин:

а) встановлено достатньо обставин про те, що було вчинено кримінальне правопорушення з переліку передбаченого ст. 477 КПК Україні;

б) встановлені достатні обставини про те, яку шкоду заподіяно кримінальним правопорушенням та у якому розмірі;

в) встановлені достатні обставини про те якій саме особі спричинено шкоду, тобто хто є потерпілим;

г) потерпілим не надано заяву про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

2) під час досудового розслідування прокурор вправі закрити кримінальне провадження за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України у випадку, коли потерпілий (його

представник) відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, за наступних обставин:

а) досудовим розслідуванням встановлені достатні докази про те, що було вчинено кримінальне правопорушення з переліку передбаченого ст. 477 КПК Україні;

б) за фактом вчинення кримінального правопорушення особі повідомлено про підозру (п.7 ч.1 ст. 284 КПК України є не реабілітаційною підставою закриття кримінального провадження);

в) досудовим розслідуванням встановлені достатні докази про те яку шкоду заподіяно кримінальним правопорушенням та у якому розмірі;

г) в ході досудового розслідування встановлено особу, якій завдано шкоди та визнано її потерпілою;

д) потерпілим (його представником) надано заяву про його відмову від обвинувачення;

є) прокурор складає постанову про закриття кримінального провадження за п.7 ч.1 ст. 284 КПК України у які обґрунтовує і мотивує своє рішення відповідно до встановлених доказів.

Ураховуючи перелічені обставини, які потрібно встановити для прийняття законного рішення, можливо дійти до висновку, що для прийняття рішення про відмову в початку досудового розслідування слідчому, дізнавачу, прокурору необхідно володіти такою ж кількістю фактичних даних, як і прокурору, який приймає рішення про закриття кримінального провадження після проведення досудового розслідування. Втім етап початку стадії досудового розслідування навряд чи надає змогу слідчому, дізнавачеві чи прокурору встановити таку ж кількість та якість фактичних даних, які можливо здобути під час досудового розслідування. З цього постає питання: чи в змозі слідчий, дізнавач чи прокурор прийняти законне рішення на етапі початку досудового розслідування щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР?

Початковий етап стадії досудового розслідування має обмежений час та засоби встановлення фактичних даних. Зокрема у ст. 214 КПК України

визначено те, що відомості до ЄРДР слідчим, дізнавачем чи прокурором повинні бути внесені невідкладно, але не пізніше 24 годин після отримання заяви чи повідомлення про вчинення кримінального правопорушення або ж самостійного його виявлення зазначеними суб'єктами. Таким чином щоб встановити фактичні дані для прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР є лише 24 години. Окрім того, етап початку стадії досудового розслідування обмежений і процесуальними засобами встановлення фактичних даних. Зокрема до внесення відомостей в ЄРДР можливо провести незначну кількість процесуальних дій (прийняти заяву, відібрати пояснення, направити запит на отримання інформації), та одну слідчу (розшукову) дію – огляд місця події, факт проведення якої вимагає невідкладного внесення відомостей до ЄРДР.

З викладеного випливає інше питання. Який процесуальний порядок прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР? Таке процесуальне рішення КПК України не передбачає. Однак у ч. 4 ст. 26 КПК України вказано, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. З формулювання зазначеної норми логічно припустити, що у разі відсутності заяви потерпілого – кримінальне провадження не розпочинається. В КПК України передбачено лише порядок початку досудового розслідування, але відсутній процесуальний порядок невнесення відомостей до ЄРДР. Задля усунення такого недоліку у проекті закону № 3049а від 31.08.2020 було запропоновано внесення змін до ст. 214 КПК України, якими б передбачався процесуальний порядок винесення постанови про відсутність підстав відкриття кримінального провадження (відсутність підстав внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань) [6].

На відміну від чинного КПК України, Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року (далі – КПК України 1960р.) у главі 8 передбачав стадію порушення кримінальної справи, яка відповідно до ст. 97 КПК України 1960р. могла тривати до 10 днів та закінчувалася шляхом прийняття одного з двох рішень: винесенням постанови про порушення кримінальної справи, або

винесенням постанови про відмову у порушенні кримінальної справи. В обох випадках уповноважена на прийняття такого рішення особа була зобов'язана обґрунтувати та мотивувати таке рішення посилаючись на встановлені фактичні дані. Відповідно до ст. 99 КПК України 1960р. постанова про відмову в порушенні кримінальної справи виносилася у разі встановлення злочину, розслідування якого здійснювалося у формі приватного обвинувачення відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 6, ст. 27 КПК України 1960 р. [7]. Утім стадія порушення кримінальної справи мала суттєві недоліки. Досліджуючи це питання І. І. Статіва зазначає, що діяльності з вирішення питання про початок розслідування притаманна проблематика недостатності засобів та строків діяльності, а також недостатньої урегульованості процесуального статусу учасників [8, с. 171]. Піддана критиці багатьма вченими [9, с. 33 ; 10, с. 24] стадія порушення кримінальної справи чинним КПК України не передбачена.

Слід зазначити, що рішення про невнесення відомостей до ЄРДР відрізняється від рішення щодо внесення відомостей до ЄРДР. Ми повністю підтримуємо думку Л. М. Лобойка про те, що підставами для початку досудового розслідування є мінімально необхідна сукупність ознак кримінального правопорушення й ознак складу кримінального правопорушення у діянні, про яке надійшла інформація [11, с. 140]. Досудове розслідування розпочинається для того щоб встановити наявність або відсутність кримінального правопорушення, а також особу яка його вчинила. Для цього КПК України передбачає достатньо процесуальних засобів та часу, що дозволяє прийняти законне кінцеве рішення для стадії досудового розслідування. Однак рішення про невнесення відомостей до ЄРДР може бути законним лише за наявності вже встановлених обставин про які вище було зазначено.

Таким чином, можна констатувати, що ані чинний КПК України, а ні КПК України 1960р. не передбачали належних процесуальних засобів, які б дозволяли у повному обсязі встановити підстави за яких можливо було б прийняти рішення про невнесення відомостей до ЄРДР по кримінальним провадженням приватного обвинувачення. З проведеного аналізу можна дійти висновку про те, що

зазначене питання можливо вирішити шляхом передбачення у КПК України норми, яка б надавала право розпочинати досудове розслідування у разі відсутності заяви потерпілого по кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення та закривати його у визначений термін у разі встановлення на те підстав.

Пропозиція обов'язково розпочинати досудове розслідування у разі вчинення кримінального правопорушення, що розслідуються у формі приватного обвинувачення, ґрунтується на необхідності отримання достатньої кількості доказів для прийняття законного процесуального рішення. Наприклад у переліку кримінальних правопорушень приватного обвинувачення, що міститься у ст. 477 КПК України є кримінальне правопорушення передбачене ч. 1 ст. 122 КК України (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин). Для того щоб прийняти рішення про невнесення відомостей до ЄРДР (тобто не розпочинати кримінальне провадження за вчинення зазначеного злочину) необхідно отримати висновок експерта про тяжкість тілесних ушкоджень, що були завдані потерпілому. Без висновку експертизи неможливо прийняти законного рішення про відмову в початку досудового розслідування. Окрім встановлення тяжкості тілесного ушкодження, необхідно достовірно встановити відсутність кваліфікаційних ознак ч. 2 ст. 122 КК України та інші докази.

Для урегулювання зазначеного питання було б доцільно врахувати процесуальний порядок застосування інституту приватного обвинувачення у Республіці Казахстан. Зокрема у ч. 5 ст. 32 КПК Республіки Казахстан передбачено, що після реєстрації повідомлення про кримінальне правопорушення в Єдиному обліку досудових розслідувань та проведення невідкладних слідчих дій провадження по справам приватного та приватно-публічного обвинувачення і переслідування у разі відсутності заяви потерпілого не пізніше трьох діб з моменту реєстрації підлягає закриттю за підставою пункту 5 частини 1 ст. 35 КПК Республіки Казахстан (у разі відсутності заяви потерпілого у кримінальних провадження приватного обвинувачення) [12].

Передбачення у КПК України подібної норми вирішило б питання щодо законності прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР. Гіпотетично зазначена норма могла б передбачати обов'язок розпочати досудове розслідування за вчинення кримінального правопорушення, що передбачене у ст. 477 КПК України. Коли в ході розслідування буде встановлено, що потерпілий (його представник) відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, кримінальне провадження протягом 10 діб повинно бути закрито.

Наявність зазначеної норми надала б можливість встановити усі фактичні дані, за яких можливо було б встановити наявність усіх умов права потерпілого відмовитися від обвинувачення та винести законне рішення про закриття кримінального провадження.

Висновки. Як висновок можна зазначити, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення є важливим інститутом кримінального процесу, який дозволяє альтернативним способом вирішувати кримінально-правові конфлікти, якими заподіюється шкода потерпілому – фізичній особі. Утім, ураховуючи процесуальні особливості застосування цього інституту, виникає питання про необхідність забезпечення дотримання законності під час прийняття рішення щодо невнесення інформації до ЄРДР у разі відсутності заяви потерпілого. З проведеного аналізу вбачається, що процесуальні строки та засоби етапу початку досудового розслідування не дозволяють прийняти зазначене рішення обґрунтовано та законно. Для вирішення цього питання було б доцільно передбачити в КПК України обов'язок починати досудове розслідування у разі виявлення ознак кримінального правопорушення з переліку що зазначений у ст. 477 КПК України.

Проведення досудового розслідування по кримінальним правопорушенням що розслідуються у формі приватного обвинувачення надасть можливість здобути докази щодо права потерпілого відмовитися від обвинувачення, що в свою чергу є підставою закриття кримінального провадження.

Можливість упровадження зазначеного процесуального порядку потребує подальших досліджень, оскільки його застосування передбачає внесення змін до багатьох норм КПК України, в тому числі і до змісту принципів публічності та диспозитивності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 25 березня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#
2. Лугіна Н. А., Захарків Т. І., Юрченко В. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 393–395.
3. Денисенко Г. В. Загальна характеристика приватного обвинувачення та окремі аспекти вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Web of science and Academic Researcher. 2019. № 1. С. 104–111.
4. Кримінальний процес : підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
5. Лугіна Н. А., Захарків Т. І., Юрченко В. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 393–395.
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань: Проєкт Закону України від 31.08.2020 р. № 3049а, станом на 25 березня 2023 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI03008A?an=3
7. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 станом на 25 березня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text

8. Статіва І. І. Початковий етап підготовчого провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 248 с.
9. Лобойко Л. Початок досудового розслідування за новим КПК. *Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року*. 2012. С. 30–34.
10. Татаров О. Ю. Початок досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Новації кримінально-процесуального законодавства* : матеріали конф. Дніпропетровськ, 2012. С. 24–25.
11. Лобойко Л. М. Підстави і момент початку досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. С.132–141.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231

Pshenychna Anastasiia
Dnepropetrovsk Humanitarian University

SEPARATE ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF PUBLICITY AND DISPOSITIVITY IN PRIVATE BINING CASES

The article is devoted to actual issues of implementation of the principles of publicity and discretion in cases of private prosecution. The purpose of this article is to study the procedural issues of criminal proceedings in the form of private prosecution. The article examines examples of the application of certain provisions of national legislation in the field of private prosecution, as well as provides a comparative characteristic with the national legislation of other countries. When writing, we used the works of scientists who investigated separate problematic conflicts of the current Criminal Procedure Code of Ukraine were analyzed and ways of solving some of the problems presented in this article were proposed. In our argumentation we used articles of many scientists as Smyrnov M. I, Vakulik O.A. Blahuta R. I, Hutsuliak Yu. V., Dufeniuk O. M. etc. During the study, it was found that a private prosecution, as a form of criminal procedural activity, is implemented as part of a special legal

procedure that allows a private prosecutor to express his will about the need to bring perpetrators to criminal responsibility, it was also established that special grounds for their closure need to be established for private prosecution proceedings that will help expand the range of circumstances that govern the closure of criminal proceedings of private prosecutions, and caught by the dispositive nature of the private form of criminal prosecution. As a conclusion to the article from the conducted analysis, it is possible to conclude that the specified issue can be solved in two ways:

1) in the absence of a statement from the victim, to provide the Criminal Procedure Code of Ukraine with additional time and appropriate procedural means to establish the presence or absence of grounds for applying the institution of criminal proceedings in the form of a private prosecution;

2) provide for the use of criminal proceedings in the form of a private indictment only as grounds for closing criminal proceedings. These problems, in our opinion, require further analysis of the application of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the development of amendments to the current legislation after conducting the necessary scientific research.

Key words: *publicity, discretion, private prosecution, criminal proceedings*.

УДК 342: 321

Романенко Едуард Валерійович
Університет митної справи та фінансів

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ЇЇ МОДЕЛІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розглядаються тенденції та можливі перспективи розвитку концепції соціальної держави і її моделей, що виникають на сучасному етапі за умов всебічної глобалізації, а також науково-технічного прогресу та змін у соціальних потребах суспільства. Надана загальна характеристика основних сучасних моделей соціальної держави, що існують у розвинених країнах. Варто

зазначити, що увага під час дослідження була приділена не стільки загальній теорії, скільки безпосередньо політичній практиці урядів розвинених країн.

Ключові слова: *соціальна держава, держава загального добробуту, моделі соціальної держави, соціальна політика, соціальне забезпечення, глобалізація.*

Постановка проблеми. Соціальна держава являє собою надзвичайно багатогранне явище, що охоплює різні сторони життя громадян. Дослідженням цього феномена займаються представники різних суспільних наук, серед яких є як правознавці та політологи, так і економісти, соціологи та інші, що свідчить про високий рівень актуальності даного напряму.

Серйозні розбіжності серед науковців і дослідників виникають стосовно питань визначення поняття соціальної держави, її функцій, пріоритетів і завдань. Але досі в науковій літературі мало уваги приділяється саме питанню можливих напрямів розвитку соціальної держави, останнім тенденціям і перспективам її розвитку, що виникають унаслідок стрімких процесів усебічної глобалізації та технологічного і соціального прогресу. Отже, цей напрям досі залишається малодослідженим, що вказує на необхідність роботи в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зазначеної у статті проблеми започатковане в роботах таких авторів, як О. Герасименко, А. Колот, О. Овсієнко, О. Панкевич, В. Ященко.

Зокрема, А. Колот і О. Герасименко у своїй роботі виділяють наступну перспективу розвитку соціальної держави. Станом на сьогодні за часом виникнення можна виділити три основні моделі соціальної держави, які можна віднести до класичних (консервативна або континентально-європейська, ліберальна або англосаксонська та соціал-демократична або скандинавська). Але окрім цих трьох моделей, можна помітити формування нових, так званих неомоделей, які ще не підтвердили готовності до впровадження в повній мірі у практичній площині, але їх поява поступово проглядається, однією з яких є, зокрема, єдина соціальна модель ЄС та її проєкт [1, с. 12].

Крім Європейської соціальної моделі, автори також виділяють неопатерналістську соціальну державу та державу соціальних інвестицій [1, с. 20–30]. Говорячи про особливості держави соціальних інвестицій варто зауважити те, що на відміну від держави загального добробуту, одним з головних пріоритетів якої є забезпечення гідного рівня життя всіх громадян, вона приділяє більше уваги саме вкладенням у людський, або соціальний, капітал.

О. Панкевич, зі свого боку, досліджуючи проблеми загальної теорії соціальної держави, вбачає такі тенденції розвитку соціальної держави: формування та розвиток соціального права як особливої ділянки об'єктивного юридичного права, а також відповідної галузі законодавства (соціального законодавства); розгортання та інтенсифікація державної діяльності щодо забезпечення соціального партнерства; розширення участі недержавних неприбуткових організацій та приватного бізнесу у виконанні функцій соціальної держави у гуманітарній сфері [2, с. 142–143].

У своїй роботі В. Ященко досліджує важливу проблему досягнення гендерної рівності в процесі розбудови демократичної правової системи, а також визначає гендерну рівність як невід'ємну складову загального принципу рівності як принципу демократичної розбудови держави [3, с. 128]. Можна зазначити, що досягнення гендерної (або статевої) рівності займає важливе місце серед тенденцій сучасної концепції соціальної держави у країнах Західної Європи та Північної Америки та є одним з найважливіших пріоритетів урядів у сфері соціальної політики.

Формування цілей статті (постановка завдання). Відповідно до зазначеної проблематики, формуються наступні цілі дослідження: дослідити основні моделі соціальної держави, що діють у розвинених країнах; проаналізувати основні сучасні тенденції та перспективи розвитку соціальної держави та її моделей на основі теоретичного та практичного (емпіричного) аспектів. Для досягнення вищезазначених цілей статті, ставляться наступні завдання цього дослідження: виділити характерні риси, основні ознаки та особливості основних моделей соціальної держави, навести деякі їх відмінності;

здійснити аналіз моделей соціальної держави та форм соціального захисту, що виникли нещодавно; розглянути стратегії та заходи урядів розвинених країн стосовно політики гендерної рівності та екологічної сфери.

Виклад основного матеріалу. Соціальна держава є надзвичайно багатогранним явищем, яке можна розглядати одночасно як політичний, економічний, соціальний та правовий феномен. Саме тому у сучасній науковій літературі, як у вітчизняній, так і зарубіжній, наводяться різноманітні точки зору та підходи до розуміння сутності, призначення, характерних ознак, функцій такої держави, яку називають соціальною. Її розуміють як: особливу форму організації суспільства, правову демократичну державу, самостійний тип правової держави, ідею тощо. Але одним із досить поширених та найбільш змістовних визначень поняття “соціальна держава” є наступне: «Соціальна держава – це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім’ї; гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві» [2, с. 48–49].

Багато конституцій різних держав включають принципи соціальної держави у свої положення. Наприклад, конституція Німеччини (стаття 20) встановлює, що Федеративна Республіка Німеччина є соціальною державою, яка забезпечує соціальний захист та добробут своїх громадян. Конституція Італії (стаття 32) також гарантує право на охорону здоров`я, а конституція Франції (стаття 1) наголошує, що Франція є соціальною державою.

У Сполучених Штатах концепція соціальної держави не є частиною Конституції, але існує безліч федеральних та штатних законів, спрямованих на забезпечення соціального захисту та підтримки, таких як система соціального забезпечення та система охорони здоров'я Medicare та Medicaid.

Поширеною класифікацією моделей соціальної держави є класифікація, запропонована датським соціологом Г. Еспін-Андерсоном, який приділяв

основну увагу державі загального добробуту та її місцю у капіталістичній економіці. Зокрема, у його роботі, що має назву «Три світи капіталізму добробуту» (1990 р.), було виділено три основні моделі держав загального добробуту (або ж соціальної держави), які існують в сучасних розвинених капіталістичних країнах: ліберальна, консервативно-корпоративістська і соціал-демократична.

Ліберальна (яку також називають англосаксонською чи англо-американською) модель соціальної держави характеризується мінімальним втручанням держави у економічну та соціальну сферу. В межах ліберальної моделі держава не надає широких соціальних гарантій, а займається скоріше наданням адресної соціальної підтримки та забезпечує матеріальними благами найбідніших та найбільш знедолених членів суспільства. Державні заходи зводяться до встановлення невисоких єдиних тарифних ставок у сфері пенсійного страхування, а розподіл матеріальних благ більш наближений до того, що забезпечує сам ринок. Таким чином, ця система виступає скоріше як «амортизатор» соціальних конфліктів, але не вирішує їх остаточно.

Найбільш вдалий приклад реалізації ліберальної моделі на практиці демонструють Сполучені Штати Америки, Австралія та Канада. Також велика кількість дослідників цього напряму відносять до цієї моделі Великобританію та Ірландію. Розбіжності виникають стосовно включення до цього списку Японії, Південної Кореї, Швейцарії, Нової Зеландії [4, с. 46].

Консервативна (або континентально-європейська, рідше її називають корпоративістська) модель соціальної держави виступає як «центр» або “перехідний” варіант між ліберальною та соціал-демократичною моделями. Основою консервативної (континентально-європейської) моделі соціальної держави є надання пріоритету громадянам, які можуть працювати та забезпечувати себе і свої родини, таким чином, приділяється велика увага цінності традиційної моделі сімейного добробуту та її підтримка з боку держави. Іншою характерною рисою цієї моделі є розвинене державне соціальне страхування [5, с. 20].

Соціал-демократична модель соціальної держави (або скандинавська, рідше – універсальна) характеризується забезпеченням всебічної соціальної підтримки громадян, включаючи охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення та інші програми соціального захисту. В якості головної мети цієї моделі виступає зниження рівня бідності та економічної, політичної і соціальної нерівності, підвищення якості життя всіх громадян та забезпечення соціальної справедливості. Держава відіграє важливу роль у забезпеченні соціальної підтримки, шляхом створення досить широкої мережі соціальних послуг та захисту від соціального виключення. Соціал-демократична модель заснована на принципі рівності, де кожен громадянин має право на доступ до необхідної соціальної підтримки, незалежно від свого соціального або економічного становища. Важливо зазначити, що велика увага приділяється рівності статусу жінок та чоловіків на робочих місцях, що допомагає підвищити рівень гендерної рівності в суспільстві. Така модель найбільш успішно склалася в Данії, Швеції, Норвегії та Фінляндії.

Однак, як і всі інші моделі соціальної держави, соціал-демократична (або скандинавська) модель має свої слабкі сторони. Універсальні державні програми є досить дорогим втіленням, тому така система буде ефективно існувати лише за умов великих інвестицій у соціальні програми та високого рівня оподаткування громадян, а надання широкого кола послуг громадянам залежить від можливостей економічного зростання.

Стосовно сучасних тенденцій та можливих перспектив розвитку соціальної держави необхідно вказати наступне. Загалом, нові тенденції та перспективи розвитку соціальної держави на сучасному етапі викликані змінами в економічній сфері, науково-технічним прогресом, демографічними змінами, та особливо змінами у соціальних потребах суспільства.

Розвинені держави все більше зусиль зосереджують на політиці гендерної рівності, з метою забезпечити статеву рівність між жінками та чоловіками у економічній, політичній та соціальній сферах та запобігти дискримінації за гендерною ознакою. У розвинених країнах гендерні квоти діють у різних сферах.

Наприклад, у більшості країн Європейського Союзу існують квоти для жінок на політичних посадах. Згідно з даними Євростату, станом на липень 2022 року середнє представництво жінок у національних парламентах ЄС становить 32,7%. Крім того, у деяких країнах, таких як Норвегія та Ісландія, існують квоти для представництва жінок у наглядових радах бізнес-структур. Гендерні квоти застосовуються також у сфері наукової діяльності та академічних установах. У Німеччині, наприклад, наукові інституції повинні ставити перед собою мету досягнення рівного представництва чоловіків і жінок на наукових посадах.

Уряд Швеції, зі свого боку, пропонує такі стратегії, як забезпечення батьківської відпустки для батьків, створення бізнес-можливостей для жінок та підвищення їхньої представленості на різних рівнях управління. У Франції ж був прийнятий закон, який вимагає, щоб управління компаній складалося з принаймні 40% жінок. Крім того, уряд Франції забезпечує фінансову підтримку для створення садочків та інших інфраструктурних об'єктів, що покращують рівень життя жінок та підтримують їх у ринковій діяльності.

Однією з важливих тенденцій соціальної держави є також розвиток екологічних програм та турбота про навколишнє середовище. Сучасні країни все більше дбають про охорону навколишнього середовища та розвивають екологічні програми. Політика урядів європейських країн у сфері навколишнього середовища включає цілу низку заходів, спрямованих на зменшення впливу людської діяльності на навколишнє середовище та його захист для майбутніх поколінь. Деякими з найважливіших аспектів екологічної політики урядів є зменшення викидів парникових газів, збереження біорізноманіття, використання відновлюваної енергії (сонячна та вітрова), а також політика рециклінгу. В цілому, такі заходи сприяють створенню більш здорового та безпечного середовища для життя та забезпечують соціальний добробут.

Іншою сучасною тенденцією соціальної держави, яка прослідковується, є те, що розвиваються нові форми соціального захисту. До таких нових форм можна віднести ідею універсального (безумовного) базового доходу, який має на

меті забезпечення громадянам необхідного (або мінімального) рівня доходу без прив'язки до зайнятості чи необхідного виконання інших додаткових умов.

Уперше концепція універсального базового доходу була запропонована в Сполучених Штатах у 1960-х роках, а останніми роками ця ідея отримала підтримку в таких країнах, як Канада, Фінляндія, Німеччина, Франція та Швейцарія. Деякі з цих країн провели пілотні проекти, щоб оцінити ефективність та можливість запровадження універсального базового доходу, але поки що немає країни, де це було б повністю впроваджено.

У Канаді, провінція Онтаріо, у 2017 році був запущений трирічний пілотний проект, який надавав універсальний базовий дохід мешканцям з низьким доходом. Проте проект було припинено новим консервативним урядом у 2018 році. У Фінляндії, де було проведено дворічний пілотний проект у 2017-2018 роках, учасники проекту отримували щомісячні виплати у розмірі 560 євро без обмежень. У Швейцарії у 2016 році було проведено референдум з питання запровадження універсального базового доходу, але ідея була відкинута більш ніж 75% голосуючих.

Таким чином, універсальний базовий дохід поки залишається лише концепцією, і питання його повноцінної реалізації у практичній площині продовжує обговорюватися.

Слід підкреслити, що все чіткіше прослідковується зближення різних моделей соціальної держави. Навіть якщо про повне їх об’єднання в сфері соціальної та економічної політики казати зарано, то можна точно простежити все більше поглиблення їх співробітництва у сферах наукових досліджень, інфраструктури, оподаткування, а також розробок і узгодження певних соціальних та екологічних стандартів, забезпеченні необхідних умов для сталого розвитку.

Деякі дослідники наголошують на формуванні єдиної соціальної моделі ЄС [1, с. 12]. Важливо підкреслити, що цей проект в даний час лише знаходиться на стадії розробки, і питання, що пов'язані з фінансуванням та безпосередньою реалізацією заходів, досі залишаються відкритими.

Проєкт єдиної соціальної моделі ЄС включає низку заходів, що спрямовані на забезпечення соціального захисту та підтримку для всіх громадян ЄС, незалежно від їхнього місця проживання чи національності.

Однією з основних цілей проекту є створення загальних стандартів соціального захисту та соціального забезпечення в ЄС, які забезпечуватимуть громадянам гідний рівень життя та захист від бідності і соціального виключення.

У сучасному світі, що стрімко розвивається і глобалізується, все помітнішою є практика взаємодії держави з недержавними неприбутковими організаціями, бізнес-організаціями та іншими громадськими об'єднаннями стосовно вирішення спільних цілей і задач та реалізації потреб суспільства, забезпечення його добробуту.

Це співробітництво або ж партнерство зумовлено необхідністю докладання спільних зусиль до боротьби з бідністю, забезпеченню рівних прав, рівного доступу до медицини і освіти, матеріального забезпечення громадян, встановлення високого рівня соціальних стандартів, необхідного для гідного життя людини, що відповідає стандартам розвиненого цивілізованого суспільства.

Важливо також підкреслити, що держава у деяких країнах все більше постає як партнер та діє на рівних засадах разом з організаціями, бізнесом і громадськими об'єднаннями і сприяє розвитку громадянського суспільства, розвиваючи у суспільстві почуття солідарності та справедливості і підштовхує його членів до взаємодопомоги.

Висновки. Підбиваючи підсумки, в результаті проведеного нами дослідження було виокремлено відразу декілька тенденцій та перспектив розвитку соціальної держави та її моделей, а саме:

розробка нових форм соціального захисту (однією з яких є концепція універсального базового доходу, яка знаходиться на стадії розробки та дискусій, але ще не була реалізована повною мірою на практиці);

зосередження зусиль урядів на заходах щодо досягнення гендерної рівності з метою забезпечити статеву рівність між жінками та чоловіками у

різних сферах суспільного життя та запобігти економічній, політичній та соціальній дискримінації за гендерною ознакою;

розвиток екологічних програм та захист навколишнього середовища (оскільки все більше розвинених держав приділяють увагу збереженню довкілля та розвивають екологічні програми, що сприяє створенню більш здорового та безпечного середовища для життя та забезпечує соціальний добробут);

поглиблення співробітництва між країнами, які можна віднести до певних моделей соціальної держави, зокрема, стосовно узгодження певних соціальних та екологічних стандартів, забезпеченні необхідних умов для сталого розвитку;

зростання партнерства та взаємодії держави з організаціями, бізнес-організаціями та іншими інститутами громадянського суспільства стосовно вирішення спільних цілей та задач, а також реалізації необхідних суспільних потреб.

З іншого боку, були охарактеризовані три основні моделі сучасної соціальної держави, як-от: ліберальна (англосаксонська або англо-американська), консервативна (континентально-європейська) та соціал-демократична (скандинавська). Була приділена увага і формуванню нових моделей соціальної держави, однією з яких є єдина соціальна модель, основна ціль якої полягає у створенні загальних стандартів соціального захисту та соціального забезпечення, що забезпечуватиме громадянам гідний рівень життя та захист від бідності і соціального виключення.

Загалом дослідження тенденцій і перспектив соціальної держави допомагає визначити найбільш ефективні способи адаптації державної політики та системи соціального захисту відповідно до новітніх потреб і викликів, що спричинені цілою низкою факторів, одними з яких є всебічна глобалізація, демографічні, політичні та економічні зміни, науково-технічний прогрес та особливо зміни в соціальних потребах суспільства. На нашу думку, саме це і зумовлює необхідність подальших розвідок у даному напрямі.

Список використаних джерел

1. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціальна держава: генезис і перспективи розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 8–36.
2. Панкевич О. З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. П. М. Рабіновича. Львів : Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. 183 с.
3. Ященко В. Гендер і «держава загального добробуту» в країнах Західної Європи. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 128–140.
4. Овсієнко О. В. Ліберальна модель держави добробуту: економічні передумови реалізації в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право*. Харків, 2013. № 4. С. 44–53.
5. Козаченко І. О., Ніколаєвський В. М. Особливості еволюції соціальної держави та їхня релевантність до українських реалій. *Вісник Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2010. № 891. С. 18–23.

Romanenko Eduard

University of Customs and Finance

THE WELFARE STATE AND ITS MODELS: TRENDS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT AT THE CURRENT STAGE

The article examines the trends and possible prospects for the development of the concept of the welfare state and its models, which arise at the current stage under the conditions of comprehensive globalization, as well as scientific and technological progress and changes in the social needs of society. Some of these are the development of new forms of social protection by governments, the concentration of government efforts on measures to achieve gender equality, the development of ecological programs and environmental protection, the deepening of cooperation between countries that can be attributed to certain models of the welfare state, the growth of

partnerships and the interaction of the state with organizations, business organizations and other institutions of civil society. A general description of the main modern models of the welfare state existing in developed countries is provided, one of which is the liberal model of the welfare state (also called Anglo-Saxon or Anglo-American), conservative (continental European) and social democratic (Scandinavian). Different models of the welfare state are methodologically based on different ideologies that offer different approaches to solving social and economic problems. Currently, there are more and more options for classifying social models of the state according to various criteria. Of course, it should also be understood that each state is social in its own way due to the unique mentality of its people, geopolitical, economic and social situation, its own traditions and historical experience. Also, in addition to these models, there are also new models (neo-models), that is, those that are currently in the process of formation and have not yet confirmed their readiness for implementation in full (in particular, the project of a single social model of the EU), but nevertheless their implementation in on the practical plane is gradually becoming more and more possible. It is also important to emphasize that during the research, attention was paid not so much to the general theory, but directly to the political practice of the governments of developed countries.

Key words: *welfare state, welfare state models, social state, social policy, globalization.*

УДК 341.1/.8:343.26-021.272

Рудецька Поліна Андріївна

Національний університет «Одеська юридична академія»

СВІТОВИЙ ДОСВІД КРАЇН НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЩОДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Злочини домашнього насильства є одним з найбільш серйозних порушень прав людини, які відбуваються в родинному колі. Це стало предметом уваги

міжнародної спільноти, і на основі цього було прийнято ряд конвенцій та документів, які визнають домашнє насильство як злочин та встановлюють міжнародні стандарти для боротьби з ним.

Одним із найважливіших міжнародних документів, який стосується домашнього насильства, є Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW). Дана конвенція визнає домашнє насильство як форму дискримінації щодо жінок і закликає держави-учасниці вживати всіх необхідних заходів для боротьби з цим явищем. Крім того, Конвенція про права дитини також визнає дітей, які стали жертвами домашнього насильства, та закликає держави-учасниці забезпечити їм належний захист та допомогу. Безумовно, слід згадати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, яка криміналізує, захищає постраждалих та попереджує насильство проти жінок та дівчат.

Міжнародне право також визнає домашнє насильство як злочин проти людства, якщо воно відбувається в рамках систематичних або масових нападів на цивільне населення. Це означає, що домашнє насильство може бути визнане злочином проти людства, якщо воно має широкомасштабний характер, і його ціллю є систематичне та масове насильство проти жінок та дітей.

Ключові слова: *домашнє насильство, міжнародно-правове регулювання, злочин, правова система, права людини.*

Постановка проблеми. Злочини домашнього насильства є серйозною проблемою в усьому світі. Міжнародне співтовариство повинно забезпечувати захист жертв домашнього насильства та надавати їм доступ до правосуддя та інших видів допомоги. Для боротьби з домашнім насильством держави повинні створити національні закони та програми, які забезпечують захист жертв та покарання підозрюваних у вчиненні злочинів домашнього насильства. Міжнародне право визнає цю проблему та встановлює міжнародні стандарти для боротьби з ним. Держави повинні діяти відповідно до цих стандартів, і

забезпечувати захист жертв домашнього насильства та покарання винних у вчиненні цих злочинів.

Аналіз ступеня дослідження даної тематики. Проаналізувавши погляди вчених, які займалися даною проблематикою можна виділити декілька поглядів науковців, які приділяли увагу злочинам домашнього насильства, серед них А. Байда, який у своєму науковому дослідженні на тему «Проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство» [1] взагалі досить цікавою є думка вченого про питання кримінальної відповідальності за незаконний психологічний вплив, який в подальшому розглядається як психологічне насильство; К. Довгунь у своєму правничому дослідженні «Досвід США та Канади у сфері запобігання і протидії домашньому насильству» [2] дає змогу проаналізувати іншу правничу систему та досвід, який Україна може перейняти для боротьби із явищем домашнього насильства, але звісно з урахуванням соціально-економічної специфіки; Г. Донавін вважав, що поява явища домашнього насильства найбільш пов'язана з патріархальної системою управління, яка з'явилась ще в середньовіччі, наприклад, правом чоловіків було фізичне дисциплінування дружини.

Цілі та завдання наукового дослідження. Дослідження міжнародно-правового аспекту регулювання злочинів домашнього насильства, одним із завданням є дослідження історичної обумовленості появи даного поняття, а також порівняння кримінальної відповідальності різних правових систем, а саме романо-германського типу правових систем, англо-американську типу правових систем, змішаного типу правових систем, а також у країнах релігійно-традиційного типу та далеко-східної правових систем.

Домашнє насильство - це проблема, яка існує в усіх країнах світу, і вона постійно наростає. Жертвами цього насильства насамперед стають жінки, діти та інші учасники родинних відносин. Виникнення цієї проблеми пов'язане з історією розвитку суспільства і культури.

Історія домашнього насильства сягає своїми коріннями далеко в історію людства. У більшості культур, де відбувається насильство в родині, це пов'язано

з традиційними уявленнями про роль чоловіка і жінки в сім'ї. Чоловік вважався головою родини, а жінка була його підлеглою. Це призводило до того, що чоловік міг здійснювати насильство над жінкою, якщо вона не підкорялась його волі. Перші спроби врегулювати сімейні відносини на законодавчому рівні та кодифікувати законодавство, як свідчать історичні пам'ятки, було зроблено ще в XVIII ст. до н. е., у період правління Хаммурапі, царя Вавилону [3].

У середині XX століття почалося активне обговорення домашнього насильства як проблеми, що потребує вирішення. У 1979 році була прийнята Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [4], яка визнала домашнє насильство як форму дискримінації. У 1989 році була прийнята Конвенція ООН про права дитини [5], яка визнала дітей як самостійних осіб з власними правами, в тому числі і на захист від насильства. У 2014 році набрала чинності Конвенція Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) [6], яка криміналізувала, захищає потерпілих та попереджує злочини домашнього насильства проти жінок та дівчат, які включають у себе фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство.

Багато країн світу прийняли національні акти, які передбачають згодом відповідальність за домашнє насильство. Однак, не дивлячись на це, велика кількість випадків насильства залишається незареєстрованою і не підлягає кримінальній відповідальності. Це пов'язано зі слабкістю правової системи, недостатнім фінансуванням правоохоронних органів та з недостатньою увагою до цієї проблеми в суспільстві.

У зв'язку з цим важливо продовжувати просвітню роботу та підвищувати обізнаність про проблему домашнього насильства.

Країни романо-германського права визначають кримінальну відповідальність за домашнє насильство, яке зазвичай передбачається відповідними законами та нормативно-правовими актами. Наприклад, в Україні, згідно з Кримінальним кодексом, домашнє насильство вважається окремим правопорушенням, за яке можуть бути передбачені різні види кримінальної

відповідальності, включаючи позбавлення волі терміном до 5 років або до 8 років у разі вчинення злочину з використанням насильства, а також штраф у розмірі до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до 3 років. В даних країнах також існують спеціальні органи, які займаються боротьбою з домашнім насильством та захистом прав жертв. Наприклад, в Україні, цими органами є поліція, прокуратура та судові органи.

Законодавство Франції зазнало досить ґрунтовних змін у своєму законодавстві щодо протидії з усіма формами домашнього насильства. Щодо прикладу у Франції набрав чинності закон, який запроваджує носіння електронного браслету задля боротьби з домашнім насильством. Якщо брати офіційну статистику у Франції станом на 2019 рік від партнерів загинуло 146 жінок від будь-яких форм домашнього насильства [7]. Попри кризові явища та турбулентність міжнародних відносин у Франції протягом жорсткого карантину кількість повідомлень про домашнє насильство зросла на 32% лише за тиждень [8]. Проаналізувавши ряд документів, можна побачити, що у Франції є установа для неповнолітніх – інститут ювенального суду. Даний орган може здійснити направлення дитини в спеціальний заклад або особам, які можуть здійснити нагляд за дитиною [9].

У Німеччині дана проблема стоїть дуже гостро, оскільки кожного дня правоохоронні органи реєструють принаймні один замах на вбивство жінок з боку партнера. Досить цікавою практикою в Німеччині є вилучення особи з сім'ї, яка вчиняла домашнє насильство. Відповідно за німецьким законодавством, така особа повинна залишати житло за наказом поліції на строк до 10 днів [10].

Польща, як і більшість країн світу, стикається з проблемою домашнього насильства. Багато організацій та установ працюють над тим, щоб запобігти цьому явищу та допомогти жертвам. У Польщі домашнє насильство є кримінальним злочином, тому жертви можуть звернутися до правоохоронних органів за допомогою. Згідно з польським Кримінальним Кодексом, домашнє насильство може каратися позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років. Також передбачені грошові штрафи.

У Польщі існують різні міжнародні організації, які працюють з жертвами домашнього насильства. Наприклад, Національна Асоціація Протидії Домашньому Насильству (Krajowy Ośrodek Wsparcia dla Ofiar Przemoc) надає допомогу та консультації жертвам. Також існують громадські організації, які пропагують інформацію про домашнє насильство та ведуть роботу з профілактики цього явища. Не дивлячись на наявність законів та організацій, домашнє насильство залишається серйозною проблемою в Польщі. Важливо не тільки покарати злочинців, але й працювати над профілактикою та зменшенням кількості випадків домашнього насильства. Також важливо забезпечити жертвам належну підтримку та допомогу, щоб вони могли вибратися з насильницьких стосунків та повернутися до нормального життя.

Кримінальна відповідальність за домашнє насильство є важливою складовою боротьби з цим явищем у країнах англо-американського типу правових систем. Так, в країнах, які використовують таку систему, існують законодавчі акти, які передбачають кримінальну відповідальність за домашнє насильство.

В Англії та Уельсі, крім того, існує Закон про насильство в родині 2018 року, який передбачає широкий спектр заходів, що стосуються домашнього насильства. Зокрема, він визначає домашнє насильство як злочин та надає поліції та судам додаткові повноваження для боротьби з цим явищем.

У США також існує законодавство, що передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство. У багатьох штатах домашнє насильство визнається окремим злочином, а відповідальність за нього може бути досить суворою. Наприклад, у штаті Каліфорнія, який є одним з найбільших в США, за домашнє насильство можна отримати до 4 років ув’язнення.

Однак, крім кримінальної відповідальності, важливою складовою боротьби з домашнім насильством є освіта та підвищення свідомості. У багатьох країнах існують спеціальні організації, які борються з домашнім насильством та захищають права жертв. Такі організації зазвичай проводять різноманітні

кампанії та заходи з підвищення свідомості про проблему домашнього насильства та надають підтримку жертвам.

Отже, кримінальна відповідальність є важливим інструментом боротьби з домашнім насильством в країнах англо-американського типу правових систем. Проте для успішної боротьби з цим явищем необхідно також забезпечити освіту та підвищення свідомості про проблему домашнього насильства.

Домашнє насильство є серйозною проблемою, з якою стикається багато країн змішаного типу правових систем. У таких країнах законодавство по домашньому насильству може бути складним, оскільки воно поєднує елементи різних правових систем.

У країнах змішаної правової системи, таких як Малайзія, домашнє насильство може бути каране як кримінальним, так і цивільним шляхом. Крім того, в таких країнах закони про домашнє насильство можуть бути різними для різних етнічних груп. Важливою складовою боротьби з домашнім насильством у країнах змішаної правової системи є співпраця між різними установами та організаціями. Наприклад, поліція, судові органи, соціальні служби та громадські організації повинні співпрацювати, щоб забезпечити належний захист жертв домашнього насильства та покарати злочинців. Якщо розглядати покарання, то найсуворіше у Північній Європі. Наприклад, якщо брати до прикладу Швецію то там криміналізовані всі види домашнього насильства. Суд часто наказує кривднику дотримуватися визначеної дистанції від об’єкта насильства, у разі порушення може бути накладено штраф або присуджено ув’язнення терміном до одного року. Схожі за жорсткістю закони й у Норвегії та Фінляндії [11]. Що стосується дітей то правила є досить суворими та жорсткішими. Законодавець у Швеції ще в 1979 був першим, який криміналізував фізичне насильство над дитиною. До дитини заборонено підвищувати голос до міри, що має шкідливий вплив на психо-емоційне здоров’я дитини. Як це визначається? Єдиного алгоритму немає, але якщо ви кричатимете на свою дитину на вулиці, то будьте певні – поліція прибуде за кілька хвилин за викликом випадкових перехожих. Суворо заборонено залишати дітей самих

удома. Сусіди вважатимуть громадянським обов'язком заявити про такі випадки в поліцію, і після повернення додому батьки-порушники можуть і не застати вдома своїх дітей – їх тимчасово оформлять до спеціальних притулків, допоки судом не буде встановлена провина батьків.

На жаль, насильство у країнах релігійно-традиційного типу є досить поширеною проблемою. Це може бути пов'язано зі стереотипними уявленнями про роль жінок та інші соціальні норми, які дискримінують жінок та інші менші соціальні групи.

Насильство може бути фізичним, психологічним, сексуальним та економічним, і відбуватися в різних контекстах, включаючи сімейний, релігійний та культурний релятивізм. Жертвами насильства можуть стати жінки, діти, люди з інвалідністю та інші уразливі соціальні групи.

У країнах релігійно-традиційного типу, насильство може бути підтримуване релігійними доктринами та культурними традиціями. Наприклад, деякі релігії можуть стверджувати, що чоловіки мають більше прав та можливостей, ніж жінки, або що жінки повинні бути піддані своїм чоловікам. Ці уявлення можуть призводити до того, що жінки стають жертвами насильства, а їх права та свободи порушуються.

Наприклад, в Індії, яка має релігійно-традиційну систему права, домашнє насильство є кримінальним злочином, але він може бути караний різними способами залежно від регіону. У деяких регіонах Індії, до злочинів домашнього насильства можуть застосовуватись покарання у вигляді адміністративних санкцій, таких як штрафи або примусові роботи.

Деякі країни вживають заходів для боротьби з насильством у контексті релігійних традицій. Наприклад у Саудівській Аравії було запроваджено Закон про запобігання насильству, який містить положення про запобігання насильству в сім'ї та інших контекстах.

Однак багато країн ще не прийняли належних заходів для боротьби з насильством у контексті релігійних традицій. Це може бути пов'язано зі складністю зміни культурних традицій та релігійних уявлень. Проте, для

забезпечення прав та свобод всіх людей, необхідно вживати заходів для запобігання насильству та захисту жертв насильства.

Домашнє насильство є серйозною проблемою в багатьох країнах світу, в тому числі і в країнах, що належать до далеко-східної правової сім'ї. На жаль, в багатьох з цих країн домашнє насильство є досить поширеним явищем, але законодавство та правова система не завжди ефективно протидіють цій проблемі.

У Японії домашнє насильство було криміналізовано в 2001 році, але, на жаль, ця проблема все ще існує. У багатьох випадках жертви домашнього насильства не звертаються до правоохоронних органів через страх перед подальшим насильством та соціальним стигмою.

Китай у квітні 2021 році ухвалив новий закон про запобігання домашньому насильству, який вступив у дію з 1 червня 2021 року. Закон містить положення про захист жертв домашнього насильства, включаючи можливість отримання захисту від насильника і надання жертвам медичної допомоги та консультування. Закон також встановлює процедури для повідомлення про випадки домашнього насильства та розслідування цих випадків.

За даними офіційних статистичних даних, у 2020 році в Китаї було зареєстровано понад 250 тисяч випадків домашнього насильства. Проте, багато експертів вважають, що це число може бути значно більшим, оскільки багато випадків домашнього насильства залишаються неповідомленими.

У Китаї також існують організації, які працюють з жертвами домашнього насильства, надаючи їм правову допомогу, психологічну підтримку та інші види допомоги. Однак, багато жертв все ще зіткнулися зі складнощами у повідомленні про випадки насильства та отриманні допомоги.

Таким чином, хоча Китай прийняв новий закон про запобігання домашньому насильству, багато роботи потрібно ще зробити для забезпечення ефективної боротьби з цією проблемою та надання жертвам належної допомоги. Китай приймає курс та збереження родини, тому коли чоловік погрожує вбити свою дружини або суддю, якщо розлучення відбудеться, суди вважають за краще зберегти шлюб. Ухвалення закону стало дуже великим проривом, проте цей

закон не розглядає та не допускає домашнє насильство, включаючи зґвалтування, як злочин. На жаль у 2021 році сталась трагічна ситуація, яка є непоодиноким випадком, чоловік спалив живцем екс-дружину, до цього жінка пішла від нього через насилля в родині. Перед цим жінка двічі зверталася до поліції через домашнє насильство, але там відмовляли його розслідувати, аргументуючи це «суто сімейною та приватною справою» [12].

Отже, домашнє насильство є проблемою в далеко-східній правовій сім'я, але кожна країна має своє законодавство та підходи до боротьби з цією проблемою. Необхідно продовжувати працювати над зміцненням правової системи та створенням ефективних механізмів захисту жертв домашнього насильства.

Висновки. Досліджуючи кримінальну відповідальність за домашнє насильство різних груп країн, можна зробити висновки. Питання домашнього насильства стоїть гостро у всіх країнах сучасного світу. Найбільш резонансним та прийнятним для вдосконалення міжнародного права стало прийняття Конвенції Ради Європи про запобігання насильству проти жінок домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) у 2011 році. Домашнє насильство поділяється на наступні типи: сексуальне, фізичне, матеріальне та психологічне. Постраждалими від домашнього насильства можуть виступати як подружжя, колишні подружжя, особи які мають спільну дитину тощо. Порівнюючи всі системи не можна виділити найкращу з питань запобігання домашнього насильства, але законодавцю слід розуміти що питання насильства потребує додаткового аналізу та внесення змін задля удосконалення чинних нормативно-правових актів та змін в цілому суспільстві. Жертвами домашнього насильства може стати будь-хто та в різний період життя, але слід пам'ятати, що домашнє насильство завжди має циклічний характер. Якщо характеризувати прояви домашнього насильства та причину в кожного виду вони свої, але жертва повинна аналізувати всі ситуації. Пам'ятайте про те, що кривдниками можуть бути не тільки родичі за законом, але і співмешканці,

наречені, колишнє подружжя незалежно від того, чи проживаєте ви разом, а також особи, що не є вашими родичами, але пов’язані з вами спільним побутом.

У багатьох випадках жертвами домашнього насильства стають жінки, діти, люди з інвалідністю та інші вразливі соціальні групи. Незважаючи на те, що деякі країни прийняли закони, що мають на меті боротьбу з домашнім насильством, такі як Китай та Індія, все ще є багато роботи, щоб ефективно боротися з цією проблемою та забезпечити жертвам необхідну допомогу.

Недооцінювати серйозність проблеми домашнього насильства не можна, оскільки вона має негативний вплив на життя жертв, а також на саму суспільність та її розвиток. Тому важливо приймати заходи для запобігання насильства та захисту жертв насильства.

Міжнародні організації, які працюють з жертвами домашнього насильства, надають їм юридичну допомогу, психологічну підтримку та інші види допомоги. Важливо забезпечувати доступність цих послуг та забезпечувати безпеку жертв. Окрім того, важливо працювати над зміною культурних традицій та релігійних уявлень, які сприяють насильству. Наприклад, можна проводити освітні заходи та кампанії, щоб підвищити обізнаність про проблему насильства та популяризувати гендерну рівність. Усі ці заходи повинні бути спрямовані на захист прав та свобод всіх людей та на побудову справедливого та рівноправного суспільства.

Аналіз особливостей правового регулювання кримінальної відповідальності за домашнє насильство в деяких зарубіжних країнах дозволяє виділити наступні позитивні моменти, які могли бути враховані для подальшого вдосконалення відповідних вітчизняних кримінально-правових норм:

1. Для вдосконалення системи щодо запобігання домашньому насильству країнам слід ратифікувати та імплементувати всі міжнародно-правові акти, які потрібні для виокремлення даного явища.

2. Встановити більш суворе покарання за злочини домашнього насильства та окремо виокремити кожен вид насильства, встановити кримінальну

відповідальність за більш широке коло посягань проти життя, здоров'я, честі, статевої недоторканності, які можуть бути застосовані в сім'ї.

3. Необхідно забезпечити ефективний захист жертв насильства та розробити ефективні механізми попередження цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Байда А. О. Проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 79–95. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2016_32_8.
2. Довгунь К. В. Досвід США та Канади у сфері запобігання і протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 111–114.
3. Мануїлова К. В., Рудецька П. А. Злочини домашнього насильства в міжнародному праві: історія становлення відповідальності. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 10 лют. 2023 р.) / НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права. Одеса, 2023. С. 52–55. URL:https://hdl.handle.net/11300/23629
4. Конвенція Організації Об'єднаних Нації про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
5. Конвенція ООН про права дитини 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11
7. У Франції боротимуться з домашнім насильством за допомогою електронних браслетів. Волинські новини. URL: https://www.volynnews.com/news/all/u-frantsiyi-borotymutsia-z-domashniy-nasylstvom-za-dopomohoiu-elektronny

8. Council of Europe. Домашнє насильство – від фактів до дій. Як Стамбульська конвенція поліпшить становище? Офіс Ради Європи в Україні - www.coe.int. Офіс Ради Європи в Україні. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/domestic-violence-from-facts-to-acts-how-will-the-istanbul-convention-improve-the-situation-
9. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укл.: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброда Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. Київ, 2012. 246 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/93319.pdf
10. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї : навч.-метод. посіб. / авт. кол. : Блага А. Б., Журавель Т. В., Заброда Д. Г., Мілорадова Н. Е. ; за ред. Г. О. Христової. Київ : ТОВ «ВПК ОБНОВА», 2012. 140 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4999/1/Book_MVD_Volonter__Web.pdf
11. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству : матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.
12. Чоловіка, який спалив живцем ексдружину під час стриму, засудили до страти. Жінка пішла від нього через насилля в сім'ї. Громадське телебачення - Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні. URL: https://hromadske.ua/posts/cholovika-yakij-spaliv-zhivcem-eksdruzhinu-pid-chas-strimu-zasudili-do-strati-zhinka-pishla-vid-nogo-cherez-nasillya-v-simyi.

Rudetska Polina

National University «Odesa Law Academy»

WORLD EXPERIENCE OF COUNTRIES ON INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF DOMESTIC VIOLENCE

Domestic violence is one of the most serious human rights violations that occur within the family. It has been the subject of attention of the international community, and based on this, a number of conventions and documents have been adopted that recognize domestic violence as a crime and establish international standards for combating it. One of the most important international documents related to domestic violence is the United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). This convention recognizes domestic violence as a form of discrimination against women and calls on participating states to take all necessary measures to combat this phenomenon. In addition, the Convention on the Rights of the Child also recognizes children who have become victims of domestic violence and calls on participating states to provide them with adequate protection and assistance. It is also worth mentioning the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, which criminalizes, protects victims, and prevents violence gainst women and girls. International law also recognizes domestic violence as a crime against humanity if it occurs within the framework of systematic or widespread attacks against the civilian population. This means that domestic violence can be recognized as a crime against humanity if it has a large-scale character and its goal is the systematic and massive violence against women and children.

Key words: domestic violence, international legal regulation, crime, legal system, human rights

УДК 342.951

Сахнюк Віта Володимирівна
Національний університет водного господарства
та природокористування

ВОЛОНТЕРИ ТА ПАРАЮРИСТИ ЯК АГЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті розглянуто питання забезпечення доступності безоплатної правової допомоги через агентів, а саме волонтерів та параюристів. Встановлено, що волонтерство безоплатної правової допомоги є соціокультурним явищем, яке організоване на засадах добровільності та безкорисності, і метою якого є популяризація, брокерство та правопросвітництво послуг безоплатної правової допомоги. Запропоновано спростити механізми співпраці з волонтерами безоплатної правової допомоги від зайвої формалізованості аби залучити до нього якомога більше громадськості. Здійснено порівняння інституту волонтерства та параюристів, виокремлено їх спільні риси та відмінності. Встановлено їх функціональну розбіжність. Запропоновано законодавчо визначити діяльність параюристів в законодавстві України.

***Ключові слова**: параюристи, волонтери безоплатної правової допомоги, правнича допомога.*

Постановка проблеми. Забезпечення доступу до правосуддя, в тому числі до безоплатної правової допомоги як його складової, вимагає участі в цьому процесі не тільки суб'єктів адміністрування, а й інших зацікавлених агентів та громадськості. Важливу роль у цьому контексті відведено волонтерам безоплатної правової допомоги та параюристам. У той же час цікавим є питання співвідношення цих двох інститутів, моделей їх впровадження в Україні та їх ролі в механізмі доступу до безоплатної правової допомоги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зауважимо, що для української науки «параюристи» та волонтери безоплатної правової допомоги залишаються малодослідженими інститутами. Питання відкриття нових можливостей доступу до безоплатної правової допомоги через українських параюристів розглядала у своїй статті М. І. Рішко [7]. Спробу визначити місце та роль параюристів в системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги здійснив А. А. Шовкун [9]. Правовий статус волонтерів безоплатної правової допомоги розглядався лише в контексті діяльності центрів. У той же час у зарубіжних виданнях частіше говорять про параюристів та їх роль у забезпеченні доступу до правосуддя.

Мета статті – проаналізувати місце волонтерів безоплатної правової допомоги та параюристів у механізмі забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги та визначити їх спільні та відмінні риси.

Виклад основного матеріалу. Протягом 15-21 липня 2022 року було проведене опитування населення України щодо їх обізнаності про право на безоплатну правову допомогу командою Українського центру вивчення громадської думки «Соціоінформ» за сприяння Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні в межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки Європейського Союзу. За результатами опитування встановлено, що половина громадян/-ок (51%) України поінформовані про можливість отримання в Україні безоплатної правової допомоги. Серед внутрішньо переміщених осіб цей показник є суттєво вищим (65%). Статистичні показники корелюються з рівнем освіти та доходів опитаних. Чим вищим є рівень освіти та доходів респондентів/-ок, тим більшою мірою вони поінформовані про можливість отримання безоплатної правової допомоги. Кожен/-а сьомий/-а громадянин/-ка не знає, якого роду правову допомогу можна отримати безоплатно [1]. На жаль, у цьому звіті не висвітлено питання щодо кількості осіб, які дізналися про безоплатну правову допомогу від волонтерів безоплатної правової допомоги та параюристів. Однак цей звіт ще раз

підтверджує необхідність популяризації системи безоплатної правової допомоги, важливу роль в якому можуть відіграти саме досліджувані агенти.

Проєкт «Волонтер безоплатної правової допомоги» був запущений Координаційним центром у 2021 році. Його метою було залучити людей до співпраці з центрами надання безоплатної вторинної правової допомоги: допомагати у правопросвітницькій роботі, налагоджувати взаємодію центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з партнерськими організаціями, розміщувати інформацію, здійснювати перенаправлення, комунікувати з об'єднаними територіальними громадами, органами місцевого самоврядування тощо. За інформацією Міністрерства юстиції України на липень 2022 року з 356 волонтерами, укладено договір про провадження волонтерської діяльності у сфері надання безоплатної правової допомоги та видано посвідчення волонтера [2].

Основними напрямками діяльності волонтерів безоплатної правової допомоги можна назвати: по-перше, комунікативний напрям (брокерство між системою безоплатної правової допомоги та громадськістю); по-друге, правопросвітницький напрям (популяризація правових знань та правової обізнаності населення), по-третє, психологічний напрям (підтримка громадян та сприяння формуванню довіри до системи безоплатної правової допомоги).

Особам, які бажають долучитися до волонтерів безоплатної правової допомоги пропонується пройти реєстрацію, онлайн навчання на курсі «Основи волонтерської діяльності», що розміщений на платформі Pravokator, за результатами якого генерується сертифікат, що підтверджує його проходження. Після цього кандидат у волонтери має можливість пройти співбесіду та за умови успішного завершення цього етапу укласти договір про провадження волонтерської діяльності у сфері надання безоплатної правової допомоги із центром у його місті. Міністерством юстиції України та Координаційним центром з надання правової допомоги затверджене Положення про волонтерську діяльність у сфері надання безоплатної правової допомоги (наказ від 27.01.2021 року № 1) [5]. Згідно із згадуваним положенням волонтер також звітує про свою

діяльність, а відповідний центр має право моніторити та проводити оцінку діяльності волонтера.

На сучасному етапі формування інституту волонтерів безоплатної правової допомоги важко оцінити ефективність їхньої діяльності. Проте важливо враховувати, що розвиток інформаційних технологій та діджиталізація призводять до зміни джерел інформації, з яких особи можуть отримати правові знання і волонтерство часто програє у цьому.

Також звернемо увагу на те, що фахівці системи безоплатної правової допомоги вважають, що механізми співпраці з волонтерами потребують вдосконалення: зниження формалізації / бюрократизації вимог до волонтерів системи безоплатної правової допомоги, збільшення числа волонтерів системи безоплатної правової допомоги; формування стимулів для довготермінової співпраці з волонтерами шляхом залучення до роботи над цікавими кейсами, менторство, інші стимули (подяки, рекомендаційні листи); поширення роботи громадських організацій на сільську місцевість [1].

Окремо хочемо підкреслити правову природу інституту волонтерів безоплатної правової допомоги і вона нерозривно пов'язана з більш загальним поняттям «волонтери». О. А. Трубнікова виокремлює критерії волонтерства, що дозволяють відмежувати волонтерство від інших видів добровільницької діяльності. Ці критерії полягають у: власній ініціативі; суспільно корисному характері роботи; відсутності у суб'єкта, який здійснює волонтерську роботу, очікування на фінансову винагороду; діяльності, що здійснюється у вільний час; діяльності, що безпосередньо не поєднана із захистом власних інтересів та вирішенням своїх індивідуальних проблем; діяльності, що виражається у праці; діяльності, що не передбачає включеності до ієрархічно-організаційної структури певної установи [8, с. 208]. Загалом волонтерство безоплатної правової допомоги відповідає усім переліченим ознакам, окрім останньої, оскільки у нашому випадку волонтери діють саме в межах системи безоплатної правової допомоги, що підтверджується договором.

Таким чином, волонтерство безоплатної правової допомоги є соціокультурним явищем, яке організоване на засадах добровільності та безкорисності, і метою якого є популяризація, брокерство та правопросвітництво послуг безоплатної правової допомоги. Саме інститут волонтерства безоплатної правової допомоги варто було б спростити від зайвої формалізованості аби залучити до нього якомога більше громадськості. На наше переконання, корисним було б також залучити до цього процесу юридичну клінічну освіту та здобувачів вищої освіти, які до неї дотичні і могли б не тільки популяризувати можливість отримання безоплатної правової допомоги вразливими категоріями осіб, а й перенаправляти у випадку необхідності туди звернення.

Дещо іншу правову природу має, на наш погляд, інститут параюристів. Це поняття вперше увійшло в обіг на початку 1970-х років у США: так у штаті Каліфорнія називали людей, які без юридичної освіти наважилися вирішувати певні власні правові проблеми, зокрема, питання оформлення розлучень, банкрутства, та зміни імені. З часом ці люди почали допомагати іншим у своїй громаді й термін «параюрист» закріпився за особами, які надають правову допомогу без відповідної освіти [14]. Зараз у Сполучених Штатах помічники юристів служать переважно юридичними помічниками практикуючих адвокатів і працюють під наглядом адвоката, коли виконують «важливу юридичну роботу [13].

Термін параюристи в зарубіжні науковій літературі має декілька значень, зокрема ним можуть позначити помічників юристів, тобто осіб, які для прикладу здобувають юридичну освіту та працюють з професійними юристами, надаючи їм допомогу у веденні справ. Також, цим терміном можуть позначатися так звані громадські радники – це особи, які не мають професійної юридичної світи, але пройшли спеціальне навчання, спрямоване на надання правової допомоги мешканцям громади з найбільш типових для них питань [12].

Параюристи успішно працюють в таких країнах як Австралія, Угорщина, Велика Британія, США, Канада, Японія, Південна Корея та інших. Згідно існуючого досвіду (і це підтверджують дослідники, що займаються вивченням

даної проблеми), параюристи є важливою зв'язною ланкою між професійним юристом і людиною, яка дійсно потребує правової допомоги, але через брак коштів і велику відстань до населеного пункту, де розташована найближча юридична консультація, не може отримати професійну правову допомогу [9, с. 62]. За досвідом інших країн, параюристи добре орієнтуються в проблемах своєї громади, знають про наявні в громаді послуги й можуть їх порекомендувати, виконують адвокаційні функції, можуть пояснити складну термінологію законодавства простими словами, володіють знаннями про специфіку роботи з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Все це цілком співвідносне з компетенціями соціальних працівників [7; 9].

Інститут параюристів загалом не має відповідного правового регулювання в українському законодавстві є новим для нас та поки що недостатньо дослідженим. У своїй статті «Місце та роль параюристів (громадських радників) в системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги» А. А. Шовкун приходить до висновку, що діяльність громадських радників має глобальний потенціал. Автор підкреслює, що виокремлення параюристів як окремого суб'єкта надання правової допомоги, з належною системою підпорядкування та управління, зможе підвищити ефективність їх діяльності, фінансування матиме регулярний характер з необхідним розподілом коштів на потреби їх діяльності [9, с. 64].

В Україні були реалізовані пілотні проєкти, в тому числі за підтримки Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги, які мали на меті навчання параюристів. Першим таким прикладом є набір параюристів, який відбувся в 2017 році. Особи, які пройшли навчання отримали сертифікати і в подальшому об'єдналися в організацію «Асоціація громадських радників України».

Також уже під час повномасштабної війни був створений додаток «Параюристи», який буде корисний для волонтерів та волонтерок щодо вирішення найбільш типових правових проблем та для параюристів та параюристок, які зможуть прямо в застосунку отримати безоплатну правову

допомогу для своїх клієнтів. Перенаправляти клієнтів до системи безоплатної правової допомоги зможуть лише параюристи, які пройшли рекомендовані параюридичні курси Української школи практичних знань з питань доступу до правосуддя або вже належать до спільноти громадських радників України чи інших параюридичних спільнот [3].

Навчання параюристів відбувається на базі Української школи практичних знань з питань доступу до правосуддя. Серед засновників школи Міністерство юстиції України, Координаційний центр з надання правової допомоги, Мережа правового розвитку, Українська фундація правової допомоги та Асоціація юридичних клінік України. Школа інкубує та акселерує кращі практики у сфері доступу до правосуддя (A2J); зберігає, систематизує, вдосконалює існуючі контенти у сфері A2J та на базі Школи спільно створюються нові контенти.

У той же час інститут параюристів в частині своїх обов'язків та роботи співпадає з інститутом волонтерства безоплатної правової допомоги, який активно діє в межах безоплатної правової допомоги. Порівнюючи інститут волонтерства та параюристів важливо звернути увагу на їх спільні риси та відмінності. Так, обидва інститути покликані забезпечити верховенство права, розвиток громадянського суспільства та мають на меті поінформувати людей про можливості безоплатної правової допомоги. В той же час у них є суттєва відмінність, яка розкривається через їх функціональну складову або спрямованість їх діяльності. Зокрема, основним завданням волонтерів безоплатної правової допомоги є саме правопросвітнцтво та інформаційна діяльність. А от щодо параюристів, то, на наше переконання, найбільш корисними вони можуть бути в контексті доступу до безоплатної правової допомоги в територіальних громадах та підвищенні їх правової спроможності.

У своїй статті Йоганс Сохер звертає увагу на те, що розширення доступу до правосуддя в своєму традиційному підході передбачає вплив по-горизонталі «зверху до низу», тоді як насправді дієвим є підхід «знизу до верху», адже саме мешканці територіальних громад краще розуміють свої потреби та шляхом

прийняття важливих для них рішень будуть зміцнювати довіру до системи правосуддя та державних інституцій [11].

Найбільш важливою та необхідною є діяльність параюристів у сільській місцевості, зокрема в громадах, де вони зможуть працювати над питаннями, які виникають у місцевого населення. Так, у людей не завжди є можливість дістатися із віддаленої точки області до місцевого або ж регіонального центру, а тому діяльність таких експертів як параюристи є однозначно виправданою та необхідною, відповідає запитам населення [9, с. 63].

На думку М. І. Рішко, формування мережі параюристів в регіонах та їхня співпраця з професійною юридичною спільнотою дадуть шанс створити суттєво більше можливостей для доступу до правосуддя та розвитку потенціалу територіальних громад, які на даний момент залишаються деякою мірою незахищеними [7, с. 295].

У той же час Джефрі Свенсон у своєму дослідженні застерігає, що масштаб впливу параюристів на сприяння верховенству права та доступу до правосуддя більш обмежений, ніж прийнято вважати. Серед недоліків діяльності параюристів автор, зокрема, називає обмежений спектр правових послуг, неможливість перевірити та оцінити якість їхньої роботи, загалом обмежені повноваження параюристів в країнах, що розвиваються [10]. Основний вплив параюристів полягає в посиленні існуючих тенденцій у секторі правосуддя, а не у створенні нових моделей поведінки.

В Україні інститут параюристів законодавчо неврегульований, не встановлено ні вимог до їх діяльності, ні навчальних програм. Відкритим залишається питання фінансування параюридичних програм.

Проєкт Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги передбачає, що органи місцевого самоврядування можуть укладати з адвокатами та іншими фахівцями у відповідній галузі права договори про надання безоплатної первинної правничої допомоги на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці [6]. На наше переконання надавати таку

допомогу могли б і парауристи, однак тоді варто врегулювати вимоги до їх навчання та визначити їх правовий статус в Законі України «Про безоплтну правову допомогу».

Висновки. Агенти безоплатної правової допомоги, а саме волонтери та парауристи виконують важливу роль підвищення її доступності для населення. Водночас волонтерство безоплатної правової допомоги є соціокультурним явищем, яке організоване на засадах добровільності та безкорисності, і метою якого є популяризація, брокерство та правопросвітництво послуг безоплатної правової допомоги. В свою чергу парауристи виконують свою основну роль в контексті покращення правової спроможності територіальних громад та доступу до професійної правничої допомоги. Якщо інститут волонтерів законодавчо врегульований, то діяльність парауристів задишається поза правовим полем. Саме тому подальшими перспективними напрямками наукових досліджень є узагальнення моделей парауридичної практики, аналіз питань ефективності їх діяльності, законодавче закріплення їх правового статусу та пошук способів фінансування.

Список використаних джерел

1. Доступність правової допомоги в контексті воєнного стану: комплексне дослідження. Офіційний сайт Безоплатної правової допомоги. URL: https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/dostupnist-pravovoyi-dopomogy-v-konteksti-voyennogo-stanu.pdf (дата доступу 10.03.2023).
2. Волонтери системи безоплатної правової допомоги: нові обличчя. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/volonteri-sistemi-bpd-novi-oblichchya (дата доступу 12.03.2023).
3. В Україні запустили додаток «Парауристи» для допомоги у вирішенні правових проблем. *Юридична газета*. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-zapustili-dodatok-parayuristi-dlya-dopomogi-u-virishenni-pravovih-problem.html (дата доступу 21.03.2023)

4. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 51. Ст. 577.
5. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання безоплатної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України та Координаційного центру з надання правової допомоги від 27.01.2021 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001419-21#Text (дата доступу 21.03.2023).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги : проєкт Закону України від 09.08.2022 р. № 7473-д URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7473-%D0%B4&conv=9 (дата доступу 21.03.2023).
7. Рішко М. І. Українські параюристи – нові можливості доступу до безоплатної правової допомоги. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2 (26). С. 291–296.
8. Трубнікова О. А. Волонтерство як форма соціальної активності особистості. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2020. Т. 7. Вип. 20. Ч. 2. С. 205–209.
9. Шовкун А. А. Місце та роль параюристів (громадських радників) в системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. № 3 (44). С. 61–65.
10. Swenson G. The Promise and Peril of Paralegal Aid Accepted Version. Published in World Development. 2018. Vol. 106. Pg. 51–63. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.01.017
11. Socher J. Enhancing Access to Justice Through Donor-Led Legal Aid Initiatives: International Normative Framework? Practical Approaches, and Some Findings from the Field. Law and Development Review. 2023. Volume 16. Issue 1. S. 1-22. https://doi.org/10.1515/ldr-2021-0144
12. Standing Committee on Paralegals. URL: https://www.americanbar.org/groups/paralegals/

13. Statsky W. P. Introduction to paralegalism: Perspectives, problems and skills. 2015. 8thedition. Boston: Cengage Learning. urn:lcp:introductiontopa0000stat:epub:52409daf-a40d-4755-8396-89d1e204373b (дата доступу 21.03.2023).
14. Warner R., Elias-Jermany C., Elias S. Independent Paralegal's Handbook. How to Provide Legal Services Without Becoming a Lawyer. 6th ed. Berkley: NOLO, 2004. 360 p.

Sakhniuk Vita

National University of Water and Environmental Engineering

PARALEGALS AND VOLUNTEERS AS AGENTS FOR ENSURING THE AVAILABILITY OF FREE LEGAL AID

The article discusses the issue of ensuring the availability of free legal aid through agents, namely volunteers and paralegals. It has been established that free legal aid volunteering is a socio-cultural phenomenon, which is organized on the basis of voluntariness and disinterestedness, and the purpose of which is the popularization, brokerage and legal education of free legal aid services. It was proposed to simplify the mechanisms of cooperation with volunteers of free legal aid from excessive formalization in order to attract as many members of the public as possible. It is proposed to involve in this process legal clinical education and higher education students who are related to it and could not only popularize the possibility of receiving free legal aid by vulnerable categories of persons, but also redirect appeals there if necessary. A comparison of the institute of volunteering and paralegals was made, their common features and differences were highlighted. Thus, both institutes are designed to ensure the rule of law, the development of civil society, and aim to inform people about the possibilities of free legal aid. At the same time, they have a significant difference, which is revealed through their functional component or the direction of their activity. In particular, the main task of free legal aid volunteers is legal education and information activities. As for paralegals, they can be most useful in the context of

access to free legal aid in territorial communities and increasing their legal capacity. It is proposed to legislatively define the activities of paralegals in the legislation of Ukraine. The generalization of models of paralegal practice, the analysis of the effectiveness of their activities and the search for funding mechanisms are called further promising areas of scientific research.

***Key words**: paralegals, free legal aid volunteers, legal aid.*

УДК 343.982.342

Сокирко Катерина Олександрівна
Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті проаналізовано актуальні питання дактилоскопічної експертизи. Зазначено те, що дактилоскопічна експертиза є однією з найпоширеніших та ефективних експертиз, яка має своє місце практично у кожному кримінальному провадженні. Але для ефективного застосування її результатів у провадженні необхідні постійні дослідження та розробки, щоб вирішити проблеми та обмеження, пов'язані з цією технікою.

Як висновок наголошено на тому, що актуальні питання дактилоскопічної експертизи необхідно комплексно вирішувати на державному рівні.

***Ключові слова**: візерунки, пальці, руки, дактилоскопія, експертні установи, експерт.*

Постановка проблеми. Сучасний стан судової експертизи, яка пройшла тривалий шлях розвитку від окремих галузей у минулому до чіткої системи наукових знань, характеризується високим рівнем комплексного впровадження досягнень науково-технічного прогресу для цілей правосуддя, глибока розробка

методологічних проблем, тактики і методики розслідування кримінальних правопорушень

Очевидно, що відбитки пальців як відображення морфологічних особливостей рук і рельєфу шкіри, а також унікальні властивості папілярних візерунків, їх оригінальність, індивідуальність і незмінність давно цікавлять людство. Загалом, хоча дактилоскопічна експертиза залишається цінним інструментом у криміналістиці, вона не позбавлена проблем і обмежень. Практикам важливо залишатися пильними та проявляти обережність під час інтерпретації відбитків пальців. Складність і багатоаспектність проблеми збору, дослідження та використання дактилоскопічної інформації в процесі розслідування та розкриття кримінальних правопорушень зумовлює необхідність подальшого розвитку науково-правових засад діяльності органів досудового розслідування та експертних установ, удосконалення методів і засобів експертів, які працюють з дактилоскопічною інформацією. Відтак минають століття, а дактилоскопія не тільки допомагає в розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень, але й, постійно вдосконалюючись технічно, стає надійним помічником у процесі досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми актуальних питань дактилоскопічної експертизи були присвячені праці таких учених та науковців, як, наприклад, К. О. Гапченко, Т. О. Кузубова, Х. М. Бдайцієва та ін.

Постановка завдання. З’ясувати сутність дактилоскопічної експертизи. Розглянути завдання дактилоскопії. Проаналізувати актуальні питання дактилоскопічної експертизи. Шляхи вирішення актуальних питань дактилоскопічної експертизи.

Виклад основного матеріалу. Дактилоскопічна експертиза, також відома як аналіз відбитків пальців, є важливим криміналістичним методом, який використовується для ідентифікації осіб на основі унікальних зразків їхніх відбитків пальців. Незважаючи на те, що основні принципи дактилоскопії використовуються вже понад століття, досі існує кілька актуальних проблем і проблем, пов’язаних із цією технікою.

Дактилоскопічна експертиза – це процес вивчення і порівняння папілярних ліній пальців людини для цілей ідентифікації. Цей метод ідентифікації людини базується на тому, що кожна людина має унікальні папілярні лінії на пальцях рук і ніг.

Завданням дактилоскопії є ідентифікація живих осіб, невпізнаних трупів, а також встановлення причетності осіб до вчинення злочинів за допомогою відбитків рук, отриманих у ході дактилоскопічної реєстрації; слідів рук, вилучених при огляді місця події тощо. Крім того, дактилоскопічна експертиза вирішує завдання з виявлення, вилучення та фіксації слідів рук на об'єктах дослідження, встановлення їх придатності для ідентифікації та ін.

Дослідження розвитку дактилоскопічних знань, особливостей їх застосування в діяльності органів досудового розслідування дозволяють виділити окремі події, що характеризують основні риси становлення цього важливого розділу криміналістики та необхідний вид діяльність, що сприяє розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень. Сьогодні дактилоскопія дозволяє з високою достовірністю встановити людину за слідами її долонь або пальців. Виявлені на місці сліди рук є беззаперечним доказом того, що на місці була певна особа [1, с. 97].

Від своєчасного виявлення слідів, залишених злочинцями, залежить ефективність розслідування кримінальних правопорушень. Такі сліди мають бути виявлені, зафіксовані та досліджені з використанням спеціальних знань шляхом проведення експертиз, у яких виникне необхідність.

Відповідними знаннями володіє експерт, призначений у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку для проведення дактилоскопічної експертизи та надання висновку. Дактилоскопічна експертиза як діяльність поінформованої особи з дослідження певних об'єктів не може бути проведена в кримінальному провадженні без ухвали суду або постанови органу досудового розслідування. На стадії досудового розслідування та судового розгляду справи ця процесуальна дія спрямована на отримання доказів шляхом дослідження експертом на основі його спеціальних знань матеріальних

(матеріалізованих) об'єктів, що містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, яка перебуває у провадженні уповноваженого органу (особи). Протягом багатьох десятиліть дактилоскопічна експертиза є незамінним помічником слідчих підрозділів у розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень з наступним притягненням винних до відповідальності.

Становлення України як правової держави, підвищення ефективності правового регулювання використання спеціальних знань і умінь з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави, усунення суперечностей у положення законодавства щодо проведення експертиз об’єктивно вимагають аналізу сучасного стану судово-експертної діяльності з метою подальшого вдосконалення [2, с. 128].

Проблемні питання здійснення дактилоскопічної експертизи стали предметом наукових досліджень. Проте деяким з них не приділено належної уваги вченими та практиками судово-експертних установ.

Це стосується питань проведення дактилоскопічної експертизи та використання отриманої інформації, яка за своїм криміналістичним значенням посідає перше місце в групі слідів-відображень.

До актуальних питань нашої теми можемо віднести насамперед технологічні обмеження дактилоскопічної експертизи. Незважаючи на те, що технологія підвищила точність і ефективність дактилоскопії, все ще існують обмеження щодо використовуваних інструментів і методів. Так, на деяких поверхнях, як-от вологі, жирні або пористі, може бути складно отримати чіткі відбитки пальців. Як зазначено в законодавстві, огляд повинен забезпечувати можливість виявлення та фіксації слідів кримінального правопорушення в обстановці будь-якого місця події, володіти своєрідною пізнавальною універсальністю, включати прийоми і способи, що забезпечують всебічне дослідження будь-яких об’єктів матеріального світу.

Крім того, вилучені сліди пальців рук при проведенні конкретного огляду місця події можуть у подальшому сприяти встановленню осіб, які вчинили інші кримінальні правопорушення. Проте, як показує практика, існує ряд проблемних

питань, які звужують можливості експерта при проведенні дактилоскопічної експертизи. Зокрема, недостатня кількість та якість витратних матеріалів та інструментів для збору відбитків пальців призводить як до отримання непридатних для ідентифікації відбитків пальців під час застосування огляду місця події, так і до того, що такі сліди взагалі не виявляються та не вилучаються. Отже, дактилоскопічна експертиза є найбільш поширеним видом криміналістичної експертизи, оскільки вона є найпоширенішим, але збирання таких слідів для подальшого дослідження потребує використання спеціальних технічних засобів для їх вилучення. До того ж необхідно враховувати складнощі, які можуть статися в окремих випадках, наприклад, коли злочинець був в рукавицях або банально затер сліди з поверхні.

Крім уже зазначених проблем, також можна вказати на помилки в базах даних. Точність дактилоскопічної експертизи значною мірою залежить від якості баз даних відбитків пальців. Помилки в базах даних, такі як неправильне введення даних або неправильне маркування, можуть призвести до неправильної ідентифікації.

Ураховуючи інформаційний розвиток всього світу не потрібно забувати за кібербезпеку. Все більш широке використання біометричної автентифікації, включаючи розпізнавання відбитків пальців, також спричинило занепокоєння щодо кібербезпеки та конфіденційності даних, зокрема через те, що відбитки пальців можна вкрасти або відтворити. Отже, в майбутньою потрібно забезпечити захист відповідних баз даних від можливих різних атак.

Також, говорячи про актуальні питання дактилоскопічної експертизи, необхідно зазначити про те, що згідно з п. 1.13 Наказу Мін’юст № 53/5 від 08.10.98 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» строки проведення експертизи встановлюються залежно від складності, кількості об’єктів дослідження та питань, що вирішуються, з урахуванням

навантаження на експерта (наявність інших експертиз) встановлюється в межах від 10 до 90 календарних днів [3, с. 202].

У слідчого доволі часто виникає необхідність якнайшвидшого отримання висновку експертизи, але він не в змозі цього зробити, тому що експерт може фізично не встигати, оскільки на виконанні може бути декілька експертиз.

Вирішити окреслене питання можливо за рахунок збільшення чисельності експертів тих спеціальностей, по яких існує навантаження більш ніж 10 експертиз на одного фахівця.

Цікавим та актуальним також є інше питання. Відповідно, запровадження використання в діяльності правоохоронних органів України новітніх автоматизованих технологій ведення дактилоскопічного обліку є одним з найбільш актуальних і перспективних завдань. Так, наразі технічний прогрес дозволив упорядкувати і систематизувати дактилоскопічну інформацію шляхом створення автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем (далі – АДІС).

Автоматизована технологія ведення дактилоскопічного обліку є процесом збору та збереження цифрових даних про папілярні лінії пальців людини з метою ідентифікації особи в майбутньому.

АДІС є ефективним і дієвим інструментом у розкритті та розслідуванні злочинів, що забезпечує можливість оперативного надання інформації органам досудового розслідування щодо осіб, дактилоскопічні карти яких містяться в масиві дактилоскопічних обліків, і слідів рук з місць злочинів, наявних у базі. Дієвість і результативність цього напрямку залежать від надання по змозі якісного матеріалу, з якого безпосередньо формується згадана база.

Технологія ведення дактилоскопічного обліку включає в себе застосування спеціального обладнання, такого як сканери папілярних ліній, які сканують пальці людини та перетворюють отримані дані в цифровий формат. Після цього дані зберігаються в базі даних, де їх можна використовувати для ідентифікації особи у майбутньому.

Для обробки дактилоскопічної інформації використовуються спеціальні алгоритми та програмне забезпечення, яке дозволяє швидко виконувати пошук та порівняння дактилоскопічних відбитків. Така автоматизована система дозволяє забезпечити високу точність та швидкість ідентифікації, що є важливим для захисту прав і свобод людини та боротьби зі злочинністю.

Автоматизований дактилоскопічний облік має кілька переваг порівняно з традиційним дактилоскопічним методом. Зокрема, він дозволяє швидко та точно ідентифікувати особу, що є важливим для правоохоронних органів та інших сфер, де необхідно ідентифікувати особу. Крім того, автоматизований дактилоскопічний облік зменшує ризик помилкової ідентифікації та забезпечує більш високий рівень безпеки.

Ураховуючи досвід правоохоронних органів інших країн, АДІС має відповідати таким вимогам як здатність працювати з великими обсягами інформації, мати високу ефективність і швидкість пошуку в режимах «слід-слід», «слід-карта», «карта-слід» і «карта-карта» з урахуванням можливого спотворення загальних та особливих ознак у сліді. Можливість роботи зі слідами і дактилокартами середньої якості; можливість вільного обміну інформацією в цифровому вигляді з використанням модемного зв’язку.

Також апаратна конфігурація системи має складатися з найбільш поширених у нашій країні та за кордоном пристроїв і програмних пакетів. Потрібно щоб відбувалося постійне вдосконалення програмного продукту, розроблення нових версій і можливостей дактилоскопічної системи. Можливість отримання статистичних відомостей як за установчими даними осіб і слідів, так і за кількістю, і якістю введеної дактилоскопічної інформації. Здатність формувати запити на пошук за певними даними (дата, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення) та оптимальна вартість програмного продукту й обладнання [4, с. 60–61].

У свою чергу існують проблеми надання дактилоскопічної інформації. Неналежної якості стосується як дактилоскопічних карт, так і якості вилучених слідів рук з місць подій. В АДІС кодування зображень відбитків слідів рук у

дактилокарті здійснюється автоматично, тому якість відображення є критичною. Погана якість слідів впливає на час їх оброблення та знижує пошукові характеристики

Отже, для досягнення належного рівня впровадження технологій ідентифікації правоохоронні органи України вимагають негайного впровадження відповідних заходів у сфері матеріально-технічного забезпечення, моніторингу новітніх наукових розробок, навчання та обміну практичним досвідом з фахівцями правоохоронних органів з ЄС та США.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що дактилоскопічна експертиза є однією з найпоширеніших та ефективних експертиз, яка має своє місце практично в кожному кримінальному провадженні. Але для ефективного застосування її результатів у провадженні необхідні постійні дослідження та розробки, щоб вирішити проблеми та обмеження, пов'язані з цією технікою.

Проблеми криміналістичного дослідження слідів дактилоскопічного походження визначаються об'єктивними та суб'єктивними факторами. Їх необхідно комплексно вирішувати на державному рівні шляхом удосконалення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів, підвищення якості підготовки підрозділів криміналістичного забезпечення слідства, удосконалення порядку впровадження новітніх досягнень науки і техніки в експертну та криміналістичну діяльність.

Одним із пріоритетів роботи правоохоронних органів та Експертної служби має стати цілеспрямована розробка та впровадження перспективних методів роботи зі слідами дактилоскопічного походження, а особливо досвід фахівців правоохоронних органів інших країн.

Список використаних джерел

1. Кузубова Т. О. Експертиза в кримінальному провадження. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча

науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 7-8 листоп. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 96–99.
2. Бдайцієва Х. М. Використання слідів дактилоскопічного походження в процесі доказування по кримінальному провадженні . *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків, 2020. С. 127–130.
3. Гапченко К. О. Проблеми якості дактилоскопічних карт при формуванні дактилоскопічного обліку. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.- практ. конф., присвяч. 150-річчю з дня народження засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18-19 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 202–204.
4. Лапта С. П. Перспективні напрями розвитку дактилоскопії в зарубіжних країнах. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 59–66.

Sokyrko Kateryna

Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs

CURRENT ISSUES OF DACTYLOSCOPIC EXAMINATION

The article analyzes current issues of dactyloscopic examination. It is noted that the formation of Ukraine as a legal state, increasing the effectiveness of legal regulation of the use of special knowledge and skills in order to ensure the protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as the state, the elimination of contradictions in the provisions of the legislation regarding the conduct of examinations objectively require an analysis of modern the state of forensic expert activity with the aim of further improvement.

The problems of forensic investigation of traces of dactyloscopic origin are determined by objective and subjective factors. They need to be comprehensively

solved at the state level by improving the material and technical support of law enforcement agencies, improving the quality of training of forensic investigation support units, improving the procedure for introducing the latest achievements of science and technology into expert and forensic activities.

The topical issues of our topic primarily include technological limitations of dactyloscopic examination, errors in databases, technology of keeping dactyloscopic records.

Considering the informational development of the whole world, one should not forget about cyber security. The increasing use of biometric authentication, including fingerprint recognition, has also raised concerns about cybersecurity and data privacy, particularly because fingerprints can be stolen or recreated.

As a conclusion, it is emphasized that dactyloscopic examination is one of the most common and effective examinations in criminal proceedings, which has its place in almost every case. In order to achieve the appropriate level of implementation of identification technologies, the law enforcement agencies of Ukraine demand the immediate implementation of appropriate measures in the field of material and technical support, monitoring of the latest scientific developments, training and exchange of practical experience with specialists of law enforcement agencies from the EU and the USA.

***Key words**: patterns, fingers, hands, fingerprinting, expert institutions, expert.*

УДК 347.734.5

Стремецька Анастасія Олександрівна
Державний торговельно-економічний університет

НАЦІОНАЛЬНА ПЛАТІЖНА СИСТЕМА: ВИЗНАЧЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Проаналізовано наукові та законодавчі підходи щодо понять платіжної системи та національної платіжної системи. Запропоновано авторське

бачення сутності останньої як складової фінансово-економічної системи держави. Визначено прогалину закріплення дефініції національної платіжної системи в законодавстві України та виведено її визначення з урахуванням потреби розроблення концепції розвитку національної платіжної системи України на найближчі п'ять років. Запропоновано доповнити законодавство термінами, що характеризують національну карткову платіжну систему.

***Ключові слова**: законодавство, поняття, платіжна система, національна платіжна система, роздрібна платіжна система, НБУ, ПРОСТІР.*

Постановка проблеми. Наприкінці 2022 р. Прем'єр-міністр України заявив, що інвестори в зовнішній борг України погодилися на відтермінування платежів до 2024 р., що дозволить ефективніше відновлювати зруйновану інфраструктуру. На наш погляд, для безперебійного наповнення бюджету та можливості виплати державного боргу слід задуматися про розвиток національної платіжної системи, яка б займала монопольне становище на ринку України та приносила прибуток Національному банку України. Це потребує досконалої правової бази, яка б чітко відповідала на питання, що є національною платіжної системою в Україні, якими є її особливості, на якій концепції відбувається її розбудова тощо.

Аналіз останніх досліджень. Питання визначення, що розуміється під поняттям «національна платіжна система», завжди цікавило науковців. Але фактично лише М. А. Пожидаєва сформулювала авторське правове визначення національної платіжної системи в Україні та визначила концептуально перспективні напрями удосконалення чинного законодавства [1]. Інші науковці досліджували певні аспекти національних платіжних систем. Так, І. І. Благуном здійснено систематизацію підходів щодо модерного розуміння лексеми «фінансовий ринок», а також урахування впливу сучасних фінансових технологій покладено в основу авторського її визначення [2]. Польська вчена А. Іванчук-Каліська визначила перелік викликів для центральних банків в умовах еволюції платіжних систем [3]. І. П. Ситник запропонувала типологію

платіжних систем: «національна платіжна система», «платіжна система країни», «платіжна система» та авторську парадигму оновленої платіжної системи України [4]. І. Г. Ханін, Є. О. Сопін виклали власне розуміння сутності електронної платіжної системи, дослідили особливості її функціонування в ході розвитку фінансових технологій [5]. Індійські дослідники Racha, Priyanka Singh вивчали виклики для систем електронних платежів і запропонували деякі рішення для покращення їх якості [6].

Цілями статті є вивчити наукові та законодавчі підходи з урахуванням зарубіжного досвіду до розуміння понять «платіжна система», «національна платіжна система», а також надати авторське визначення національної платіжної системи для закріплення у чинному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі швидкість і надійність наших щоденних операцій покладається саме на платіжні системи. Законом України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 (надалі – Закон) було передбачено приведення термінів та їх визначень у відповідність до загальновживаної міжнародної практики, у цілому, та законодавства ЄС, зокрема [7, с. 4–5]. Аналіз термінологічних новел підкреслює перехід від однобічного інституційно-функціонального сприйняття категорії «платіжна система» до комплексного її розуміння як окремої системи технологічно-правових взаємозв’язків, спрямованих на задоволення потреб споживачів платіжних послуг. По-перше, платіжна система тепер визначена саме як «система». Діє вона для виконання платіжних операцій [8]. По-друге, Закон визначає саму платіжну послугу як діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій. Встановлено правило, що платіжна система має включати три і більше прямих учасників, не враховуючи оператора платіжної системи та розрахункового банку, якщо вони виконують функцію учасника платіжної системи. По-третє, Закон вперше ввів поняття платіжної інфраструктури, до якої входить і платіжна система [8]. Отже, чинне законодавство досить чітко окреслює дефініцію платіжної системи, в якій

розкриває її спрямованість, особливості діяльності її учасників та «рамки» її функціонування.

Економісти та правознавці комплексно розглядають поняття платіжної системи та її місце в ієрархії фінансової системи держави. На думку І. П. Ситник, платіжна система – складна організаційна, техніко-технологічна структура, що є складовою платіжного ринку країни, створена з метою переказу коштів, здійснення платежів чи розрахунків, до складу якої можуть входити учасники платіжної системи та надавачі платіжних послуг, діяльність якої врегульована законодавчо, основною метою якої є забезпечення обігу (руху коштів), а також потреб клієнтів (користувачів) на ринку платіжних послуг. За сучасних умов платіжною системою можуть називатися розрахункова система, система переказу, платіжні схеми, цифрові платіжні сервіси. Авторка також вказує, що платіжна система є системою передачі платіжної інформації у вигляді транзакцій, засновником якої є платіжна організація, що несе правову відповідальність за проведення платежів, переказів і розрахунків перед своїми клієнтами (користувачами) [4, с. 45–46]. На думку М. А. Пожидаєвої, визначати сутність фінансово-правової категорії «платіжна система» слід з урахуванням характеристик: 1) функціональної (спеціальне призначення); 2) інституційної (коло суб'єктів, які надають платіжні послуги на підставі дозволу (ліцензії) та/або здійснюють операційні, інформаційні й інші технологічні функції з переказу коштів); 3) інфраструктурної (наявність узгодженого операційно-технологічного комплексу, програмно-технічного забезпечення для здійснення еквайрингу, процесингу, клірингу та/або остаточного розрахунку за платіжними операціями); 4) інструментальної (використання платіжних інструментів); 5) організаційно-правової (діяльність у межах національного законодавства, міжнародних стандартів, acquis ЄС, локальних правил, договорів) [1, с. 47–48]. Ю. С. Балакіна пропонує визначати платіжну систему як компонент інфраструктури фінансового ринку, що включає установу, яка забезпечує операційну діяльність платіжної системи, учасників платіжної системи, а також інші елементи, що дають змогу проводити розрахунки за переказами та

платежами учасників та/або користувачів послуг платіжних систем або третіх осіб шляхом взаємодії між ними на основі угоди у межах визначеного правового поля [9, с. 6]. І. І. Благун відносить платіжну систему до інфраструктурної складової фінансового ринку [2, с. 72]. М. А. Пожидаєва та І. П. Ситник розглядають платіжну систему як складову грошової системи держави та відповідно її фінансової системи [1, с. 152–153 ; 4, с. 45].

На відміну від відносно уніфікованого розуміння платіжної системи та її ролі, погляди вчених щодо національної платіжної системи (надалі – НПС) та її місця в ієрархії фінансового ринку різняться. На погляд І. П. Ситник, НПС – це вид організації та законодавчо врегульованих платіжних відносин, що характеризує стан платіжної системи України (країни) в цілому, її грошового обороту, де використання грошей відбувається як у готівковій, так і безготівковій формах, та відображає її національні особливості. Дослідниця виділяє платіжну систему країни – взаємопов'язану інституційну сукупність суб'єктів платіжного ринку, що є учасниками фінансового ринку, та платіжної інфраструктури, які функціонують за встановленими принципами, правилами і нормами, закріпленими на законодавчому рівні, та є надійним механізмом, який забезпечує безперебійний грошовий обіг у країні. Вчена пропонує власну концепцію оновлення платіжної системи України, за якої в ієрархії фінансово-економічної системи НПС знаходиться над платіжною системою країни [4, с. 29]. Ми підтримуємо думку М.А. Пожидаєвої, згідно з якою платіжну систему держави не можна прирівнювати до НПС, остання є невід'ємною складовою платіжної системи кожної країни [1, с. 159]. Дійсно, відповідно до Закону платіжна інфраструктура охоплює надавачів платіжних послуг, платіжні системи, технологічних операторів платіжних послуг та відносини між ними під час виконання платіжних операцій [8]. Таким чином, платіжна інфраструктура за своєю сутністю «ширша» за платіжну систему. Тому пропонуємо відобразити місце НПС у фінансово-економічній системі держави як однієї зі складових її платіжної інфраструктури поряд з іншими платіжними системами, що діють на її території (Мал. 1).

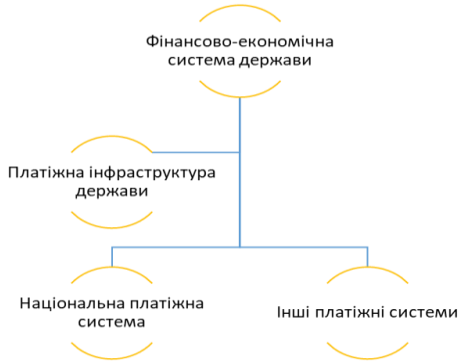

Мал. 1. Місце НПС у фінансово-економічній системі.

Джерело: запропоновано автором.

Можна сказати, що відсутність нормативної дефініції НПС, є тенденцією законодавчого регулювання платіжних систем зарубіжних країн. У Туреччині регулювання та нагляд у сфері платіжних систем регулюється Законом про платіжні системи та системи розрахунків за цінними паперами, платіжні послуги та установи з електронними грошима № 6493 та окремими положеннями, які також не містять окремого визначення НПС [10]. У звіті оверсайта платіжної системи Польщі йдеться про платіжну систему в значенні сукупності всіх платіжних систем країни [11]. Це не дивно, адже в законодавстві більшості країн (США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Польщі, Японії, Білорусі, Грузії, Молдови, Казахстану та ін.) враховуються Загальні вказівки Комітету платіжних та розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків щодо організації, функціонування та розвитку єдиної платіжної системи кожної держави та чітко визначені структури платіжних систем держав з деталізацією їх компонентів, по-особливому характерних для кожної країни зокрема. Термін НПС було закріплено Комітетом платіжних та розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків у Загальних вказівках з розвитку національної платіжної системи (Базель, 2006), а також у глосарії до цього документу, який визначив її як інституційні та інфраструктурні механізми в фінансовій системі, які використовуються для ініціювання та переказу грошових вимог у формі зобов'язань центрального банку та комерційних банків. Дане поняття описує всю повноту матриці інституційних та інфраструктурних механізмів і процедур у

фінансовій системі щодо ініціювання та переказу грошових вимог у формі зобов'язань центрального банку, банків та інших платіжних установ [1, с. 157–158, 159].

В українському законодавстві поняття НПС фігурує лише у Правилах Національної платіжної системи «Український платіжний простір» (надалі – ПРОСТІР), яка почала функціонувати ще в 2000 році, а саме у назві системи, що визначена як багатоемітентна внутрішньодержавна платіжна система, платіжною організацією якої є Національний банк України (надалі – НБУ), яка забезпечує здійснення переказу коштів та інших операцій із застосуванням платіжних інструментів цієї системи. Відповідно до Правил платіжна картка системи належить до електронних платіжних засобів системи [4, с. 202 ; 12, с. 9, 10]. Згідно з визначенням І. Г. Ханіна, Є. О. Сопіна, електронна платіжна система (надалі – ЕПС) є аналогом платіжної системи, створеної на основі інформаційно-комунікаційних технологій для здійснення електронних платежів, яка підключена до різних систем національного або міжнародного рівня. Сюди можна віднести карткові системи, автоматичні клірингові палати, системи кредитних переказів та спеціальні системи миттєвих переказів [5, с. 175]. Дослідники Racha та Priyanka Singh взагалі виділяють платіжні системи на основі Інтернету та платіжні системи електронних транзакцій [6, с. 25]. М. А. Пожидаєва під ЕПС розглядає платіжну систему, в якій платежі за товари, роботи, послуги та/або отримання готівки здійснюються дистанційно за допомогою електронних платіжних інструментів (документів на переказ коштів в електронній формі, електронних платіжних засобів, електронних грошей), технічних пристроїв, у т. ч. засобів кодування інформації та її автоматичної обробки, та електронних каналів зв'язку (мережу Інтернет, мобільного зв'язку) [1, с. 109]. Якщо притриматися думки окремих науковців, ПРОСТІР є ЕПС. Проте відсутність законодавчого тлумачення не дає можливість упевнено характеризувати ПРОСТІР таким чином. До того ж, в науці немає усталеного уявлення щодо співвідношення понять «електронна платіжна система» та

«система електронних платежів». І. П. Ситник у своїй праці використовує останнє поняття [4, с. 125].

Дослідники описують ПРОСТІР як систему роздрібних платежів. М. А. Пожидаєва відносить її до цієї категорії на підставі визначення роздрібної платіжної системи, наданого Міжнародною організацією комісій з цінних паперів: «система переказу коштів, яка обробляє великі обсяги платежів відносно невеликих за сумою операцій (low-value) в таких формах, як чеки, кредитні перекази, прямі дебети та операції з платіжними картками» [1, с. 205]. Дійсно, національне законодавство не містить і такої категорії. НБУ у своєму Проєкті концепції системи миттєвих платежів визначає її саме як систему електронних роздрібних платежів, які обробляються в режимі реального часу 24 години на день, 365 днів на рік, в якій кошти є миттєво доступними для використання отримувачем. При цьому Проєкт не містить понять «електронний платіж», «роздрібний платіж», натомість містить розділ «Типи роздрібних платіжних потоків та етапи впровадження», до яких відносить платежі між фізичними, юридичними особами та державою, а також видачу готівки та готівкове поповнення [13, с. 4, 28].

Оскільки розширений пошук інформації щодо учасників платіжного ринку НБУ [14] не містить такого виду систем як національні, фактично вони представлені державними, яких на даний час діє дві: Система електронних платежів (надалі – СЕП) та ПРОСТІР, розрахунковим банком та оператором яких є НБУ [15]. СЕП обслуговує понад 98% міжбанківських платежів, тому визнана системно важливою. Вона належить до системи валових розрахунків у режимі реального часу (за міжнародною класифікацією – RTGS) і дає змогу відправляти платежі у двох режимах. У режимі реального часу кошти потрапляють на рахунок банка-отримувача миттєво; у файловому – проходження платежу складає 10-20 хв. За банківський день СЕП обробляє близько 1,4 млн платежів на суму близько 515 млрд грн., але пропускна спроможність дозволяє обробити у 10 разів більше документів [16]. Станом на 01.01.2023 р. учасниками СЕП є всі банки України – 67, НБУ та Державна казначейська служба [17]. Відповідно до

Правил СЕП обслуговування казначейства України здійснюється на підставі договорів про умови функціонування Єдиного казначейського рахунку, розрахунково-інформаційне обслуговування в системі та надання послуг системою електронної пошти НБУ, а також використання засобів захисту інформації НБУ [18, с. 5]. За визначенням з глосарію Банку міжнародних розрахунків, системою великих платежів є система переказу коштів, яка зазвичай обробляє великі суми та високопріорітетні платежі [19, с. 11]. В науковій літературі такі системи ще називають оптовими [4, с. 127–128].

У 2020 р. відбулося комплексне оцінювання СЕП на відповідність міжнародним стандартам оверсайту «Principles for financial markets infrastructures» (CPMI-IOSCO, PFMIs 2012), а саме 18-ти принципам, які застосовуються до платіжних систем. Станом на грудень 2020 р. удосконалення потребують такі принципи: правової основи (зокрема, щодо методологічного врегулювання питань управління кіберризиком та забезпечення кіберстійкості); системи комплексного управління ризиками в платіжній системі; управління загальним комерційним ризиком у платіжній системі; управління операційним ризиком у платіжній системі; ефективності та результативності діяльності платіжної системи [20, с. 34-35]. Згідно з Планом комплексного оцінювання значущих платіжних систем на 2022 р. чергове оцінювання СЕП планувалося на 01.09.2022 – 31.01.2023 р. Станом на сьогодні НБУ не опублікував інформацію щодо того, чи відбулося таке оцінювання та які його результати [21]. З 01.04.2023 р. всі міжбанківські платіжні операції будуть здійснюватися виключно через нове покоління «СЕП-4.0» на базі міжнародного стандарту ISO 20022 СЕП-4.0. Це підвищить якість і ефективність обміну фінансовими повідомленнями завдяки їх структурованості, дасть змогу розширити функціонал СЕП і гармонізувати її роботу з правилами ЄС. Наприклад, у наступних версіях СЕП буде упроваджено сервіс миттєвих платежів для розрахунків у реальному часі клієнтів в Україні, а також забезпечено підґрунтя для реалізації можливості здійснювати транскордонні перекази в євро з країнами ЄС на базі SEPA Instant Credit Transfer [22].

У системі ПРОСТІР раніше дослідники відзначали доволі високий рівень ризиків, зокрема 0,647 – чистий рівень правового ризику та 0,301 – чистий рівень технологічної та інформаційної безпеки у 2019 р. [23, с. 111]. Це обґрунтовують і результати комплексного оцінювання ПРОСТІР, яке вперше провели в 2021 р. Для цього було використано методологію Європейського центрального банку для оцінювання систем роздрібних платежів, тому до оцінювання був застосований скорочений перелік – 9 з 18-ти принципів. Станом на грудень 2021 р. ПРОСТІР повністю відповідає принципам: управління; остаточність розрахунків; правила та процедури, що належать до випадків невиконання зобов'язань учасником платіжної системи; вимоги щодо доступу та участі в платіжній системі; ефективність та результативність; оприлюднення та надання інформації платіжною організацією. Потребують удосконалення принципи: правової основи; системи комплексного управління ризиками в платіжній системі; управління операційним ризиком у платіжній системі. За результатами оцінювання НБУ виробив рекомендації щодо вдосконалення діяльності системи та підвищення її відповідності міжнародним стандартам оверсайту [24]. Очевидно, законодавча прогалина щодо НПС зумовлює подальше існування правових ризиків. Вищевказаних рекомендацій у вільному доступі для ознайомлення немає. НБУ не розробив окремої стратегії розвитку НПС на найближчі роки з їх урахуванням. А. Іванчук-Каліська узагальнює, що центральні банки надають великого значення інноваціям у роздрібних платежах через їхній вплив на безпеку та ефективність національної платіжної системи (останню вжито в значенні платіжної інфраструктури держави). Вони модернізували роздрібні платіжні системи, якими керують, у відповідь на нові можливості та вимоги учасників ринку платіжних послуг [3, с. 79]. Отже, НБУ має взяти активну участь у розроблені окремої стратегії розвитку НПС України. Станом на кінець 2022 р. частка приймання її карток у торговельних платіжних терміналах України становила 100%. Кількість банкоматів, що обслуговують платіжні картки НПС – майже 15 тис. (94% від загальної кількості в Україні). Наразі картками ПРОСТІР можна розраховуватися будь-де, здійснювати

перекази з картки на картку, оплачувати покупки в Інтернеті, знімати готівку. Поповнення карток доступне в понад 50 тис. точках поповнення на території України [25].

Ураховуючи введення воєнного стану та економічну ситуацію в Україні, доцільним було б провести нове комплексне оцінювання ПРОСТІР. Результати такого оцінювання, на нашу думку, повинні стати підставою для розроблення концепції розвитку НПС на найближчі п'ять років. Урахування концепції має лягти в основу законодавчого закріплення визначення НПС. Можна констатувати, що українські науковці вивчають кожну платіжну систему окремо, без групування за спільними критеріями, пов'язаними з конкретними особливостями розвитку систем. Та нам вдалося виявити цікавий для національного досвіду підхід, запропонований інформаційним агентством «Економічна правда» у спецпроєкті з міжнародним платіжним агрегатором «Interkassa». Відповідно до нього можна виділити протекціоністську концепцію розбудови НПС (UnionPay у Китаї, RuPay в Індії) та концепцію раннього виходу на ринок (Dankort в Данії, JCB в Японії). Обидві мають свої позитивні результати, такі як фінансова інклюзія та вихід на міжнародний рівень [26]. Україна очевидно не виграла від раннього запровадження ПРОСТІР. Тож, нам слід задуматися про конкретні вектори розвитку. Голова UnionPay в Україні зазначив, що Америка і Європа, в т. ч. й Україна, розвиваються за класичним технологічним сценарієм. Для європейського і американського ринків нехарактерно те, що зараз із великим успіхом використовується в країнах Південно-Східної Азії, наприклад у Китаї. Там з великим успіхом використовуються QR-коди та альтернативні гаманці. На наших ринках ми йдемо до безконтактних способів оплати, токенізації, NFC-технологій та електронних гаманців [27]. Однак особисто ми вбачаємо доцільним запровадження саме протекціонізму у сфері діяльності НПС для подолання монопольного становища міжнародних карткових систем. Згідно з останнім Звітом оверсайта інфраструктур фінансового ринку НБУ за 2020 р. найбільшу кількість платежів і переказів у 2020 р. здійснено саме в карткових системах

(майже 6 млрд шт.). Майже всі з операцій (99,8%) було здійснено в міжнародних системах Mastercard та Visa. 86,9 % операцій були безготівковими, з яких 36,5 % припало на операції в мережі Інтернет (оплата товарів/послуг, переказ з картки на банківський рахунок). За кількістю емітованих карток ПРОСТІР посіла аж третє місце і склала лише 1% (0,6 млн шт.) усіх емітованих карток [20, с. 20, 22].

Висновки. Введення Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. змінило термінологічні підходи до визначення платіжної системи в бік комплексного її розуміння як окремої системи технологічно-правових взаємозв'язків, спрямованих на задоволення потреб споживачів платіжних послуг. Однак у визначенні місця саме НПС у структурі фінансового ринку думки науковців суперечать одна одній. Варто підтримати правові погляди, за якими НПС не дорівнює платіжній системі країни і пропонуємо відобразити місце НПС у фінансово-економічній системі держави як однієї зі складових її платіжної інфраструктури поряд з іншими платіжними системами, що діють на її території.

В Україні діють дві державні платіжні системи: СЕП (оптова) та ПРОСТІР (роздрібна). СЕП має окреме системно важливе призначення, тоді як ПРОСТІР є українською картковою системою, яка конкурує з міжнародними. Результати комплексних оцінювань систем демонструють невідповідність функціонування принципам правової основи та комплексного управління ризиками. Тож слід провести нове оцінювання державних платіжних систем у зв'язку з економічними змінами, викликаними воєнним станом.

У законодавстві України наявна прогалина щодо визначення НПС. Нині поняття згадується лише у Правилах системи ПРОСТІР. Фактично її можна взяти за основу вироблення нормативної дефініції. Беручи до уваги наукову доктрину та існуючу в Україні модель НПС у вигляді ПРОСТІР, доцільним є характеризувати останню як електронну роздрібну карткову платіжну систему. Проте для формального підґрунтя такої характеристики пропонуємо доповнити ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги», а також відповідний розділ Правил ПРОСТІР визначеннями понять: «роздрібний платіж», «роздрібна платіжна

система (система роздрібних платежів)», «електронний платіж», «електронна платіжна система», «національна платіжна система», які повинні враховувати тенденції функціонування платіжної інфраструктури України та європейського регіону.

Вважаємо, що НПС повинна розвиватися за концепцією протекціонізму. Для цього уряду України та НБУ доцільно прийняти відповідні можливі рішення такі як: щодо обов'язкового підключення/приєднання всіх надавачів платіжних послуг, зокрема банків, до ПРОСТІР; обов'язкового виготовлення лише карток ПРОСТІР на замовлення організацій, підприємств та установ державної та комунальної форми власності при працевлаштуванні як державних службовців, так і будь-яких інших кадрів у свій штат тощо.

Ураховуючи наведене, пропонуємо закріпити у ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» таке визначення поняття НПС: «це роздрібна платіжна система, створена та зареєстрована Національним банком України у встановленому законодавством порядку, яка надає платіжні послуги в межах України та закордоном на рівні з іншим учасниками платіжної інфраструктури України чи іншої країни, і яка за відповідними рішеннями Національного банку та Кабінету Міністрів України може бути обов'язковою для участі або підключення надавачами та технічними операторами платіжних послуг, для користування окремими категоріями населення».

Список використаних джерел

1. Пожидаєва М. А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 578 с.
2. Благун І. І. Стійкість банківської системи України в умовах турбулентності фінансового ринку : дис. … д-ра екон. наук : 08.00.08. Суми, 2021. 455 с.
3. Iwańczuk-Kaliska A. Challenges for central banks in a changing payments landscape. University of Information Technology and Management in Rzeszow. Financial Internet Quarterly „e-Finanse". 2017. Vol.13/nr 2. P. 75-86. URL:

https://finquarterly.com/archives/?number=53&id=360 (дата звернення: 19.03.2023).

4. Ситник І. П. Платіжна система України: теорія, методологія, практика : дис. … д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2020. 567 с.
5. Ханін І. Г., Сопін Є. О. Електронні платіжні системи: особливості функціонування та оцінка економічної ефективності. *Проблеми економіки*. 2021. № 4. С. 173–180. URL: https://www.problecon.com/annotated-catalogue/?year=2021&abstract=2021_04_0 (дата звернення: 09.03.2023).
6. Racha Pryianka S. Issues and Challenges of Electronic Payment Systems. International Journal for Research in Management and Pharmacy. 2013. Vol. 2. Issue 9. P. 25–30. URL: https://www.raijmr.com/ijrmp/ijrmp-vol-1-issue-09-december-2013/ (дата звернення: 19.03.2023).
7. Пояснювальна записка до проєкту Закону про платіжні послуги № 4364 від 12.11.2020. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=4364&conv=9 (дата звернення: 23.03.2023).
8. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. Дата оновлення: 01.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text (дата звернення: 23.03.2023).
9. Балакіна Ю. С. Оверсайт платіжних систем в Україні : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2019. 22 с.
10. Central Bank of the Republic of Türkiye. Core functions. Payment systems/ Regulation on Operations of Payment and Securities Settlement Systems. URL: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Core+Functions/Payment+Systems (дата звернення: 20.03.2023).
11. Narodowy Bank Polski. Oversight of the Payment System/ Bank Polski payment system oversight policy (October 2019). URL: https://nbp.pl/en/payment-system/oversight-of-the-payment-system/ (дата звернення: 20.03.2023).
12. Правила Національної платіжної системи «Український платіжний простір»: Рішення Ради Платіжної організації Національної платіжної системи

«Український платіжний простір», протокол від 07.06.2013 № 213/2013 зі змінами. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Rules_07062013_213_Prostir (дата звернення: 09.03.2023).

13. Проєкт концепції системи миттєвих платежів. Департамент платіжних систем та інноваційного розвитку, 25 жовтня 2021 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/proyekt-kontseptsiyi-sistemi-mittyevih-platejiv (дата звернення: 20.03.2023).
14. Розширений пошук інформації щодо учасників платіжного ринку. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/payment-systems?page=1&perPage=5&search=&country=&indication= (дата звернення: 20.03.2023).
15. Розширений пошук інформації щодо учасників платіжного ринку. Державна платіжна система. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/payment-systems?page=1&perPage=5&search=&system%5B%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%5D=1&country=&indication= (дата звернення: 20.03.2023).
16. Система електронних платежів. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/sep (дата звернення: 21.03.2023).
17. СЕП. Факти та цифри, 2022 рік. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/sep-fakti-ta-tsifri-2022-rik (дата звернення: 20.03.2023).
18. Правила системи електронних платежів Національного банку України. Рішення Ради Платіжної організації системи електронних платежів Національного банку України, протокол від 13 липня 2017 року № 1 зі змінами. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Rules_13072017_1_SEP (дата звернення: 20.03.2023).
19. A glossary of terms used in payments and settlement systems. (2003). Bank for International Settlements The Committee on Payment and Settlement Systems. URL: http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf. (дата звернення: 21.03.2023).

20. Звіт з оверсайту інфраструктур фінансового ринку 2020 року. Оверсайт інфраструктур фінансового ринку. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/oversite (дата звернення 09.03.2023).
21. План комплексного оцінювання значущих платіжних систем на 2022 рік. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/plan-kompleksnogo-otsinyuvannya-znachuschih-platijnih-sistem-na-2022-rik
22. Упровадження стандарту ISO 20022. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/project-iso20022 (дата звернення: 20.03.2023)
23. Герасимова О. В. Ідентифікація ризиків платіжних систем. *Економіка і управління.* 2020. № 4. С. 106–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econupr_2020_4_16 (дата звернення: 19.03.2023).
24. Результати комплексного оцінювання НПС «ПРОСТІР» на відповідність міжнародним стандартам оверсайту. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/rezultati-kompleksnogo-otsinyuvannya-nps-prostir-na-vidpovidnist-mijnarodnim-standartam-oversayta (дата звернення: 23.03.2023).
25. Інформаційний дайджест ПРОСТІР, IV квартал 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/informatsiyniy-daydjest-prostir-iv-kvartal-2022-roku (дата звернення: 20.03.2023).
26. Своя платіжна система: скільки «ПРОСТОРУ» потрібно українцям. URL: https://www.epravda.com.ua/projects/interkassa/2021/04/26/673180/ (дата звернення: 23.10.2022).
27. Голова Union Pay в Україні: «Світ незабаром відмовиться від платіжних карток». URL: https://minfin.com.ua/ua/2021/07/08/65819330/ (дата звернення: 09.03.2022).

Stremetska Anastasiia
State University of Trade and Economics

NATIONAL PAYMENT SYSTEM: DEFINITION IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

The article establishes that the adoption of the Law of Ukraine "On Payment Services" on 30.06.2021 changed the terminological approaches to defining a payment system towards a comprehensive understanding of it as a separate system of technological and legal relationships aimed at satisfying the needs of payment service consumers. The Law for the first time singled out the concept of payment infrastructure, which is broader than the concept of a payment system and includes it. The existence of a unified perception of the payment system at the doctrinal and normative level has been found out, but there is a lack of a unified interpretation of the concept of a national payment system. There is a tendency of the legislation of foreign states to avoid fixing such a definition. The author's view of the essence of the national payment system as a component of the payment infrastructure of the state's financial and economic system has been proposed. National payment system's "PROSTIR", which is a retail card system, purpose is not identical to the goal of the functioning of the Electronic Payment System of the National Bank of Ukraine, which is wholesale and ensures interbank settlements. "PROSTIR" has not yet gained popularity among payment service consumers, however it now competes with two international card systems-monopolies. The lack of a definition of the national payment system in the legislation of Ukraine has been identified and its definition has been formulated by the author taking into account the need to develop a concept for the development of the national payment system of Ukraine for the next five years. A separate approach has been found regarding existing concepts for the development of national payment systems, namely the early market entry concept and the protectionist policy concept. Specific measures have been recommended to implement the last type. It is proposed to supplement the legislation with terms characterizing the national retail card payment system, which

should take into account the trends in the functioning of the payment infrastructure of Ukraine and the European region.

***Keywords**: legislation, concept, payment system, national payment system, retail payment system, NBU, PROSTIR.*

УДК 343.326(477)

Стукаліна Ольга Віталіївна
Одеський державний університет внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0001-9206-3487

ТЕРОРИСТИЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ЗАКОНОМІРНОСТІ, ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ

У статті досліджено комплекс теоретичних та практичних проблем кримінологічної характеристики і запобігання терористичної злочинності у світі, проаналізовано його історичні витоки і закономірності еволюціонування, вивчено найбільш небезпечні і смертоносні терористичні організації світу, визначено особливості детермінаційного комплексу, запропоновано основні напрями та конкретні заходи запобігання терористичній злочинності у сучасних умовах.

***Ключові слова**: терористична злочинність, терористична організація, тероризм, терористичний акт, сучасний світ, запобігання злочинам.*

Постановка проблеми. У XXI столітті терористична злочинність за своїми формами і проявами, масштабами та інтенсивністю, цинічністю та жорстокістю перетворилась у найбільш гостру і злободенну проблему сучасного світу. Нині терористична злочинність перейшла на якісно новий рівень та стала способом вирішення різного роду конфліктів, у тому числі геополітичних. Проблема організації протидії злочинності у сфері тероризму є актуальною для усієї світової спільноти, а нині набула особливого значення у зв’язку зі

складними соціальними, економічними, політичними та духовно-культурними процесами. Саме терористична злочинність як складний, динамічний та важкопрогнозований різновид злочинної діяльності становить істотну загрозу для усіх сфер життєдіяльності суспільства, завдаючи шкоди публічному порядку і громадській безпеці, спричиняючи масову загибель людей, створюючи атмосферу жаху, страху і незахищеності у суспільстві, згубно позначаючись на соціально-економічному добробуті країни, негативно впливаючи на політичні процеси, як національного, так і міжнародного значення.

Терористична злочинність як явище суспільно-політичного життя існує доволі давно, однак обсяги, які на сьогодні прийняла ця загроза, є безпрецедентними. За міжнародною статистичною інформацією з 2007 по 2022 рр. у світі зафіксовано близько 171 717 актів тероризму. Лише станом на 2022 рік на міжнародному рівні зареєстровано 3955 діянь терористичного характеру, тоді, як кількість смертей від цієї злочинної діяльності становила 6701 особу [1]. Географія тероризму безупинну розширюються державами світу, у результаті майже не залишивши країн, які б не зазнавали його суспільно небезпечного впливу. Так, у 2022 році близько 162 держав світу постраждали від злочинів терористичного характеру. Зокрема, близько 50% цих злочинів терористичного характеру фіксуються у десяти країнах, що розташовані на територіях Азії та Африки. Негативними тенденціями характеризується й наслідки терористичної злочинності. Протягом 2000-2022 рр. сума майновою шкоди від терористичної злочинності обійшлась світовій економіці в суму у розмірі більше ніж 900 млрд доларів США [2].

Ускладнення терористичної ситуації у світі, ступінь і характер її негативного впливу обумовлює нагальну необхідність подальших пошуків більш результативних заходів запобігання злочинності даного виду. Особливого значення набуває вдосконалення антитерористичної діяльності, на основі отримання комплексних знань про стан, детермінаційний комплекс і територіально-просторові особливості терористичної злочинності в сучасному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і методологічним підґрунтям для підготовки зазначеної роботи стали наукові праці: П. Д. Біленчука, Ю. Б. Данильченка, В. В. Кравчука, О. В. Кравчук, В. М. Кулик, В. В. Мокляка, В. В. Середи, І. Р. Серкевич та інших фахівців. Насамперед, учений П. Д. Біленчук разом із В. В. Кравчуком, О. В. Кравчук та В. М. Кулик у науковій праці «Сучасний тероризм: світові, вітчизняні та регіональні тенденції» влучно розкрили проблему тероризму у сфері міжнародних відносинах [3]. У свою чергу Ю. Б. Данильченко у дисертаційному дослідженні за темою: «Тероризм: феномен, детермінація, протидія» зробив акцент на нейтралізацію чинників, що сприяють існуванню тероризму та супутніх йому явищ [4]. У монографічному дослідженні І. Р. Серкевич і В. В. Середи під назвою: «Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія», авторами вдало розкрито сутність тероризму, визначено об'єктивні та суб'єктивні причини його поширення, визначено засади боротьби з цим злочинним явищем [5]. У дисертації В. В. Мокляка «Протидія терористичній діяльності в Україні» представлені рекомендації щодо напрямів і заходів протидії терористичній діяльності в України [6].

Зарубіжний учений Й. Александер у книзі «Тероризм і закон» зазначив про перехід людства в епоху супертероризму та кібертероризму з тяжкими наслідками [7]. Учений А. Шмід у науковій праці «Статистика тероризму: задача виявлення тенденцій у глобальному тероризмі» визначив індекс тероризму на конкретних територіях, що відображає його масштаб, частоту та ступінь тяжкості [8].

Формулювання цілей статті. Метою статті є сучасне вирішення проблеми кримінологічного виміру терористичної злочинності у сучасному світі, з'ясування її закономірностей еволюціонування і функціонування, змісту провідних детермінант і формування на цій основі цілісної концепції запобігання терористичній злочинності.

Виклад основного матеріалу. Протягом усієї історії людство регулярно стикається із проявами терористичної злочинності. Перші згадування про

організовану злочинну діяльність терористичного спрямування зафіксовані в I ст. н. е. на території Палестини [9]. Мова йде про терористичне угрупування – секту сикаріїв, мета якої полягала у поваленні місцевої знаті, що вступала у коаліцію з Римською імперією за автономію провінцій. Об'єднуючим центром їхньої діяльності стали релігійні гасла, тобто, саме ідеологічні погляди робили іудейських повстанців не лише тими, хто не боїться смерті, а й тими, хто шукає її на полі бою. У XI-XIII ст. на території Персії діяла секта мусульман-шиїтів, або ассасини. Перша тактика ведення організованої терористичної діяльності розроблена саме всередині цієї секти, ознаки якої й до нині простежуються у сучасних терористичних організаціях, зокрема: діяльність у режимі цілковитої таємності та маскування [10, с. 12].

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. беруть початок Велика Французька революція та Наполеонівські війни, що також мають свою історію тероризму. У XIX ст. з'являються доктрини, що виправдовують терор в ім'я блага, це – «філософія бомби» та «пропаганда справою» [11]. У 20-х – 30-х рр. XX ст. терористична діяльність стала застосовуватись на державному рівні. У цей час у низці держав встановлюється фашистський режим, що передбачав використання тактики тероризму. У другій половині 40-х – наприкінці 50-х рр. XX ст. тероризм у всіх його проявах почав тимчасово локалізуватися у периферійних районах світу, а саме: на територіях Близького Сходу, Південної і Центральної Америки, Південно-Східної Азії. У 60-х – 90-х рр. XX ст. відбувається зростання кількісно-якісних показників терористичної злочинності, розширення його географії, виникнення великих організованих терористичних угруповань, внаслідок чого цей вид злочинності перетворюється на глобальну загрозу [12, с. 34].

Сучасний період розвитку тероризму у світі починається з 11 вересня 2001 року, коли у Сполучених Штатах Америки був вчинений найбільш масштабний в історії людства терористичний акт [13]. У цей період часу масштаби тероризму досягають максимального рівня, географічно терористична злочинність охоплює нові території, а його загрозу визнають на міжнародному рівні.

Отже, терористична злочинність XXI століття – це історично мінливе суспільно небезпечне явище, що має багато форм і цілей, трансформується у часі та просторі, характеризується високою інтернаціоналізацією, а також зростанням ступеня суспільної небезпечності та вдосконаленням методів і способів ведення протиправної діяльності, тим самим перетворившись на масштабну організовану злочинну діяльність.

Терористична злочинність стала невід'ємною частиною політичних та економічних процесів і представляє собою загрозу національній та громадській безпеці, перетворившись із поодиноких проявів на масове злочинне явище. За статистичними даними зарубіжного дослідницького відділу «Statista» з 2006 по 2022 рр. у світі зафіксовано близько 171 717 терористичних актів [1]. Негативні тенденції терористичної злочинності у світі простежуються вже починаючи з 2006 року. Так, аналіз стану та динаміки терористичної злочинності в Україні у період з 2006 по 2022 рр. дозволяє виділити кілька чітких фаз у їх динаміці. Перший період з 2006 по 2007 рр. характеризувався загостренням стану терористичних атак у світі з 14 371 до 14 414 фактів. Варто зазначити, що у цей час найбільше терористичної діяльності було зосереджено в Іраку та Афганістані у відповідь на втручання США та їхніх союзників. Починаючи з 2008 по 2012 рр. відбувається стрімке зниження рівня терористичної злочинності, передусім, до 6771 злочинів у даній сфері. Однак, саме у цей період зафіксовано посилення терористичної активності у Пакистані. Після чого спостерігається другий період активного зростання злочинності терористичного спрямування на світовій арені, що пов'язано з подіями Арабської весни та появою ІД («Ісламська держава») на Близькому Сході. Тим часом особливо активізувалась терористична активність у Сирії, Іраку та Нігерії. Це почалося у 2013 році, саме тоді зафіксовано 9 964 злочинів у цій сфері, та продовжило свій зріст у 2014 році, коли їх кількість складала 13 482 злочини відповідно, тобто зростання відбулось майже на 75 %. У свою чергу, з 2015 року у світі намітились стійкі тенденції до зниження терористичної злочинності, що продовжувались аж до 2018 року. Так, у 2015 році зафіксовано 12 121 злочин терористичного спрямування, тоді, як у 2018 році

їх кількість становила 8 117 злочинів. Саме у цю фазу в Іраку зафіксовано різкий спад тероризму. З початку 2019 року у світі відбувається поступове зростання терористичної злочинності аж до 10 172 фактів у 2020 році. Тим часом, безпосередньо, в Афганістані відбувається зростання тероризму, пік якого припадає на 2021 рік, коли у світі було зареєстровано 5 226 терористичних діянь. У свою чергу, в 2022 році за увесь охоплений нами період зафіксований найменший показник терористичної активності у світі, з показником 3955 актів тероризму відповідно. Дана тенденція пояснюється значним зниженням рівня тероризму в Афганістані, після того як Талібан захопив контроль над урядом [1;2] (Рис.1).

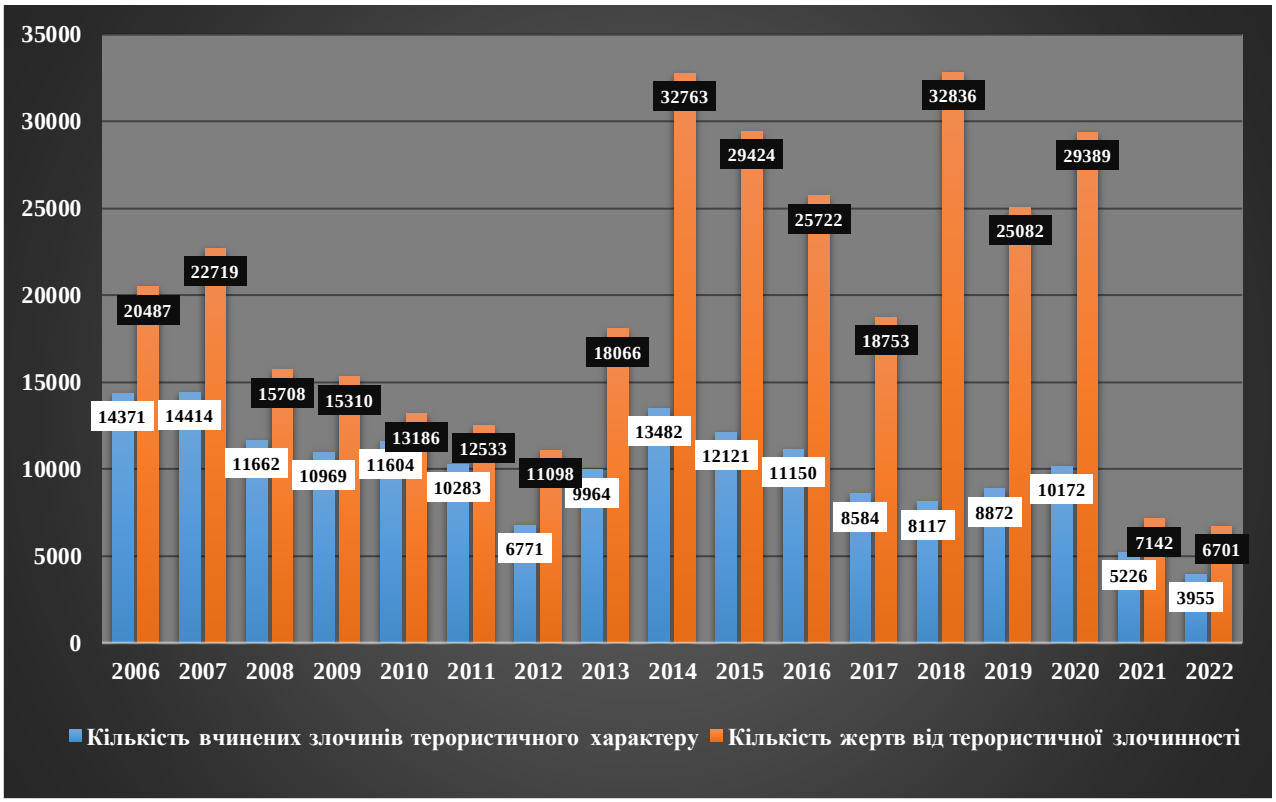

Рис.1. Стан терористичної злочинності у світі за період 2006 по 2022 рр.

Істотний негативний вплив злочинність терористичного спрямування здійснює на стан громадської безпеки у державах-членах Європейського Союзу (далі – ЄС). Привабливе географічне розташування, розвиненість соціальних, економічних і культурних та інших сфер, розгалуженість інфраструктури та транспортного сполучення, значна чисельність населення, високий рівень життя, лояльність до мігрантів і біженців, стабільно величезна кількість туристів –

обертають європейські країни у криміногенне середовище підвищеної терористичної загрози. У 2018 році в Європі зафіксовано 69 злочинів терористичного характеру, у 2019 році – 55 (- 20%) таких злочинів, у 2020 році вчинено 57 (- 17%) терористичних атак, а у 2021 році налічувалось 15 (- 73%) злочинів у цій сфері відповідно. Аналізуючи статистичні дані держав-членів ЄС нами встановлено, що у 2021 році Франція зазнала найбільшої кількості терористичних атак (5), за нею розташувалися Німеччина (3) і Швеція (2). Австрія, Данія, Угорщина, Бельгія та Іспанія повідомили про один зафіксований факт терористичних актів [14]. Зниження рівня терористичної злочинності в Європі, свідчить про суттєве удосконалення механізмів запобіжної діяльності спеціально уповноважених державних органів, а також про їхню здатність швидко реагувати на можливі інциденти. Наприклад, лише у Франції в 2021 році було попереджено близько 140 актів тероризму, що стало європейським рекордом [15].

Катастрофічних масштабів у світі набули наслідки і ступінь суспільної небезпеки терористичної злочинності. Якщо деталізувати світові статистичні показники, то можна встановити, що щорічно у результаті актів тероризму гине колосальна кількість невинних осіб. Так, 11 вересня 2001 року внаслідок лише однієї терористичної акції, яка проведена у США терористами, загинуло близько 2977 осіб. Водночас, протягом 2006-2022 рр. загальна кількість жертв актів тероризму становила 507 006 осіб. Зокрема, з 2006 по 2020 рр. відбулось зростання смертності від терористичної злочинності з 20 487 до 29 389 загиблих осіб, або на 70%. Найбільша кількість загиблих осіб, за зазначений період, зафіксована у 2018 році (32 952 особи), що на 58% більше, аніж, наприклад, зареєстровано у 2000 році – 13 826 жертв. У 2022 році кількість смертей від тероризму зменшилася на 9%, а саме до 6701 жертв, після того, як протягом попередніх чотирьох років залишалася на високому рівні. Це на 80% менше порівняно з піком 2018 року. Насамперед, у 2022 році в 25 країнах зафіксовано зменшення кількості смертей від тероризму, тоді як у 24 країнах відбулось зростання, а ще 114 країн не зафіксували жодних змін у кількості смертей.

Зменшення кількості смертей від актів тероризму пояснюється ситуацією у Афганістані. Тоді, як у Пакистані, навпаки, спостерігалося різке зростання кількості смертей, причому їх кількість зросла більш ніж удвічі: з 292 у 2021 році до 643 у 2022 році. Туніс не зафіксував жодної смерті вперше з 2012 року. Також зафіксовано значне покращення інтенсивності конфлікту на Близькому Сході, особливо в Іраку. Однак, хоча кількість інцидентів у Сирії зменшилася на 34%, кількість смертей зменшилася лише на 10 %. ІД все ще становить серйозну загрозу і є відповідальною за більшість смертей у Сирії. Незначне збільшення кількості смертей від терористичної злочинності було зафіксовано в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, Європі та Північній Америці. У 2022 році в Європі зафіксовано 27 смертей від актів тероризму, причому 17 із цих смертей сталися у Туреччині. У Північній Америці зафіксовано сім смертей у 2021 році та 11 у 2022 році [1; 2] (Рис.1). Отже, зменшення кількості смертей внаслідок терористичної злочинності було віддзеркалено зменшенню кількості інцидентів, коли кількість атак зменшилася.

Географія терористичної злочинності стрімко й безупинно поширюється державами світу, нині майже не залишилось країн, які б не зазнали негативного суспільно небезпечного впливу терористичних актів. У 2014 році від терактів постраждала 121 країна світу, у 2015 році терористичних атак зазнали 116 країн, у 2016 році кількість таких країн зросла до 129 одиниць, у 2017 році вже у 122 країнах фіксувалися терористичні акти, тоді, як у 2018 році в 137 країн сталися теракти, у 2019 році їх кількість залишилась без змін (137 країн), у 2020 році – 134 країни потерпали від дій терористів, у 2021 році – 160 держав постраждали від терористичних дій, а у 2022 році – 162 держави світу відповідно. Тривожна картина темпів зростання і географії поширення терористичної злочинності вказує, що цей вид злочинності з легкістю долає сотні тисяч кілометрів, розширюючи поле свого діапазону та без особливих зусиль перетинає державні кордони. Найбільш ураженими країнами від терористичної злочинності у 2022 році є: Афганістан, Буркіна Фасо, Сомалі, Малі, Сирія, Пакистан, Ірак, Нігерія, М’янма, Нігер (Рис. 2) [2]. Такий негативний стан терористичної злочинності у

представлених країнах вказує на те, що їх антитерористична запобіжна система є малоефективною, у свою чергу, органи державної влади нездатні знизити рівень терористичної загрози, тоді, як органи правопорядку недостатньо підготовлені для виявлення та запобігання такої злочинної діяльності.

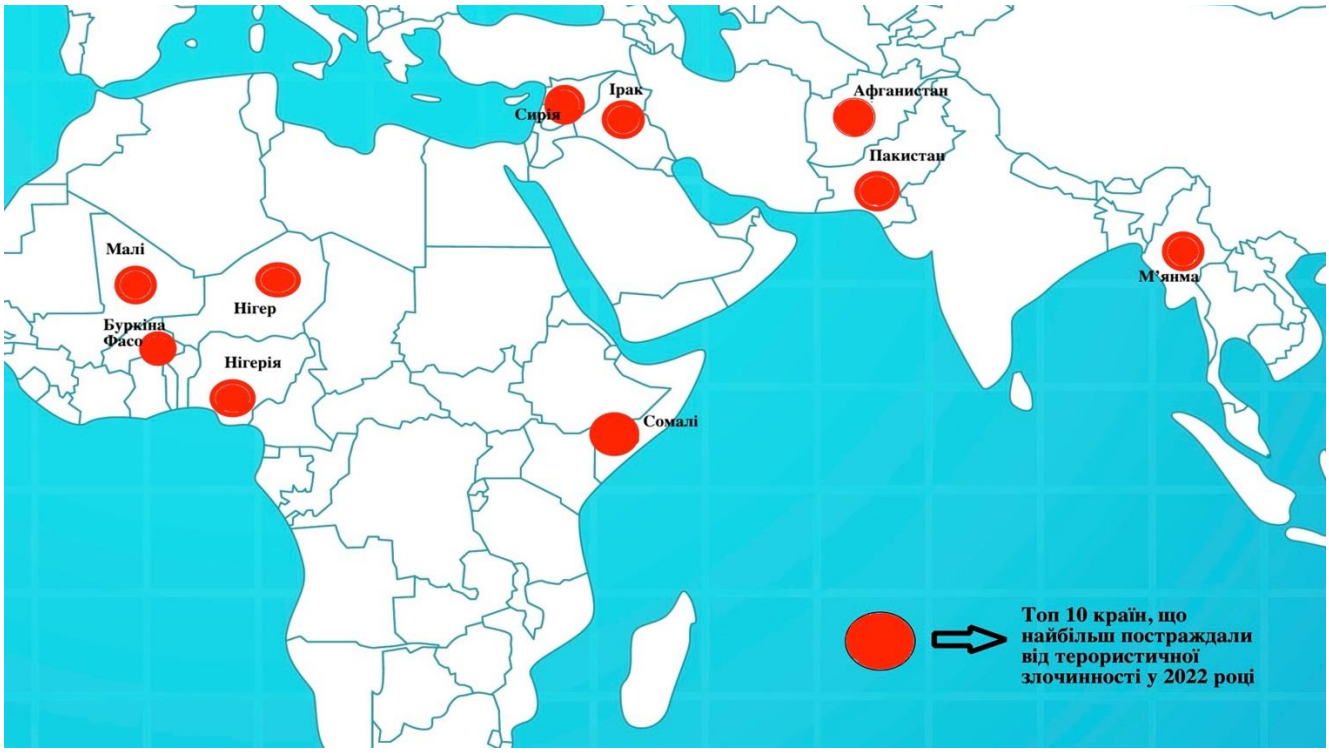

Рис. 2. Топ 10 країн, що найбільш постраждали від терористичної злочинності у 2022 році

Примітка. Додаток створений за допомогою програми Paint X

Сучасна терористична злочинність спричиняє колосальну фінансово-майнову шкоду та рекомбінацію ресурсів державного механізму. Відомо, що кожне терористичне діяння має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за його існування. Протягом 2000-2022 рр. сума майнової шкоди світовій економіці від терористичних злочинів у середньому становила понад 900 млрд доларів США [1]. Наприклад, теракти, які вчинені у країнах ЄС у 2004-2016 рр., завдали шкоду економіці у розмірі – 185, 431 млрд євро. Варто зазначити, що представлена сума збитків від актів тероризму не є остаточною, оскільки при розрахунку не враховуються додаткові витрати, що пов'язані зі збільшення

кількості охоронців, посилення заходів безпеки, підвищення страхових внесків тощо [16].

Специфічність терористичної злочинності, перш за все, полягає в особливостях суб'єктів, які їх вчинили. Нині у світі налічується близько п'ятсот терористичних організацій, які взаємодіють між собою та мають розгалужену мережу організованих злочинних груп. Відповідальними за вчинення абсолютної більшості актів тероризму у 2022 році на міжнародному рівні є чотири терористичних організації, а саме: Ісламська держава, Аш-Шабаб. «Джамаат Нусрат Аль-Іслам валь Муслімін» та Армія визволення Белуджистану. Ці чотири групи відповідальні за 3129 смертей від терористичних актів, що становить 47 % від загальної кількості смертей від актів тероризму у світі [2] (рис.3).

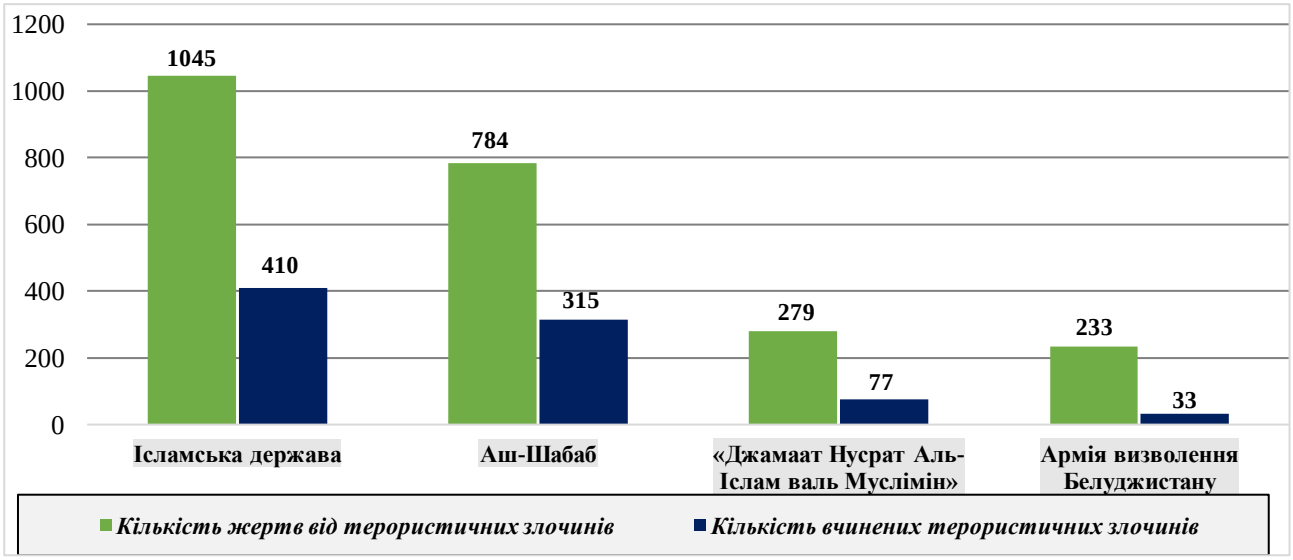

Рис.3. Середні показники структурного розподілу кількості терористичних злочинів та жертв терористичних злочинів у світі, що фіксувалися у 2022 році, за відповідальними терористичними організаціями

Терористична злочинність у світі та її особливості є результатом взаємодії цілого набору факторів, подій та процесів, які відбуваються у суспільстві. Зокрема, на наш погляд, терористична злочинність на світовій арені у більшій мірі зумовлюється такими факторами, як: історичні – особливості становлення і розвитку держав, історичними підставами виникнення різного роду соціальних

проблем, що у кінцевому підсумку впливає на формування та функціонування певного типу суспільних відносин тощо; політичні – політична нестабільність, прорахунки щодо реформування правоохоронної і судової системи, дисбаланс функцій і повноважень гілок влади, недоліки у формуванні та реалізації антитерористичної політики, неналежна обґрунтованість у визначенні стратегічних напрямів запобігання терористичній злочинності; економічні фактори – безробіття, бідність, загальний стан та територіальна організація господарства, рівень добробуту і якість життя населення; нормативно-правові – недосконале антитерористичне законодавство, недоліки законодавчого забезпечення діяльності правоохоронних органів, низька правова освіченість та правова свідомість населення, а також представників органів державної влади, місцевого самоврядування, лідерів політичних партій, організацій; організаційно-управлінські – недостатньо компетентний кадровий склад спеціальних суб'єктів, уповноважених на здійснення антитерористичної діяльності; ідеологічні фактори – поширення ідей сепаратизму, антипатріотизму, нігілізму, расової чи релігійної нетерпимості, навіювання населенню міфів про нездоланність терористів; морально-психологічні та культурно-виховні фактори – пропагування у ЗМІ та Інтернеті негативних форм поведінки, демонстрація у привабливому світлі терористів, а також звичаїв і традицій кримінального світу, прищеплювання психології безкарності, а також популяризація жорстокості, ненависті, насильство, заздрощі, знущання над людьми.

У сучасних умовах терористичну злочинність у сучасному світі можливо подолати лише шляхом консолідації зусиль усіх держав. Система заходів запобігання терористичній злочинності має спрямовуватися, як на усунення поточних терористичних загроз, так і на зниження ймовірності виникнення їх у майбутньому. Особливого значення у процесі запобігання терористичній злочинності набуває прогнозування терористичних загроз. На європейському рівні процес прогнозування терористичних загроз здійснюється – Розвідувальним та ситуаційним центром ЄС. В ЄС планується створення консультативних місій з питань безпеки, головною ціллю яких виступатиме

захист об’єктів європейської інфраструктури особливого значення від терористичних актів. З метою посилення практичного потенціалу щодо попереднього виявлення ймовірних терористичних атак, європейські держави продовжують наукові дослідження в інтересах спеціальних відомств, передусім, задля використання можливостей штучного інтелекту в обробці величезного обсягу онлайн-інформації. Передові технології штучного інтелекту є тією рушійною силою, що дозволяють на теренах Інтернету виявляти терористичний контент, блокувати його поширення та попереджати створення нових акаунтів терористів у соціальних мережах [17].

На тактику діяльності терористів значно вплинула пандемія COVID-19, у зв’язку з цим істотно збільшилась активність терористів в Інтернеті, особливо у соціальних мережах. Зокрема, Інтернет більш широко став використовуватися терористами для поширення ідеологічних поглядів, привернення грошового капіталу, налагодження зв’язків, обміну інформації, підготовки терористичних актів. Ще в 2015 році Європейська комісія запустила особливий проект під назвою Інтернет-форум ЄС – платформу добровільної співпраці держав-членів ЄС для ліквідації терористичного online-контенту. В рамках цього форуму було вироблено Кризовий протокол ЄС, що встановлює процедури та пропонує інструменти для моніторингу та обміну інформацією [18]. У 2021 році Рада ЄС прийняла постанову про боротьбу з поширенням терористичного контенту в Інтернеті. Цей закон встановлює, що Інтернет-провайдери будуть зобов’язані вживати заходів для захисту своїх послуг від поширення контенту терористичного змісту, а за систематичні порушення встановлюються штраф до 4% від обігу провайдера [19].

Особливо небезпечними зонами залишаються публічні місця з високим скупченням людей. На фоні світової кризи в окремих державах розпочалися масові протести проти дій чи рішень органів державної влади. У цьому сенсі, існують ризики використання терористичними організаціями таких проявів масового невдоволення для залучення нових членів у організовану злочинну діяльність терористичного характеру. Раціональним вирішенням цього питання

є дизайн публічних місць – будівель та інфраструктури, що враховували б вимоги безпеки від терористичних атак. Єврокомісія має намір випустити в електронному вигляді книгу, присвячену новому міському дизайну та реновації вже існуючих публічних просторів, де, крім іншого, будуть розкриті аспекти безпеки [20].

Вагомого значення, на наш погляд, матиме впровадження наступних системних заходів протидії терористичній злочинності, а саме: 1) здійснення систематичного аналізу світової, загальнодержавної й регіональної статистичної інформації у сфері тероризму, а також криміногенних факторів та суб'єктів, які їх вчиняють; 2) мінімізація причин і умов, що сприяють цій організованій злочинній діяльності; 3) створення ефективної та гнучкої правової антитерористичної бази; 4) належне фінансування та технічне оснащення підрозділів у сфері запобігання злочинності терористичного спрямування; 5) впровадження системи захисту об'єктів, вразливих із терористичної точки зору; 6) проведення у навчальних закладах, на підприємствах та робочих місцях відкритих лекцій щодо надання рекомендацій на випадок настання екстрених терористичних випадків; 7) цілісне вивчення психології терористів, а також їх потенційних «наступників», з метою викорінення подібних нахилів вже у дитячому та юнацькому віці, тобто спеціальним суб'єктам у процесі здійснення запобіжної діяльності доцільно активно співпрацювати з психологами.

Висновки. У статті вирішене наукове завдання, що полягає у кримінологічному вивченні терористичної злочинності, суб'єктів, які їх вчиняють та його детермінант у сучасному світі, а також представлено висновки та пропозиції з удосконалення системи заходів запобігання цьому суспільно небезпечному явищу. Такий негативний стан терористичної злочинності та рівень смертності від неї у світі вказує, що пріоритетним завданням кожної держави та суспільства є боротьба за збереження найбільш вагомих людських цінностей – життя й здоров'я, зокрема шляхом пошуку оптимальних та ефективних заходів протидії тероризму, розширення повноважень компетентних органів, збільшення відповідних державних витрат. У свою чергу врахування

кримінологічних закономірностей терористичної злочинності займає вагому роль у процесі протидії цьому виду злочинності на міжнародному рівні, що сприятиме істотному підвищенню результативності та виведенню на якісно новий рівень цей виду юридичної практики.

Список використаних джерел

1. Terrorism worldwide: Facts and statistics. Statista Research Department. URL: https://www.statista.com/topics/2267/terrorism/ (дата звернення: 19.03.2023).
2. Global Terrorism Index 2014-2023: measuring the impact of terrorism. Institute for Economics & Peace. URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ (дата звернення: 20.03.2023).
3. Сучасний тероризм: світові, вітчизняні та регіональні тенденції: навчальний посібник / П. Д. Біленчук, В. В. Кравчук, О. В. Кравчук, В. М. Кулик. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2008. 212 с.
4. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.
5. Середа В. В., Серкевич І. Р. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 188 с.
6. Мокляк В. В. Протидія терористичній діяльності в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2020. 232 с.
7. Alexander Y. Terrorism and law. Brill Nijhoff. 2001. 184 p. URL: https://www-amazon-com.translate.goog/Terrorism-Law-Library-Yonah Alexander/dp/1571052437?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui,sc (дата звернення: 21.03.2023).
8. Шмід А. Статистика тероризму: задача визначення тенденцій у глобальному тероризмі. Форум по проблемам злочинності й суспільства. 2004. С. 51–71.
9. Борисова О. В., Кузьмін С. А., Карпенко Д. М. До питання про історичні аспекти виникнення тероризму. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2009. № 20. С. 177–182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2009_20_20 (дата звернення: 22.01.2023).

10. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В. К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 328 с.
11. Витоки та сутність міжнародного тероризму. Воєнна історія. URL: http://warhistory.ukrlife.org/4_6_04_6.htm (дата звернення: 19.03.2023).
12. Філонов О. В. Дореволюційний тероризм в українських землях та досвід антитерористичної діяльності правоохоронних органів Російської імперії (друга пол. XIX – поч. XX ст.) : монографія. Донецьк : Кальміус, 2013. 284 с.
13. Bergesen A. J., Lizardo O. International Terrorism and the World-System. Sociological Theory. 2004. Vol. 2. P. 38–52. DOI: 10.1111/j.1467-9558.2004.00203.x (дата звернення: 25.03.2023).
14. European Union Terrorism Situation and Trend report 2022. URL: https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2022-te-sat (дата звернення: 25.03.2023).
15. Nombre d'attaques terroristes perpétrées en Europe en 2021, par payshttps. URL://fr-statista-com.translate.goog/statistiques/605005/nombre-attaques-terroristes europe/?_x_tr_sl=fr&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 25.03.2023).
16. Harrison B., Mohib I. The Economic Impact of Terrorism from 2000 to 2018. Peace Economics, Peace Science and Public Policy. 2021. Vol. 27, no.2. P. 227-261. URL: https://doi.org/10.1515/peps-2020-0031 (дата звернення: 26.03.2023).
17. Єврокомісія представила нову концепцію протидії тероризму. УКРІНФОРМ. 2020. Грудень. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3151710-evrokomisia-predstavila-novu-koncepciu-protidii-terorizmu.html.
18. Security in public spaces. European Commission. Brussels, 2021. URL: https://futurium.ec.europa.eu/en/urban-agenda/security-public-spaces (дата звернення: 17.03.2023).
19. В ЕС будут удалять террористический онлайн-контент за час. 2021. URL: https://rspectr.com/novosti/61515/v-es-budut-udalyatterroristicheskijonlajnkon-tent-za-chas (дата звернення: 18.03.2023).

20.EU Internet Forum against terrorist content and hate speech online: document pool. European Digital Rights (EDRi). Brussels, 2016. URL: https://edri.org/our-work/eu-internet-forum-document-pool/ (дата звернення: 20.03.2023).

Stukalina Olga

Odesa State University of Internal Affairs

TERRORIST CRIME IN THE MODERN WORLD: PATTERNS, DETERMINATION AND PREVENTION

The article examines the complex of theoretical and practical problems of prevention and criminological characteristics of terrorist crime, analyzes its historical origins and patterns of evolution, studies the most dangerous and deadly terrorist organizations in the world, defines the peculiarities of the deterministic complex, proposes the main directions and concrete measures for the prevention of terrorist crime in modern conditions. It has been established that terrorist crime as a phenomenon of social and political life has existed for quite a long time, but the volumes that this threat has reached today are unprecedented. It was found that, according to international statistical information, from 2007 to 2022, about 171,717 acts of terrorism were recorded in the world. Only as of 2022, 3,955 acts of a terrorist nature were registered at the international level, while the number of deaths from this criminal activity was 6,701 people. It has been proven that in 2014-2022, terrorist crime in the countries of the world was characterized by stable patterns and differences in quantitative and qualitative indicators. It was revealed that the geography of terrorism is continuously expanding by the countries of the world, as a result, there are almost no countries left that are not subject to its socially dangerous influence. It was found that in 2022, about 162 countries of the world suffered from crimes of a terrorist nature. It was determined that the countries most affected by terrorist crime in 2022 are: Afghanistan, Burkina Faso, Somalia, Mali, Syria, Pakistan, Iraq, Nigeria, Myanmar, Niger. It has been established that terrorist crime undermines the world

economy, from the beginning of 2000 to the present, material losses from terrorism around the world have increased approximately 3-fold. It has been proven that a rational solution to the problem of terrorist crime is the design of public places - buildings and infrastructure, which would take into account the security requirements against terrorist attacks. Proposed countermeasures against terrorist crime in the modern world.

Key words: *terrorist crime, terrorist organization, terrorism, terrorist act, modern world, crime prevention.*

УДК – 343.91(477)

Хамчич Тетяна Юріївна
Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ КОЛАБОРАНТА (НА МАТЕРІАЛАХ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Стаття присвячена кримінологічному аналізу регіональних особливостей осіб, які беруть участь у колабораційній діяльності, на прикладі Луганської області. Саме на Луганщині, за даними правоохоронних органів, зафіксована найбільша кількість фактів колабораціонізму. Обмеженість інформації спонукає використовувати для аналізу нинішньої ситуації деяких висновків щодо особливостей «гібридної окупації» частини Луганської і Донецької областей у 2014 році. Колабораціонізм сьогоднішній можна вважати прямим продовженням тодішнього сепаратизму. Аналіз повідомлень про факти колабораційної діяльності свідчить, що найбільшу схильність до колабораціонізму демонструють особи, орієнтовані на радянський фундаменталізм та на позаправові господарчі практики.

Ключові слова: *колабораційна діяльність, колаборант, кримінологічна характеристика, сепаратизм, Луганська область.*

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації згуртувала українське суспільство навколо прагнення дати відсіч агресору. Сотні тисяч добровольців пішли на фронт. Мільйони волонтерів сприяють вирішенню проблем воєнного часу. Але, як це не прикро, серед громадян України знайшлось чимало осіб, які почали в різних формах співпрацювати із загарбниками – т. зв. колаборантів.

Проблема колабораціонізму полягає в тому, що він може нашкодити національним інтересам країни і спричинити руйнування довіри до політичних інститутів та громадських лідерів. Крім того, колабораціонізм може викликати соціальне відчуження і конфлікти в місцевих громадах. Та найголовніше – співпраця певної кількості населення із загарбниками ускладнює звільнення окупованих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Агресія Росії проти України останнім часом є об'єктом найпильнішої уваги з боку юристів, кримінологів, соціологів, філософів. Так, О. Кузьменко дає авторське визначення поняття «колаборант», аналізує криміналістичну характеристику колаборційної діяльності [1]. Л. Кулик акцентує увагу на кримінально-правовому змісті колабораціонізму [2]. В. Поклад розглядає соціально-психологічні особливості населення Луганщини, які стали передумовами масових проявів колабораціонізму [3]. Дослідники колабораціонізму часів російсько-української війни зосереджують увагу переважно на загальних політико-правових або кримінально-правових аспектах цього явища, залишаючи осторонь прояви його регіональної специфіки та особливості соціальних практик, до яких втягнуті люди, що з різних причин перейшли на бік ворога.

Метою дослідження, виходячи з попереднього розгляду проблемної ситуації, стає кримінологічний аналіз регіональних особливостей осіб, які беруть участь у колаборційній діяльності, на прикладі Луганської області.

Виклад основного матеріалу. Колабораціонізм, за визначенням Л. Кулик, це «свідома добровільна співпраця населення або громадян держави з агресором

в інтересах ворога-загарбника на шкоду державності чи державі або її союзників» [2, с. 56]. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» до актів колабораційної діяльності відносяться: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти держави, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики цим громадянином, зокрема, до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, невизнання поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями. Такі дії караються позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років [4].

Л. Кулик виділяє такі типи колабораціонізму: воєнний – сприяння агресору шляхом служби у військових формуваннях, поліцейських та інших силових структурах; політичний та адміністративний – співробітництво в окупаційних органах влади; економічний – співробітництво в будь-якій галузі економіки; культурний (духовний) – співробітництво з окупантами в духовній сфері, що полягає у прославлянні їхньої нації, запевненні в їх виключності та непереможності; побутовий – пов’язаний із встановленням дружніх відносин між окупантами та населенням [2, с. 56].

Кримінологічна характеристика особи, яка добровільно співпрацює з агресором, передбачає висвітлення та пояснення соціально-демографічних та інших типових ознак колаборанта на основі узагальнення певного масиву даних. Отримання інформації про колаборантів Луганської області вкрай ускладнене через комунікаційну ізоляцію, атмосферу страху та терору, що панує на тимчасово окупованих територіях. Очевидно, що достовірні дані про людей, які стали на службу кремлівському режиму, можна буде отримати лише після перемоги України, повного звільнення територій та притягнення до

відповідальності цих осіб. У нинішній ситуації найбільш безпечним та доступним методом стає неформалізований аналіз даних із відкритих джерел, зокрема, ЗМІ, телеграм-каналів, громадських повідомлень тощо.

Ще восени минулого року Державне бюро розслідувань розслідувало понад тисячі кримінальних проваджень щодо підозрюваних у державній зраді та колаборaційній діяльності від початку повномасштабного вторгнення. Найбільше проваджень ДБР відкрило в Луганській, Запорізькій, Донецькій, Харківській та Херсонській областях [5]. Національна поліція України станом на 11 січня відкрила майже 2,3 тис. кримінальних проваджень за фактами колаборaціонізму від початку повномасштабного російського вторгнення [6]. І найбільше випадків щодо колаборaційної діяльності у ЄРДР – 174 слідчі поліції зареєстрували в Луганській області [7].

Відомості про соціально-демографічні характеристики колаборантів обмежені, оскільки дані ЄРДР закриті. Деяка інформація міститься на платформі «Реєстр держZрадників», розробленій Громадським рухом «Чесно». За їх даними на території Луганської області зафіксовано 82 колаборанти, серед яких 11 правоохоронців, 2 судді, 3 священники і 66 депутатів різних представницьких органів [8].

Обмеженість інформації спонукає використовувати для аналізу ситуації нинішньої повномасштабної агресії деяких висновків щодо особливостей «гібридної окупації» частини Луганської і Донецької областей у 2014 році. Колаборaціонізм сьогоднішній можна, на нашу думку, вважати прямим продовженням тодішнього сепаратизму. Захоплення українських земель було замасковано під прагнення частини населення Донбасу до «незалежності». Насправді ж маріонеткові адміністрації «ЛНР» та «ДНР» були не стільки сепаратистами, скільки латентними колаборантами, оскільки напередодні «референдумів» про «незалежність» псевдореспублік їх організаторами проголошувалось, що наступним кроком стане приєднання до Російської Федерації. Таким чином, ми маємо підставу наші знання про особу сепаратиста-2014 поширювати (екстраполювати) на характеристику особи колаборанта-2022.

У квітні 2014 року соціологічною лабораторією Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка було проведено репрезентативне опитування луганчан (710 респондентів) з метою з'ясувати їх ставлення до ідеї входження Луганської області до Російської Федерації. Найбільшу підтримку ця ідея знайшла, по-перше, серед представників місцевої еліти і орієнтованих на них груп населення, по-друге, в респондентів з ностальгічними прорадянськими настроями і, по-третє, у представників низькостатусних соціальних груп. Узагальнюючи результати опитування, В. Поклад робить висновок про те, що найбільш впливовими факторами сепаратизму стали такі феномени регіональної масової свідомості, як радянський фундаменталізм (стійкі стереотипи про переваги радянського способу життя) та позаправові господарчі практики (місцеві традиції вирішення життєвих проблем за допомогою дій, що виходять за межі діючого права) [3].

Аналіз повідомлень про факти колаборційної діяльності підтверджує наведені висновки. Серед осіб, які добровільно співпрацюють з агресорами, ми бачимо чимало колишніх членів заборонених зараз Партії регіонів та КПУ, тіньових або напівтіньових підприємців, представників низькостатусних груп (т. зв. «ждунів»), які чекали вирішення своїх проблем від іншої держави.

Висновки. Колаборанти Луганської області складаються з різних соціально-демографічних груп. На перший погляд, домінують представники вищих соціальних класів. Однак дані соціальні верстви не є аналогом середнього класу Західної Європи та США. Ці люди переважно працюють на підприємствах, в установах та організаціях бюджетної сфери і прямо залежні від підконтрольних ворогу псевдодержавних структур або місцевих «адміністрацій». Переходячи на бік окупанта, вони намагаються, з одного боку, зберегти звичний спосіб життя, уникнути необхідності виїжджати на вільну територію України, а з іншого – поліпшити або повернути втрачені соціально-статусні позиції, посісти посади своїх колишніх керівників (або навіть очолити одночасно кілька закладів), отримати доступ до бюджетних коштів, похизуватися своєю владою тощо. Більшість колаборантів давали присягу на вірність України, значна частина із

них мала серйозні проблеми із законом та були звільнені із правоохоронних органів після 2014 року за корупцію, застосування тортур до затриманих, «кришування» злочинців. Можна припустити, що своє повернення до силових структур вони розглядали як можливість відновити свої корупційні практики.

З урахуванням результатів попереднього аналізу слід звернути увагу на перегляд процедур вивчення морально-ділових якостей претендентів на посади державних службовців, правоохоронців, депутатів.

Колаборантами інколи стають особи, піддані впливу соціально-психологічних факторів (страх, недостатня інформованість, вплив пропаганди) та інших зовнішніх обставин. Тому, окрім кримінальної відповідальності, для боротьби з колабораціонізмом необхідно також проводити роботу з формування національної свідомості, підвищення рівня інформованості та моральної стійкості.

Список використаних джерел

1. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колаборційної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 336–339.
2. Кулик Л. М. Поняття та зміст колаборційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21лип. 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 55–58.
3. Поклад В. И. Сепаратизм в Луганской области: социально-психологические предпосылки. *Криминологические исследования* : сб. науч. трудов. Вып. 10. Северодонецк, 2018. С. 88–100.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборційну діяльність) : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text (дата звернення: 26.03.2023).

5. ДБР повідомило, скільки розслідує проваджень через держзраду та колабораціонізм від 24 лютого. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-dbr-provadzhennia-derzhzrada-kolaboratsonizm/32111895.html (дата звернення: 26.03.2023).
6. У Нацполіції розповіли, скільки справ за колабораціонізм відкрито з 24 лютого. Слово і діло. Аналітичний портал. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/01/11/novyna/bezpeka/naczpolicziyi-rozpovily-skilky-sprav-kolaboraczionizm-vidkryto-24-lyutoho (дата звернення: 26.03.2023).
7. Найбільше випадків колабораціонізму поліція зареєструвала на Луганщині. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3551779-najbilse-vipadkiv-kolaboracionizmu-policia-zareestruvala-na-lugansini-mvs.html (дата звернення: 26.03.2023).
8. «Реєстр держZрадників». Громадський рух «Чесно». URL: https://www.chesno.org/traitors/?n=&category=&geoobject=13&party= (дата звернення: 26.03.2023).

Khamchych Tetiana
Luhansk educational-scientific institute named after E. O. Didorenko
Donetsk State University of Internal Affairs

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSON OF THE COLLABORATOR (BASED ON THE MATERIALS OF THE LUHANSK REGION)

Russia's aggression against Ukraine has recently been the object of close attention by lawyers, criminologists, sociologists, and philosophers. Researchers of collaborationism during the Russian-Ukrainian war focus mainly on the general political-legal or criminal-legal aspects of this phenomenon, leaving aside the manifestations of its regional specificity. The goal of this article is a criminological

analysis of the regional characteristics of persons participating in collaborative activities, using the example of the Luhansk region. According to the data of law enforcement agencies (State Bureau of Investigation, Security Service of Ukraine, National Police of Ukraine), the largest number of facts of collaborationism (military, political and administrative, economic, cultural, domestic) were recorded in Luhansk Oblast.

The limited information prompts us to use some conclusions regarding the features of the "hybrid occupation" of part of the Luhansk and Donetsk regions in 2014 to analyze the current situation. Today's collaborationism can be considered a direct continuation of the separatism of that time. The analysis of reports on the facts of collaborative activity shows that the greatest inclination to collaborationism is shown by persons oriented to Soviet fundamentalism (permanent stereotypes about the advantages of the Soviet way of life) and to extralegal economic practices (local traditions of solving life problems by means of actions that go beyond the limits of current law).

Collaborators sometimes become persons exposed to the influence of socio-psychological factors (fear, lack of information, influence of propaganda) and other external circumstances. Therefore, in addition to criminal responsibility, in order to combat collaborationism, it is also necessary to carry out work on the formation of national consciousness, raising the level of awareness and moral stability. Particular attention should be paid to reviewing the procedures for studying the moral and business qualities of applicants for the positions of civil servants, law enforcement officers, and deputies.

Key words: *collaborative activity, collaborator, criminological characteristics, separatism, Luhansk region.*

УДК: 340.0

Шелих Андрій Андрійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКІВ: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА РОЛЬ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЇЇ ФОРМУВАННІ

У науковій статті досліджується проблематика формування правової свідомості підлітків та роль шкільної освіти в цьому процесі. Також здійснюється аналіз власного соціологічного опитування, проведеного в одному із закладів шкільної освіти з метою оцінки сучасного стану правової просвіти підлітків та вироблення основних шляхів її вдосконалення. Запропоновані конкретні кроки покликані розвинути шкільну освітню програму в напрямку формування свідомих громадян з високим рівнем правосвідомості, які будуть здатні брати активну участь у процесі державного будівництва.

Ключові слова: *право, правосвідомість, правова культура, шкільна освіта, правова освіта, соціум, правове виховання.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна переживає надзвичайно складний етап становлення як потужної європейської країни. Однак, не зважаючи на те, що повномасштабна війна досі триває, ми вже зараз повинні розробляти концепцію розвитку України в післявоєнний період. Це життєво необхідно для збереження і посилення існуючої динаміки позитивних змін у різних сферах суспільних відносин. Ключовим елементом у згаданій концепції розвитку має стати формування нового покоління громадян, яке на основі здобутків державного будівництва забезпечить подальший розвиток України.

На нашу думку, основним суб’єктом і одночасно засобом формування нового покоління громадян є шкільна освіта. Це у свою чергу зумовлює значну наукову актуалізацію проблематики вдосконалення існуючих та розробки нових підходів і освітніх програм, що впроваджуються у вітчизняній шкільній освіті.

Зокрема, подальшого наукового аналізу потребує проблема неякісної правової освіти підлітків у шкільних освітніх закладах. На сучасному етапі, на превеликий жаль, підлітки не отримують достатнього обсягу теоретико-практичних юридичних знань для формування належного рівня правосвідомості.

У цій науковій публікації ми дослідимо результати проведеного нами соціологічного опитування школярів 9-11 класів в одному із закладів шкільної освіти, а також більш детально розкриємо роль шкільної освіти у формуванні свідомих громадян України з високим рівнем правосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правосвідомості різних груп населення досліджувалася в працях таких учених, як Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, М. П. Требіна, А. П. Гетьман, С. І. Максимов та ін. Однак, навіть ураховуючи значний внесок зазначених учених у розробку проблеми, все ж існують важливі аспекти проблеми правової освіти підлітків, які все ще не отримали самостійної наукової уваги.

На нашу думку, здійснення якісного наукового дослідження означеної проблеми потребує обґрунтування визначення такої категорії як правова свідомість, яка буде покладена в основу нашого дослідження обраної проблеми. В попередніх публікаціях нами вже було запропоновано власне розуміння поняття правової свідомості. На наше переконання, правосвідомість – це не просто сукупність різних елементів, це складний механізм, що є засобом сприйняття правової дійсності, тобто це певний фільтр, через який просочується інформація про право і в залежності від «матеріалу», з якого він вкладений, інформація відображається у свідомості людини тим чи іншим чином (повага до права або правовий нігілізм). Під «матеріалом» ми маємо на увазі правові знання, різні емоції, уявлення, ідеї, переконання. В залежності від наявності чи відсутності правових знань, характеру емоцій і переконань (позитивних або негативних), пов’язаних з правом, правова дійсність по-різному буде відображатися у свідомості людини, а це, відповідно, сформує різне ставлення до права і спричинить різні поведінкові форми у юридично значущих ситуаціях [1, с. 18–19]. Правосвідомість є складним механізмом, структурним елементом

свідомості людини, що відповідає за сприйняття правової дійсності. У зв'язку з цим з метою підвищення рівня правосвідомості громадян необхідно застосовувати послідовний і комплексний підхід, важливо розпочинати процес формування належного рівня правосвідомості громадян з підліткового віку, використовуючи як базу заклади шкільної освіти.

Як зазначає в одній із своїх робіт Н. М. Дідик, саме в підлітковому віці спостерігається різкий перехід від фрагментарного і недостатньо чіткого бачення себе до відносного повної, всезагальної «Я концепції». Для підлітка характерно набуття самостійності, соціальної зрілості, визначення свого місця в житті, активні спроби до зайняття нової соціальної позиції, усвідомлення ним свого «Я» і ствердження у дорослому світі [2]. Тобто саме в підлітковий період відбуваються основні процеси становлення свідомості людини, а відтак для формування нового покоління громадян, необхідно задати правильний вектор такого становлення.

Перш за все необхідно викликати інтерес у підлітків до процесів у правовій парадигмі. В подальшому зазначений інтерес поступово переросте в усвідомлене бажання поглиблювати правові знання. В результаті процесу правового пізнання у підлітка буде розвиватися правова свідомість, а також бажання брати активну участь у процесах державного будівництва.

З метою формування уявлення про рівень правосвідомості сучасних підлітків, визначення ступеню їх зацікавленості у збільшенні акценту шкільної освіти на отримання правових знань, нами було проведене соціологічне опитування учнів 9-11 класів на базі Гадяцького опорного ліцею імені Лесі Українки. Спочатку респондентам було запропоновано надати відповідь на питання, яке має фундаментальне значення для правильного розвитку правосвідомості, а саме що таке право. В результаті ми отримали наступні статистичні дані. 51% підлітків зазначили, що право це система норм призначена для врегулювання суспільних відносин. Ми вважаємо, що дане розуміння права хоч і в загальному вигляді, але відображає його сутність й основну цінність. Тому ми оцінюємо отриманий результат з позитивної точки зору, оскільки підлітки

мають фундамент для подальшого розвитку правосвідомості. Однак, на жаль, розуміння дійсної сутності права мають лише половина опитаних підлітків.

З метою оцінки ставлення до закону, усвідомлення його значення для забезпечення правопорядку, респондентам було поставлене питання що таке закон. 43 % опитаних зазначили, що закон це нормативно-правовий акт, прийнятий законодавчим органом і призначений для підтримання порядку та безпеки у суспільстві; 38 % респондентів визначили закон як правила поведінки, які обов'язково потрібно дотримуватися задля уникнення хаосу в суспільстві. Можемо зробити висновок, що більшість респондентів усвідомлюють роль закону як засобу забезпечення правопорядку у суспільстві. Окремо варто зазначити, що нашу увагу привернуло розуміння закону як інструмента, призначеного для уникнення хаосу в суспільстві. Дійсно закон виконує важливу функцію у процесі упорядкування суспільних відносин, але поряд з цим закон є нормативною основою більш ширшого поняття правового регулювання.

З метою виявлення напрямків вдосконалення шкільної освіти респондентам було запропоновано надати відповідь на питання, чи потрібні юридичні знання для повсякденного життя. 94% опитуваних вказали, що знання в юридичній сфері дійсно корисні для повсякденного життя, що засвідчує актуальність проблеми забезпечення якісної правової освіти в рамках шкільної освіти підлітків. Також учням було поставлене питання, які саме юридичні знання вони б хотіли отримати в школі. 89% опитуваних зазначили про бажання отримувати юридичні знання, які зможуть застосувати в реальних життєвих ситуаціях (влаштування на роботу, купівля-продаж товарів чи певного майна, кредитні відносини, відшкодування завданої шкоди тощо). Аналізуючи відповіді на дане питання, ми можемо дійти обґрунтованого висновку про зацікавленість підлітків в отриманні практичних юридичних знань і бажання керуватися цими знаннями в повсякденному житті. На нашу думку, вказана зацікавленість стане основою для розвитку правосвідомості підлітків і формування свідомих громадян, але за умови подальшого надання якісних практичних знань у сфері права та головне, створення з боку держави сприятливих умов для реалізації

громадянами на практиці отриманих правових знань, що дозволить громадянам усвідомити практичну цінність правосвідомості та факт реальної дії права.

Нами отримано отримали досить цікаві результати опитування стосовно того як, на думку учнів, повинен організовуатися урок з предмета «Правознавство». 70% респондентів вказали на необхідність зміни підходів до викладання і висловили своє бачення організації навчального процесу. Найбільш популярними ідеями виявилися моделювання і юридичний аналіз життєвих ситуацій, вільні дискусії з вчителем та зустрічі з юристами. На нашу думку, зауваження учнів є цілком обґрунтованими, оскільки матеріал, що викладається в рамках предмету «Правознавство», повинен формувати в свідомості підлітків чіткі моделі правової поведінки, а не накопичувати абстраговані теоретичні знання.

З метою оцінки ефективності сучасної освітньої програми з предмету «Правознавство», учням було поставлене питання чи вони знають, які дії необхідно вчиняти для захисту своїх прав. 55% всіх опитуваних сумніваються в своїх знаннях або ж зазначають, що не знають як діяти у разі порушення їх прав. У контексті даного питання варто звернути увагу, що в школі, яка виступила базою для нашого соціологічного опитування, предмет «Правознавство» викладається лише в 9 та 10 класі. Порівняно із загальним результатом щодо поставленого питання серед учнів 11 класу (17-18 років) показники впевненості в своїх юридичних знаннях суттєво нижчі, а саме 80% респондентів зазначили, що не знають які дії вчиняти у разі порушення їх прав. На нашу думку, отримана статистика є досить невтішною, оскільки вона дає підстави стверджувати, що існуюча освітня програма з предмету «Правознавство» та підходи, які використовуються в рамках цієї програми не досягають ключової мети – формування свідомих громадян, які володіють належним рівнем правосвідомості.

Останнє питання, яке було нами поставлене в межах даного соціологічного опитування, чи має учень випускатися зі школи з елементарними юридичними знаннями, які зможе використовувати в реальному житті. 95% респондентів

беззаперечно погодилися, що випускники закладу шкільної освіти повинні мати певну базу юридичних знань для орієнтування у правових ситуаціях. Вважаємо, що дана позиція учнів у черговий раз доводить актуальність питання, щодо вдосконалення існуючих підходів до правової освіти підлітків у школах. Зокрема метою шкільної освіти має стати формування в свідомості учнів правильних моделей правової поведінки.

Наведені результати соціологічного опитування засвідчують необхідність дослідження факторів формування правосвідомості індивіда з метою подальшого впровадження результатів наукових досліджень до шкільних освітніх програм.

Варто зазначити, що формування правової культури та правової свідомості нерозривно пов'язано з процесом соціалізації особи. В процесі соціалізації формуються соціальні якості, властивості, знання, навички, уміння людини, її культура (зокрема правова) і вона стає дієздатним учасником суспільних відносин. У контексті досліджуваної проблеми соціалізація може визначатися, як процес: – становлення особистості, засвоєння індивідом правових цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, притаманних суспільству, соціальній спільноті, групі; – розвиток в індивіда задатків до адекватної інтеграції у правове поле й культурно-правове середовище; – власне входження людини у правове поле й культурно-правове середовище; – включення індивіда в систему правових відносин; – засвоєння індивідом правового досвіду, в ході якого створюється конкретна особистість як суб'єкт права, тобто процес засвоєння певної системи соціально-правових ролей і правової культури [3].

Основним фактором формування правосвідомості й правової культури у процесі соціалізації особистості виступає соціальне середовище, з яким взаємодіє людина: по-перше, сукупність соціальних, політико-правових інститутів, суспільних організацій, соціальних спільнот, в межах яких індивід реалізує певні соціальні ролі і набуває бажаних соціальних статусів; по-друге, це сукупність ролей і статусів, що суспільство пропонує людині; по-третє, елементами соціально-правового середовища, що визначають соціалізацію

особистості, виступає сукупність існуючих соціальних та правових норм, цінностей, знань, звичок і навичок, умінь, якостей, яких людина набуває, щоб відповідно до потреб суспільства відігравати відповідні ролі й підтримувати набутий статус; по-четверте, соціальне середовище, правове поле охоплює сукупність соціальних, політико-правових інститутів і соціальних технологій виробництва, відтворення й передачі культурно-правових зв'язків, цінностей, норм. На формування ціннісних правових настанов і правову поведінку індивіда в суспільстві значно впливають конкретні події, соціальні явища. [4, с. 58–59].

Аналізуючи вищенаведений фактор формування правосвідомості і правової культури, ми повинні враховувати, що шкільний соціум спричиняє суттєвий вплив на становлення підлітків як дорослих свідомих особистостей. Тому завданням шкільної освіти має бути створення «сприятливого» для розвитку правосвідомості соціального середовища, що в свою чергу можна досягти перебудовою освітніх програм. Поряд з цим, шкільна освіта має забезпечити не просто надання теоретичної бази юридичних знань, а й можливість застосовувати отримані знання на практиці для їх ефективного засвоєння. Також важливим фактором формування правосвідомості є правове виховання, що у широкому розумінні являє собою процес формування правосвідомості і правової культури членів суспільства, включаючи вплив соціально-економічного устрою життя, політичного режиму, ідеологічної діяльності, системи законодавства і юридичної практики, моральної атмосфери, традицій суспільства, а також загальної і спеціальної освіти. Правове виховання у вузькому сенсі — це один з видів соціальної діяльності, що відображається в організованій співпраці державних органів і громадських організацій, спрямованій на формування правової свідомості і правової культури, на виховання свідомих громадян.

Процес правового виховання повинен у межах певних стадій:

1) когнітивної стадії, що забезпечує ознайомлення індивідів зі здобутками правової культури, з національним законодавством і юридичною діяльністю;

2) емоційної стадії, в межах якої формується позитивне психологічне ставлення до права і правомірної поведінки;

3) поведінкової стадії, що передбачає корекцію соціальної поведінки за допомогою правових стимулів і правових обмежень [5, с. 309–310]. На нашу думку, шкільна програма повинна бути націлена на реалізацію всіх зазначених стадій правового виховання з метою найбільш ефективного засвоєння підлітками цінності права та моделей правової поведінки.

Фінальним етапом, який має надзвичайно важливе значення для формування правосвідомості індивіда є процес інтеріоризації. Інтеріоризація – це засвоєння індивідом створених суспільством соціально-культурних та культурно-правових норм, цінностей, настанов, уявлень, стереотипів і перетворення їх в особисті переконання. В ході інтеріоризації в індивіда виникає система внутрішніх регуляторів поведінки. Вихідним пунктом цього процесу, на думку П. Бергера і Т. Лукмана, є не що інше як «безпосередня інтерпретація об'єктивного факту як певного значення [4, с. 56–57]. Інтеріоризація є кульмінацією процесу формування правосвідомості, оскільки саме на цьому етапі відбувається трансформація правових знань та установок в особисте переконання індивіда вчиняти правомірно. На нашу думку, для того щоб цей процес проходив успішно, необхідно поступово і послідовно прививати усвідомлення цінності права, можливості досягати поставленої мети правовими засобами, «реальності» правових механізмів, а також важливості участі кожного громадянина в процесах державного будівництва. Тому зазначене вкотре доводить важливість перегляду шкільної освітньої програми, зокрема в контексті правової освіти.

Висновки. На нашу думку, правомірним буде висновок, що «шкільний» період життя підлітків відіграє важливу роль у формуванні їх свідомості загалом та правосвідомості зокрема. Звичайно, розвиток особистості індивіда відбувається внаслідок дії значної кількості різноманітних факторів. Цінність шкільної освіти в досліджуваному контексті полягає в наявності інструментів для доцільного спрямування вектору такого розвитку. Тобто школа має

можливість закласти усвідомлення цінності права та сформувати уявлення про моделі правової поведінки в різних життєвих ситуаціях. У подальшому, застосовуючи отримані правові знання в соціальній практиці, підлітки усвідомлять їх цінність, результатом чого стане бажання поглиблювати свої знання у сфері права. Як результат, відбудеться поступове підвищення рівня правосвідомості осіб та сформується внутрішня потреба діяти виключно в межах правового поля. Тому станом на сьогодні надзвичайно актуальним є питання здійснення перегляду існуючих підходів до правової освіти майбутніх свідомих громадян.

Список використаних джерел

1. Шелих А. А. Правосвідомість: доктринальні підходи до розуміння. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. праць. Вип. 2 (27). Одеса : Гельветика, 2019. С. 14–20.
2. Дідик М. В. Особливості становлення самосвідомості у підлітків із порушеннями звуковимови. *Психологічний часопис* : наук. журнал. 2018. № 10. С. 11.
3. Дзьобань О. П. До проблеми формування правосвідомості та правової культури в процесі соціалізації особистості. *Правова культура та правосвідомість українського суспільства: стан і напрямки вдосконалення* : наук. доп. міжвуз. наук.-практ. конф., Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 28 жовт. 2009 р. Харків : НЮАУ, 2009. С. 22–24.
4. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2010. 368 с.
5. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків : Право, 2009. 352 с.

Shelykh Andrii
Taras Shevchenko National university of Kyiv

LEGAL CONSCIENCE OF TEENAGERS: STATUS, PERSPECTIVES AND THE ROLE OF SCHOOL EDUCATION IN ITS FORMATION

In this article, teenagers` legal conscience problems were researched. The publication describes the way how a teen's legal conscience forms and the stages of this important process. The adolescent period is a key period of every human life because then the fundament of personality builds. Of course, many factors are having an impact on the mentioned process. However, it's very important to provide future citizens with an understanding of law value as a social relationship regulation instrument. Also, the article describes ways how to educate citizens with a high level of legal conscience. The author gives arguments for the value of citizens` high-level legal conscience in the context of the state-building process. Only citizens with a high level of legal conscience can take an active part in the state-building process. Mentioned category of citizens has an understanding of how the state functioning and can produce ideas on how to improve the mechanism of legal regulation of social relationships. Also, the article describes the importance of legal education at schools. The school is the first social environment where teenagers spend a lot of time. In case of this fact, school educational programs should provide students with lawful models of human social behavior. Students should know what to do in standard situations such as job placement, sales relationships, basic financial relations, etc. Also, legal education in schools should provide students with a clear algorithm of how to protect their rights in different life situations. The author made his social research to find out the advantages and disadvantages of modern Ukrainian school education in the context of teens' legal education. According to the results of the social research, the author points to the main problems of teens' legal education and offered ways in which school educational programs can be improved.

Key words: *law, legal conscience, legal culture, school education, legal education.*

ЗМІСТ

Антонюк Софія Русланівна 4
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Арутюнова Катерина Максимівна 15
МІЖНАРОДНИЙ ІМУНІТЕТ У КОНТЕКСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ВИКЛИКИ

Бездуган-Щербина Вікторія Віталіївна 29
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Бережна Ольга Максимівна 39
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРЕМІЩЕНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Бондаренко Інна Вадимівна 51
ІННОВАЦІЙНЕ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ, СПІВВІДНОШЕННЯ ТА МЕЖ ЛЕГІТИМНОГО ОПРИЛЮДНЕННЯ ЗАВІДОМО І НЕЗАВІДОМО ДОСТОВІРНИХ І НЕДОСТОВІРНИХ ВІДОМОСТЕЙ В ЮРИДИЧНОМУ ТА ЖУРНАЛІСТСЬКОМУ ДОКАЗУВАННІ ЧИ В БУДЬ-ЯКІЙ ПУБЛІЧНІЙ ДИСКУСІЇ

Борко Ірина Сергіївна 67
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНИМ ДОМАГАННЯМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Василенко Вікторія Віталіївна 82
ПРАВОВИЙ СЕГМЕНТ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ

Волков Олександр Геннадійович 90
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Гаврильченко Глєб Романович 106
ЧИ Є ЕФЕКТИВНІСТЬ СТАЛИМ КРИТЕРІЄМ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ?

Гейко Павлина Павлівна 118
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ

Гончар Марія Леонідівна 144
АГРЕСИВНІСТЬ КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гунько Катерина Олегівна 157
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ У ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Джантіміров Марк Олександрович 169
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ ПОЛІЦІЇ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В СИСТЕМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ В XVIII– СЕРЕДИНІ XIX СТ.

Дробишевська Вікторія Володимирівна 181
ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Здебський Дмитро Володимирович 191
ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК МЕТОДУ ОЦІНКИ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ

Ісаєва Олександра Володимирівна 203
ФОРМА ПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Коваленко Артур Владиславович 214
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ

Кокітько Микита Сергійович 224
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСТРАДИЦІЇ

Коржук Єлизавета Любомирівна 236
ПРИНЦИП АВТОНОМІЇ ВОЛІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: КРИТЕРІЇ ТА МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ

Лагун Карина Дмитрівна 248
ЩОДО ПРОБЛЕМИ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА ЇЇ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЧЕРЕЗ БЛОКПОСТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Липовенко Аліна Вікторівна 261
СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТА УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В НІЙ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Лященко Дар'я Олександрівна 272
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Максименко Альбіна Вікторівна 279
ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ НА ОСНОВІ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ

Малайна Вікторія Василівна 295
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Мінєєв Артем Сергійович 307
ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ВІДБУЛИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ АБО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

Олексин Христина Любомирівна 322
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Панасюк Євгенія Олександрівна 333
СЛУЖБОВИЙ ЕТИКЕТ У КОНТЕКСТІ РОБОТИ З ГРОМАДЯНАМИ ТА ВИКЛИКАМИ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ ЮРИСТІВ

Пшенична Анастасія Володимирівна 345
ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОСТІ ТА ДИСПОЗИТИВНОСТІ У СПРАВАХ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Романенко Едуард Валерійович 357
СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА ЇЇ МОДЕЛІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Рудецька Поліна Андріївна 368
СВІТОВИЙ ДОСВІД КРАЇН НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЩОДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Сахнюк Віта Володимирівна 382
ВОЛОНТЕРИ ТА ПАРАЮРИСТИ ЯК АГЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Сокирко Катерина Олександрівна 393
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стремецька Анастасія Олександрівна 402
НАЦІОНАЛЬНА ПЛАТІЖНА СИСТЕМА: ВИЗНАЧЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Стукаліна Ольга Віталіївна 419
ТЕРОРИСТИЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ЗАКОНОМІРНОСТІ, ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ

Хамчич Тетяна Юріївна 435
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ КОЛАБОРАНТА (НА МАТЕРІАЛАХ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Шелих Андрій Андрійович 443
ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКІВ: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА РОЛЬ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЇЇ ФОРМУВАННІ

CONTENTS

Antoniuk Sofiia 4
MORAL AND ETHICAL AMBUSH POLICE ACTIVITIES

Arutiunova Kateryna 15
INTERNATIONAL IMMUNITY IN THE CONTEXT OF PROSECUTION FOR CRIMES AGAINST UKRAINE: LEGAL ASPECTS AND CHALLENGES

Bezduhan-Sherbina Viktoriia 29
REGULATION OF PAYMENT ON TIME MILITARY STATE

Berezhna Olha 39
PECULIARITIES OF THE ACTIVITIES OF DISPLACED HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW

Bondarenko Inna 51
INNOVATIVE UNDERSTANDING OF THE ESSENCE, CORRELATION AND LIMITS OF LEGITIMATE DISCLOSURE OF KNOWN AND UNKNOWN RELIABLE AND UNRELIABLE NEWS IN LEGAL AND JOURNALISTIC EVIDENCE OR IN ANY PUBLIC DISCUSSION

Borko Iryna 67
ORGANIZATIONALLY AND LEGAL FOUNDATIONS OF COUNTERING SEXUAL HARASSMENT

Vasylenko Viktoriia 82
LEGAL SEGMENT OF THE VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE UNDER WARTIME CONDITIONS

Volkov Oleksandr 90
FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF ADVERTISING ACTIVITIES AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

Havrylchenko Hlieb 106
IS EFFICIENCY A CONSTANT CRITERIA IN INTERNATIONAL LAW?

Gejko Pavlina 118
THE STATE-LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS ABROAD

Honchar Maria 144
AGGRESSIVENESS OF FRESH-YEAR CADETS DURING EDUCATION UNDER THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE

Hunko Kateryna 157
CONCERNING THE DETERMINATION OF METHODS OF COMMITTING FRAUD ON THE INTERNET DURING THE PERIOD
OF MARTIAL STATUS

Dzhantimirov Mark 169
PORIOUS ANALYSIS OF HISTORICAL AND LEGAL CONCEPTS AND POLICE PRACTICES IN AUSTRIAN AND RUSSIAN EMPIRES XVIII – THE MIDDLE OF XIX

Drobyshevska Viktoriia 181
THE QUESTION OF THE QUALIFICATION OF TREASON AND EXCLUSION FROM RELATED CRIMINAL OFFENSES

Zdebskyi Dmytro 191
POLYGRAPH APPLICATION AS A METHOD FOR ASSESSING THE RELIABILITY OF INFORMATION IN CRIMINAL ANALYSIS

Isayeva Oleksandra 203
FORM OF GOVERNMENT AND STATE REGIME IN UKRAINE UNDER PAVEL SKOROPADSKY

Kovalenko Arthur 214
INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF REFUGEES

Kokitko Mykyta 224
CURRENT ISSUES OF PERFORMING EXTRADITION

Korzhuk Elizaveta 236
PARTY AUTONOMY IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW: CRITERIA AND LIMITS OF APPLICATION

Lahun Karyna 248
PROBLEMS OF THE CIRCULATION OF FIRE WEAPONS AND ITS TRANSPORTATION THROUGH BLOCKPOINTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Lypovenko Alina 261
STRATEGIC ENVIRONMENTAL ASSESSMENT AND PUBLIC PARTICIPATION IN IT DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE: CERTAIN PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Lyashchenko Daria 272
STATE MANAGEMENT OF INFORMATION SECURITY

Maksymenko Albina 279
PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPROVING UKRAINIAN LEGISLATION REGARDING SPOUSE JUSTICE TO CHILDREN BASED ON ABROAD EXPERIENCE

Malaina Viktoria 295
PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF A LAW ENFORCEMENT OFFICER DURING MARTIAL LAW

Minieiev Artem 307
PROBLEMS OF EMPLOYING PEOPLE WHO HAVE SERVED A SENTENCE OF RESTRICTED LIBERTY OR IMPRISONMENT

Oleksyn Khrystyna 322
CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS DURING MARTIAL LAW TAKING INTO ACCOUNT THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Panasiuk Yevheniia 333
OFFICE ETIQUETTE IN THE CONTEXT OF WORKING WITH CITIZENS AND THE CHALLENGES OF THE NEW GENERATION OF LAWYERS

Pshenychna Anastasiia 345
SEPARATE ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF PUBLICITY AND DISPOSITIVITY IN PRIVATE BINING CASES

Romanenko Eduard 357
THE WELFARE STATE AND ITS MODELS: TRENDS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT AT THE CURRENT STAGE

Rudetska Polina 368
WORLD EXPERIENCE OF COUNTRIES ON INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF DOMESTIC VIOLENCE

Sakhniuk Vita 382
PARALEGALS AND VOLUNTEERS AS AGENTS FOR ENSURING THE AVAILABILITY OF FREE LEGAL AID

Sokyrko Kateryna
CURRENT ISSUES OF DACTYLOSCOPIC EXAMINATION 393

Stremetska Anastasiia 402
NATIONAL PAYMENT SYSTEM: DEFINITION IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

Stukalina Olga 419
TERRORIST CRIME IN THE MODERN WORLD: PATTERNS, DETERMINATION AND PREVENTION

Khamchych Tetiana 435
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSON OF THE COLLABORATOR (BASED ON THE MATERIALS OF THE LUHANSK REGION)

Shelykh Andrii 443
LEGAL CONSCIENCE OF TEENAGERS: STATUS, PERSPECTIVES AND THE ROLE OF SCHOOL EDUCATION IN ITS FORMATION